

A MAGYAR KATONA

A MAGYAR HADSZERVEZET ÉS HADMŰVÉSZET FEJLŐDÉSE

ÍRTA:

DR. ERDÉLYI GYULA

*„Viriliter pugnando occumbere non est
mori sed vivere”.*

Liudprand: Antapodosis II. könyv 14. f.

AZ ORSZ. MAGY. HADIMŰZEUM EGYESÜLET
TUDOMÁNYOS PÁLYADÍJÁVAL KITÜNTETETT
PÁLYAMUNKA.

B U D A P E S T , 1929.

ELŐSZÓ.

Minden katonai múltjára büszke nemzetnek meg vannak a maga dicsőségét, a maga katonai nagyságát hirdető hadtudományi munkái, csak mi: Európát vert, félve irigyelt, a stratégia és taktika művészi alkalmazásában mesterszámba ment magyarok maradtunk ki eddig a sorból, kiknek pedig anynyi joguk vain a kardforgatás művészete (és a katonai zsenialitás révén előljárni a világ nációi között.

Ezt az évszázados mulasztást, ezt a bántó hiányt akarja pótolni jelein könyv, mely az eddigi tudományos kutatások megállapításait rendszeres egészbe foglalva s katonai keretek közé öntve, a történelem színpadán való megjelenésünk időpontjától napjainkig a magyar hadszervezettel és hadművészettel összefüggő minden kérdésre feleletet próbál adni. A feladat nagyszerűsége feledtette velem azokat a sokszor szinte leküzdhetetlennek látszó nehézségeket, melyekre művem megírása közben lépten-nyomon akadtam s melyek főként abból iszármaztak, hogy hadtörténelmünknek sok homályos, kevésbé ismert s nem egyszer helytelenül felfogott fejezetei van. Lehet, sőt valószínű, hogy ép a dolog imént vázolt természete folytán megállapításaim nem egy helyen vitára adhatnak alkalmat, annyi azonban bizonyos, hogy a rendelkezésre álló kútfők, emlékek, maradványok tanulmányozása alapján, sőt még a nyelvtudomány segítségét is igénybe véve a legvalószínűbb hipotézisekre törekedtem s hiszem, hogy ezen az úton, hadtörténelmünk nem egy homályos részére derítettem nagyobb világosságot.

Közvetlen impulzust e mű megírására a magyar honvédség vezetőinek ama nemes törekvése adott, mely már évekkel ezelőtt a Magyar Hadművészet Fejlődésének tansegédlet alakjában való megörökítését célozta. Abban a szerkesztő bizottságban, melyet a M. Tud. Akad. Hadtört. Bizottsága a célból összeállított, nekem is szerencsém volt helyet foglalni s így

— bár a tansegédlet kiadásra nem kerülhetett, mégis — nemcsak bőséges alkalmam nyílt e kérdésbe belemélyedni, hanem szinte kényszerültem annak megérzésére, hogy ezen a téren, még sok a tennivaló és hogy komolyan tenni is kell valamit.

A jelen sorokkal szárnyaira bocsátott I. kötet a legrégebb időktől Szent István koráig terjedő időszak magyar hadszervezetét és hadművészetét tárgyalja. Ez az időszak 3 részre tagolható: a) a magyar-ugor, b) a hun (bolgár-török) hatás és c) a vezérek korára. Azok a gyér és nagyjából nyelvtudományra támaszkodó adatok, melyek a magyar-ugor és hun hatás hadviszonyaiba engednek bepillantást, már csak a magyar származás és rokonság kérdésének annyira különböző sőt ellentétes megítélése és nem eléggé tisztázott vonatkozásainál fogva is nem voltak elégségesek; arra, hogy ezzel a 2 időszakkal kimerítően foglalkozhassam. Be kellett tehát érnem azzal, amit Munkácsi Bernát »Vogul Népköltészeti Gyűjteményében és »Etnographiájá«-ban a magyar-ugor korra, gr. Zichy István »A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig« c. értekezésében pedig (megjelent »A magyar nyelv-tudomány kézikönyve« I. köt. 5. füzeteként); a hun hatás korának hadviszonyaira találunk; ezekben a fejezetekben tevékenységem nem is volt más, mint az idézett művek tárgyainak szempontjából való feldolgozása, katonai vonatkozású adatainak csoportosítása s itt-ott más szakmunkákból merített adatokkal való kiegészítése.

Ami a vezérek korabeli magyarság hadviszonyának ismertetését illeti, — itt már teljesen tanálló kutatásokra támaszkodtam s részben ez adja magyarázatát annak, hogy munkám nem egy tekintetben újszerű, az eddigi felfogásoktól némileg eltérő megállapításokat is tartalmaz. Így tényként konstatalhatom, hogy

a) Árpád fejedelemmé választásával az etelközi magyarság¹ hadjáratai előkészítése, tervszerű és egységes vezetése céljából egy tisztán katonai jellegű méltóságot szervezett s csak a szükségszerű történelmi fejlődés folytán állott elő Szent István idejében az a helyzet, hogy a kende-méltóság öröklője az államhatalom minden ágának kizárólagos irányítója lett.

b) Árpád állandó jellegű hivatásos hadseregnek állt az élén, amiből az következik, hogy

1) ez a hadsereg meghatározott létszámú volt, s így nem minden szabad magyar volt katonai szolgálatra kötelezve.

2) az ősmagyar katona szolgálatai fejében állandó zsoldban részesült. Ez az állandó jellegű zsold, mely ruházat, fegy-

verzet, élelem alakjában jutott kifejezésre — a harcos békezsoldját képezte. E zsold jelentékenyen bővült, ha a sereg idegen nemzetekkel szemben vagy azok oldalán viselt háborút. Szövetséges háború esetén ugyanis a vezetőség előre kikötötte magának, hogy mi lesz a vállalkozás bére: pénz (Byzanc) vagy természetbeni járandóság (Nyugat) illetőleg mindkettő-e? Önálló jellegű támadó hadműveletek esetén pedig (a szabad zsákmányszerzés joga is biztosítva lehetett.

3) a hadfelszerelési tárgyak közül csak azokkal rendelkezett a zsoldos magyar katona szabadon, melyeket vagy ő maga készített, vagy a zsákmányból, mint rája eső részt megszerzett. A külföldről kereskedelmi úton (pénz, csere) importált és házilag elő nem állítható harc felszerelési tárgyak a törzsközösség birtokát képezhették s innen magyarázható, hogy miért nem találunk az ősmagyar sírokban értékesebb felszerelési tárgyakat (páncél, sisak, pajzs).

c) a hivatásos (zsoldos) katonai jellegű nem jelentette egyúttal azt is, hogy hadjárataikat kizárólag anyagi érdekekből viselték. Megállapítható, hogy őseink nem zsákmányolási vágyból, hanem legtöbbször csak meghívásra, szövetségi minőségben keresték fel Kelet és Nyugat népeit. A zsákmányszerzés nem oka, csak következménye volt a vállalkozásoknak.

d) a magyar hadsereg fegyvernemét illetőleg olyan könnyebb lovasságból állott, mely harcaiban nem nélkülözte a védőfegyvereket (páncél, sisak, pajzs), csak jóval könnyebb alakjában használta azokat, mint Nyugat nehéz fegyverzetű lovasai talán a harc wem minden mozzanatában.

e) a X. század közepe táján új fegyver, illetve fegyvernem alkalmazására is áttért a magyar hadvezetőség. Az új fegyverek: a várívásnál alkalmazott hadigépek. Az új fegyvernemet pedig részint a hadigépkezelő legénység alkotta, részint pedig a várívásra (gyalogközelharcra) kiképzett csapatok, melyeknek rendszeres alkalmazására a nyugati népek megerősített helyeken való védekezése folytán került sor. Művem megírásánál nagy súlyt helyeztem arra, hogy a katona, a hisztorikus és a nagyközönség egyaránt megtalálja benne azt, ami őt a magyarság IX. és X. századi történeté/vei! kapcsolatban érdekli. A katona szemében a magyar stratégia és taktika akkori állásának megismerése a legfontosabb, számára művem bőséges adatokat tartalmaz. Talán ennek is köszönhető, hogy az előzetes katonai bírálókat művem a honvédtisztikar továbbképzése céljából h e z a g p ó t l ó n a k és n é l k ü l ö z h e t e 11 e n n e k, összeállítását illetőleg pedig a maga

nemében páratlanul kiválónak és egyedülállónak minősítette. A kultúrhistorikus szempontjából sem közömbös e könyv, hisz az ősmagyar művelődési viszonyok meg nem érthetők, meg nem magyarázhatók a magyar hadsereg és honvédelem tüzetes ismerete nélkül. A nagyközönség pedig megtanulja belőle, hogy fajtáját becsülje s higgyen nemzete elhivatottságában. Mert az a nép, melynek olyan félve rettegett, nagyírú katona-elődei voltak, mint honfoglaló őseink, az a nép, mely megmutatta Európának, hogy nem ismer akadályt hódító útjában Konstantinápoly falaitól a Keleti Tengerig, a Kárpátoktól az Atlanti Óceánig — a Hadak Istenének különösen kegyelt, nagyrahitott népe. Meggyőződésem, hogy aki soraimból a magyar katona erényeit megismeri, nem fog többé egy pillanatra sem abban a tudatban élni, hogy a Trianon-i halálból nincsen feltámadás! Művem ebből a szempontból a világ népeihez intézett »memento« is akar lenni, hogy voltunk valakik s valakik a k a r u n k is m a r a d n i! Hős katonák voltunk, akik annakidején ijjal a kézben s szablyával az oldalunkon fél Európát tudtuk lábaink alá gyúrni.

Amikor több évi kutatásaim és adatgyűjtéseim eredményét közzéteszem, nem mulaszthatom el, hogy hálámat és köszönetemet ki ne fejezzem mindazoknak, akik bármi vonatkozásban is segítségemre voltak. Hosszú volt az út, amíg művem a könyvpiacra megjelenhetett. Először a katonai szakértők véleményét kellett kikérnem. Nem mulaszthatom el annak hangsúlyozását, hogy a katonai bírálók részéről nagy jóindulatot, a magasabb parancsnokságok részéről pedig számottevő erkölcsi és anyagi támogatást tapasztaltam. Nélkülük könyvem megjelentetésére nem is gondolhattam volna. Hátra volt még a tudományos világ véleményének kikérése. El nem múló hálával gondolok arra a szakértő, baráti kézre, mely művem a simítást végezte. Amikor pedig az Orsz. Magy. Hadimúzeum Egyesület jóleső határozatából kifolyólag az Egyesület tudományos pályázataim művem pályadíjat nyert s ebben a tényben művem tudományos értékének felismerését véltem felfedezni, nem haboztam többé attól, hogy munkám napvilágot lásson. Hadd legyen örök hirdetője ország-világ előtt a magyar nemzet katonakerényeinek s büszke megörökítője a sasszemű, acélizmú, vasidegű, hős magyar katonának.

Dr. Erdélyi Gyula.

I. A magyar-ugor kor hadviszonyai.

A magyar nemzet őstörténetének keretén belül hadviszonyaink ismertetése céljából kiindulási pontként a magyar-ugor vagy másnéven ugor-magyarság korát kell vennünk. Ez ugyanis őstörténetünknek az az időszaka, melyen belül a magyar nyelv kialakul, miután az ugor ősnép két ágra szakadt, hogy egy obi-ugor (vogul osztyák) és egy magyar-ugor népet, nyelvet és műveltséget teremtsen.

A magyar-ugor korban élő őseink megismeréséhez több út vezet. Legmegbízhatóbb tudósítást és hitelesnek látszó értesítést azok a művelődési szavak (eredeti és kölcsönszók) nyújtanak, melyek a magyar-ugor nép különválásának korából valók; az archeológia szintén számos helyen és több irányban szolgál felvilágosítással; érdekes megállapításokra ad alkalmait a Jelenkori primitív népek tanulmányozása is, miután ezek még a jelenben sem állanak magasabb művelődési fokon, mint az ismertetésünk kiindulási pontjául szolgáló kor embere. Nem hagyhatók figyelmen kívül azok az ethnográfiai leírások sem, melyek a finn-ugor népek életét és művelődését tárgyalják, továbbá azok az adatok, melyek az obi-ugor népköltés termékeinek összegyűjtése révén napvilágra jutottak.

Természetes, hogy az a kép, melyet így nyerünk, főként megbízható írásbeli emlékek és értesítések hiányában nem lehet tökéletes és még nagy munkára, sokoldalú és kimerítő kutatásokra van szükség, hogy őstörténet-korabeli katonai múltunk jellemző vonásait teljes határozottsággal megállapíthassuk, annyit azonban mégis módunkban áll konstatálni, hogy a zsákmanó életmódot folytató magyar-ugor nép olyan eszközök felett rendelkezett, melyek nemcsak a megélhetését biztosították, hanem a harc felvételére és folytatására is alkalmasak voltak... Ez a tény azonban *még távolról* sem jelenti azt, hogy őseink rendszeres hadműveleteket folytattak vagy számottevőbb katonai tudománynak lettek volna a birtokában.

Hadműveletek intézéséhez nemcsak fegyverek, hanem töme-

gek, s ami legfőbb: alkalmas vezetők is szükségesek. Ahol pedig fegyverhez értők engedelmes tömege és parancsokat osztó vezető közös munkája old meg kérdéseket, ott, ha mindjárt a legprimitívebb formában is, kell egy olyan társadalmi alakulásnak lenni, amely bizonyos állami, illetve nemzeti egység-tudatot, egyszóval állam életet tételez fel.

Legelső feladatunk tehát arra a kérdésre adni feleletet, vajjon] rendelkezésünkre álló adataink alapján magyar-ugor őseink állami életet éltek-e vagy pedig társadalmuk csak a kezdetleges nemzetiségi alakuláson nyüglődött. Ha az előbbi állapot minden kétséget kizárólag igazolható lenne, vagyis a magyar-ugor korról kapcsolatban egy kifejlődött, megszervezett államéletről számolhatnánk be, úgy fenntartás nélkül elfogadhatnák egy magyar-ugor korabeli hadsereg és hadtudomány létezését.

Rendelkezésre álló adataink azonban ép az; ellenkezőről győznek meg. Államéletről nem lehet szó, legfeljebb egy szűkebb, család fölött álló társadalmi alakulásról, melyben igen korlátolt hatalmú nemzetségfők vagy »fejedelmek« patriarkális és talán részben vallási alapfőn gyakorolták hatalmukat:¹⁾. Megállapításaink alapjául az obi-ugor népek társadalmi bérendezkeése szolgál; erre az a fogalomgyezés jogosít fel bennünket, amely a magyar nyelvnek ebbe a fogalomkörbe tartozó szavai és az obi-ugor nyelv ugyanezen fogalmakat jelölő szavai között fennállanak.

Eszerint azok a harcok, melyek a magyar-ugor kor időszakát kitöltik, nem voltak magasabb állami életet feltételező vállalkozások: területszerző, hódító hadjáratok, hanem inkább apró, főként nőrabló kalandok, vérbosszú, ritkábban rablási vágy szülte hadakozások. Ezek a katonai zsenialitást nem igénylő, magasabb anyagi és szellemi műveltséget nem követelő, legtöbbször fejedelem-hősök személyéhez fűződő párbajjellegű mérkőzések természetesen nem voltak alkalmasak arra, hogy a magyar-ugor népben a katonai ismeretek fejlődését elősegítsék. E harcokban nem volt szükség magasabb taktikai és stratégiai tudásra, sőt még az a természetszerű fejlődési folyamat sem következett be, hogy azokat a fegyvereket, melyeknek alkalmazására csupá(n) harc esetén került sor és így nem szolgáltak egyúttal élelemszerzésre is, — maguk készítették volna.

A magyar-ugorok hadi felszerelésében ugyanis két csoportot

1) Gr. Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. (A magyar nyelvstudomány kézikönyve. 1. köt, 5. füzet.)

különböztetünk meg. Beszélhetünk olyan fegyverekről, melyek a zsákmányoló életmód eszközei, de amellet harcban is alkalmazhatók, s olyanokról, melyeknek rendeltetése kizárólagosan harci (katonai) volt. Az első csoportbeli fegyvereket magyar-ugor őseink maguk készítették, mert élelemszerzésüknek elengedhetetlen s egyedül hatásos eszközeit nem nélkülözhatték egy pillanatra sem; ezek voltak: az íj, nyíl, te g e z, szálú (balta vagy fejsze), kés, b u n k ó s b o t és d á r d a — Tisztán harci rendeltetésű eszközök voltak a p á n c é l r u h a és a kard. Ez utóbbiaknak készítésében nem voltak jártasok; idegen országból, valószínűleg kereskedés útjain hozottak be s főként a fejedelmhősök fegyvertárához tartoztak.²⁾

Az első csoportbeli fegyverek elkészítése nem kívánt nagyobb technikai felkészültséget. Ügyes kovácsmester kezéből könnyen kikerülhetett a nyílhegy, fejsze (balta) és a dárda. Az obi-ugor népköltés tud is ilyen kovácsokról. Így például egy vogul medveének hat vasat készítő kovácsról tesz említést, kik életlen fejszéből, hegyetlen t ö r ö v a s a k b ó l láncot készítenek³⁾. Más helyütt hegyetörött sok törővasról, élé t ö r ö t t sok tompaszerszámról, vasláncos, ezüstláncos jelesház felütéséről (kovácsmunkához fogás) van említés téve,⁴⁾ K o v á c s m ű h e l y b e n dolgozott egy szoszvaközépi szenthely hőse is, mikor »fejszét, késeket s egyéb érc tárgyakat készített«⁵⁾ Egy vogul sorsének is »mesterember kovácsolt a háromágú szarunyik jégföldrött siklásához hasonlítja az ének szárnyalását.⁶⁾ Ezekből a kovácsműhelyekből kerülhetett ki a »vasbordájú bordás váll-íj«⁷⁾ és az »éles (eleven) vasú fejsze« is⁸⁾.

Ezek a népköltési adatok azt igazolják, hogy a kovácsmesterség az ugor kor régen ismert iparágát képezte s főként oly eszközök készítésével foglalkozott, melyek az élelemszerzés és a harc együttes jegyében születtek meg. Nem ismerünk azonban elég támpontot arra nézve, vajjon az érc ki-termelés, a kohászat szintén ismert volt-e az obi-ugor népeknél. Ha a népköltés hagyományait tartjuk szem előtt, ezek inkább ellene mondanak ennek a feltevésnek, sem mint igazolják azt; nem marad más hátra, mint egyedül helyesnek azt a megállá

2) Zichy i. m. 25. old.

3) Munkácsi: Vogul Népköltési Gyűjtemény 111. 13; T. kiég. f. 0323.

4) „ „ 111. 44; „ „ 0327

5) „ „ II. 2. f. 023.

6) „ „ T. kiég. f. XXXV. cid.

7) „ „ 11. 22; és 1). 113.

8) „ „ 11. 119.

pítást elfogadni, mely szerint az obi-ugorok rég ismerték ugyan a fémek megmunkálását, azonban több mint kétséges, hogy azok kitermeléséhez is értettek volna⁹⁾. Az a nézet, hogy a fémek megmunkálása sem volt számottevő eleme az obi-ugorok (rég műveltségének s hogy ők a »fémekhez! kész eszközöd alakjában, kereskedelem útján jutottak,¹⁰⁾ csak annyiban fogható el valószínűnek, amennyiben az »a tisztán harci eszközök elterjedésére, használatára vonatkozik. Eszerint a »sünt szemű« szemes páncélruha¹¹⁾ »ezüstbojtú bojtos kard²⁾ »aranybojtos kard«¹³⁾ »tompahegyű acélkard«¹⁴⁾ »szőrszálaktól át nem hatható állas páncélruha«¹⁵⁾ hét karika jú karikás zab¹⁻la«¹⁶⁾ nem került ki az obi-ugorok kovácsműhelyéből, de a vasból való nyílhegy, fejsze, balta »lópéra vágó nagy fokos«¹⁷⁾ kés és dárda mindéin valószínűség szerint az obi-ugor s Sgy a magyar-ugor népek honi gyártmánya volt. Patkanov szerint is a fejedelem-hősök fegyvere az íjon kívül a »valószínűleg idegen országból behozott« páncélruha és kard; a köznép pedig az íj, fejsze és bunkósbot vagy esetleg dárda.¹⁸⁾

Feltétlenül házilag készült fegyverek voltak a kovácsmunkát inem igénylő, szaru vagy faanyagból álló harceszközök és járulékaik, nevezetesen az íj, ideg (»íj-ideg«), nyílvevő, és tegez. Anyagukat, elkészítési módjukat a népköltési gyűjtemények tartották fenn számunkra. A Reguly-féle szigvai regében az Égatya következőkép tanítja a vadászszerszámok készítését: »Leérkezel az alatt levő nép lakta kérges földre, ott van az én igémre termett erdei fám. Kemény fának hasitS) keményéből, rugékony fának hasíts rugékony résziéből, a két. lát illeszd egybe! Az Ob-on igémre termett halaim között tokfajta haladnak szerezd meg aztán hólyagát; főzd meg a tűzön, (kétféle) fadat ragaszd egybe, kötdz őket együvé, ily módon csinálj íjat. Igémre termett erdei vadamat (az ember) üldözni fogja, utoléri, a közelben nyulai meglövi s ilyen szerrel jut kézbe. Ha szárnyas fajta állatod jut közelbe, készíts szinitén azonmód nyilat, készítsd fából nyelét, ama nyíllal öljék meg.¹⁹⁾

9) Zichy i. m. 22. old.

10) Munkácsi: Etnográfia. V. 15—16.

11) „ V. N. Gy. 11. 113.

12) „ „ IV. 145.

13) „ „ 11. 22.

14) „ „ II. 113.

15) „ „ IV. 145.

16) „ „ U. o

17) „ „ 11. 228.

18) Patkanov: Ist-Ostj. 11. 014—15. — V. ö. Zichy i. m. 25. old.

19) Munkácsi: V. N. Gy. 1. 1. füz. 357. old. A vogul nép ősi hitvilága.

Ez a fegyverleírás a legrégebb tudósítás, mely az obi-ugor kor harceszközéről ránk maradt. S bár ez az ismertetés az íjnak és nyílnak, mint vadászszerszámoknak készítését tartalmazza, a legnagyobb valószínűséggel feltehető, hogy az ember elleni küzdelem íja és nyila semmiben sem különbözött a fent leírt eszközöktől.

Az íj és nyíl a legfontosabb élelemszerzői és harceszköz volt az ugor népek életében; természetes, hogy elkészítésében a legnagyobb precizitásra törekedtek. Talán ezzel a törekvéssel magyarázható meg az íj bordájának és a nyíl nye-, lének .s, a nyílhegy anyagának többfélesége. Az íj anyagára vonatkozó adataink során »szaruíj«²⁰⁾, vashordájú bordás íj²¹⁾, »lécfából készült íj«²²⁾ Vagy mint a fentebb említett szigvai rege leirtja: kemény és rugékony fa összeillesztéséből készült íj fordul elő. A fából készült íj leglényegesebb részét a belső rugó és az íj-ideg képezte. Az íj belső rugójának keresztül metszése az ív kettétörését eredményezte.²³⁾ Az íj-ideg rendszeren — egy húrból készült. A »vadász és halász kalandok« hőse legalább is ilyen használ:

»Erdőben készített erdei vadászszerszámomba
Egy idegű ideges ijjat
Helyezek én férfiú..²⁴⁾

A nyíl nyelének és hegyének anyaga, nemkülönben alakja szintén változatosságot mutat. Nem tartom kizártnak, hogy az elejtendő cél (ember, vadállat, szárnyas) minősége szolgál kulcsul a különbözőségek megértéséhez. Talán erre mutat a szigvai regében szereplő Égatya tanítása is, mikor az »erdei vad« és a »szárnyasfajta állat« elejtésének módját elmondva hozzáfűzi, »hogy a nyíl mindkét esetben egyazon módon készüljön«, de mégis az utóbbi esetben »készítsd fá-

20) Munkácsi: V. N. Gy. 11. 167. old. A szoszvaközépi Isten hőseinek.

21) „ „ II. 22. 113.

22) „ „ 111. 131. A kúszengfalvi állatöreg énekében-
így szól az atyai átok: „Lécfából készült íjjal-nyíllal lövő két kis férfi a
füvet termő füves réten löjjön meg téged?

23) Munkácsi: V. N. Gy. IV. 178. old. A hánacsfejű drága ember énekéből:

„A városfejedelmi nagybácsi öregje
Ijjat készít (részére)
Az íj (belső) rugóját keresztül metszi

Ő meghúzza íjját:
Kettétöri . .

24) Munkácsi: V. N. Gy. IV. 238

ból nyelét«. Az a tény, hogy a nyíl anyaga közt szaru²⁵⁾ és fa szerepel, megerősíteni látszik feltevésemet. Egy már korábban említett vogul sorsének »Mesterember kovácsolta háromágú szarunyíl«-ról tud, a szoszvaközépi Istep hősenekében »Három horgas szarunyíl«²⁶⁾ fordul elő, a munkeszi Hadisten hősi énekében állandóan ismétlődő kifejezés a »három fogas bunkós szarunyíl«²⁷⁾ a tengervégi had énekének hőse is »három fejű szarubunkós nyíl«-at²⁸⁾) vesz elő és helyez újra.

A szarunyíl mellett említést találunk »lécfából készült nyíl«²⁹⁾-ról, »hegyes fából való nyíl«³⁰⁾-ról, sőt a »Fekete nyusztbőr-galléros-ruhát viselő fejedelemlős: »a Világügyelő férfi regeképen előadott hősi énekében« a nyíl faanyagára vonatkozólag is lényegbe vágó adatot találunk. A hős ugyanis így szól apródlegényeihez: »Menjetek, hozzatok nyílra való fát!« De ezek nem hoztak alkalmas anyagot; erre ő maga ment fel, éles eleven vasú fejszójét vette, »nyírfát termő nyírfás hegyre ment, vörös fenyőjét termő vörös fenyős hegyre ment« — jó fát talált és le is vágta volna, ha egy magyszárnyú állat el nem ragadja ...³¹⁾

Fanyelű és nem vashegyű nyílra enged következtetni a »háncsfejű drága ember« énekének ez a kitétele is, hogy

»A városfejedelmi nagybácsi öregje

Nyilat készít:

A nyíl nyelét, a nyíl hegyét

Kés élével keresztül metszi...

Nyilai szétpattognak

Nyílhegyei széttörnek.³²⁾

A vadász és halászkalandok hőse is kiált fel:

E r d ő b e n k é s z í t e t t erdei vadászszerszámomba

K é t n y e l ű n y e l e s nyilat

Teszek én férfit!³³⁾

26) Az újabkori középzásiai népek nyíl és ijanyagának is a *száru* képezi egyik legjelentékenyebb részét. Salamon Ferenc: A magyar haditörténethez a vezérek korában. (Századok 1876. évf. 781. old.) c. értekezésében a következőképp nyilatkozik: Magának a nyíl kávájának, vagyis az ívnek teste vagy erős, »ruganyos fából készült s belül mintegy bélelve volt ökör vagy vadkecske *száruival*, vagy *szarulemezekből* volt összeillesztve s Regino szerint is a magyar ívekhez szárukat használtak.

26) Munkácsi: V. N. Gy. II. 167.

27) " " " II. 181—203.

28) " " " IV. 174.

29) " " " III. 131.

30) " " " IV. 145. Vitézi énekek.

31) Munkácsi: V. N. Gy. II. 119.

32) " " " IV. 178.

33) " " " IV. 238.

A szaru és faanyag mellett a »vas«-nak is jelentős szerepe lehetett a nyíl elkészítése körül.³⁴⁾ Az a körülmény, hogy a fémneveknek majdnem teljes sora: vas, ezüst, arany, ón, ólom származik a magyar-ugor korból, arra enged következtetni, hogy a fémek megmunkálásához feltétlenül értő magyar-ugor őseink nyílveszőik hegyét vasból is készítették. Munkácsi is vasnyíl a król tesz említést, melyeknek az ősvogul ember vadászata szerencsését köszönheti.³⁵⁾

A finn-ugor népek tartózkodási helyén eszközölt archeológiai kutatások is amellett bizonyítanak, hogy e népek harc-eszközei sorában a vasnyílhegy szerepet játszott. A kb. Kr. e. 600-200 év közé helyezhető késői bronzkorszak vagy első tudományosan felkutatott lelőhelyéről ananjinói nevezett korszak feltárt emlékei ékesen szóló bizonyságokkal szolgálnak feltevésünk helyessége mellett. Tallgren finn archeológus, aki Kelet-Oroszország őskorának régiségeiről több művében ad áttekintő összefoglalást részint saját ásatásai, részint orosz szakmunkák alapján, — az Alsó Káma vidékén feltárt sírmezők jellemző leletei között a bronz köpüs¹-baltákon (szalu), vasból készült késeken, lándzsahegyeken, hadi csákányok és törököin kívül vasnyílhegyeket is talált.³⁶⁾

A sírmezők mellett — gyakran közvetlenül ott fekvő és részben az ananjinói korból származó őskorú erődök, az u. nevezett csontos gorodiscsék³⁷⁾ leletei tanúskodnak vasból készült fegyverek használata mellett. Ezen őskori erődökben a kő és csontnyílhegyeken, csontkéseken, csontszigonyokon stb. kívül — bár kevés, — az ananjinói típusú bronz és vastárgyak is: köpüsbalták, nyílak és kések találhatók.

Míthogy pedig »ez a csontkultúra még legalább is a Kr. u. VII. századig élt, s a magyar-ugor kornak eszközökre és munkákra vonatkozó kifejezései közül nincs olyan, mely a gorodiscsék műveltségének keretébe bele ne illenék«,³⁸⁾ valószínűnek kell tartanunk, hogy a magyar-ugor kor műveltségének lényege azonos jellegű a csontos gorodiscsék műveltségével, így a vasnyílhegyek alkalmazása magyar-ugor részről feltételezhető. Ezt a feltevést az ananjinói kornak a csont-

34) Még az íjra vonatkozólag is szerepel a „vasbordájú bordás” jelző*

35) Munkácsi: A megy. fémn. őstört. vallomásai, Ethn, V. 3—4.

36) A. M. Tallgren: Die Kupf. u. Bronzezeit in N. u. Ostrussl. — Collection Zaoussailov I. 11. — V. ö. Zichy i. m. 36. old.

37) Csontos gorodiscséknek azért nevezik ezeket az őskori erődöket, mert a bennük feltárt leletek kb. 90 százalékát csonttárgyak képezik.

38) Zichy i. m. 38. old.

tos gorodiscsék időpontjával és e kétféle műveltség területének a fiin-ugor népek őshazájával³⁹⁾ való összeesése a legnagyobb valószínűséggel igazolja.

Ami az íjat illeti, hordtávolságának meghatározására csak egy adatot szolgáltat a Vogul Népköltési Gyűjtemény; a kon-dai alvidék fejedelmeinek hősi énekében szereplő hős nyila ugyanis »három kiáltásnyi távolságra« röpül.⁴⁰⁾

Az íj as vadász teljes felszereléséhez az íj-on és nyilon kívül a nyíltartó tegez⁴¹⁾ is hozzátartozik. Hogy mekkora volt az úrtartalma, milyen volt az alakja s mi módomban hordták Ugor őseink, arról újra csak a népköltési gyűjtemények adatai tudnak útbaigazítást adni. Az »Ájászfalvi isten hőséneke«⁴²⁾ hét nyíllal fölszerelt karikás tegezről tesz említést. Ez a hetes szám a »Világügyelő férfi felnövekedésének énekében«⁴³⁾ is megismétlődik, ahol »hét nyíllal fölszerelt fülestegez« van a »hős vállára fölakasztva« és »vállai között« hallja annak »zörgését«; a Vitézi énekek⁴⁴⁾ során pedig »fekete vasas nyik tartó« szerepel a hős fegyverzetének részei között.

Ezek alapján a magyar-ugor kor tegez e vasabroncsokkal (karikákkal) összefogott, füllel ellátott nyíltartó, mely körülbelül 7 drb. nyílvesszőt foglalt magában s nem övre, hanem vállra volt akasztva.⁴⁵⁾

Az íjon, nyilon és tegezen kívül még a fokos, szalu, kés és dárda általános használatáról van tudomásunk. Így a kon-dai alvidék fejedelmeinek hősi énekében »ló-péra vágó nagy fok o s-ról van szó«⁴⁶⁾. A szalu (balta vagy fejsze)⁴⁷⁾ eredetileg általános favágó és faragó (csapva/vágó) szerszám az ugor népeknél. A magyar szalu szónak megfelelő finn »salvaj«

39) Setälä: Maailmanhist. 11. 495. szerint az Oka, Volga, Káma vidékét kell a finn-ugor népek őshazájának tekintenünk.

39) Munkácsi: V. N. Gy. 11. 228.

40) A tegez szintén a magyar-ugori kor művelődési szava.

41) Munkácsi: V. N. Gy. 11. 22.

43) „ „ 11. 113.

44) „ „ IV. 145.

45) Hogy a „fekete vasas nyíltartó” kifejezésben a fekete jelző a vas színére vagy a nyíltartóra vonatkozik-e, összehasonlító adat hiányában nehéz lenne teljes határozottsággal megállapítani.

Övre csak lovas népek akasztották tegezeiket. Salamon Ferenc: A magyar haditörténethez a vezérek korában (Századok 1876—791. old.) című cikkében is azt hangoztatja, hogy a vezérek korabeli magyarok tegeze övhöz volt csatolva s így teljesen elhibáztak azok a rajzok, melyek a tegezt a magyarnak hátára teszik, mert a hátonhordás csak a gyalogjásznál volt szükséges.

46) Munkácsi: V. N. Gy. 11. 228.

47) Zichy i. m. ló. és 18. old. — Szalu (balta v. fejsze) alatt azt az eszközt értjük, melynek éle a nyél vonalát keresztvező irányban áll.

általában »vágást, ácsolást« jelent. — A »Világügyelő férfi regeképen előadott hősi énekében« a hős éles (eleven vasú fejszé-vel)⁴⁸ *vágja* a nyílra való fát. — Késével⁴⁹) hánccsfejű drága ember énekében szereplő városfejedelem nagybácsi öregje metszi keresztül a nyíl nyelét, a nyíl hegyét. Dárda, lándzsahegy⁵⁰ a vasnyílhegyek és vaskések mellett állandó előfordulási tárgya a keletoroszországi sírmezőknek és csontos gerodiscséknek.

Mindezek az eddig tárgyalt eszközök honi gyártmányai az obi-ugor és magyar-ugor népeknek. Kovácsműhelyekben készültek el s minden ép-kézláb ember fegyvertárának nélkülözhetetlen darabjai voltak. Tudomásunk van azonban e kor fegyverzetének olyan elemeiről is, melyeknek elkészítéséhez a magyar-ugor nép technikai felkészültsége nem volt elégséges. Ezek a páncélruha és a kard, melyekhez, mint kész eszközökhöz, kereskedelem útján juthattak csak magyar-ugor elődeink.

A páncélruha sűrű szemekből tevődhetett össze s viselője testét elől az állig eltakarta. Erre mutatnak a »sűrű szetmü páncélruha«⁵¹), és a »szórszálaktól át nem hatható állas páncélruha«⁵²) kifejezések, melyek a vogul népköltési gyűjtemény sorai között több ízben előfordulnak.

A kardot, melyet szintén csak a külföldről szerezhették be, acélból valónak, tompahegyűnek és ezüst-arany bojttal díszítettnek mutatja be a vogul népköltési gyűjtemény. A »toimpahegyü acélkard« »ezüstbojtú bojtos kard« »aranybojtos kard« kifejezések legalább is erre engednek következtetni. Aból a körülményből, hogy a »kard« szó perzsa eredetű, jogosan feltehető, hogy a magyar-ugor kor embere nem gyártotta s mivel idegenből kellett ellenérték mellett beszerezni, valószínűleg nem is lehetett általánosan elterjedt s talán csak azi előkelők a »fejedelmi hősök« fegyvertárához tartozott. Jellemző, hogy a keletoroszországi sírmezők és csontos-gerodiscsék leletei között hiába keresünk kardokat, holott egyéb fegyverek: íj, nyíl, kés, hadicsákány, tör és lándzsa állandó elemei e sírleleteknek, továbbá, hogy az osztják népnél kiváló tiszteletben részesülő »Obijöreg«nek, a halak istenének fegyverei

48) Munkácsi: V. N. Gy. 11. 119-

49) „ „ IV. 178.

50) Zichy i. m. 36. old.

51) Munkácsi: V. N. Gy. 11. 22 és 113.

52) „ „ IV. 145.

között sem szerepel a kard, hanem csak íj, nyíl, kopja és páncéling.⁵³⁾

S i s a k r ó l nem találunk sehol említést a magyar-ugor kor népeivel kapcsolatban.

A fegyverzet kiegészítő részét képezé a ló és a hozzátartozó felszerelés. Az obi-ugor kor népköltése azonban semmi bizonyítékot nem nyújt arra nézve, hogy a régi ugorok lovas nép lettek volna s így a lóinak sem lehetett; a harcokban valami fontos szerepe. Abból az adatból, hogy a »Világügyelő férfiú« lóháton üldözi a medvét, nem lehet lovasvadászatra következtetni, Zichy szerint, a »ló itt is csak mint az istenség rendes attribútuma szerepel«⁵⁴⁾ A ló tehát inkább mint áldozati állat mint a déli vidék »szárnyaslábú szép állata« vagy mint istenek »szent állata« szerepel. Egyébként a l ó közös szava az ugor nyelveknek, az obi-ugor nyelvekben szintén meglevő másodfű, harmadfű (ló) kifejezések pedig a lónevelés fázisairól tesznek bizonyosságot.⁵⁵⁾

Az archeológiai kutatások is azon feltevést erősítik, hogy a ló nem volt számottevőbb tényezője a magyar-ugor kor harcainak. A keletoroszországi sírmezők területén néhány sírban találtak ugyan lócsontot vagy fogat, de lovastem étkezésnek semmi ^n.yoma sincsen és a ló használatáról is csak a síroknak összesen kb. 4 százaléka tanúskodik.⁵⁶⁾ Ugyanez állapítható meg a gorodiscsék adataiból. »Itt is ismerték a lovat« — mondja Zichy — »és használták is, azért lovasnépnek a gorodiscsék lakóit éppoly kevésbé hívhatjuk, mint a lótartó osztjákckat vagy vogulokat.⁵⁷⁾

Ami a lófelszerelést illeti, magyar-ugor korabeli ny e r e g és o s t o r szavaink adnak útbaigazítást⁵⁸⁾. A k e n g y e l szó etymológiája némileg kétes; ha elfogadnók is, akkor sem tudnók a szóösszetétel (kengy+el) magyar-ugorbeli származását

53) Munkácsi: V, N. Gy. 1. kiegf. 98.

54) Zichy i. m. — V. ö. Munkácsi: V. N. Gy. 11. 2.f. 065-66; továbbá Ethn. XV11. 70.

55. Zichy i. m. 4. old. A másodfű, harmadfű kifejezések a kétéves hároméves csikó megnevezésére szolgálnak.

56) Zichy i. m. 36. old.

57) „ „ 38. „

58) „ „ 4. „ Egy vogul sorsének is említést tesz ostorról, mikor ezt mondja: „A férfiúnak lóra való felszállásakor használt jeles ostorral üzöd bár: terjedésében az éneket utói nem éred.”

Munkácsi: V. N. Gy. T. kiég. f. 35. old. — Az ostor itt nyilván a sarkantyút helyettesítette.

bizonyítani⁵⁹⁾. Az ananjinói kor sírleletei zablákat és zablalardákat tartalmaznak.⁶⁰⁾ A Vitézi Énekek hősének lován is »Hét karikájú karikás zabla« és »napdíszítésű díszes nyereg« található.⁶¹⁾

A magyar-ugor kor harcai — amint már egy ízben emiitem — nem lehettek szélesebb alapokon fekvő, tudomány, zsenialitást igénylő katonai műveletek, hanem inkább egyes személyek, főként fejedelmek magánjellegű vállalkozásai, melyekben a személyes bátorságnak kellett egyedül a sikert megteremtenie.

A legtöbbször nőszerűség az alapja egy-egy fejedelem-hős vállalkozásának, mikor kíséretével mindig távoli vidékre megy nőt szerezni; de indító ok néha a vérbosszú, sőt — bár ritkábban — a rablási vágy is. Ezek a körülmények készítetik tehát e kor emberét arra, hogy hatásos védekezési módokról gondoskodjék. Ez a védekezési mód jut talán kifejezésre a hősénekben említett obi-ugor várak és csón-t o s-g o r o d i s c s é k alakjában. Az előbbieket egy részét p a t k a n o v kutatta fel s területüket rendszeren 7—140 négyszögölnyi nagyságúnak találta s csak ritkán 180 négyszögölnél nagyobbobbnak.⁶²⁾ Ezeket a várakat árkokkal, esetleg bevert kairókkal erősítették meg; a kondai alvidék fejedelmeinek hősi énekében is »lécfával, fűfával körülkerített vár«-ról van szó s minden valószínűség szerint a fejedelem-hősök székhelyei és harcok óráiban a lakosság menedékhelyei lehettek. Érdekes, hogy a gorodiscsék is nagyságukat és alakjukat tekintve, hasonlítanak az obi-ugorok váraihoz, ami arra enged következtetni, hogy itt is valami fejedelem vagy nemzetségfő szék és temetkezési helyével állunk szemben,⁶³⁾ A várak terjedelme csak kis társadalmi alakulások létezésére mutat. A hősköltemények »fejedelmek«, a harcok vezetőit talán helyesebb is lenne »nemzetségfők«-nek nevezni. Nincs kizárva, hogy ez a fejedelmi vagy nemzetségfői tisztség apáról-fiúra öröklődött, ami talán a törzs fejének vallási ténykedéseivel áll kapcsolatban.

Család fölött álló, kisebb társadalmi alakulásra mutat »úr« szavunk is, melynek eredeti jelentése, mint a vele összevet-

59) Zirhv i. m. 5. old. Jegyzet.

60) „ 36 „

61) Munkácsi: V N Gy. IV. k. 14. old.

62) Zichy i. m. 24. old. - V. ö. Patkanov: Irs. Ostj. 11. 010-11;

63) Munkácsi V 5. s V N. Gy. 11. 3. f. 0556-565,

64) Zichy i. m. 7 old.

hető osztják szóé: »nemzetség feje«, vagy »fejedelem«. A »had« szónak is eredetileg »nemzetség« jelentése lehetett, amire a nép nyelvem élő »nemzetség« tágabb értelemben vett »család« jelentéséből következethetünk⁶³). A székelyek és palócok közt ma is dívik a nemzetségi törzsek h a d elnevezése s a családok hadakra osztása⁶⁵).

(Ha valami nevezetesebb vállalkozásra sor került, akkor előzőleg tanácskozás tartatott, melyen a nép és főként a vének hozzájárulását kellett kikérni. A h a d b a i n d u l á s a fejedelem vagy nemzetségfő vezetése mellett ladikom! vagy rén-szarvas szánon történt; maga a harc gyalog folyt le, lovasmérkőzésről nem tudnak énekeink⁶⁶). Hogy mekkora volt a harcban résztvevők száma s vaj join a fejedelemhős az egész nemzetség nevében vívta-e meg párbajjellegű harcát vagy mellette küzdött néha talán egész népe, erre vonatkozólag pozitív, a kérdést teljesen megvilágító adataink nincsenek. Az a tény, hogy a fejedelemhős fegyverzetét az íjon kívül páncélruha és kard képezte, míg a köznépnek csak íja, fejszéje és bunkósbotja, kése, esetleg dárdája volt — inkább arra mutat, hogy la mérkőzésnek súlya a vezetőre hárult s a harc nem annyira tömeges, mint inkább egyes (személyenkénti) jellegű volt. De, hogy a hős kíséretében népe is a harc terére sietett, azt a had szónak az ugorkorban megvolt »harc, hadsereg, harcos csapat« jelentése és az annak megfelelő obi-ugor szavak bizonyítják⁶⁷).

Ha a harc szerencsésen végződött, akkor a megölt ellenfélnek esetleg lenyúzták fejbőrét (skalpolás), vagy — amint erre is van adatunk, — szivét, máját ették meg. Arra is van eset, hogy a győztes megkegyelmez meg nem ölt, de legyőzött ellenének s ez esetben a harcot teljes kibékülés fejezi be. Érdekes jelenség azonban az, hogy r a b s z o l g a s á g b a senkit sem cipelnek. »Az ellenség asszonyait is vagy feleségül viszik, vagy büntetésből megcsonkítva tartják házuknál⁶⁸).

Hogy mi volt az a mód, amellyel elleneiket elejtették, ismertek-e már magyar-ugor őseink valami taktikát, ami! győzelmeiket elősegítette, szóval volt-e valami nyoma náluk a h a d t u d o m á n y i ismereteknek, erre vonatkozólag nem tu-

64) Zichy i. m. 23. old.

65) Jakab Elek: Székely telepek Magyarországon. (Századok 1896. -évf. 585. old))

66) Zichy i. m. 25. old.

67) Zichy i. m. 23. old.

68) „ „ 25 „

dunk pozitív feleletet adni. Ha volt is efféle ismeretágnak nyoma náluk, műveltségük stagnáló jellege csak kezdetleges viszonyokra enged következtetni. Megnyugtató, hogy ennek a fejlődésbeli visszamaradottságnak oka nem a finn-ugor népek szellemi indiszpozíciójában található meg, hanem mostoha földrajzi elhelyezkedésükben. A mocsaras erdővidék, a közlekedés nehézségei, a zord éghajlat rendkívüli módon hátráltatta a népet abban, hogy »anyagi és szellemi művelődése vagy társadalmi szervezete magasabb fejlődésnek indulhasson«⁶⁹⁾. De, hogy megvolt benne az őserő, mely szerencsésebb körülmények között, világtörténelmi jelentőségű tényezővé tudta tenni a magyar-ugor népet, azt a hún néppel történt szerencsés egybeolvadása után mutatta meg a világnak.

69) Zichy i. m. 39. old.

II. A hún (bolgár-török) hatás korának hadiviszonyai.

A honfoglaló magyarság bolgár-török ethnikai megjelenése, a magyar-ugor kor kezdetleges viszonyaival ellentétes műveltsége, társadalmi és hadi szervezete annak szükségszerű feltevésére kényszerít bennünket, hogy kellett a történelem folyamán olyan ethnikai asszimilációnak bekövetkeznie, amely a magyar-ugor és hún (bolgár-török) elemek egyesüléséből a történeti magyarság kialakulását eredményezte¹).

Ez az egybeolvadási folyamat akkor kezdődhetett, mikor a kínai császárság szomszédságában fekvő hún birodalom 2 testvérfejedelme közül Tsit-ki tan-hu kénytelen volt kínai nyomás alatt nyugat felé vonulni, míg testvére: Ho-han-sa, elismerte a kínai főhatóságot és helyéin maradt. Tsit-ki Kr. e. 36-ban történt lefejeztetése s városának bevétele után népe az Ural hegységtől keletre az Ob és Irtis folyók vidékén keres megtelepülést, tehát azon a területen, amely a magyar-ugoroknak is feltehető uralvidéki lakóhelye volt.

Tsit-ki hunjainak megjelenése az Ural hegyvidéktől keletre (Jugriában), a magyarság életében egy teljes, a műveltség minden ágára kiterjedő átalakulást eredményezett. A viszony, melybe a szervezetlen és kezdetleges műveltségi magyar-ugor nép a hatalmas hún töredékkal jutott, nem lehetett más, mint a hódítók viszonya a meghódítottakhoz. Ebből ómként következik, hogy a meghódított nép számos, főként addig ismeretlen fogalomra vonatkozó szót vett át a hódítók nyelvéből; ezek a magyarság »bolgár-török«, vagy »ó-csuvasz« kölcsönszavai; a hódítók viszont megtanulták az őslakók nyelvét«.

1) Fejegetéseimnél a Zichy idézett munkájában leszögezett elvek alapján álllok.

Minden valószínűség: amellett szól, hogy az a második hún elvonulás, amely Kr. u. 91-ben, a Ho-hansa féle, időközben ismét 2 részre vált hún birodalom északi népének nyugat felé üzésével következett be, már egy ilyen, 126 év alatt egybeolvadt ugor-hún (népelemet, azaz a történeti magyarságot találja maga előtt. Ez az újabb hún kivándorlás sokkal nagyobb tömegű lehetett, mint az első s minthogy nyelvcsere sem meint át, önálló államalakulást tételez fel, letelepedése helyéül pedig valószínűség szerint ugyanaz a vidék szolgált, mint Tsit-ki hunjainak.

Nem a véletlen műve tehát, hogy a későbbi időben, a Kaukázus vidékén hazát talált magyarság bolgár törzsek között él és hogy az »ungár, ungrī« stb. név, melyen az európai népek történeti megjelenésük korában megismerik őket, eredetileg egy bolgár-török nép neve Volt²⁾. Az az esetleges ellenvetés, hogy a magyarság finn-ugor nyelve az ilyen együttélésnek akadálya lehetett, nem alhat meg, mert — ahogy ~Z i c h y is kifejti, a »nyelvcsere után még (századokon át fennmaradhatott náluk a magyar köznyelv mellett az az ó-török nyelv, melyet az új nép megalkotói magukkal hoztak«³⁾. Nem tartom én sem kizártnak, hogy K o n s t a n t i n o s görög császárnak a magyarok 2 nyelvűségéről szerzett értesülése⁴⁾ erre a körülményre vezethető vissza.

A hún (bolgár-török) népelembe való beolvadásunk nemcsak nyelv tekintetében járt változással, hanem érezte hajtását h a d ű g y i t é r e n i s⁵⁾. Olyan népelemnek váltunk tagjainvá, melynek a H a n d i n a s z t i a történetírója ezeket a szókat adja⁵⁾ nyelvére: «A hungno (hún) nép magasra tartja a bátorságot és az erőt; a leghitványabb szemében a meghódolás és a szolgaság. Lovon, harcban és küzdelemben építette fel a birodalmat és szerzett hatalmat és tekintélyt a Man (barbár) népek százai felett...⁶⁾.

2) Zichy i. m. 47. old. — V. ö. Németh Gy., On ugor, hét magyar, Dentü mogyer, M. Ny. XVII. 205—07 és Körösi Csorna — Arch. I. 148-155.

3) Zichy i. m. u. o. — Megjegyzendő, hogy a magyar nyelvbe került török elemeknek nincs közülük a ma is élő keleti török népek nyelvéhez, e tekintetben egyedül a nyugati ogur-törökség jöhet számításba, amelyből a bolgár és a csuvasz származott. Itt kell megemlíteni azt is, hogy nyelvészeink szerint két, egymástól távolfekvő korban (Kr. u. 1—2. század és 5. század) vették át ősünk az ogur-török eredetű kölcsönszavakat. V. ö. Domanovszky S. Világtörténelem c. tankönyvét.

4) Marczali: Enchiridion 43 old.

5) Domanovszky S. is idézett könyvében leszögezi, hogy „a magyarságba a Kr. u. 1—2. században sok ogur elemnek kellett keverednie, aminek hatása alatt még itt lett a nép *harcias lovasnéppé*”.

6) Zichy i. m. 46. old. — V. ö. De Groot: Hunnen, I. 214—5; Hirth: Wolga-Hunnen, 269.

Sikereinek kulcsa tehát az a katonai fölény, melynek alapját részint a tökéletesebb felszerelés, részint a szellemi pluszt jelentő taktikai és stratégiai tudás adta meg.

Ami az elsőt illeti, feltűnő a magyar-hún harcos könnyűsége, mozgékonyaságra törekvése. A »sűrűszemű, szőrszálkától át nem hatható állás páncélruha« helyébe b ő r v é r t, erősebb fajta bőrruha lép. A Han-dinasztia korából származó (Kr. u. I. és II. század) domborművek kínai és hún lovasain nem találjuk semmi nyomát a merev vértnek⁷⁾. Egyébként maga a »vért« szó a magyarok Kaukázus feletti tartózkodásának nyelvi bizonyítéka, amennyiben, mint oszét-alán jövevényszó a Kr. u. IV—V. századnál későbbi időben átvett kölcsönzés szavai között szerepel⁸⁾.

A többi fegyver minősége megegyezik a magyar-ugor kor használta harceszközökkel. í j, n y í l, kard vagy p a l l o s, k o p j a, balta és c s á k á n y voltak a magyar-hún kor emberének nélkülözhetetlen fegyverei. A legnagyobb erősségük az íj ügyes kezelésében rejlett. Az íj itt is kettős célt szolgált. Egyrészt elősegítette az élelemszerzést, másrészt a harcosnak ember-ember elleni küzdelmében, mint távolharc eszköz jutott alkalmazáshoz. Se-mantsien történeti művében a Sí-kiben (Kr. e. I. század elején), amely a hunok életmódjának első leírását nyújtja, megemlékezik a hunok íjas vadászatáról is. »A gyermekek ürükön vagy juhokon nyargalnak, íjat feszítenek és madarat, menyétet, patkányt lőnek; ha nagyobbak lesznek, lőnek rókát és nyulat, ami élelmül szolgált; a hún nép általános rajzával kapcsolatban pedig hangoztatja, hogy a jószággal nyugodtan vándorolnak, amellet lőnek madarakat és négy lábú állatokat és így tartják fenn életüket⁹⁾. A m m i a n u s M a r c e l l i n u s a hunok c s o n t n y í l h e g y e i r ő l szól¹⁰⁾.

Kardjukat pallósnak nevezi a hunokról szóló legrégebb leírás¹¹⁾. Állandó viselete mellett a Kr. előtti hún törvények tanúskodnak, amelyek egyike szerint aki más ellen kardot ránt, az kivégeztetik¹²⁾.

7) Zichy i. m. 58. old.

8) Zichy i. m. 67. old.

9) Zichy i. m. 49. old. — V. ö. De Groot: Hunnen I. 3.

10) Ammianus Marcellinus: Rerum gestarum libri XXXI, 2: 89. — érdekes, hogy a gorodiscék területén is csontnyílhegyeket használt az Uraividék embere. — V. ö. Zichy i. m. 59. od.

11) Zichy i. m. 58. old.

12) . . . „ 59. „

A b a l t a, ha nem is tartozott a magyar-hun harcos közelharc eszközeihez, de a hadifelszerelés elengedhetetlen járuléka lehetett, épúgy, mint a csákány, amely egy köztörök nyelvet beszélő néptől származó későbbi átvétel. A kopja is mint közelharcesköz szerepel a hunokról szóló legrégebb leírásban.

Ezeket a harceszközöket annál könnyebb volt előteremteniök, mert kétségtelen tény, hogy a hunok ősrégi idő óta ismerték és feldolgozták a fémeket. Kitűnik ez egyrészt műveltségükből, melynek általános jellege kétségbe nem vonható, másrészt abból a tényből, hogy a kínaiak sohasem említik a fémek hiányát hún szomszédaiknál. Valószínűnek tartható, hogy fémiparuk központja a Tien-sari alatt fekvő Klies volt¹³⁾.

Fejüket a süveg fedte, sisakról sehol sem találunk említést. Azon a Kr. u. I. (Századból vagy legkésőbbben a II. század elejéről származó domborművön, mely kínai és barbár (hún) csapatok harcait és barbár küldöttség képeit ábrázolja, körülbelül coimközépig érő kabát vagy dolmány és egy bővebbfajta hosszú nadrág van rajtuk. A süvegek csúcsosak, hegyük előrehajlik s részben nyakvédőjük és elől felhajtott ellenzőjük van. Ammianus Marcellinus szerint is görbe süvegekkel fedték fejüket¹³⁾. Anyaguk nemez, vagy ami még valószínűbb: bőr lehetett.

A fürgébb mozdulatokra, gyors kivitelre való törekvés nemcsak a kézi fegyverek és ruházat anyagában és alakjában jut kifejezésre, hanem abban a körülményben is, hogy a magyar-ugor kor gyalogharcai helyett ezentúl lovascsatákban mérik össze erejüket magyar-hún őseink ellenfeikkel. A ló tehát nem tisztán teherhordásra szolgáló, vagy közlekedést gyorsító háziállat többé, hanem a fegyverzet igen lényeges, nélkülözhetetlen részévé, jelentékeny harceszközzé lesz. A magyar-ugor kor gyalogfegyverneméből hűn hatás alatt kialakul a magyar-hún lovasság, még pedig ennek a fegyvernemnek is az a fajtája, melyet a gyors, fürgé mozdulatok jellemeznek, az u. n. köjnnyülovasság.

Lóanyaguk kiváló lehetett, mert a hunok állatállományának ez képezte a gerincét. A kínai hadsereg által zsákmányolt hún állatállomány felsorolásában is a ló szerepel első

13) Zichy i. m. 56. old.

14) „ „ 54. „

helyen s valószínűleg igen jelentékeny mértékben¹⁵). A lótenyésztés oly virágzást ért el náluk, hogy még kereskedelmi Cikkül is szolgált a ló. Mikor a hunok a Kr. u. 1—9 időkben O-huan-ba mentek az évi prém és szövetadó behajtásáért, lovakat és marhákat vittek magukkal eladás céljából¹⁶). Hogy mily megbecsülés tárgyát képezhette a ló, magyar-hún őseinknél, az a fehér ló-áldozat hún szokásaiból tűnik ki legjobban. Az istenek számára bizonyára a legnemesebbnek és legértékesebbnek tartott állatot vitték az oltár elé. Számos adatunk van arra nézve, hogy a fehér vagy világosszínű ló áldozatul-ajánlása nemcsak a hún, de más keleti népeknek is, így a pogány magyar, török, perzsa, sőt az indogermán népeknek is vallási szertartásuk volt, bár az utóbbiaknál a ló színe nem játszott szerepet. Sőt az sincs kizárva, hogy bizonyos körülmények között, mint például szövetségkötés, szerződésre lépés alkalmából a ló vérért borral keverve itták is. Így mikor Kr. e. 40 körül Ho-ha-n-sa tan hu a kínai követekkel szövetségre lépett, »egy hegy tetején fehér lovait vágtak« és a bort megkeverve »együtt véresküt ittak«. De Groot nyomán Zichy ebből arra következtet, hogy vagy az áldozati állat, vagy az esküvők vérért keverték borba¹⁷).

A fehér ló-áldozat tényéből arra lehet következtetnünk, hogy a »fehér«, illetve »szürke« színű ló a legkedveltebb és legértékesebbnek tartott lófajta volt. A szín szolgált gyakran arra is, hogy az egyes lovasseregek egymástól megkülönböztethetők legyenek. Ezt a feltevést igazolja az a Kr. e. 201 vagy 200-ra vonatkozó adatunk, mely szerint a Kao kínai császárt és seregét 7 napon át éheztető Mo-tun tan hu seregének lovassága nyugaton csupa »fehér« (szürke), keleten »kék« (vasderes), északon »fekete« és délen pedig »vörös« (pej) lovakból állt¹⁸). Egyébként a szür (ke) és tar (ka), mint lószint jelentő szavak a magyar nyelv bolgár-török jövevény szavai közé tartoznak.

Ami a ló felszerelését illeti, a magyar-ugor kor nyereg, ostor (talán kengyel is) szavaival és a keletorosz-

15) Zichy i. m. 50. old. — Kr. e. 124-ben egy kínai hadsereg „milliók” ra és több százezerre menő” állatot vett el a hunoktól. — Kr. e. 71-ben 90,000 ló, marha és juh jutott a kínaiak kezébe; az osun-i haderő pedig ugyanekkor 700,000 lovat, marhát, juhot, szamarat és tevét zsákmányolt lőlük.

16) Zichy i. m. 60. old.

17) Zichy i. m. 62. old.

18) „ „ 59. „ - V. ö- De Groot i. m. I. 63.

országi ásatások zablával szemben »bolgár-török« érintkezés nyomaira mutat a »kantár« és talán »gyeplő« szó, bár ez utóbbinak eredeti jelentése »kötél, zsinór, fonál« lehetett s így alig vonható e szócsoporthoz. A nyergét, úgy látszik nemcsak lovaglás, hanem várfalak könnyebb megmászása céljából is sikeresen alkalmazták hunjaink. A már fentebb említett Mo-tu tan-hu lovasai Kao császárt és seregét körülzárva »az ostromnál levették lovaik nyergét, azt halomba rakták s így feljebb érték, mint a város fala«. Ez az adat feltűnően emlékeztet Kézainak Aquileia ostromáról adott leírására, ahol Attila rakat halmot harcosainak nyergéből, azokat meggyújtatja és ezek tüzetől omlanak le az ostromlott város falai¹⁹⁾. Nem lehetetlen, hogy ez az adat, a Jhún várívás egy végtelen eredeti fázisával ismertet meg bennünket.

A ló mellett, hadjáratok idején nagy szerepet játszott az élelmet, hadianyagot stb. szállító, sőt talán hadiszekérként is használt kocsi. Létezését egyrészt a török-bolgár eredetű tengely szavunk bizonyítja, másrészt azok az adatok, melyek a kocsik használatát igazolják. Így Kr. e. 119-ben, mikor a kínaiak bekerítették a tan-hu seregét, ez néhány száz jó lovaszt véve maga mellé, hatöszvéres kocsin vágta át magát a kínai seregen. A Kr. e. 135. évi hun támadással kapcsolatban a hunok málfalvónatáról van említés téve, amely valószínűleg kocsikból állt. Kína Kr. e. 8-ban területátengedést követelt a hunoktól; a tan-hu e követelést azért utasította vissza, mert az »ottani hegyekben termő fára sátor- és kocsi gyártás céljából szükségük van«. Hogy a Kr. u. IV. századbeli hunoknak is voltak kocsijaik, azt Ammianus Marcellinus közli velünk²¹⁾.

Táborozásuk alkalmával sátrak alatt laktak; a »sátor« fogalma alatt a nomád életmódnak megfelelő, szállítható lakást kell képzelnünk. Hogy ennek faanyagára nagy súlyt helyezhettek, a? a hun fejedelemnek Kínához intézett s már előbb említett feleletéből kitűnik, mely hangsúlyozza a sátorkészítéshez szükséges faanyag fontosságát. A favázat nemezsel fődtek be, berendezéséhez a szék tartozott. A sátrak mellett voltak fa épületek is (Attila palotája²²⁾). A magyar-ugor fcor ház, küszöb, fél (ajtó-fél, kapufél) szavai és berendezési

19) Zichy i. m. 59. old.

20) „ „ 57. „ - V. ö. De Groot i. m. T. 252.

21) Amm. Marc. Rer-gest. libri XXXI. 2: 10.

22) Zichy i. m. 13. old.

tárgyat képező ágy szó arra engednek következtetni, hogy az; erdőlakó ugorok legalább is félig letelepült életmódot folytattak s így a magyar-ugor korban is kellett lenni valamilyen, a beföldelt vermes-kunyhóhoz hasonló épületnek, mely talán téli szialasul szolgált az ugorkori vadász népeknek.

Házi állataik során a kopóinak, ennek a csaholva hajtó ebfajnak alkalmazásáról is meg kell emlékeznünk. Minden kor lovas népének egyik főszórakozása a vadászat volt, amelyhez a fegyvereken és lovon kívül kopókat kell alkalmaznia. Ezek a lovasvadászatok kiváló alkalmat nyújtottak arra, hogy az íj kezelésében, vagyis mozgó célok nyíllal való eltalálásában, ami az íjas-lovas népek harcainak leglényegesebb feladatát képezte, megfelelő jártasságra tegyenek szert. Az ugor kor magyarjai szintén rendelkeztek gyalogvadászataik alkalmával valami ebfajtaival, erre mutat az eb szónak ugor eredete, de mivel a magyar-ugor kor vadászata nem lehetett más, mint nyomozás, cserkészés, és a vadnak lesből való lelőése, ezt az ebfajt inkább csak nyomozásra használták. Ezzel szemben a magyar-hún kor lovas emberének hajtó ebfajra van szüksége s ennek alkalmazása ujdoinásig lehetett a magyar-ugorok szemében, akik ettől kezdve a kopóban vadászatuk legértékesebb segítő eszközét látták. A vadászatnak azonban nem volt tisztán élelemszerzés a célja. Minthogy a vad elejtése csak ügyes íjjász kezéből volt lehetséges, kézen fekvő dolog, hogy tulajdonképpen nem volt más, mint gyakorlat, előkészület az íj kezelésére, vagyis a harcra. Hogy a hún vadászatnak legtöbbször hadikészülődés jellege volt, azt több adattal igazolhatjuk. Így Kr. e. 62-ben állítólag 100.000 lovas vesz részt a tan-hu vadász-kirándulásán. Ez a szám maga is elég bizonyosság amellett, hogy itt nem holmi élelemszerző vagy tisztán szórakozást nyújtó kirándulásról van szó, hanem komoly, bizonyára katonai vonatkozású akcióról. Ennek a hadgyakorlat jellegű vadász-kirándulásnak képezték lényeges elemét a k o p ó f a l k á k s így megtudjuk magyarázni magunknak azt a ragaszkodó szeretetet, melyet a magyar-hún harcos lova mellett a vadászku-tyája iránt érzett, olyannyira, hogy még halála után sem akart tőle megválni, s győzelmes harcainak kísérő barátai: lova, fegyverei társaságában maga mellé helyeztette sírjába. Prisko is említést tesz egy nagy hún vadászatról, melyet Attila vezetett s melynek hadgyakorlat, hadi készület jellegét a nemsokára bekövetkezett hún hadjárat megindítása mutatta²³⁾. Ennek a hún hajtóebfajnak jelentőségét mi sem mutat-

23) Zichy i. m. 49. old.

ja jobban, mint L a u f e r azon tudósítása, hogy a hunok hadtudományainak utánczó: a skytha törzsek támadása ellen fallal védekező kínaiak, a húnok földjéről hozott ebfajtákat országukban is meghonosították²⁴).

A tökéletesebb fegyverzetnek és a gyorsabb mozdulatokra való törekvésnek megfelelt az a szembeötlően magas katonai tudás is, amely a hunok taktikájában és stratégiájában jutott kifejezésre. Oly nagy volt e téren ismeretük s korukhoz mérten oly messze kiemelkedő volt katonai zsenialitásuk, hogy a hatalmas Kínának csak a határán húzott kőfal tudott biztonságot nyújtani, fölékerekedése pedig csak akkor vált lehetségessé, mikor eltanulta egyrészt a hún fegyverzetben rejlő előnyöket, másrészt szert tett azokra az ismeretekre, melyek a nyers erőt a katonai tudás szárnyán megsokszorozzák.

A hún hadsereg legfőbb előnye abban állott, hogy könnyű lovasság képezte gerincét. Ez lehetővé tette számára azt, hogy nagyfokú mozgékonyságának teljes kihasználásával meglephette, tervében megelőzhetette, sikeres támadás esetén pedig gyors üldözéssel megsemmisíthette ellenfelét. Akkora volt e fegyvernemben a hún nép fölénye, hogy Kínának is át kellett a könnyű lovasság rendszerére térnie, öltözküket, felszerelésüket átvennie, — hacsak nem akarta, hogy falai közé vonulva örökké védekezésre szoruljon, támadó hadműveletekről pedig — az ellenfél megsemmisítésére egyedül biztos harcmodorról lemondjon. A könnyű fegyverzet előnyeit ismerhette fel W u l i n g Tsao-i király (Kr. e. 325—298), mikor »megváltoztatta a kínai erkölcsöket ,hu (hún) ruházatot viselt, lovasokat, íjasokat gyakorolt be«²⁵). Akkora volt ennek a fegyvernemnek alkalmazhatósága, hogy két (Kr. e. 72-ből [és 66-ből fennmaradt) adatunk szerint még földművelés céljából is küldtek ki »lovascapatokat« a hunok egy Ku-su (Kucsua) nevű városba²⁶).

Ami ennek a lovasságnak szervezetét illeti, legnagyobb hadiegység a t ö m é n y (tümán) volt. A tömény szó török megfelelői 10.000· jelentenek s így e hadműveleti egység alatt 10.000 főből álló csapatot kell értenünk²⁷). Hogy hány töményből tevődött össze az egész hún hadsereg, biztosan megállapítani nem tudjuk. Még abból a tényből sem tudunk helyes következtetéseket vonni, hogy összesen 24 főméltóság ve-

24) Zichy i. m. 49. old. - V. ö. Laufer, Chin. pott. Han d. 258-60.

25) „ „ 59. „ - V. ö. De Groot i. m. I 34.

26) „ „ 51. „ — „.....I. 2, 193. 202.

27) A tömény szó ma már csak „töméntelen” származékában él nyelvünkben.

zette az államügyeket, kiket »tízezer lovas«-nak neveztek, jeléül, hogy egy-egy tömény parancsnokai lehettek; mert bár a nagyobb méltóságoknak tényleg 10.000 lovasuk volt, a kisebbek azonban csak néhány ezer lovas fölött rendelkeztek. Ezeknek az örökletes fő-méltóságoknak ezer, száz és tiz ember felett álló parancsnokok voltak alárendelve. Ez a 10-es számrendszeren alapuló, egész századokig sőt tizedekig keresztül vitt beosztás lényeges vonását képezi a hun hadszervezetnek, melynek a honfoglaláskori magyarokkal rokon vonásairól a következő fejezetben lesz bővebben szó!

Több töménynek együttes alkalmazásából alakult meg a s sereg, amely szó eredetileg csakis hadsereget jelentett. Azt azonban nem tudjuk biztossággal megállapítani, hogy ennek a hadseregnek a töményen kívül volt-e még más intézkedési egysége. Wo-tun tan-hu a kínaiak császárat: Kaót (Kr. e. 201 v. 200-ban) bekerítvén seregét 4 oldalról vonultatta fel. Hogy ezek a seregrészek töménynek vagy magasabb köteléknek feleltek-e meg, arra számszerű adatok híján nem tudunk határozott feleletet adni. De az a körülmény, hogy a bekerítő seregszék külön-külön csak egyszínű lovat használtak s a 24 főméltóság után ítélve — ha nem is rendelkezett volna mindegyik egy teljes töménnyel s ha nem is vett volna részt valamennyi a vállalkozásban, — legalább 10—12 tömény jelenlétére gondolhatunk — arra enged következtetni, hogy a töményen kívül kellett magasabb kötelékeknek is lenni.

Legfőbb parancsnok a tan-hu (fejedelem) volt, aki alvezéreit (a főméltóságokat) minden év első hónapjában udvarába gyűjtötte, hogy velük bizonyos — a jövőre vonatkozó tervekben megállapodjék. Hadgyakorlatok tartása, esetleg hadműveletek megindítása képezhette megbeszéléseik tárgyát. Ettől, a birodalom nagyjai által tartott gyűléstől meg kell különböztetni azokat az összejöveteleket, melyeket minden év tavaszán (az 5. hónapban) és őszén rendelt el a fejedelem, abból a célból, hogy az egész hun nép ember és állatállománya számba vétessék. Ennek már a Kr. e. II. században vannak nyomai s fontosságát mi sem igazolja jobban, mint hogy a Kr. e. 174 körül élt Tsung-ha ng J ü e kínai renegát azéit tanította könyvvezetésre a tan-hu környezetét, hogy a népeiséget és állatállományt számon tarthassák²⁸⁾.

28) Zichy i. m. 61. old, „Az ötödik hónapban tartott nagygyűlés a Liong sáncnál volt és ott az egész hun nép nevében „az ösöknek, az égnek és földnek, a szellemeknek és az isteneknek” áldozatot mutattak be.”

Ez a gyülekezés azonban nem volt tisztán népszámlálás jellegű; inkább a hun hadsereg ember- és ló anyagának precíz számontartása képezte alapját; ezt a feltevésünket a bolgár-török kölcsönzésű g y ü l szavunk jelentése is megerősíti, amely épúgy vonatkozhatik tanácskozó gyülekezetre, mint se-regösszejövételre.

Ha valami vállalkozásra került a sor a tan-hu elnöklete alatt s a főméltóságok bevonása mellett tartott éveiéi gyűlés határozata értelmében kijelölték azokat a tömqnyeket, melyeknek a hadművelletben aktív rész jutott s bizonyára meghatározták azokat is, melyeknek a háború tartamára a hun föld, az ott-bonmaradtak védelme osztatott ki szerepül.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy az egyes harcban résztvevő működési egységek ismertető jele lovaik színe volt — ezt a már fentebb említett Ma-tun és Kao közötti harc adatai is igazolni látszanak — ami lovas — népnél egymás felismerésének legegyszerűbb s talán legtökéletesebb módja lehetett. A harcban, elszánt vitéség jellemzi a magyar-hún elődeinket, erre mutat a bolgár-török b á t o r kölcsönzó, melyet jelző alakja és jelentése mellett főnévként is használtak s ez utóbbi esetben »alios, a Harcos« volt jelentése. Az erő szó kifejezésre juttatja azt a bámulatra méltó készséget, mellyel a cél megvalósítása érdekében »erejét« megfeszítve küzd a magyar-hún harcos, de ugyanakkor szavat keres a »bátorság« hijjával levő ellenfél megjelölésére is s g y á v a névvel illeti őt; nincs kizárva, hogy e szó eredeti értelmében inkább »hitványt, haszontalant« jelentett s ezzel a magyar-hún harcos ellenfelének nálánál kevesebb értékét, semmirevalóságát akarta kifejezni.

Jellegzetes bolgár-török átvétel az ál szó, amelynek megfelelői több török nyelvben »stratégiára, hadicselre« vonatkoznak. Magyar-hún elődeink tehát nemcsak személyes bátorság megtestesítői voltak, hanem annak a m a g a s a b b katonai tudománynak is, mely a puszta nyers erő alkalmazása helyett tervszerűen megállapított hadmozdulatokkal, meglepetésekre és megtévesztésekre alapított taktikával igyekezett ellenfele fölé kerekedni. »A gyors támadások, veszély esetén való hirtelen visszafordulás egy előnyösebb állásba, cselvetések az ellenségek körülfog ására, szóval a jellegzetes lovas-íjas harcmodor teljesen kifejlődött már náluk« — mondja a hunokról De Groot nyomán Zichy.²⁹⁾ Ez a leleményességre, cselvetésre alapi-

29) Zichy i. m. 89. old. — V. ö. De Groot i. m. 1. 3 § 1.

tott harcmód jellemző vonását képezi valamennyi bolgár-török nép hadviselésének. Ez a harcmód jellemzi a magyar-hún népet is, ami különben Bölcs Leo *görög császár azon megállapításából* is kitűnik, hogy a magyar taktika feltűnően hasonlít, sőt egyezik a bolgárokéval. A bolgárok pedig a hun törzsek közé tartozván világos a magyar-hún taktika azonos-sága.³⁰⁾

A hunok közvetlen szomszédjai és örökös harcban álló ellenfelei: a kínaiak eleinte jóformán tehetetlenek ezzel a taktikával szemben. Nem marad részükre más hátra, mint hogy védekezni próbáljanak. Kőfalakkal veszik tehát magukat körül s így tartják távol határaiktól hun szomszédjaikat. A védekező harcmód eredményessége, — talán a történelemben ismeretes tűzi fegyverek, puskapor alkalmazása révén,³¹⁾ arra bírhatja Kína urait, hogy támadó fellépésre is gondoljanak, ami azonban csak úgy kecsegteti őket sikerrel, ha a kömnyü lovas hún hadsereggel szemben hasonló fegyvernemet állítanak ki. Hogy ez! a folyamat bekövetkezett, azt azok a Handinasztia korabeli domborművek igazolják, melyeknek alakjai: a kínai és hún lovasok egyforma öltözékben és felszerelésben ábrázoltatnak s amely dombormű jelentőségéről már a magyar-hún kor ruházatával kapcsolatban említést tettem.

A könnyű lovasság átvételének s így támadó jellegű harcok megindításának gondolata a már egyizben említett Wu-ting-Tsao-i király (Kr. e. 325—298.) hadügyi téren tett újításaihoz fűződik, aki »hún ruházatot viselt, lovasokat és ijasokat gyakorolt be...« Ez a könnyű fegyverzetű lovas fegyvernem a húnoknak hosszú időn át sikeres vállalkozásokat tett lehetővé; különösen Mo-t un tan-hu idejében (kb. Kr. e. 209-174) aratták legszebb győzelmeiket, aki Kr. e. 176-ban a kínai császárhoz intézett levelében büszkén hivatkozik sikeres hadjárataira, megjegyezvén, hogy a legyőzött népek »mind hungi-

30) Zichy i. m. 41. oldalán K. Zeuss véleményét teszi magáévá, aki *Ennodius-nak* Theodorichhoz intézett beszéde, Athalarichnak a római szenatoshoz intézett levele és Prokopius alapján, ki a bolgárokat következetesen hunoknak nevezi, arra a következtetésre jut, hogy az V. századvégi és a VI. századi források „bolgár” elnevezése alatt a Pontus és Meotis vidékére visszavonult hunok rejtőznek. — A honfoglaláskori kútfők némelyike is a ka-landozó magyarokat *bolgár* elnevezéssel illeti.

31) Dr. L. Beck: „Die Geschichte des Eisens in technischer und kul-turgeschichtlicher Beziehung”. (1. kötet 892—918. old.) c. művében Vassius (1660) nyomán Vitey kínai császárnak (aki alatt valószínűleg a Kr. e. 178—14&-ig uralkodott Wu-ti császárt kell értenünk) tulajdonítja az első tábori ágyúk (canon d'artillerie) feltalálását és alkalmazását.

nokká lettek s az íjas népek egy családdá egyesültek³²⁾ De már a Kr. e. II. század elejéről olyan adataink vannak, amelyek a kínai hadsereg határozott fölényéről tesznek tanúságot. Kr. e. 124-ben egy kínai hadsereg »milliókra és százezerre menő állatot vesz el a hunoktól,³³⁾ Kr. e. 119-ben oly ügyesen kerítik be a tan-hu seregét, hogy ez csak hatószvéres kocsin tudja magát keresztülvágni.³⁴⁾ Kr. e. 71-ben 5 kíniai tábornok vezetése alatt ugyanannyi hadsereg indul a hunok ellen s teljes győzelmet aratnak. — Ha mindezekhez odaállítjuk T s i t k i-tan-hu tragédiáját a Kr. e. 54—36. évek közötti időben s a hunok végleges távozását Kína közeléből a Kr. u. 91. esztendőben, úgy kétséget kizárólag igazolást nyer az a feltevésünk, hogy Kína támadó hadjárataihoz az impulzív erőt a hún lovasság szervezetének és taktikájának elsajátítása és alkalmazása adta meg.

Reánk, magyarokra végtelen fontossággal bír s rendkívül nagy érdekességű nemcsak az előbb vázolt hún hadszervezet felépítése, hanem az a mód is, mellyel Kínával szemben oly hosszú időn át tüneményes sikereket tudott felmutatni. De Groot: Hunnen című művében élénk rajzát nyújtja ennek a speciális skytha-hún harcmódnak, melyet miután Kína kitanulta és ellenük fordította, Nyugaton, Európa népeivel szemben próbálták alkalmazni a hunok, még pedig elég szép sikerrel; de csak addig maradt meg” hadfölnyük, amíg itt is bekövetkezett az a folyamat, mint Keleten, hogy eltanulták, — eleinte csak a szövetséges népek, később az ellenségek is — speciális taktikájukat s a hún népnek pusztulnia kellett, hogy rokonaiban, a magyar fajban lángoljon fel újra és utoljára hadművésze, tük örökké bámulatos nagysága.

32) Zichy i. m. 46. old. — V. ö. De Groot i. m. I. 78—77.

33) Zichy i. m, 50. old. — V. ö. De Groot i. m. I. 113.

34) Zichy i. m. 51. old. — V. ö. De Groot i. m. I. 136.

III. A magyarság katonai szervezete a IX—X. században.

1. Parancsnoklási viszonyok.

A legtöbb nép abban a szerencsés helyzetben van, hogy a történelem színpadán való első szereplése körülményeiről megbízható egykorú hazai források tudósítására támaszkodhatik. Mi magyarok — sajnos — nem vagyunk a Sors kegyeltjei s ha származásunk, ideköltözésünk, honalapításunk körülményeit kutatás tárgyává óhajtjuk tenni, szinte ki vagyunk szolgáltatva azoknak, a gyakran rosszindulatú, hamis képet nyújtó külföldi tudósítóknak, akik egykorú irataikban rólunk bármily vonatkozásban említést tesznek. Ily körülmények között abszolút hitelességű megállapításokat nem tehetünk már csak azért sem, mert a rosszindulat mellett téves képhez vezet a tárgyi ismereteknek az a nagyfokú hiánya is, melyet külföldi (idegen) tudósítóknál természetesnek kell találnunk; s mint-hogy ezeket a hézagokat hazai, megbízható értesülésekkel nincs módunkban kitölteni, nem marad más hátra, mint hipotézisekkel dolgozni s így katonai szervezetünk honfoglalás? kori állapotát is részben a harci eredmények mérlegelése, részben analógiák alapján rekonstruálni.

A legkényesebb, de egyúttal leglényegesebb feladat a parancsnoklási viszonyoknak helyes megállapításai. Ha ezen a téren sikerül elfogadható elméletet felállítani, úgy sok — eddig homályban maradt és tisztán nem látott — kérdésre tudunk majd elfogadható feleletet adni. Abban a világtörténelmi jelentőségű küzdelemben, melyet a IX—X. század magyarsága folytatott hogy Nyugat felé tartó útjában, rokonnépek dúló csatáiban el ne vérezzen, meg ne semmisüljön, — minden bizonytal egész emberekre, de főként zseniális vezetőkre volt

szükség, kik rendkívül kényes, sok ügyességet, nagy körültekintést és gyakorlottságot kívánó hatáskörükben méltó hadvezéreknek bizonyultak. A vezetés egyöntetűségének megszervezése, egy főparancsnoki állás szükségességének meglátása azonban nem ment máról-holnapra; az egymás mellett élő, egymást csak háború esetén támogató magyar törzsek történelmi fellépésük időpontjában huzamosabb időn keresztül nélkülözték az egységes vezetésben megnyilatkozó államalkotó erőt. Üdvös változást e téren csak Etelközi tartózkodásuk hoz, Konstantinos Porphyrogenetos görög császár (912—959.) »De administrando imperio« című művében két ízben is kiemeli, hogy a magyaroknak korábban (Etelközi tartózkodásuk előtt) nem volt soha fejedelmük, sem közülük való, sem idegen.¹⁾ Bölcs Leo görög császár is (895—911.) »Taktika« című munkájában hangsúlyozza, hogy »sok törzsből állók, miért is atyafiságnak és egymás iránt való érzelmeknek nincsen náluk tisztelete.²⁾

Ez a vezetéshiány, ez a teljes függetlenségre való törekvés azonban nem volt a magyarság életének minden fázisára kiterjedő, általános jelenség. Természetesnek kell ugyanis találnunk, hogy otthon, házi dolgaiban minden család akként élt, ahogy azt körülményei megengedték s nem ahogy azt egy főnök vagy fejedelem előírta; ha azonban olyan viszonyok következtek be, hogy a család, a nemzetség, illetve törzs élete és vagyona védelmében közös intézkedésekre szorult, akkor szükségszerűleg alá kellett magát vetnie, ha nem is egy ember, de legalább egy tanács akaratainak, másszóval vezetését, parancsnokságot kellett maga fölött elfogadnia, kinek a hadműveletek idejére engedelmisséggel tartozott. A fejlődés tehát nem lehetett más, mint az, hogy az Etelközbe való költözködés időpontjáig az egymás mellett élő törzsek háború esetén érdekeik védelmére egy tanácsszerű közös vezetésben állapodtak meg. Nem egy ember, hanem a törzsek fejeinek gyülekezete határozta meg azokat az elveket, és rendszabá-

1) Magyar Honfoglalás Kútfői, 119-120 old. Const. Porph.: De *earn.* imp. cap. 38.

2) Marczali H.: A magyar történet kútfőinek kézikönyve 14—19. old. XVII. Fej. 65. §. — Bölcs Leó, mikor őseink harcmodorát írja le, Herakleios császár nyomán beszél, akinek a magyarokról szóló feljegyzéseivel teljesen megegyeztek azok a szokások, melyeket őseinkről, az ő szövetségeseiről hadvezérei révén hallott. Ez a körülmény azonban nem von le semmit sem Leó művének értékéből, mert ugyanígy jellemzik őseinket azok a nyugat-európai kútfők is, akik egyes hadjárataikat és az ott követett harcelveket számonkérve fenntartották.

lyokat, melyek a hadviseléssel kapcsolatosak voltak¹. Nem lehet kétséges, hogy ennek a tanácsnak feltétlenül volt egy irányadó, vezető lelke, anélkül, azonban, hogy egyéniségén, korán, talán gazdagságán felépülő tekintélye a hangadás szerepén kívül más irányú vezetésre jogosította volna. Ez lehetett az u. n. első vajda, aki tehát olyan szerepet tölthetett be a törzsfők vagy vajdák (gyülekezetében, minit ma egy elnök valamely ülésen. Vezette a tárgyalást, javaslatokat tett, indítványának sorsa azonban az egybegyűltek határozatától függött. Végeredményben tehát nem egy embernek, hanem a jelenlevő törzsfők összességének akarata döntött s ilyenformán az első vajda vezetői tisztsége tényleges hatalom híján levő s talán csak védelmi háborúk esetére szóló volt. Erre célozhat Konstantinos említett munkájában, mikor hangsúlyozza, hogy »a turkok 8 nemzetsége házi dolgaiban³) fejedelmeinek nem engedelmeskedik, csak szerződésben vannak, hogy a folyók szerint, amelyik részein háború talál kiütni, egymást készséggel és buzgósággal segítik.« Ez az értesülés tehát védelmi háború esetére érvénybelépő szerződéses viszonyról tud csak, hangsúlyozva, hogy a törzsek a közösséget nem érdeklő ügyekben egymás közlött s egymásom belül is teljes függetlenséget élveznek.

Ez a decentralizált hatalom nem lehetett előnyös nagyobb közös vállalkozások sikeres keresztülvitelére. A katonai szempont ugyanis azt követeli, hogy lehetőleg egy vezetőnek parancsszava, elhatározása vezesse a hadműveleteket, mert csak ily módon biztosítható a föltétlen engedelmisségen alapuló összhang és egységes szellem, mely minden katonai sikernek legelső és leglényegesebb feltétele. Azok a szerencsétlen kimenetelű harcok, melyeket a vándorúton levő magyarság decentralizált szervezetében szomszéd rokonai ellenében viselt, hovatovább meggyőzték őt arról, hogy a sikertelenség oka az e g y - séges, központi katonai h a t a l o m hiányában keresendő. A kazár khákáin épen idejében óhajtott s bizonyára osztatlan terve valósult meg akkor, mikor az Etelközbe vándorolt magyarok első vajdájuknak: Le ved i-nek tanácsára, a fiatal és tetterős Árpádot kozár szokás szerint pajzsra emelve, fejedelemmé választották.

3) A szöveget Salamon Ferenc fordításában közlöm. (A magyar haditörténethez a vezérek korában. — Századok 1876. 704. old.) Szabó Károly. Marczali Henrik, Hunfalvi Pál „házi dolgaik” helyett „saját dolgaik” kifejezést használják fordításaikban. A „házi saját” dolgok alatt nyilván „békés, nem háborús” ügyeket kell értenünk.

Ezt a tényt különösen katonai szempontokból kell bonckés alá venni. A 8 törzs élete nem volt más, mint örökös harc, háború, melyet vagy mint szövetséges, vagy mint megtámá-
4ött fél küzdött végig. Ezeknek az állandó jellegű harcoknak sikeres lefolytatásához kellett megfelelő irányítót, vezetőt keresni. Árpád tehát mint katonai vezetésre legalkalmasabb egyén került a fejedelmi méltóságba s így tulajdonkép nem uralkodója, hanem csak fővezére lett népének. Kezdetben a magyar fejedelmi méltóság képviselője tehát nem egyesítette kezében az egyházi, katonai, végrehajtói, törvényhozói és bírói hatalmat, a monarchákat jellemző legfőbb államfunkciókat, neki tisztán csak az a szerep jutott, hogy a magyarság 8 törzsének nemcsak a háború, hanem a béke, az előkészület idejére is teljhatalmú, legfőbb parancsnoka legyen.

Hogy kizárólagosan katonai szempontok játszottak közre fejedelemmé választásában, azt nemcsak a mellette működő 2 bírói jellegűnek mondott főméltóság: a gyula (dsila, gylasz) és a horka (karchas) megléte, illetve fennmaradása, hanem Árpád megválasztásának körülményei is igazolni látszanak. Á kazár khákán ugyanis először Levedinek, az első vajdának ajánlotta fel a fejedelmi méltóságot. Erre mutatnak ezek a kitüntető, elismerő szavak: »Én téged, mert előkelő, okos, derék és első vagy a turkok között, néped fejedelmévé akarlak tenni«. Levédi (Előd) azonban nem vállalja a méltóságot, mert annak elfogadására »k é p t e l e n n e k« mondja magát. Így kerül a választás a rangban második vajdára: Álmosra, aki szintén nem vállalja e tisztet s maga helyett inkább fiát: Árpádot ajánlja, akit a turkok tanácsa is alkalmasabbnak tart, mint atyját, Álmost.

Konstantinos eme előadásából világosság derül arra a tényre, hogy itt nem egy, az államhatalom összességét kezében tartó monarcha választásáról van szó, hanem csak a magyar hadügy legfőbb intézőjének kiszemeléséről. Mikor Levédi, az egyébként előkelő, okos, derék, rangban legelső vajdai »képtelennek« mondja és érzi magát arra, hogy a magyar nép fejedelme lehessen, tulajdonkép azt akarja ezzel mondani, hogy nem képes megfelelni ezzel az új méltósággal járó követeiményékinék. — Ezért is ajánlja maga helyett a rangban következő s bizonyára fiatalabb, alkalmasabb Álmost; a »turkok tanácskozván« — folytatja Konstantinos — »inkább Álmos fiát: Árpádot választák, mintsem Álmost.« A turkok tanácsa tehát még Álmos személyében sem látott elég garanciát arra, hogy

katonai vezetés szempontjából alkalmas egyéniség jut a nemzet élére s ezért esett választásuk Álmos fiára, a tetterős, férfikora s ereje teljében levő, testileg és szellemileg rugékony Árpádra.

Ennek a kizárólagosan katonai méltóságnak megszervezésénél a kazár khákán szeme előtt saját népének államszervezete lebegett. Ibn Rustah, a X. század elején élő arab író erről a kozár államberendezésről ezt mondja: »A kozár meliknek (király v. fejedelem) neve Isa, de főuralkodó a khákán. Ez azonban csak névre uralkodó, a hatalom az Jsá-nái van; az igazgat és parancsol a haddal, mint sajátjával, nem is számol senkinek, ki nálánál feljebb való volna... Az adót és a hadilegények számát az Isa veti ki... A zsákmány elosztásakor az Isa kiszedi magának ami neki tetszik, a többit a vitézek osztják el maguk között...« A kozároknál tehát két főméltóság van. Az egyik – a khákán-nak nevezett, melynek jellemzője, hogy bár főuralkodó és rangban legelső vezetője a népnek, mégis csak »névre« uralkodó, ami csak úgy értelmezhető, hogy az, ami hatalmát ténylegessé tehetné volna, azaz a hadsereg irányítása nem volt a kezében, a másik az is a hadsereg vezére, aki úgy igazgat és parancsol a haddal, mintha csak a sajátja volna; nem tartozik hadügyi téren számot adni senkinek; a hadi adót és a hadkontingenst is ő állapítja meg, a zsákmányból is a legjava őt illeti.

Lehetetlen észre nem venni, hogy a kazár mintára történt magyar fejedelemválasztás az »isa« méltóság megalapítása céljából történt. Csak olyan főméltóság: hiányzott ugyanis őseinknél, amely a gyakran ismétlődő vereségek ellensúlyozására hadügyi téren, békében és háborúban egyaránt, tehát állandó jelleggel katonai megszervezője, parancsolója legyen a 8 magyar törzsnak, vagyis a stratégiai és taktikai vezetést vegye át a 8 törzs hadserege fölött, s ezt a méltóságot költötték be a fiatal, bátor, fővezérségre alkalmas Árpáddal.

Árpád hatalmának hadügyi térre való korlátozása tehát azt jelentette, hogy az uralkodói hatalom ama komponensei, melyeknek nem volt hadügyi vonatkozásuk más tényezőkre bízottak. Ezt a többi hatalmi ügykört tölthette be az a 2 főméltóság, melyről Konstantinos azt mondja, hogy birói tisztet viseltek, gylas és karchas volt a nevük s közülük a gylas előbb való volt a karchasnál. Az a változás történt tehát Etelközbén, hogy az eddig első (vajdai) méltóságot vi-

selői törzsfőnek, a gyulának ingerenciája hadügyi téren megcsökkent s inkább a polgári elem vezetését veszi át a fővezérnek megválasztott s fejedelemmé kikiáltott Árpád mellett, aki a katonai hatalmat gyakorolja ezentúl. Minthogy azonban az első vajda méltósága — már csak a tradíciók révén is, nem is említve a vajda rangban-korban elsőségét a többi törzsfő fölött — a nemzet összessége szemében eddig is a legelőkelőbb és legtekintélyesebb helyet töltötte be, a gyula, minit reprezentáló, tanácsokat osztogató, a törzsfők gyűlését vezető, Ítéletekői hozó funkcionárius kezdetben még a tulajdonképeni uralkodó maradt s helyzete körülbelül a kazár khákánénak felelt meg. Hatalma tehát inkább névleges volt, mint tényleges, mert a katonai hatalomnak szeparálása és Árpádra, illetve utódaira való átruházása folytán tekintélye kizárólag egyéniségének súlyán és a még tán sokáig tiszteletben tartott tradíciókon, nem pedig! a legfőbb haltjaimat jelentő katonai tényezőkön nyugodott. A magyarság katonai sikereinek fokozódásával arányosan fogyott a gyula tekintélye, is, úgy, hogy/ mikor szent István korában kísérletet tesz régi hatalma, tekintélye visszaszerzésére és leveretik, a nemzet korlátlan hatalmú vezetője az Árpádház legzseniálisabb tagja: szent István lesz s a gyula méltóság romjain megalapítja a maga abszolút uralmát. Ez a nagyjelentőségű változás is élénken bizonyítja, hogy lényegében legfontosabb, a nemzet sorsa és jövője szempontjából pedig messze kiható horderejű méltóság egyedül a katonai volt. Szerencsés harcok: új és állandó jellegű haza szerzése, szövetségi minőségben lefolytatott s gazdag zsákmánnyal járó külföldi vállalkozások, a hadsereg tekintélyének állandó emelkedése és a fővezér iránti rajongó szeretet és ragaszkodás tehát hova-tovább azt eredményezték, hogy a nemzetnek dicsőséget, hírnevet szerző fővezére magához ragadta az államkormányzás egész vonalán a vezetést, a gyula méltóságának elsősége háttérbe szorult s a nemzet legfőbb reprezentánsa kifelé és befelé a legfőbb katonai személy lett. A katonai hatalmi jogkör ezen természetszerű bővülése, a polgári jellegűnek pedig csökkenése már a honfoglalás harcainak befejezése után annyira szembetűnővé válik, hogy a külföldi, egykorú, vagy közel egykorú kútfő jellegű krónikák, évkönyvek stb., sőt a nemzeti hagyomány jóformán tudomást sem vesznek a fővezérfejedelmek és vezérek személyein és ténykedésein kívül a gyula méltóság viselőjéről. Csak 2 esetben tesznek említést a kútfők a gyuláról. Egyik

esetben a gyula a X. század közepe táján követi minőségben lent jár Konstantinápolyban, sőt ott állítólag a keresztény válásra is tér. Másodízben szent Istvánnak a monarchia megalapítására irányuló törekvésével kapcsolatban hallunk az Erdély területén élő gyula törzsfő létezéséről. Ez volt az az élethálál harc, melyet szent István azért folytatott az erdélyi gyula törzsfő és családja ellen, hogy egyeduralmát megalapíthassa. E harc eszerint nem volt más, mint a centralizálásra törekvő katonai hatalom küzdelme a legfőbb polgári hatalom ellen annak megszerzése és beolvasztása érdekében. Ennek a harcnak sikeres kimenetele tette csak lehetővé az Árpád-törzsbeliek egyeduralkodókká, korlátlan hatalmú monarchiák-ká való válását.

Ami a harmadik méltóság: a horka (karchas) minőségét illeti, Konstantinos fentebb említett tudósítása szerint a gyulánál alárendeltebb jelentőségű, szintén bírói tisztségeit betöltő méltóság volt. Hogy ez a bírói tisztség minő jellegű lehetett, helyettese, segítőtársa, vagy talán ellenőrzője volt-e a gyulának, — amint azt n ó m a n³) feltételezi s amit — szerintije qzent László 1092-i törvénykönyve is megerősíteni látszik,⁵) vagy pedig a bírói tisztség mellett katonai és politikai természetű ügyek intézése is a horka feladatát képezte, — amire szintén pozitív adataink vannak — oly kérdés ,mellyel behatóan kell foglalkoznunk ,hogy némileg plauzibilis eredményre jussunk. Az tény, hogy Bulcsú horka, hivatalos küldetésben, mint egy magyar követség tagja tartózkodik Konstantinos görög császár udvarában s hogy a 954-i franciaországi kalandozásnak s a szerencsétlen kimenetelű 955-i augsburgi (lech mezei) csatának, ahol életét is vesztette, ő volt az irányító lelke, katonai vezetője. Ez utóbbiak alapján nem lehetetlen, hogy hatásköre nem volt tisztán bírói s ha talán a gyulának helyettese is volt, adandó esetekben azonban a fővezért is helyettesítette, ami annál is inkább feltehető, mert a fejedelmi hatalom Árpád és Géza közt időnként határozott hanyatlást mutatott. A helyzet az is lehetett tehát, hogy miután a nemzet igen tekintélyes része: a harcos elem majd minden évben, úton, táborban volt, a bírói hatáskör kertéosztatott s a nem katona nemzettagak főbírája a gyula maradt, míg a táborba szállóké a horka lett, aki emellett adandó esetekben ezeket a külföldi

4) Hóman Bálin: Östörténetünk keleti forrásai, 17. old.

5) Decretum 111. 2.

jelentős vállalkozásokat is vehette⁶). Talán ezzel is magyarázható a bírói minőségben említett horka alárendeltebb jellege, míg a gyula az egész nemzetnek (cca 250000 fő) volt főbírája, addig a horka csak a nemzetből kivált s a fejedelem katonai hatalma alá vont zsoldosoknak (cca 20.000 fő) volt a bírája.

Ezek a méltóságok örökletesek voltak; Árpád fejedelemé választásakor a törzsfők megfogadják, hogy mindig csak az ő nemzetségéből való fejedelmet ismernek el uruknak. Bulcsú horka atyja: Kál, Árpád kortársa, szintén horka volt. A gyula méltóságra vonatkozólag sem marad más hátra, minit örökletes voltát ténykéint elfogadni s így az erdélyi Gyula törzsfő, szent István kortársa, egyeneságú leszármazottja az ősi »gyula« méltóság viselőjének.

A fővezér címe kündü (kende) volt. Al Bakri (spanyolországi arab, † 1094) írja: »királyuknak címe kündü« Gardezi (perzsa, XI. század közepe), Al Bakri értesítését a következőképp egészíti ki: »kündü az ő főfejedelmük címe. Aki az ügyeket intézi, azt dzula-mak nevezik; a magyarok azt teszik, amit a dzula parancsol.« Ibn Rustah⁷). (arab, X. század eleje) szerint: »Fejedelmök 20.000 lovassal indul ki hadjáratra. Kündünek hivatik és ez a név főkirályuknak címe mert annak a férfiúnak, aki felettük uralkodik, neve dzila. Minden magyar a dzila szavára hallgat s támadást és védelmet s más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik.« Eme tudósítás alapján kétségtelennek látszik, hogy a magyar fejedelmi méltóság (kende) kialakulása időpontjában a gyula méltóság még jelentékeny tényező a nemzet életében. A nemzet fiai hallgatnak szavára, sőt a háború és béke kérdésében is az ő véleménye a döntő és irányadó. Ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy a hadjáratok tényleges intézése és lefolytatása is az ő feladata lenne. Ez nem olvasható ki Ibn Rustah soraiból. Sőt azért említi a kündüt, minit főkirályt, aki a 20 ezer főnyi seregnek fejedelme, hogy a 2 méltóság hatáskörét élesen széjjelválaszthassa és így szerepükről pontos értesítést adjon. Nem lehet tehát kitérni annak meglátása elől, hogy az etelközi magyarság életében a gyula méltóság még

6) Lásd bővebben a „Létszám és kötelékek” c. fejezetben.

7) Mindhárom kútfő adatait Ibn Rusztah egyik kortársának; *Dzsajhání-*nak munkájából vette. A szöveg Kmoskó M. fordítása. — Lásd: gr. Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. (A magyar nyelvudomány kézikönyve 1. köt. 5. füzet. 78. old.)

jelentős szerepet játszott s több, mint egy évszázadnak kellett elmúlnia, mire a kündü a korlátlan vezetést, egyeduralmat magához tudta kaparintani. Konstantinos sem mondja azt egy szóval sem, hogy a gyula méltóság alárendeltebb jelentőségű s második helyen álló volna: »A nagyfejedelem örökség útján Árpád nemzetségéből való. Ezenkívül van még a Gylas és a karchas. Ez csak azt Jelenti, hogy 3 főméltóság van, kik közül az Árpád nemzetségéből való a nagyfejedelem rangját tölti be, de távolról sem magyarázható bele az, hogy a gyulát egyúttal rangban is megelőzi. Hogy Árpádnak a nagyfejedelem címet adja s így a másik két főméltósággal szemben »cím«-ben kiemeli, az talán a hadsereg vezetésével kapcsolatos és az örökös harcot vívó magyarság életében végtelen¹ fontosságú hatáskör természetével magyarázható. Ibin Rustah is, mikor a kozár állapotokat rajzolja, először az isa-val, a királlyal, a hadsereg parancsnokával foglalkozik, holott kiemeli, hogy »főuralkodó« a »khákán«. A kündü méltóság-cím tehát egy, csak a hadsereg parancsnoklási viszonyából kifolyólag első helyet betöltő s így a tulajdonképeni hátaim alti jelentő, de rangban második helyen álló törzsfő; címe volt. Erre mutat az altáji török törzseknél (az u. n. altáji tatárok) napjainkig fennmaradt kündü (v. kündi) cím, mely a törzsfő után következő, tehát második személyt, illetve tisztséget jelöli. A régebben kender-khákánnak olvasott kazár tisztség névének első részét kündü-re helyesbítve szintén bizonyosságot nyerünk feltevésünk helyességének, igazolására. Ez a kündü-kh4kán cím ugyanis a kazár uralkodó helyettesének helyettesét jelölte s így ez a cím a magyaroknál sem jelenthetett egy rangban első uralkodót⁸). Szent István volt az az első, kündü méltóságot örökölt Árpádfi, kilnek súlyos belső harcok arán, idegen lovagok támogatásával, családi összeköttetések névén sikerült a gyula és horka méltóság kiváltságait megszüntetni, illetve hatáskörüket a kündü-ébe beolvasztani s így az egyeduralmat nyugati mintára, a király cím felvételével és a királlyá koronázással a maga számára biztosítani.

A fővezér (nagy fejedelem), mint legfőbb katonai személy vállára nemcsak a hadjáratok személyes vezetése nehezedett, hanem a hadjáratok tervének előkészítése,- a kiképzés egyöntetű irányítása, az elfoglalt területek katonai megszerzése és védelme stb. Az az állítás, hogy a fővezér-fejedelem

8) Zichy i. m. 67. oldalon a kündü méltóságot az „első vajda” állásával azonosítja.

soha semmiféle hadi vállalkozásban személyesen részt nem vett, nemcsak a középkori hadvezéri hatáskör természeténél fogva el nem fogadható, hanem a történelmi tényeknek is ellentmondó feltevés⁹⁾. Kevésbé helytálló tehát Rónai Horváth Jenő azon megállapítása¹⁰⁾, hogy Árpád fejedelem mágia, bárha a magyarok »kiválóan vitéz« férfiúnak tartották, személyesen csatát nem vezetett és nevéhez egyetlen nagyobb ütközet emléke sem fűződik ...¹¹⁾. »Nagy vitézi hírnevét« — mondja R. Horváth — nyilván még fejedelemmé választása előtt érdemelte ki, azután pedig uralkodói képességeinek, bölcs gondolkodásának, bölcs tanácsának kellett előtérbe lépnie; e tulajdonok érvényesülésének helye pedig nem a nyílt csatamező, hanem a vajdák tanácsa volt.« A honszerző Árpád fejedelemnek s Európát verő utódainak vitézségét, a személyes vezetéssel kapcsolatos katonai zsenialitását nem szabad ennyire kétségbevonni; mert azt nem lehet feltételezni, hogy azok a katonai erények, amelyek révén Árpád a fejedelmi méltóságot elnyerte, csak a fejedelemmé választás tényéig voltak benne; különben is nehezen hihető, hogy a katonai érdemeket jutalmazó nemzet ép azokat a tulajdonságokat nélkülözze fejedelemmé tett vezetőiben, amelyek révén e díszes állásra felemelte őket¹¹⁾.

Akár maga a fejedelem, akár pedig helyettese vagy megbízottja vezette a hadjáratot, a sereg hadműveleti vagy magasabb intézkedési egységeinek vezetéséről alkalmas alparancsnokok gondoskodtak; ezek csak a harcba indult törzsek főnökei illetve helyetteseik lehettek. Az egyes törzseken belül ez a parancsnoklási viszony szigorúan meg lehetett határozva. Nem

9) Anonymus szerint a honfoglaló csapatokat Árpád vezeti át a határon. Munkács, Ungvár, Szerencs elfoglalása, az alpári ütközet szerencsés kimenetele stb. mind Árpád személyes bátorságát hirdetik. Az egy évi előkészületet igényelt olaszországi hadjárat 859-ben nem lehetett csak alvezérek munkája. Az országba tört Gyermek Lajos hadainak szétverése is 907-ben feltétlen Árpád vagy talán utóda: Zsolt személyes vezetésének tudandó be. Hogy is lehetne azt elképzelni, hogy a három hadoszlopban hazánkba tört németység ellen — mikor a vereség a nemzet pusztulását jelentette volna — ne a katonai vezetésre hivatott fejedelem, hanem csak alvezérek vezessék az egész nemzet haderejét.

10) R. Horváth Jenő: A magyar hadművészet Árpád korában. (Csánki D.; Árpád és az Árpádok, 88. old.)

11) R. Horváth Jenő u. o. állítását azzal indokolja, hogy a vezérlési tevékenysége a lovassági harc természeténél fogva inkább a hadjáratok és csaták vagy ütközetek tervezésénél és előkészítésénél érvényesül míg a végrehajtásnál az alparancsnokok nagyfokú önállósága lép előtérbe”.

12) R. Horváth Jenő mentségére csak az szolgálhat, hogy e kérdést tárgyalva előrebocsátja, hogy a vezérlési személyi része a leghomályosabb fejezete e kor történetének”; ezzel őszintén bevallja, hogy a kérdés megoldásánál nehézségekkel küzdök.

tartani valószínűnek Pauler azon «nézetét, hogy a vállalkozásra indult sereg minden egyes alkalommal maga választott magának tetszésétől függő vezért¹³⁾. Ép így a Paulerrel egyező vétetni ény valló Meynert megállapítása is vitatható¹⁴⁾. Ha Anonymusnak a honfoglalás menetéről és a honfoglalásokat intéző vezérekről szóló tudósítása kimerítőbb lenne és hiteles történelmi tényeken alapulna, úgy nem volna nehéz a fejedelmek korabeli magyarság parancsnoklási viszonyaiba mélyebb betekintést nyerni. Ez a lehetőség azonban nem áll fenn teljes mértékben számunkra, mert Lehel, Bulcsú, Botond szerepeltetése a honfoglalás harcaiban, mikor a honfoglalás után 60 évvel is még, a híres augsburgi csatában (955), mint parancsnokokról hallunk róluk említést tenni, annyira kétségessé teszi a Gesta Hungarorum adatainak ezirányú hitelességét, hogy azokra biztosan építenünk nem lehet.

Egy azonban egész határozottsággal feltehető, hogy minden nagyobb vállalkozás végrehajtása előtt megvitatás alá került a törzsfőnökök gyülekezetében¹⁵⁾. Ez a tanács jelölte meg nagyobb vonásokban a hadjárat helyét, időpontját, célját, ez határozta meg a vállalkozásban résztvevő törzsek, illetve a hátszágban maradt tartalékok számát, minőségét, egyszóval ez a tanács inkább csak elvi jelentőségű határozatokat hozott s csak főbb vonatkozásaiban érintette a kérdést. A részletek kidolgozása, mint p. o. az ütközet helyének megválasztása a terep nyújtotta taktikai előnyök kihasználása, a rendelkezésre álló hadművelati egységek felállítása stb, a vállalat vezetőjének (lehetett akár maga a fővezérfejedelem, akár helyettese vagy megbízottja) jutott feladatul, aki ezt a rendelkezésére bocsátott hadművelati egységek parancsnokaival ott a helyszínein¹ megtárgyalta és intézkedéseit személyesen megtette. Vájjon ez alapon a magyar hadművészet ezer év előtti fejlődési fokán olyan szervről, mely lényegében a mai vezérkarnak felelne meg, lehet-e beszélnünk, tekintettel az akkori harc minősé-

13) Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. kötet, 11. oldal: „majdnem minden esztendőben majd, bár ritkán az egész nemzet majd kisebb vagy nagyobb csapat vezért választott, lóra ült és neki indult . . .”

14) Meynert H.: Das Kriegswesen der Ungarn, 8. oldal: „Bei einem grossen und wichtigen Kriegszuge wählten die obersten Stammeshauptlinge ein gemeinsames Oberhaupt . . .”

15) R. Horváth Jenő „vajdák tanácsá”-nak nevezi ezt a gyülekezetet. — Konstantinos Porph. 1. m. 8. fejezetben (Marczali: Ench. 43. old.) szintén kiemelik, hogy a *turkok fejedelmei egyhanggal* kiáltották a görög császár követének, hogy kérését nem teljesíthetik.

gére, a csapatvezér harcban való személyes részvételére és a helyszínen eszközölt intézkedésére — olyan kérdés, melyre határozott választ adni nem tudunk. Véleményem szerint abban az időben a parancsnoklási viszonyok és a harc egész felépítése olyan volt, hogy legtöbbször csak a parancsnok személyes példaadásán, vitézségem, bátorságán dőlt el a harc sorsa.

De ha nem is állott volna egy külön szerv a vezér rendelkezésére, azért talált módot arra, hogy harcászati elhaltáfrózásainak megtételére és foganatosítására, harc folyamán beállott fordulatok vagy új tervek közlésére és továbbutására gyorsan, fennakadás nélkül intézkedhessek. Ez a mód: a harc-helyzetnek és a vele kapcsolatos parancsoknak s z e m é l y e s, s z ó b e l i közlése volt, melyet harcálláspontján a megállapított kürtjelre összesereglett egységparancsnokok jelenlétében tett meg. Ilyen »Haditanács«-nak nevezhető gyűlés összehívására és működésére több példával szolgál a fejedelmek korabeli magyarság története. Mikor Bulcsú 954-ben Cambray falai alatt, a Scheide melletti réten táboroz s hírül hozzák (unokaöccsének tragikus halálát, alzotinal riadót fúvat s vezéréivel való r ö v i d t a n á c s k o z á s után hada élén személyesen rohan a vár alá, hogy hozzátartozója halálát megbosszulja¹⁶) Ugyancsak Bulcsú horka nevével kapcsolatos az a gyors intézkedés, mely 955-ben Augsburg város ostromának abbahagyását és a seregnek I. Ottó német király ellen vonulását rendeli el. Az ostrom heve már tetőfokát érte el, mikor a magyarok táborába érkezett a király közeledését jelentő: Berchtold¹, scheyerni gróf. Bulcsú a király jövetelének hírére azonnal visszavonulást fúvatott s a had nagyjait t a n á c s k o z á s r a h í v t a sátrába, melynek eredményekép a várvívás abbajn maradt és a magyar sereg *Ottó* elé vonult¹⁷). Ezek a vezér jelenlétében folytatott tanácskozások, melyek az intézkedések keresztülvitelét voltak hivatva elsősorban megkönnyíteni, szolgáltak a kémjelentések közlésének és az esetiéig veszedelmessé vált harc-helyzet feltárásának helyéül is.

Ezeknek a tanácskozásoknak csak részben, volt »eszmeiére« jellegük, s így, bár többször adódhatott olyan helyzet, amikor a vezér kikérte az egységparancsnokok esetleges véleményét, mégis általában nem tekinthetők másnak, mint a vezér intézkedései és parancsai közléshelyének. Azok az állan-

16) Szabó Károly: Taks kora. — Budapesti Szemle, új folyam, 1865. I. kötet, 226 old.

17) U. o. 239. old.

dóan ismétlődő s közel 60 éven át tartó sikerek, melyekre a fejedelmek korának magyarsága visszatekinthetett, csak úgy érthető meg, ha a közembertől a vezérig a fegyelmezettség¹ és engedelmisség olyan mintaszerű keresztülvitelére gondolunk, amely nem tűrt ellentmondást, amely egy kikért véleményt csak meghallgatott, de nem feltétlenül követett s mely kérni nem, csak parancsolni tudott. A fővezér-fejedelmi méltóság megszervezésére sem tudnánk alapot, jogcímet találni, ha nem lebegett volna a magyarság szeme előtt az a gondolat, hogy legyen egy fix katonai pont, kinek mindenki — hadügyet érintő kérdésekben — engedelmeskedni tartozik. Óvatosan kell tehát fogadni mindazok megállapításait, akik a magyarság X. századbeli katonai szervezetével összeegyeztethetőnek tartják a legfőbb katonai tekintély elvének megtagadását, a parancsnok személyének választás útján történő szabályozását, a hadműveleteknek pedig tanácskozás, megbeszélés és beleegyezés útján való kivitelét. Ezért nem tartom valószínűnek Pauler fentebb említett nézetét a csapat vezérválasztásától s ezért nem írhatjuk alá nyugodt lélekkel R. Horváth véleményét sem, aki szerint, »ha volt is egy törzsfőnök vagy vajdának a többi fölött elsőse, ez csupán a seregnek a menetek alatt és a harcban való vezetésére szorítkozott s még e hatáskör is korlátok közé volt szorítva, amennyiben minden fontosabb hadicselekmény a vajdák haditanácsában határozottat el s e határozatot még az első vajda, de sőt később maga a fejedelem is megfogadni, végrehajtani tartozott. Minden tehát, ami (történt, a köz végzéséből ment végbe«¹⁸). Ily hadszervezet mellett nem lehetett volna; hátát szerezniünk és sohasem gyúrhattuk volna lábaink alá fél Európát.

2. Hadseregjelleg és hadkiegészítés.

A honfoglaláskori magyarság parancsnoklási viszonyainak megállapítása után rendkívül fontos annak a kérdésnek megvilágítása is, vajjon milyen volt a hadsereg jellege e korban

18) A „vajdák (törzsfők) tanácsa” és a haditanácsra vonatkozó véleményemet, ezeknek valószínű szervezetét és teendőit a korábbi oldalakon kifejtettem. Szerintem a vajdák (törzsfők) tanácsának nem lehetett befolyása a menetek intézésére és főként nem a taktikára. Honnan tudhatták volna előre a hátszágban összeült vajdák, hogy milyen helyzet fog adódni a menetek alatt vagy a harctéren?

s mi módon történt a hadkiegészítés. Ami a hadsereg jellegét illeti, két, annyira különböző, sőt ellentétes felfogással állunk szemben, hogy közös nevezőre hozásuk igen nagy feladatot jelent. Az egyik felfogás a honfoglalás és kalandozások harcait a nemzetségi (clan) rendszer teljes tagadásával egy tipikusan zsoldos hadsereg hadműveleteinek tekinti. Előjár ebben a zseniális koncepciójú Salamon Ferenc, aki meggyőződéssel hirdeti, hogy »Árpád és vezérutódainak serege nagyszámú zsoldosból állhatott, nevezetes jele annak az a félszázadig tartó örökös hadjárat... Hogy egy nemzet egész boldogságát a csatatéren keresse s mintegy a háborút magáért a háborúért folytassa szüntelen, az csak a túlságig vitt erős katonai s kiválóan zsoldos szerkezet mellett lehetséges¹⁹⁾. Szerinte ez a zsoldos intézmény nincs tekintettel a politikai, illetve nemzetségi szerkezetre, mely utóbbi csak gátolja, niemi-hogy elősegítene harc feladatok sikeres megoldását. Nem is tartja valószínűnek Salamon Ferenc, hogy »8 rég meglett külön törzs koalíciójából származott volna a nemzet, hanem ellenkezőleg, hogy a nagyon különböző kisebb-nagyobb törzseket egy központi hatalom osztotta föl 8, nagyjából egyenlő részre, melyek a csatamezőn külön hadtestek... Nem 8 véletlenül összetalálkozott népség additíójára, hanem legnagyobb részben teljesen homogén nemzet divisiójára kell következtetnünk...²⁰⁾.

A másik felfogás, melynek a jeles katonairó, Rónai Horváth Jenő ad határozottabb kifejezést²¹⁾, azon nézetet teszi magáévá, hogy »a magyarok hadiszervezete azonos volt a nemzet politikai szervezetével...²²⁾. Szerinte e szervezet alapja »az általános védkötelezettség volt, amennyiben hadbaszólítás esetén a család minden fegyverfogásra képes férfi tagja lóháton és felfegyverkezve a nemzetségfő zászlaja alá sorakozni volt köteles. A nemzetségek harcosai ezután a törzsfőnök, vajda vagy vezér által kijelölt helyen gyülekeztek s ennek zászlaja alatt egy-egy hadosztályt képezve indultak a harcba — Az a körülmény, hogy a magyarok a hadban családok, nemzetségek és törzsek szerint szervezkedtek s ezek mindegyike a család, nemzetség, illetőleg a törzs mindenkori fejének parancsnokság

19) Salamon Ferenc: A magyar hadtörténehez a vezérek korában. Századok 1976. évf. 725. old.

20) U. A. Századok, 1876. évf. 713-733. old.

21) Csánki Dezső: Árpád és az Árpádok c. művében R. Horváth J.: A magyar hadművészet Árpád korában 83—88 old.

22) R. Horváth Jenő: 1, m. 84. old.

ga alatt állott, a fegyelem fenntartását nagymértékben megkönnyítette«²³⁾.

A két felfogás, ha mindjárt különböző időszakra is vonatkozva, homlokegyenest ellenkező alapokból indul ki. Salamon nem ismeri el a magyar törzsszervezetet, mint vérségi, nemzetségi köteléket, R. Horváth pedig ép ellenkezőleg ezt tekinti hadszervezetünk fundamentumának. Így azután következtetések is külön vágányon haladnak. S a l a m o n a törzsekben tisztán t a k t i k a i e g y s é g e k e t lát, melyeket a törzsfőnökök vezérelnek s kik így »állandóan zsoldjukba fogadott vitézeik parancsnokai voltak s ezen zsoldosok nemzetségi minősége szóba sem jött«²⁴⁾. R. H o r v á t h a törzseket származá s s z e r i n t i egésznek képzeli, kiknek együvértartásánál és alkalmazásánál ép a rokoni, vérségi kapcsolatok játszó a fő szerepet, úgyannyira, hogy »portyázó különítményül vagy járőrszolgálatra a családok, illetőleg egy-egy nemzetség összetartozó harcosait rendelték ki«²⁵⁾. A zsoldos rendszer lényege, természete minden kétséget kizárólag azt jeleníti, hogy nem az egész fegyverfogásra képes férfilakosság, hanem csak egyes, zsold fejében szolgáló harcosok alkotják a hadsereg emberanyagát; ezzel szemben az általános védkötelezettség ép az ellenkező elvet teszi magáévá. Zsoldos hadsereg tartása egy nemcsak politikailag, hanem gazdasági téren is előrehaladott népet tételez fel, mely már nem áll tisztán a zsákmányoló és termelő életmód alapján, most a clanrendszer megelégszik gazdasági téren is a primitivebb berendezkedéssel s így csak kezdetleges fejlődési fokon álló népre enged következtetni. S a l a m o n a keleti kútfők sokszor magyarázott értesítésére és a kézenfekvő analógiákra alapítja feltevését, míg a másik felfogás hívei inkább á nyugati és a hazai krónikások tudósításaira támaszkodnak, amelyek nemzetségi felosztásról adnalc számot.

Azok az érvek, melyek a zsoldos és clanrendszer alátámasztására szolgálnak, látszólag leküzdhetetlen akadályt jelentenek a két felfogás összeegyeztetésére; alapos megfontolást után azqnbán lehetségesnek mutatkozik sőt biztossággal állítható egy olyan magyar hadszervezet létezése ez időpontban, mely 2 rendszer együttes jelenlétét nemcsak hogy ki nem zárja vagy nem tagadja, sőt, akár az akkori politikai és

23) R. Horváth Jenő 1. m. 85. old.

24) Salamon Ferenc: 1. m. 725 old.

25) R. Horváth Jenő: 1. m. 85. old.

gazdasági viszonyokat akár a magyarság európai sikereit véve alapul, s egyenesen egyedül bírhatott létjogosultsággal s egyedül mutatkozhatott helyesnek és célravezetőinek.

Felfogásom szerint ez a IV—X. századbéli magyar hadiszervezet mindqn kétséget kizárólag a törzsszerkezeten nyugodott, de nem foglalta magában a törzsek összes fegyverbíró tagjait, hanem csak azokat a harcosokat, akik egy-egy törzs kebelén belül meghatározott számban zsoldért hadiszolgálatra vállalkoztak. Eszerint még beszélhetünk mai értelemben vett általános védkötelezettségről, ahogy R. Horváth hiszi, viszont a nemzetiségi kötelek határozottan kifejezésre jutottak a hadsereg szervezetén belül, amit még Salamon vesz tagadásba. A törzsfőnökök vezetése alatt álló és a törzsek tagjaiból kikerült, zsoldért szolgáló törzsek szerint elkülönült seregrészek alkották tehát azokat az intézkedési egységeket, melyek legfelsőbb fórumon a fővezér, vagy ahogy Konstantinos nevezi: a nagy fejedelem parancsszavára hallgattak. Ez más szóval azt jelenti, hogy hivatásos katonák érdemének tudandó be az a nagyszerű küzdelem, mely a mai hazát szerezte a magyar nemzetnek. Miben állott a zsold? — nehéz erre a kérdésre elégséges adatok híjján kimerítő és biztos feleletet adni. Amíg Byzánról tudjuk, hogy pénzt adott zsoldosainak, addig őseink akkori gazdasági viszonyai egész más természetű zsoldot tételeznek fel. Nem messze járunk az igazságtól, ha feltesszük, hogy ruházat, felszerelési tárgyak, élelem, főként pedig a sikeres vállalkozások alkalmával erőszakkal szerzett, vagy a zsoldba fogadó szövetségéstől előre megállapított zsákmány (pénz, értéktárgyak, közszükségleti cikkek) képezték őseink zsoldjának alapját.

Őseink zsoldos rendszere mellett számos adat szól. Ami a kútföket illeti: a már említett keleti kútfök, mint Ibn Rushtah, Gardezi és Al Bjakri, akik egy elveszett s a magyarság levediai életének korából származott ősforrásból s egy nemzetünk etelközi tartózkodásának idejéből való leírásból merítettek, anjnyi támpontolt nyújtanak a honfoglalás előtti magyarok és szomszédjaik: a kazárok és bolgárok hadszervezetére vonatkozólag, hogy alapján a honfoglaló magyarok »hivatásos« katonai rendszerének létezésétől a történelmi hitelességet elvitatni nem lehet.

A szükséges Al Bakri mellett²⁶⁾ Ibn Rushtah és Gar-

26) Zichy i. m. 66. oldalán Al Bakri hézagossabb közlését annak tu-

dezi egyöntetűleg oda nyilatkoznak, hogy a magyar hadsereg 20.000 lovasból áll; Ibn Rustah szerint »fejedelmük«²⁷⁾ Gardezi szerint »fejedelmek«²⁸⁾ e sereg élén indulnak hadjáratra. Mindkettő hozzáfűzi és Al Bakri is kijelenti, hogy fejedelmüknek a nagyobbik vagy főkirálynak címe kündü (keoide²⁹⁾). Ez a kündü tehát nem más, mint a legfőbb hadúr, a hadbainduló zsoldosok vezére. Ha Gardezi tudatosan használja a fejedelem szóval kapcsolatban a többes számot, úgy »fejedelmek« kifejezés alatt az egyes törzsek fejeit akarta jelezni, ahogy Konstantinos görög császár is archonoknak: — fejedelmeknek — nevezi a törzsfőket, szemben Árpáddal, a főarchonnal, a nagy fejedelemmel³⁰⁾. »Fejedelmek«, a törzsfők tehát 20.000 embert vezetnek harcra, akik valamennyien a kündü parancsait követik. Gardezi »fejedelmek«, Konstantinos magyar és bessenyő »archonjai«, a nyugati kútfők: magyar »regulusa«-i ugyanegy méltóságra: a törzsfőnkire vonatkoznak. Ezek a törzsfők tehát nem egyebek, mint az egyes intézkedési, illetőleg hadművelési egységek parancsnokai, akik így 20.000 főből álló hadsereg legmagasabb rangú tisztjei a nagyfejedelem után. A törzsfők száma a kabarok ismeretes levediai csatlakozásával 8-ra emelkedett s így a 20.000 főnyi létszámból egy-egy törzsfőre átlag 2500 lovasból álló egység vezetése hárulhatott. Nem kell gondodnunk tehát minden fegyverképes férfi hadkötelezettségére, hanem csak azokra, akik e keretek betöltésére cinként, zsold (:zsákmány) fejébcn vállalkoztak; ellenkező esetben ugyanis a

lajdonítja, hogy ő egyedül csak a levediai tartózkodás idejéből való ösforrásból merített, míg Ibn-Rustah és Gardezi részletesebb betoldásaikat egy az efelközi *életet leíró*, de szintén *elveszett mű* alapján illesztették tudósításaikba,

27) Lásd: Hóman Bálint: östörténetünk keleti forrásai, 17. old. — Künn Géza fordításában (M, H, K.) Ibn-Rustah ezt mondja: „Fejedelmük 20.000 lovassal indult ki hadjáratra, Kendeh-nek hívatik és ez a név főkirályuknak a címe, mert annak a férfúnak, ki felettük uralkodik, neve Dsila. Minden magyar a Dsila szavára hallgat s támadást és védelmet s más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik.”

26) Gardezi — ugyancsak Künn fordításában — ezt mondja: Fejedelmek 20.000 lovassal állanak ki. Fejedelmüket kendeh-nek nevezik és ez nagyobbik királyuk neve, Aki az ügyeket intézi Dsilának nevezik. A magyarok azi teszik, amit a dsila parancsol.”

29) A „kündü” elnevezést Zichy megállapításai nyomán használom, Lásd: i, m. 67. old.

30) Marczali: Enchiridion, 43. old. Konstantinos Porphirogenetos: De administrando imperio 40. fejezet.

U. o. 33. old. — Konstantinos a bessenyőkkel kapcsolatban is különbséget tesz a nagyfejedelmek és apróbb fejedelmek között, a 37. fejezetben ezt mondja: „Tudnivaló, hogy egész Patzinakia 8 kerületre oszlik és mindegyiknek külön nagy hiedelme van . . . A 8 kerület 40 részre oszlik és apróbb fejedelmek is vannak”.

létszám állandó ingadozásával kellene számolnunk. Különb is nehezein képzelhető el, hogy *egy nemzet* hadi vállalkozásához minden épkéz láb férfitagját igénybe veszi, a háterszágban csak aggokat, asszonyokat és gyermekeket hagy s így földjei művelését, a hadianyag beszerzést és pótlást, szóval az anyagi eszközök előteremtését gyámolításra szorulókra vagy epén hadifoglyokra, rabszolgákra bízva. Ez az utóbbi renidí-szer, ha csak néha-néha ismétlődő, létkérdést jelentő, kétségbeesésszülte nagy nemzeti összefogásról volna szó, még ért-hető lenne, de az e korbeli magyarság szakadatlan, szinte foglalkozás számba menő vállalkozásai folytain *minden* való-színűség hijjával valódnak tűnik fel. Egy nemzet minden férfi-tagja nem töltheti egész életét lóháton, fegyver alatt. A ma-gyar nemzet sem képez e térin kivételt. Nem beszélhetünk tehát őseinkénél sem *m i n d e n* fegyverképes férfi *á l l a n d ó* harctevékenységéről, hanem csak a nemzet anyagi erejével arányban levő, törzsek szerint tagozódó, válogatott vitézek-ből álló, meghatározott számú hivatásos sereg hadművele-teire”

Ez a nemzet összlétszámának körülbelül 10 százalékát ki-tevő³¹⁾ zsoldos sereg béke idején is fegyverben állott s célszerű hadgyakorlatok végzésével, illetve katonai kiképzéssel iparkoi-dott hadfőlényét szomszédai és ellenségeivel szemben fenn-tartani. A hunoknál is dívott³²⁾ s hatalmas kopófalkákkal vég-zett vadászatok őseinknél sem hiányoztak. Ezek a hadgyakor-latszámba menő vadászatok nagyszerű alkalmat nyújtottak a vitézeknek arra, hogy a lóhátról való nyilazásban ügyességü-ket fokozzák s a megkerülő, bekerítő mozdulatok végzésében főként pedig az üldözésben kellő jártasságra tegyenek szert. Nem esem talán túlzásba, ha azt állítom, hogy a vadászatok-nak nem is annyira a szórakozás volt céljuk, mint inkább a jövőndő komoly harcfelelatokra való előkészület. Az elejtene dő vad felriasztásában, követésében, menekülési irányának csa-holás révén való jelzésében a kopófalkáknak jelentékeny sze-rep jutott s így tulajdonkép minden harcos felszerelésének mellőzhetetlen részét képezte az eb. A honfoglaláskori sírok magyarjai mellé ezen kapcsolat révén került a nem annyira hűséget, mint inkább lényeges harc felszerelési tárgyat jelentő kutya. Ez már azért is feltehető, mert a meghalt vitéz mellé csak harc felszerelési tárgyak kerültek a sírba; eszerint a ló és

31) A honfoglaló magyarság összlétszáma cca 250,000 főre tehető.

32) Zichy i. m. 49. old.

kutya is annak veendő. Az e korbéli keleti népek ló és kutya-kultusza ebben a megállapításban leli magyarázatát. Nem kelt-hetett tehát csodálatot Theotmár salzburgi érsek értesítése, hogy a magyarok »kutyára vagy farkasra« esküdtek s hogy a dunai bolgárok, mielőtt a keresztény hitre téríték volna, a nap, hold és csillagok imádásán kívül »kutyáknak« is áldoztak³³). Egy!1546-ból való horvát krónika, a »Hravatski Letopis« is, mely adatait Presbyter Diocleas krónikájából meríti, egy vizslaszuka elpusztításának tulajdonítja azt a háborúságot, mely végeredményben Ciaslav bosnyák király (uralkodott 933—962) és egy »Küs« nevű magyar vezér (»princeps Ungarorum«) megöletéséhez vezetett³⁴).

Fontos kérdés annak a megállapítása, hogy ennél a hivatásos katonákból álló seregnél mi volt a hadkiegészítés módja. Valószínűnek lehet mondani, hogy a kündü méltóság volt az, amely meghatározta az egyes törzsek által kiállítandó meghatározott számú kontingenst, melyet azután a törzsfők nemzetségeik száma s ezeken belül a létszámarány szerint szabályoztak. Hogy a nemzetségek hadkötelezettjeinek szám-megállapításánál a vállalkozás m ki ő s é g e létszám váltom zást vont-e maga után, arra határozott feleletet adni nem tudunk. Ha a kozár analógiára gondolunk, úgy ez a 20.000-ben megállapított létszám állandóbb jellegű hadkeretre mutat, mely-nél legfeljebb csak az egyes törzsek létszámviszonyai tekinté-tében következhetek be eltolódások, anélkül, hogy ezek a Változások a főhadkeretet érinthették volna. Bár Ibn Rust ah szerint a kozár Isa, a hadilegények számát oly mennyiségben vetette ki a tehetősekre, amint szükségesnek tartotta⁹⁵), ez ta-lán még sem jelenti azt, hogy hadkeretük állandó inga-dozásnak volt kitéve, mert mindjárt azt is hozzáfűzte, hogy »lovashadjuk 10.000-re megyén.« Ez az utóbbi megállapítás ne-hezen állhatna fenn ilyen kategorikus formában, ha az Isa szükség szerint« lényegesebb módosításokat eszközölhetett volna. Szerintem itt az ellentét csak látszólagos, mert Ibn Rus-tah az Isa hatáskörével kapcsolatban csak azt akarta megállá-pítani, hogy ha a tehetősek vagyoni viszonyában eltolódás kö-vetkezett be, úgy jogosult volt a létszámviszonyokat a tehe-rtősek hadkontingensein belül a változott helyzetnek megfele-

33) Zichy i. m. 62. old.

34) Századok 1896. évf. 489. old. Thallóczy Lajos: Presbyter Diocleas krónikáinak magyar vonatkozásai.

35) Hunfalvy: Magy. Ethn. 200 old.

lően rendezini, ami tehát a 10.000-es hadkeretet nem érintette. A hivatásos katonai rendszer csak jelentős mértékben kiépített politikai szervezet mellett lehetséges, ez pedig meg volt őseinknél. Ha a keleti kútfők interpretálását gondosan végezzük, Leo császár és Konstantinos értesítéseibe nem magyarázhatunk bele olyan dolgokat, melyek a való helyzettel szemben a magyarságot a kezdetleges államélet legalsó fokán levőnek tüntetik fel s így természetesen közvetve kétségbe vonják a zsoldosrendszer létezésének lehetőségét is. Leo »Taktiká«-jának a magyar (türk) népről szóló leírásában világosan kifejti, hogy míg a szittyá népek »sok fő alatt álló s dologtalan, általábanvéve nomád életet élő népek«, a közéjük tartozó bolgárok és magyarok (turkok) azonban kivételt jelentenek, mert erősebb harcrendjük van rokonaiknál, ember ember elleni küzdelmeket is vívnak s »egy főnek vezériete alatt« harcolnak³⁶).

A magyarság tehát szittyá véreit messze meghaladó politikai és katonai szervezettel rendelkezett; egy ember s nem »sok fő« alatt álló nép volt s értett a katonai mesterséghez. Az egyikében összpontosított hatalom minden vonatkozásban fejlett államéletre mutat, melyen belül a zsoldos rendszer létezése kétségbe nem vonható, annál is inkább nem, mivel a következő fejezetben³⁷) hangsúlyozza Leo, hogy a magyarok politikai szervezete és harcrendje semmi különbséget nem mutat a bolgárokétól, akik szintén lovasok, király (Almus) áll élükön, ez adó fejében — egyebek mellett (— lovat is szed népétől, sőt még a házasságra lépők is egy háttas lovat kötelesek a királynak szolgáltatni³⁸). Kétségtelennek látszik, hogy ez esetben a bolgár hadsereg loállományának fenntartásáról és kiegészítéséről van szó, amelynek eszerint nem lehet zsoldos jellegét elvitatni s melyhez a magyar hadszervezetnek is hasonlónak kellett lenni. Hogy ez a magyar zsoldos hadsereg nemzetségek szerint tagozódott, arra is útmutatásul szolgál Leo, hangoztatván, hogy »a csata napjáig nemzeti s égek és ágak szerint elszedette n tartózkodhat s télen-nyáron szakadatlan legeltetik lovaikat, csatározások idején ellenben a nekik szükséges lovakat maguknál tartják és »a türk sátrak közelében békóra verve a csatarendbe állás idejéig őrzik...!.« A helyzet tehát nem lehetett más, minthogy az

36) Marczali: Enchiridion 14-19. old. Bölcs Leo: Taktikája XVIII. fej. 42—66.

37) U. o. 44. §.

38) Hunfalvy: Magy. Ethn. 203. old.

egy-egy törzsnek zsoldba állt harcosai a hadjárat megindításának időpontjáig a törzs, illetve nemzetségeik keretein belül tartózkodtak s csak a harc bekövetkeztével kerültek tulajdonképpen a közös fővezér, az egységes vezérletet képviselő nagyfejedelem korlátlan hatásköre alá. Ha a magyar sereg nem zsoldos alapokon nyugodott volna és nem az egyidejű nemzetségi felosztás szerint tagozódott volna, úgy nem találnánk magyaránzatot Leo azon értesítésére³⁹⁾, hogy »nagyon búsulna azon, ha valamelyikük a rómaiakhoz (értsd: görögökhöz) szökik át. Ismerik ugyanis nemzetöknek állhatatlan lelkületét, hogy nyerekedni szeretők, sok törzsből állók, miért is atyafiságnak és egymásíránt való érzelmeknek nincsen náluk tisztelete«.

Lehetetlen a jól értesült Leo eme szavainak helyes értelmét félremagyarázni. Ugyanis nem a sok törzsből álló türk nemzetet akarta a maga egészében, mint nyeregzkedni szeretőt, állhatatlan jellemű, egymást *nem* becsülőt aposztrofálni, hanem sorai azokra a zsoldért szolgáló harcosokra illettek, kiknek a jutalmazás vagy zsold jelentette a legfontosabbat s akiknél előfordulhatott, hogy a több zsoldot ígérő görög császár szolgálatába is álltak, ha egyéni érdekeik úgy kívánták. Sem Leo, sem a többi egykorú vagy közel egykorú kútfő nem tesz említést egész türk törzsek vagy nemzetségek átszökéséről: nem helyezkedhetünk arra a kényelmes álláspontra, hogy ez a tény kikerülhette kútfőink figyelmét, mert ha Konstantinos⁴⁰⁾ annyi helyet tud szentelni a turkok leírásával kapcsolatban a kabar törzs csatlakozásának, mennyivel inkább sietett volna megemlíteni valamelyik magyar törzs átpártolását saját nemzetéhez, a görögökhöz. Ha pedig nem a türk nemzet egyes részei (ideértve egy-egy törzsen vagy nemzetségen belül az összes mindkét nemhez tartozó felnőtteket, aggodat, csecsemőket stb...) hagyták oda fajtestvéreiket, ami előbbi megállapításunk szerint kizártnak mondható, vajjon kik lehettek volna ezek az atyafiságot, egymás szeretetét, megbecsülését nem ismerő nemzettagok, ha nem a zsold fejében szolgáló, véruik hullásáért anyagi előnyököt követelő harcosok.

Leónak műve 65. paragrafusában említett s a magyarság belső életét feltáró szavai még egy kérdésre adnak határozott feleletet. Salamón Ferenc ugyanis — amint már említettem — azt állítja, hogy az egyes (taktikai egységeken belül nem érvényesült a nemzetségi tagozódás s így azok külön-

39) Leo: Taktika 65. §.

40) Marczali: Enchiridion 43. old. Konst. 39. §.

böző törzshöz vagy nemzetséghez tartozókat is magukban foglalhattak. Leo előbb közölt sorai világosan beszélnek s megdönteni látszanak Salamon Ferenc feltevését. A császár ugyanis a sok törzsből állás, az atyafiság s egymás iránt való érzelmek hiánya között okozati összefüggést hangoztat, ami katonai szemüvegen át nézve a dolgokat, azt jelenti, hogy ezek az egymás iránt talán bizalmatlan, talán féltékeny s így minden esetre laza kapcsolatban levő, külön-külön törzsbeli vitézek nem egyesülhettek egy, a törzs vagy nemzetségkereteket kiküszöbölt, tisztán katonai szempontokra támaszkodó taktikai egységen belül. Kölcsönös szeretet és megbecsülés hijjával levő csapat sohasem tudhatott volna oly sikereket felmutatni, mint őseink tették, régi szabály lévén, hogy a csapat belső értéke döríti el végső fokon a harcot. Az egyes hadművelési egységek kereti között a tagoknak feltétlen homogéneknek, az együtvértartozás gondolatától átküldötteknek kellett lenniök; ez őseinknél nem hiányozhatott. Már az egységek egymás melletti kooperáló viszonya nem tett kötelezővé ilyen mélyenjáró érzelmi kapcsolatot. Közös veszély esetén, egységes vezetés alatt, különböző, még csak nem is rokon nemzetek nem egyszer indítottak meg már harcot s (értek el sikereket, bár amelyebb *érzelmi* momentumoknak nem nagy szerep jutott a győzelem kivívásában. Az állhatatlan, nyerekedni szerető, atyafiság és érzelem hijjával levő magyarság törzsei is harc esetén egymás mellett kifogástalan együttműködésről tettek tanúságot, vagyis a törzsek, mint hadművelési egységek a nemzet egyetemét ért támadások esetén az összműködésnek valóságos iskolapéldáját nyújtották, anélkül (tehát, hogy az¹ egyes egységeken belül összekeveredtek volna s így nemzetségi kötelékeiket feláldozták volna.

Leo császár szerint a magyar sereg egyes tagjainak görög szolgálatba állása nem volt elszigetelt jelenség s tömeges átpártolásuk sem ment ritkaságszámba. »Ha néhányan megkezdték az átszökést és szíves fogadtatásban részesültek tőlünk, nyomban sűrűn követik őket; ez okból neheztelnek azokra, kik tőlük elpártolnak« — mondja egyik fejezetben⁴⁰). Ez a tömeges átszökés nem történhetett törzsek vagy nemzetségek szerint, mert — amint ezt már egy ízben említettem — ennek a nagyfontosságú ténynek ép oly nyoma lenne az egykori kútfőkben, mint pl. a kabarok csatlakozásának Konstantinos-

41) Leo: Taktika 66. §.

nál. Kézenfekvő dolog eszerint, hogy a »néhány« példájának »sűrű« követése zsoldjával vagy a jutalommal meg nem elégedett s a görög szolgálatban több elismerést és nagyobb anyagi előnyöket remélt zsoldosokra vonatkozhatott csak. Mikor tehát Leo császár imént idézett szavai a később Árpád és utódai személyében állandó katonai vezetőt választott s így szorosabban egyesült, nemzetté tömörült törzsek korábbi laza kapcsolatára engednek következtetni, közvetve azt is igazolják, hogy a törzsek sohasem szerepelhettek másként, mint a törzsfőnök vezetése alatt álló külön hadművelési egységek s kebelükön belül csak törzsbeliek teljesítettek zsoldos szolgálatot, kik azután a turk-magyar faj egyetemének vagyis a többi törzsnak közös érdekei iránt korábban nem mindig! tanúsítottak egyforma érdeklődést.

A byzanci szolgálatba szegődésről más alkalommal is halunk, így joggal következtethetünk arra, hogy a zsoldrendszer képezte alapját az e korabeli magyar hadszervezetnek. Nem egyizben találjuk az egész magyar sereget a byzanciak oldalán, busás zsold kikötése mellett még saját fajrokonaival szemben is! A zsoldrendszer lényege alapján ezen nines is mit csodálkoznunk; sőt csak ez alapon érthetjük meg azt is, miként volt lehetséges, hogy Nicephorus byzanci császár 40 foglyul ejtett magyar vitézt besorozott seregébe s pompásan felszerelve testőreivé tette⁴²). Ez a sűrű és hosszantartó érintkezés, mely a magyarság és Byzancia között ez időtájt fennállott, katonai téren feltétlen kölcsönhatást váltott ki. Ennélfogva, ha a byzanci sereg zsoldos szervezete igazolható, úgy az őseinknél sem lehetett ismeretlen fogalom. Már pedig Byzancia hatalma a zsoldos rendszeren nyugodott; sőt hozzáfűzhetjük, hogy nem is a nemzeti, mint a magyar-nál, hanem a leginternationálisabb zsoldos alapon. Delbrück is — Kelet és Nyugat — hadszervezetét szembeállítva, abban látja a legnagyobb különbséget, hogy Keleten az idegen bár zsoldosoknak igen jelentős szerep jutott⁴³), vagyis a hadsereg kereteit nemcsak nemzettekkel, hanem idegenekkel is kitöltötték. Így kerülnek a magyar szökevények és a magyar

42) Liutprandi legatio, 45. caput. Midón Bareaet ostromolták, vagy 300 magyar Thessalonica mellett elfogott 500 görögöt s Magyarországra hurcolta. Mivel ez a vállalat jól sikerült, más 200 magyal Macedóniában, nem messze Konstantinápolytól, hasonlóképen akart eljárni, de a szük ufón való vigyázatlan visszavonulásuk alkalmából negyven közülük fogságba esett. Ezekből Nicephorus testőröket faragott magának s pompásan kiöltöztetve, besorozta seregébe és az asszyrok ellen vitte.

43) Delbrück: Kriegskunst 111. köt, 201. old.

foglyok is byzanci szolgálatba. Hogy a zsoldosak milyen jelentékeny szerepet vittek Byzanc életében, Romanus császár karrierje mutatja, ki Liutprand szerint »ama középosztályból való volt, amely tengeri hadi vállalatoknál a császár zsoldj-
j á b a szegődött«⁴⁴⁾.

A hivatásos katonai rendszerben mutatkozott a legnagyobb ellentét a középkor elején Kelet és Nyugat hadseregei között. Byzanc és a vele érintkezésben levő keleti népek (magyarok, bolgárok, kazárok, bessenyők stb.) a zsoldosrendszer alapján állottak. Nyugaton ellenben csak Nagy Károly ideje óta vannak olyan nyomok, melyek arra mutatnak, hogy ott is alkalmazásra talál a zsoldosrendszer⁴⁵⁾. Hogy Nyugat szemében szokatlan volt a zsoldrendszer s hogy ilyképen a magyar» hadszervezet elütött a nyugati népekéitől, azt azok a tudósítások mutatják leginkább, melyek a honfoglaló, kalandozó magyarok zsoldért szolgáló csapatairól tesznek említést. Ilyeneket látunk pénz, ajándéktárgyak vászon stb. fejében német fejedelmek és egyháznagyok szolgálatában és szövetségébert s ilyen lehetett az a szlávok által bérbefogadott magyar csapat is, melynek szerepéről a német püspökök 900-ban írt s IX. János pápiához intézett leveléből értesülünk⁴⁶⁾.

A zsoldosrendszert alátámasztó argumentumaink során nem mellőzhetjük Konstantinos ama homályosnak látszó s így mind-
eddig különféleképp magyarázott kijelentését sem, hogy »minden törzsnek külön-külön fejedelme van, de annak nem alatt-

44) Liutprandi: Antapodosis Ili, könyv 25. feje, 307. old. . . . Eratautem ex mediocribus ipsis, qui navali pugna stipendia ab imperatore acceperant.”

45) Georg Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte. 8. Band. 164. old, Németország területén Lotharingiát tartja a zsoldosrendszer kialakulási központjának. Itt ugyanis az ország nagyjai, toborzott, pénzért szolgálatba szegődött csapatokat állítanak szembe egymással (söldner—solidari), mely szokás később általánossá lesz Németországban. — U. a. u. o. 4. Band, 475. oldalon Nagy Károly b07.-i rendeletében is a zsoldos rendszer bizonyos formáját véli felismerni.

46) Cod. dipl. Moraviae I. 60—64. — Mikor Moi mir, Svatoptuk fia IX. János pápa támogatásával a német püspökségektől függetlenül rendezi a morva egyház ügyeit, a német püspökök a pápához írt panaszos levelükben többek közt ezeket írják: „Ipsi Ungerorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt et super nostros christianos immiserunt . . .” („a szlávok *bérbefogadtak* egy csapat magyart s a maguk embereit, kik csak átkeresztények, megnyírván közéjük keverék s ezt a vegyes sereget azután a keresztényekre uszíták . . .” V. ö, Gombos F. A., „A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása” c. tanulmányét (Hadt. Közöny 1927.), melyben annak a gyanújának ad kifejezést, hogy e levél hamisítvány. Itt van szó arról is, hogy a szlávok vádja szerint a németek pénzf adtak öseinknek, ha Itáliába vonulnak; a németek szerint ez nem volt igaz, mert ők csak ajándékokat adtak, de „nem valami értékes minőségű pénzt, hanem csak lenruháinkat” . . . monlja a levél.

valói....«⁴⁷⁾. A császár eme megállapítása első pillanatra abszurdumnak látszik. Ugyanis, ahol fejedelem van, ott alattvalónak is kell lenni és megfordítva. Konstantinosról azonban nem lehet feltenni, hogy akár önkéntelenül, akár tudatosan ép az annyiszor segítségül hívott s igénybevett magyarokról akart volna hamis képet adni kortársainak¹, vagy, hogy ép e helyütt nem tudta volna magját kellő szabatsóssággal kifejezni. Szerintem a Konstantinos említette fejedelmek (archonok) vagy törzsfők elsősorban is mint katonai vezetők jönnek számításba, akik a törzsbeli gazdagok, előkelők és adófizetők vagy onából kiállított zsoldosok parancsnokai s így »alattvalói«-ként nem is szerepelhetnek egy-egy törzs összes mindkét nem-beli tagjai, hanem csak azok a férfiak, jkik a törzson belül harci szolgálatra vállalkoztak. Tehát helyes Konstantinos kijelentése, hogy a törzsek a maguk egészében nem alattvalói a fejedelem-törzsfőnököknek, kiknek feljebbvalói hatalmuk csak a törzsbeli zsoldosok felett van. Ez a megállapítás végeredményben arra szolgál bizonyosággul, hogy a törzsnak nem minden tagja, hanem csak egyesek álltak a katonai vezető, a főnök hatásköre alatt s így általános jellegű hadkötelezettségről nem beszélhetünk e kor magyarjainál, másszóval nincs okunk a zsoldos rendszer létezésében kételkedni.

De nemcsak a politikai, hanem a magyarság gazdasági viszonyai is arra mutatnak, hogy zsoldosjellegű hadsereg tatlása nem ütközhetett számbavehető akadályokba .A kozár és bolgár államszervezet mintájára itt is voltak tehetősök vagy seregfenntartásra kötelezett rétegek, kik valami formában hozzá járultak ahhoz, hogy egy-egy törzs főnökei parancsnoksága alatt zsoldosokat tarthasson. Akár kozár mintára adót juttattak a vezér kezeihez, akár természetben egyenlítették ki tartozásukat a hadsereggel szemben — lovat adván, mint a böipárok, — végeredményben volt olyan társadalmi réteg, mely anyagi eszközök szolgáltatásával róttá le hazája, illetve a közösség iránti kötelességét s mely a harcot, a törzs vagy nemzettség védelmét maga helyett erre önként vállalkozó zsoldosokra bízta. Ezeknek a harcosoknak felszerelése: ruhával, fegyverrel, élelemmel, jó lóval stb. való ellátása volt azután az egyes hadműveleti egységek parancsnokainak: a törzsfőknek legfőbb gondja és kötelessége. A törzsfőknek eme hatásköre kulcsul szolgál a törzsfők nagy hatalmának megértésére. A

47) Marczali: Enchiridion 43. old. 40. fej. — V. ö. Hunfalvy Pál: Magyarország ethnográfiája 216. old.

kozár Isa által kivetett adó és a bolgár Almus által szedett paripák analógiájára oldhatta meg tehát a magyarság is a hadfelszerelés kérdését s valószínűnek kell elfogadnunk azt is, hogy a hadfelszerelési tárgyak és anyagok nehezebben beszerezhető, hazai ipar útján elő nem állítható részei törzs-vagyón számba mentek s azok a zsoldos halála vagy a hadkor telekből való kilépés után visszaszolgáltatandók voltak; a honfoglaláskori sírok tanúsága legalább is emellett bizojnyit; eisern gondolható, hogy az egyes törzsek adózó fiainak bőkezősége annyira ment volna, hogy lehetővé tette volna a vitézek teljes harc felszerelésének föld alá temetését.

Fontos annak a kérdésnek az eldöntése is, vajjon rendelkezett-e az e korban magyarság olyan gazdasági s ezzel kapcsolatos állami kiépítettséggel, mely adófizetést, adóbehajtást, annak hováfordítását vagyis hadfelszerelési cikkek gyártását, viásárlását (csereutján), kiosztását stb. tette lehetővé? Szinte köztudatba ment át az egykorú nyugati kútfők ama rosszindulatú, bosszú és irigységsugallta megállapítása, hogy nemzetünk a honfoglalás időpontjában a kultúra igen alacsony fokán állott s mint nomád nép az állam és gazdasági élet bölcsőkorát élte; ez a beállítás azonban teljesen hamis. A keleti kútfők értesítései és a honfoglalás, majd kalandozások korának eseményei élesen rációfolnak a nyugati krónikások rágalmaira s nemzetünket a műveltség és gazdasági élet olyan fokán mutatják be, melyen magasabb nivójú hadvezetés, célszerű hadkiegészítés és mintaszerű hadszervezés lehetséges volt. Hogy a magyarság a IX—X. században már letelepült életmódot folytat s így nem áll a pusztai nomád népek alacsony fokán, azt A l B a k r i szavaival igazolhatjuk, ki szerint »e nép kunyhókban és sátrakban lakik, követve az eső hullását és a fű sarjadzását«. A kunyhó-lakás, ahová télvíz idejére húzódik az ősmagyar, hogy csak fűsarjadzaskor, a melegebb idő kezdetével települjön át nemez sátraiba — a letelepült életmód kritériuma: megjegyzendő, hogy praktikus felfogásra vall a kétféle lakóhely (kunyhó és sátor alkalmazása⁴⁸).

I b n R u s t a h azt is tudja, hogy a »magyaroknak sok szántó földjük van«. A földművelés a maga eszközeivel és helyhezkööttségével olyan foglalkozás, mely állandó jellegű megtelepedést, jólétet és nagyobb fokú műveltséget jelent. Olyan

48) A szellős sátor célszerűségét még a XII. század magyarsága sem felejti el. Erre mutat Freisingeni Oltó értesítése, mely szerint a magyarok egész nyáron és őszön át sátfukban laknak.

anyagi erőforrásokat tud tehát nyújtani, melyek azt állandó jellegű haza megvédésére, esetleg nagyobbítására alkalmas haderő felállítását lehetővé teszik⁴⁹⁾.

Ha mindezekhez hozzávesszük Leo ama állítását, hogy »követik őket a barmok, ménék és kancáiknak sokasága«⁵⁰⁾, mad, egy *máshelyütt arról* értesít bennünket a császár, hogy a »türk ellenségeknek ellenére van a legelő híja a magukkal vitt állatok sokasága miatt«⁵¹⁾, — megdönthetetlen bizonyítékát látjuk ama gazdagságuknak is, mely állatállományukban jutott kifejezésre s így magától értetődőnek kell találnunk, hogy ez a télvíz idején kunyhókban lakó, földet művelő és állattenyésztéssel foglalkozó magyarság adójából, vagyonából nyújtani tudta az állandó zsoldos hadsereg fenntartásához szükséges összes anyagi előfeltételeket.

Erről, a hivatásos sereg tartása szempontjából fontos gazdagságról, anyagi jólétről különben Leo művének más helyén is találunk útbaigazító sorokat, mikor hangsúlyozza, hogy »férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet s egyébként pompakifejtése és gazdagsága mellett csak arra van szorgalmatos gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék«⁵²⁾.

Ezek az imént ismertetett politikai és gazdasági viszonyok tehát szintén elég világosan beszélnek arról, hogy a X. századbeli magyarság állt olyan magas fokon, melyen hivatásos hadsereg tartása lehetségesnek és valószínűnek mondható.

3. Létszám és kötelékek.

A honfoglaláskori magyarság sikereinek mérlegelésénél rendkívül fontos annak a kérdésnek tisztázása is, vajjon milyen erejű és felépítésű hadsereg állott a nemzet vezéreinek rendelkezésére. Azok az adatok, amelyek e téren útbaigazíthatnának, oly gyér számúak s egymásnak annyira ellentmondóak, hogy csak óvatosan, nagy körültekintéssel szabad a kérdés mélyébe hatolni. Legcélravezetőbbnek az látszik, ha a logika kipróbált fegyvereivel: következtetések, analógiák és hipoté-

49) Ez a gazdagság teszi lehetővé a külső csinra való törekvést, melyről annyi elismeréssel szól Gardezi, hangoztatván, hogy őseink „bátrak, szépek és tekintélyesek. Ruhájuk arannyal átszőtt selyemszövet (brokát) és fegyvereik ezüstveretűek.” — V. ö. Zichy í. m. 80. old.

50) Leo: Taktika 51. §.

51) U. o. „ 61. §.

52) U. o. „ 44. §.

zisek fonalán kísérli meg az ember a problémát megoldani, s ily módon igyekszik helytálló eredményekhez, elfogadható megállapításokhoz jutni. Amíg ugyanis a keleti kútfők! határozott formában tudósítanak bennünket IX. századbeli őseink sereg-fétszámáról s teljesen plauzibilisnek látszó kerek számban: 20.000 főben állapítják meg a nagyfejedelem (kende) „lovasseregét”⁵³), addig Nyugat krónikásai jóformán minden egyes magyar invázió felemlítésekor megszámlálhatatlanul nagy magyar hadseregről, a magyarok soha nem látott tömegéről beszélnek; szóval megállapításaik határozatlanok s inkább csak általánosságban mozgó. Ahol pedig kerek számban igyekeznek egy-egy nagyobb vállalkozásban résztvevők számát megállapítani, ott sem mentesek a túlzásoktól s 100.000 főből állónak sőt még ezt a számot is meghaladó nagyságúnak mondják a magyar sereget⁵⁴).

Minden valószínűség szerint ezek a magyarsággal szemben ellenséges érzületű s így tárgyilagos megítélés híján levő nyugati krónikások csupán azért emelik ki — annyira hangsúlyozva — őseink seregnagyságát, hogy jámbor olvasóik részére a Nyugatot ért vereségek palástolására igazoló magyarázatokkal szolgáljanak. Ez a részben tudatlansággal is párosult rosszakaratú fordítás különösen akkor válik szembetűnővé, mikor krónikásaink olyan harceseményekről számolnak be,

53) Ibn Rustah szerint „Fejedelmük 20.000 lovassal indul ki”. — Gardezi ezt mondja: „Fejedelmük 20.000 lovassal állnak ki” (M. H. K. Kuun Géza fordítása.) V. ö. Hóman Bálint: őstörténetünk keleti forrásai, 17. old.

54) Liutprand: Antapodosis 11. k. 7. fej.-ben a Berengár ellen indult magyar sereg számát ilyképp határozza meg: immenso . . . innumerabilique collecto exercitu,” 11. könyve 3. fej.-ében a Lajos király ellen 910-ben lefolyt hatalmas mérközéssel kapcsolatban azt olvassuk: „innumerabilis denique illa gentis pessime multitudo copiis huius maximis obviam properare festinat. — Flodoard szerint őseink 933-iki veresége alkalmával a folyóba fűtákat és elfogottakat nem számítva, 36.000 volt az ütközetben elesettek száma; egy más tudósítás szerint két 50.000 főnyi sereggel támadtak ez alkalommal őseink Szászországban. (V. ö. Georg Waitz; Jahrbücher des deutschen Reichs unter König Heinrich 1, 161. old. —) A 955-iki augsburgi csatában résztvevők számáról is különböző adatokkal szolgálnak kútfőink. Így az Annales Sangallenses Maiores (Pertz: M. G. H. SS. I. k. 9. old.) szeri t: . . . et erat numerus eorum (t. i. Agarenorum — Hungarorum) 100 milia” . . . Pauler Gvula: A magyarok 954. és 955. évi hadjáratai tanulmányában. (Századok 1899. évf. 588. old.) felemlíti, hogy a Kaiserchronik szerint 128 000 magyar veit volna részt az Augsburg melletti csatában. A Continuator Regionis Trevirensis szerint (Perlz: M. G. H. SS. J. k. 623. old.) a magyarok száma a 955-iki ütközetben annyi volt, „ut non nisi terra eis (eos) dehisceret vei coelum eos obrueret.” Gerhardt: Vita s. Oudalrici Episcopi-je pedig (Pertz: M. G. H. SS. IV. h. 12. fej. 401. old.) arról tud, hogy „tanta multitudo Ungrorum erupit, quanta m tunc temporis viventium hominum nemo se antea vidisse in ulla regione profitebatur . . .”

amelyek őseink rovására, Nyugat fegyveresei javára hoztak harcbabérokát. Ilyenkor mindig aránylag kevés számú német csapat győzi le vagy semmisíti meg a nem egyszer ötszörös túlerőben levőnek mondott magyar harcosokat⁵⁵⁾, a magyar veszteség ilyenkor mindig túlzottan óriási, míg az ellenfél emberáldozata szinte nevetségesen csekélynek van feltüntetve⁵⁶⁾. E cáfolatra sem szoruló hamis adatközlés arra készíti tehát az embert, hogy Nyugat tudósítói helyett a magyarság belső életét alaposabban ismerő Kelet felé forduljon megbízhatóbb adatokért.

Ezt annál is inkább megtehetjük, mert a keleti kútfők több tekintetben a maguk szükségességük meliért is részletesebben és precízebben adják elő a dolgokat, mint a pongyola s csak általánosságokra szorítózkodó nyugatiak; továbbá, mert értesüléseik olyanoktól származnak, kik közvetlen közelből; békés, baráti érintkezés folyamán ismerték meg! a magyar nép hadszervezetét, nem pedig pusztító hadjáratok alatt, mint amelyeket nyugaton viseltek őseink, közel egy évszázadon keresztül. Nem hagyható figyelmen kívül az a ikörülmény sem, hogy ha a magyarság őstörténetéről hiányzanak is a kimerítőbb adatok, de elég jelentékeny számban található azok a magyarság szomszédságában élő, részben rokon, részben szövetséges vagy ellenséges népek hadszervezetére vonatkozólag s így kézenfekvő dolog az analógia fonalán kísérelni meg ahonfoglalás-korabeli magyar hadsereg létszámának megállapítását s az akkori hadszervezet képének rekonstruálását.

Érdekes megállapításokra vezet tehát mindazon népek hadszervezetének tanulmányozása, kikkel őseink sűrű, főként harci

55) Pauler Gyula: A magyarok 954. és 955. évi hadjárata c. előbb említett tanulmányában a Kaiserchronik nemcsak azon adatát közli, hogy az augsburgi csatában résztvevő magyarok száma 128.000 volt, hanem azt is, hogy ezzel szemben a Krónikás a német sereg létszámát 26.000 főre teszi. Ez a nyilván hamis beállítás még Köstler bajor órnagy figyelmét is felkeltette, ki „Die Ungarschlacht auf dem Lechfelde” (27. és 23. oldalon) című művében meggyőződéssel jelenti ki, hogy „nicht anzunehmen ist, dass im freien Felde ein so grosser Unterschied in der Anzahl der Streiter ein derartiges Resultat, wie diese Schlacht in der That ergab, geliefert haben würde”.

56) Az Annales Fuldenses (Pertz: M. G. H. SS. I. köt. 415, old.) azt a hihetetlenül hangzó hírt közli, hogy a Brenta melletti csatából győztesen hazatérő magyarok egyik csapatát Liutbald comes embereivel megtámadta s közülök 1200-at megölt oly szerencsés körülmények között, hogy neki csak 1 embere öletett meg. Ugyancsak ilyen lehetetlenül hangzik az az adat, melyre G. Waitz utal a Jahrbücher des deutschen Reichs unter König Heinrich I, c. már említett művében a 161. oldalon, mely szerint Henrik a 933-ban Szászországba betört s kb. 50.000 főből álló nyugati magyar sereget 4000 emberrel, a másik kb. szintén 50.000 főnyi keleti csoportot pedig 16.003 főre szaporított sereggel teljesen meg tudta semmisíteni.

érintkezést tartottak fenn Keleten, mert nyilvánvaló, hogy ezek hadseregének nagyságából, támadása vagy védekezése módjából stb. rendkívül fontos következtetéseket lehet vonni a magyarság haderejét és egységeit illetőleg. Ezen az alapon beható vizsgálat alá veendő a bessenyő, kazár, bolgár és biznaci hadsereg szervezete⁵⁷⁾.

Az Ibn Rustah és Gardezi által említett 20.000 főnyi hadsereg-létszám⁵⁸⁾, bár a nyugati krónikások említette 100.000-et is meghaladó létszámmal szemben csekélynek látszik a legnagyobb valószínűséggel kitöltötte azokat a kaitonai kereteket, melyek mellett egy sikeres vállalkozás akár a kozárok, akár a bolgárok vagy biznaciak ellen lehetők mutatkozott⁵⁹⁾; a kozárokról tudjuk, hogy lovashadjuk 10.000 főre rúgott⁶⁰⁾; a bolgároké sem haladhatja meg a 20.000-et⁶¹⁾; a biznaci hadsereg létszáma pedig 12—18.000 fő körül mozgott⁶²⁾. Kivételt csak

57) E tekintetben sok érdekes anyagot halmoz fel Salemon Ferenc: A magyar haditörténethez a vezérek korában c. értekezésében (Századok 1876, évf.).

58) Érdekes, hogy 20,000 főről tesz említést *Dselálzáde Szálih* (1. 1565) is történeti művének 75. fejezetében, melynek címe: „A türkök országának és népének említése”. Minthogy műve megírásánál számos arab és perzsa kútfőre támaszkodott, valószínű, hogy adatait innen merítette. Szerinte „Egyik törzse a törököknek a Madsarka. Országuk nagy s minden irányban 100 ferszengre terjed. *Királyuk 20,000 lovassal vonul háborúba*; mihelyt ez lóra ül, azok is kivonulnak sátraikkal . . . A szlávokkal állandóan háborúban vannak s mindig győztesen térnek haza . . .

59) Még a középkor végén is óriási katonai erőt jelentett egy 20.000 főből álló első vonalbeli hadsereg. Jellemző, hogy Mátyás híres, nehéz, páncélos lovasokból álló fekete serege sem állott több mint 5—600 emberből. 500 főből álló segédcsoport már harcdöntő jelentőségű volt. Erre céloz *Tóth Zoltán* is „Mátyás király idegen zsoldos serege, a fekete sereg” című műve 45. oldalán, mikor konstatálja, hogy ötszáz teljes fegyverzetű páncélos beavatkozása a középkori háborúk történetében gyakran mutatkozott csatadöntőnek.”

60) Ibn Rustah szerint: . . . „a kozárok évenként hadakoznak a bessenyőkkel. *Lovashadjuk 10000-re megyen.*” (V. ö. Hunfalvy Pál: Magyarország ethnográfiája 200. old.) — *Sukrallah* történeti művében, a „Behdsel” etteváríkh,, címűben a kozárokról szintén hasonló adatot közöl: Midón királyuk felül, *10.000 lovassal vonul ki.* (Lásd: Thury József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. — Századok 1896. évf. 783. old.)

61) Leo görög császár Taktikája XV111. fej. 44. §-ában ezt mondja: „szólni fogunk tehát a következőkben a turkok politikai szervezetéről és harcrendjéről, mely a bolgárokétól alig, illetőleg semmiben sem különbözik.

62) Salamon Ferenc i. m. 9—10. oldalán foglalkozik ezzel a kérdéssel. Szerinte a sereg létszáma a 6-os szám egészszámú többszöröseiből állott (6—12—18.000). Hogy szomszédjainál nagyobb hadsereggel alig rendelkezett, azt hadivállalatai mutatják, melyhez majdnem mindig idegen nemzetek támogatását kellett igénybe vennie. A magyar gyakran volt szövetségese. Erőviszonyaira jellemző az a lurkókhöz intézett kérése, hogy üzzék el a bessenyőket közeléből „így közel lesztek birodalmamhoz s ha akarom, hozzátok küldök s könnyen megtalállak benneteket” (Konst. Porph. De administrando imperio 8. fej. — Marczali: Enchirdion 43. old.) Leó császár egy rendes ütközetben 4000 főnyi hadsereggel számol. Hozzáfűzi azonban, hogy ha az ellenfél erősebb, ezt a számot kétszeresére, sőt háromszorosára

a bessenyőkkel kell tennünk, kiknek hadereje feltétlenül a magyaroké felett állott. Erre mutat az az sállandó harci fölény, mely legkézzelfoghatóbban az őseinket ért sorozatos vereségekben nyilatkozott meg⁶³), s abban a szinte félelemmel vegyes tiszteletben, melyet őseink a sokkal erősebb bessenyők irányában éreztek⁶⁴). Egyébként is az összes kútfők kivétel nélkül kiemelik a bessenyők nagyobb számát, földjük nagyobb terjedelmét, gazdagabb voltukat stb.⁶⁵). Maga az a tény, (hogy Konstantinos szerint 8 nagy fejedelem áll élükön, kik mellett még apróbb fejedelmek is vannak⁶⁶), összehasonlítva azzal a szintén Konstantinos által említett ténnyel, hogy a magyaroknak Árpád személyében egy nagyfejedelmük volt csak⁶⁷), — eléggé megvilágítja azt az erőbeli különbséget, mely a 2 nemzet között fennállott.

Őseink hadseregének 20.000 főben megállapított létszáma tehát fedheti a valóságot, miután erre utalnak bennünket a keleti kútfők már említett egyöntetű tudósításai, továbbá az a tény, hogy a magyarságnak Keleten, szomszédjai ellenében vagy szövetségesei oldalán viselt háborúi ezt a létszámot nemcsak hogy elfogadhatónak, sőt egyenesen egyedül lehetségesnek tüntetik fel⁶⁸).

lehetett emelni. (Taktika XVIII. fej. 143—150. §.) Másutt pedig hangoztatja, hogy egy normális létszámú hadsereg 5—12.000 főből áll, sőt néha még kevesebből is. (Taktika XU, fej. 32. 33. §.) V. ö. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst 111, köt. 206. old.

63) Konst. Porph: I. m. 3. fejezetében a következőket mondja: „A turkok nemzete szintén nagyon tart az említett bessenyők nemzetétől, mert gyakran szenvedett tőle vereséget és nagy veszteséggel harcolt ellene. És ezért félelmesek a bessenyők a turkok előtt, úgyhogy féken tarthatjuk őket.”

64) Konst. Porph. i. m. 8. fejezetében elmondja, hogy a byzanci császár követét: Gábor deákat azzal a kéréssel küldte a türkökhöz, hogy támadják meg a bessenyőket, foglalják el földjeiket és telepedjenek helyükre. „Erre a turkok fejedelmei egy hanggal azt kiáltották: mi bizony nem megyünk neki a bessenyőknek, mert *nem* bírunk *velük*. *Nagy a földjük, sok a népük és kemény legények*. Ne is beszélj többet erről, mert hallani sem szeretjük.” (Marcali: Enchiridion, 43. old.)

65) Sukrallah is i. m.-jában azt mondja a bedsenakok (bessenyők) törzséről: Ezeknek sok barmaik és egyéb javaik vannak, t. i. fegyvereik, dobjaik és zászlóik. (Thury i. m. Századok. 1896. évf. 783. old.)

66) Konst. Porph. i. m. 37. fejezetében a következőket olvassuk: „Tudni való, hogy egész Patzinakia 8 kerületre oszlik és mindegyiknek külön „nagy fejedelme” van ... A 8 kerület 40 részre oszlik és apróbb fejedelmeik is vannak. (Marcali: Enchiridion 33. old.)

67) Konst. Porph. i. m. 40. fejezetében értesít a magyar viszonyokról. Eszerint minden törzsnek külön-külön fejedelme van. A „nagy fejedelem” örökség útján Árpád nemzetségéből való. Ezen kívül van még a Gylas és a Karchas . . .” stb. (V. ö. Hunfalvv: Magyar ethnog. 216. old.) Amíg tehát a bessenyőknek 8, a magyaroknak 1 nagy Fejedelmük, illetve a Gylással és Karchással együtt 3 főméltóságuk volt.

68) A kozárok, nem lévén 10.000 lovasnál nagyobb seregük, a magyarsággal szemben mindig csak védekezésre szorulnak. Ugyanilyen helyzetben

A létszám megállapítása után rendkívül fontos annak meghatározása is, vajjon milyen kötelékekből (harcászati és hadműveleti egységekből) tevődött össze a sereg, azaz milyen volt szervezetszerű felépítése. Több kérdésre kell ezzel kapcsolatban határozott választ adni. Először is arra, hogy vajjon lehetséges-e a 20.000-es létszám mellett olyan tagozódást megállapítani, mely lehetővé teszi számunkra, hogy a nemzet életében szereplő méltóságokat rangjukat megillető helyekre iktassuk; azután meg kell győződnünk arról, vajjon a sereglétszám és a méltóságok seregiben elfoglalt tisztje összeegyeztethetők-e oly módon, hogy mindegyik méltóság a rangjának és állásának megfelelő taktikai egységek fölött rendelkezék; végül lehetséges-e ebben a tagolódásban olyan beosztási rendszert találnunk, mely a sereg legegységibb sejtjétől, a legkisebb harcegységtől a legnagyobb egységig — öseinkre jellemző számrendszer-alapon perdöntő szabályszerűséget s. egyezést mutat. Ha e 3 kérdésre igenlő választ tudunk adni, úgy ez a probléma az eddig rendelkezésünkre álló adatok alapján nagyjából megoldottnak volna tekinthető.

Árpádnak a magyarság életében elfoglalt szerepével már leorábban kimerítően foglalkoztam. Ehelyütt csak ismétlem, hogy fejedelemmé választásával a nemzet állandó jellegű (tehát békeidőre is szóló) katonai vezetőt, fővezért kéréssett személyében, akire eszerint egyedül csak a hadügyek intézése hárult. Ez a választás annyiban jelentett változást az előző állapotokhoz képest, hogy a hadsereg egységes vezetésében rejlő erő felismerésével egy, tisztán katonai vezetőállás szer, vezetett, mely a gyula méltóság korábbi hatásköréből a már korábban említett katonai vonatkozású ügyeket kivette s a polgári ügyektől elkülönítve intézte. Ezzel a fővezéri állás-kreálással a hadsereg fölötti, jóformán korlátlan hatalom a kündü (kende) kezébe ment át, s így a gyula méltóság viselőjének a hadsereghez való kapcsolata jelentékenyen meglazult. A gyula ezután inkább a polgári vonatkozású ügyeket intézte s nem katonai állományú egyéneknél a legfőbb bírói tisztet töltötte be.

Természetesnek kell azonban találnunk, hogy kellett olyan

van Byzanc is. Ismeretes, hogy a bolgárokat — kiknek hadereje a magyarokéval egyezett — a kisebb számú byzanci hadsereg csak öseink segítségével tudja legyőzni, viszont a bolgárok csak úgy képesek a magyarok felett győzelmet aratni, hogy a félelmetes erejű bessenyőkkel szövetekeznek. A bessenyők valamennyi szomszédjukra nézve egyaránt, tehát a magyarokra is, veszedelmesek voltak, ami számbeli fölényükkel magyarázható. Eszerint a 20.000 főnyi magyar hadsereg a bessenyők mellett, igen jelentékeny tényező volt az előbb említett keleti népek életében.

főméltóságnak is lennie, melyre hadjáratok intézése alkalmával a legfőbb katonai személynek: a kendének harctéri helyettesítése, Vagy ha a kende személyesen vezette seregét, a hátorszában maradt tartalékoknak, a kiképzésnek, utánpótlásnak stb. irányítása, a hátország esetleges megvédése hárult. Bár elvként szolgált őseinknél, hogy a hadba vonult sereget a kendének személyesen kellett vezetnie, mégis nem egyszer előfordulhatott, hogy a fővezér valami oknál fogva ennek a tisztjével járó kötelességének megfelelni nem tudott. Számítani lehetett arra az eshetőségre, is, hogy a fővezér elesik a hadjárat folyamán, tehát már előre meg kellett állapítani erre az: esetre a helyettest, hogy addig is, míg Árpád nemzetségéből való alkalmas személy az ügyek intézését átveszi, a fővezérlet személyi részében fennakadás (ellentét, viszálykodás stb. lehetősége miatt) ne történjék. Ezt a szerepkört tölthette be őseinknél a harmadik főméltóság, a szintén Konstantinos említette karchas vagy más néven: horka. Konstantinos szerint a horka is bíró volt; ez csak úgy értelmezhető, hogy idővel a bírói tisztség őseinknél, tekintettel a szakadatlan háborúkra s a nemzet jelentékeny részének a hadsereggel való kapcsolatára, kettéválasztatott s külön bíró: a gyula intézte [a polgári, s külön bíró” a horka a katonai (hadbavonult) egyének ügyest-bajos dolgait.⁶⁹⁾ A horka feladata lehetett talán időnként még külföldi tárgyalások vezetése is, amit Bulcsú horka konstantinápolyi szereplése látszik igazolni.

A gyula és horka eme szereposztását az a tény látszik döntő érvényességgel alátámasztani, hogy egyetlen olyan egykorú, sem keleti, sem nyugati kútfő nincs, mely a gyula méltóság viselőjének hadivállalkozásban való részvételéről említést tenne, míg ellenben a horka méltóság viselőjéről tudjuk, hogy a nemzet életében igen jelentős hadjáratokat személyesen vezetett.

Eszerint hosszabb ideig (Géza illetve szent István koráig) az lehetett a helyzet, hogy a hatalmon a 3 főméltóság a következőkép osztozott meg: a g y u l á n a k a polgári (civil) ügyek intézése, az ország polgári kormányzása marad meg, a k e n d e lesz a legfőbb katonai funkcionárus, a hadsereg fő-

69) Hogy a bírói tisztség a hadsereg fővezére mellett a legtekintélyesebb állás szamba ment, ezt az eredetileg bírói funkciókat végző 2 legelső magyar közjogi méltóságnak: a nádorinak és országbíróinak fejlődése igazolja. Én is valószínűnek tartom, hogy e két közjogi méltóság a pogánykori gyula és horka helyét foglalta el a szent István szer/ezte keresztény Magyarország életében.

vezére, a háborús vállalkozások irányítója és a horka pedig a kende esetenkénti helyettese s mint ilyen, háború esetén vagy a hátország katonai megszervezője vagy a fővezér akadályoztatása esetén a hadbavonult csapatok vagy egy-egy csapatrészt parancsnoka s egyúttal katonai személyek legfőbb bírója. Miután Konstantinos csak mint bírót említi a horka méltóság viselőjét, a legvalószínűbbnek azt tarjfcsm, hogy itt a horka méltóság bizonyos fokozatos fejlődésével, hatalmi körének lépésről-lépésre történő kibővítésével állunk szemben. A kezdetben tisztáin bírói szerepet bejtiöltő horkából, talán mert hivatása is állandóan a hadsereghez kötötte, vagy mert az egyidejűleg különböző területekre intézett vállalkozások a fővezéren kívül más alkalmas vezető beállítását is követelték — csak lassan válik a fővezér esetenkénti helyettese.

Az már most a kérdés, hogy a 20,000 főnyinek mondott magyar sereg tovább miként tagozódott? A hun-török hadszervezet analógiájára feltehető, hogy két 10-10,000 főből álló részre, u. n. t ö m é n y r e tagozódott.⁷⁰⁾ A tömény (tümän) szó török megfelelője 10,000 jelent s mint hadiegység szerepelt nemcsak a hunoknál, ahol a királyok mellett szereplő 24 országos főméltóságot is 10,000 lovasnak nevezték, hanem még a VII.—Vili. századbeli törököknél, sőt a Xül. századbeli mongoloknál is.⁷¹⁾

Ami a további tagozódást illeti, azoknak a törzsfönököknek helyét kell a hadseregen belül meghatároznunk, akiknek száma már a kabar csatlakozás révén 8-ra emelkedett. Leo császárszár Taktikájában a bizánci és magyar harcrendet egymással szembeállítva, a különbséget abban látja, hogy őseinek nem három o s z t á l y b a n (merében v. turmlában) állanak feliaz ütközethez, mint a bizánciak teszik, hanem »megkülönböztetett részekben, drungusokká (dandárokká) kötvén össze egymással e részeket«⁷²⁾ Ezeknek a drungusoknak

70) A görög seregben „théma”-nak nevezték a 6000—12 főből álló s a strategos parancsnoksága alá tartozó egységet. Minden thema 2 vagy 3 meré-re, illetve turmára s minden meré 7 vagy 8 moirára. illetve bandára tagozódott. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst III. kötet, 205. old. — Salamon i. m.-ban így látja a görög sereg szervezetét: A sereg áll 3 meréből, minden merében van 2 drungos vagy más néven moira s minden drungosban 10 banda. Salamon és Delbrück megállapítása között tehát ott a különbség, hogy Salamon a moirárt a drungossal és nem a bandával azonosítja,

71) Zichy i. m. 58. old.-án a 20,000 főnyi magyar sereglétszámmal kapcsolatban szintén valószínűnek tartja, hogy a magyar sereg 2 töménybe volt beosztva, de hozzáfűzi, hogy a *kabarok csatlakozása előtt*. Ez a megállapítás azonban semmi pozitív tényel nem támasztható alá.

72) Leo: Taktika 54. §.

voltak parancsnokai a törzs főnökök, akik — számuk nyolc lévén — eszerint egy-egy kb. 2,500 főből álló dandárnak állhattak az élén. Egy töményben tehát 4 dandár foglald helyet.

Minden drugos talán 10 egyenként kb. 250 főből álló⁷³⁾ részre a görög b a n d á nak meg-felelő egységre tagozódhattott. Erre az egységre alkalmazhatta Leo a fent említett »megkülönböztetett rész« elnevezést. Egy-egy bandán belül pedig talán további 10, egyenként kb. 25 főből álló kisebb egységet különböztethettek meg.⁷⁴⁾ Vájjon további tagozódásról beszélhetünk-e, arra kútfőértésítés híjján nem tudunk határozott választ adni. Ha igen, úgy nem lehetett más, mint az a beosztás, melyről Maurikios byzánci császár tesz említést a skyitha Vadászatokkal kapcsolatban; szerijnte e vadászatok alkalmával 5—10 főből álló részekben álltak fel a skyitha lovasíjászok.⁷⁾

Hadműveleti egységül a törzsfő vezette dandár (drugos) sziolgálhatott: ez az egység, tehát minden olyan szükséges eszközzel és erővel rendelkezett, mely önálló harcfeleladatok megoldására képesítette.

Ez az imént vázolt seregtagozódás az 5-ös és 10-es szám rendszeren alapszik. Valószínűsége mellett az szól, hogy, mint már említettem, a tizedes számrendszer már a hunok, töröf-kök és mongolok hadszervezetében is konstatálható. Ezért hang., súlyozza Zichy is idézett művében, hog+y »valószínű« az is, hogy ez a tizedes számrendszeren alapuló beosztás, úgy mint a hunoknál, egész a századokig és tizedekig lehetett keresztülvi-ve.⁷⁶⁾ Salamon Ferenc is a skyitha vadászatoknál követett beosztásból arra következtet, hogy a legkisebb taktikai egység a 10-es szám szerint volt rendezve.⁷⁷⁾ Ami beosztásom második alapját, az 5-ös számrendszert illeti, ismeretes dolog, hogy őseink vérdíj rendszere is ezen a számrendszeren alapult. Alapszámái voltak: 50, 10 és 100.⁷⁸⁾ Kétségtelen tehát, hogy

73) Delbrück i. m. 206. old-án olvassuk, hogy a byzánci hadseregben az 1—1 banda létszáma sohasem haladta meg a 256 főt. (V. ö. Leo: „Taktika” IV. fejj. 62. §.)

74) Talán ezekkel az egységekkel hozható kapcsolatba, hogy Szent László III. 1. törvényében az örök századosairól és tizedeseiről szól. Kézai Simon is említést tesz „Gesta Hungarorum”-jában a honfoglaló mag/arovk századosairól és tizedeseiről.

75) Salamon i. m. 802. old. — Eszerint nincs kizárva, hogy minden -szakasznak megfelelő egység 5, egyenkint 5 főből álló rajra is tagozódhattott.

76) Zichy i. m. 58. old.

77) Salamon F: i. m. 802. old.

78) Törvényeinkben 7, 12, 55, 110 pénzás v. tinós díjakkal is találkozunk. Amint Hóman Bálint: „Magyar Pénztörténet” c. művében megállapítja, ennek az a magyarázata, hogy az 5, 10, 50 és 100 főlé eső 1, 2, 5 és 10 penza v. tinó a bírok és közbenjárók 10—20%-os illetéke gyanánt csatoltott az alapszámhoz s így nem tartozott a tulajdonképeni díj összegéhez.

ez a nemzet köztudatába, vérébe átment és a gyakorlat folytán legáltalánosabban ismert és alkalmazott számítási mód nem maradhatott hatás nélkül az ősmagyar hadszervezetre sem, mely eszerint valószínűleg az 5-ös és 10-es számszámrendszer kombinációján épült fel. Emellett szól a rokon és szomszéd népek hadszervezetének analógiája és a nemzeti tradíció.

4. Fegyvernemek.

A honszerző magyar hadsereg fegyvernemei tekintetében meglehetősen általános az a vélemény, hogy őseinknek mint keleti lovasnépnek kizárólag lovasságból állott hadereje. Ez a megállapítás amilyen helyes a levediai és etelközi magyarság korára, a honfoglalás időpontjára és a nemzetbiztosító (szövetségi minőségben folytatott hadjáratoknak, helytelenül: kalandozásoknak,) a Riade menti vereséig (933) terjedői időszakára, amely utóbbi időpontban először találnak megváltozott hadügyi viszonyokat Európában, éppoly kevésbé helyálló 933-tól kezdve arra a korra, melyben az eredményes védekezési módra szert tett Nyugattal szemben szükségesnek mutatkozott bizonyos hadügyi reformokénak életbeléptetése részint a fegyvernemek, részint az ezzel szoros kapcsolatban levő fegyverzet terén.

Ez a második időszak 933-tól kb. 970-ig tart s a különböző háborús akciók jellegéből s az azokról fenmaradt tudósítások szövegéből a legnagyobb határozottsággal konstátálhatók azok a jelentős változások, melyek őseink hadszervezetében főként az állandó erődítések megtámadásával kapcsolatban beállottak. A 970. év zárókövet jelent a nemzetbiztosító vállalkozások terén, ekkor veszi kezdetét az államélet egész vonalán az a nyugati mintára tervezett s keresztül vitt átalakulás, mely különösen szent István korában, az ő minden térre kiterjedő reformátori munkásságában éri el a kulminációs pánatot s mely ilyformán hadügyi tekintetben is a nyugati formákhoz való alkalmazkodására a magyar hadügyi szervezet lényeges reformjához vezet. Ennek a 970-től kezdődő u. n. harmadik időszaknak ismertetése azonban már Tdvül esik jelen kötet anyagán s bővebb tárgyalására a II. kötetben kerül sor.

Ha tehát a IX. és X. századbéli magyarság hadseregének fegyvernemek szerinti összetételét és fegyverzetének minőségét tanulmány tárgyává óhajtjuk tenni, lépésről-

lépésre lehet csak haladnunk, s minden egyes időszak harc-eseményeit részeire kell boncolnunk; ezzel a szigorúan végi hezvítt analízissel leszünk csak képesek olyan eredményre jutni, melyek talán pontot tesznek végre a probléma körül megindult s még ma is fennálló vita végére. Ilyen kérdések tehát, vajjon a honfoglaló magyarság rendelkezett-e gyalogsereggel vagy nem, a kard, páncél és sisak hozzátartozott-e őseink fegyvertárához vagy nem, stb. mind válaszra várnak ezúttal. Kiindulási pontul azt a helyzetet veszem, melyben a magyarság vándorlásai folyamán szomszédaival volt.

Mi sem látszik természetesebbnek, minthogy a Levedia és Etelköz területén élő elődeink abban a könnyezetben, melyben akkor éltek, már csak a kölcsönhatás révén is, ugyanolyan összetételű hadsereg fölött rendelkeztek, minit rokon szomszédaik. A terület, melyet törzseikkel megszállottak, a maga nagy síkságaival, szántóföldeivel, füves-bokros pusztáival nem tette számukra szükségessé, hogy a hunokkal történt asszimilálódás révén nemzeti sajátossággá lett loyassereg »infézményét« megreformálniok, illetve kiegészíteniök kelljen. Hiába keresünk eme területeken olyan helyeket, esetleg várakat, erődítményeket, melyek arra engednének következtetni, hogy itt ostromjellegű mérközéseknek is kellett lefolyniuk. Ez utóbbi esetben ugyanis feltételezhető lenne, hogy a lovasság mellett más fegyvernelml alkalmazására is rákényszerültek elődeink; erre azonban ebben a korszakban még semlmi pozitív alapot nem találunk, mert sem saját földjükön, sem szomszédjaik területén megerősített helyeket nem ismerünk. A bessenyőkkel, kopárokkal és bolgárokkal egyetemben a lovas népek számára legkedvezőbb helyet választották, a széles legeltetésre alkalmas rónát, aihöl nem nyújt menhelyet Mesterséges védelmi rendszer, csak a természetes határ, ahol egyedül a szemfüles éberség imént meg a megsemmisülést is maga után vonható meglepetéstől s bátor nekirohanás, szentől-szembekerülés, ember-ember elleni küzdelem tud csak egyedül döntést provokálni.

Lovasszomszédok ellenében tehát csak lovas hadsereg boldogulhatott. Ámde a magyarság e korabeli történelmi szereplése olyan adatokkal is szolgál, hogy ha nem is mint ellenffél, de mint szövetséges társ, olyan néppel került hadügyi kapcsolatba, mely a lovasságon kívül gyalogsággal és megerősített helyekkel is rendelkezett: ez a nép a görög volt. Felmerül tehát a kérdés, vajjon miként képzelhető el, hogy ez a körülmény nem volt hatással elődeink hadszervezetére? A felelet

nem nehéz. A byzanci hadsereg ép azt az elemét nélkülözötte, amire égető szüksége volt, ha lovasnéppel kellett a mérkőzést felvennie. A nehéz lovasság, gyalogság, hadigépezelő várórség nem voltak alkalmas fegyvernemek arra, hogy a keleti lovasnépeket térdre kényszerítsék. Ahhoz ép olyan fürge, mozgékony, könnyű lovasseregre volt szükségük, mint amilyenell ellenfelük rendelkezett. Ezért veszik oly szívesen a magyar támogatást, a magyar szövetséget, valahányszor besenyő vagy bolgár részről támadás éri birodalmukat. Még egy védekezésre felépített taktika is megkívánta tehát könnyű lovascsapatok harcbaállítását, mennyivel inkább áll fenn ez az eset olyankor, mikor támadó hadjáratról van szó olyan ellen-, féllel szemben, kinek főerőssége a könnyű lovasság céltudatos felhasználásában rejlik. Ez az eset akkor adódott elő, mikor a byzanci hadvezetőség a bolgár hadsereg megsemmisítését tűzi ki célul. Az offenzív jellegű haditerv megvalósításához magyar csapatokra szorul Byzanc s ha a bolgár haderő könnyebb lovas jellegét szem előtt tartjuk, vajjon állhatott volna-e más fegyvernemből ez a magyar szövetséges sereg, mint a bolgárokéhoz hasonló könnyebb fegyverzetű lovasságból (középnéhez lovasság). Kelet eme háborúiba nem volt őseinknek szükségük arra, hogy a nagyszerűen bevált, vérukbe átment évszázadokon át begyakorolt, tradicionális fegyvernemüknek, a középnéhez lovasságnak más fegyvernemmel való kiegészítésére vagy felcserélésére gondoljanak. Tényként kellett tehát elfogadnunk, hogy a levediai és etelközi magyarság felfogása hadügyi tekintetben azokon az elveken nyugodott, melyeket még a hunokkal történt asszimilálódás idejében tettek magukévá. Ez a felfogás teljesen elegendőnek tartotta a hunrendszerű könnyebb lovasfegyvernem egyedüli kizárólagos alkalmazását; számolnunk kell tehát azzal a ténynel, hogy az a négy évszázad, mely az Európába jutott húnok fénykora (Attila) és a magyarságnak a történelem színpadán való megjelenése között eltelt, — bár az őshazából megindult vándorlás, a Levediába költözés erre az időszakra esik, — ép az előbb említett szomszédsági viszonyok változatlansága folytán nem járhatott olyan következményekkel, melyek a magyar-hún hadszervezet és taktika lényegesebb megváltoztatását tették volna szükségessé.

Körültekintőbb mérlegelésre tart számot az első időszak ama korszaka, melyet a honfoglalás és az első Nyugat felé intézett vállalkozások töltenek ki; erre azért van szükség, mert

két tekintetben találunk a korábbi állapothoz képest változott viszonyokat, még pedig a.) az elfoglalt (megszállt) területek minősége és b.) azon megváltozott szomszédsági viszony tekintetében, mely az új hazába való” telepedés folytán következett el.

Ami az új hazául választett területnek a korábbiakhoz viszonyított minőségbeli különbséget illeti, azért meg fontos körülményszámba a változás megvizsgálása, mivel határozott feleletet tud adni arra a kérdésre, vajjon lehetséges volt-e magyar részről kizárólag könnyebb lovasság fegyvernemével ennek az újabb területnek tartós jellegű meghódítása. Ha szemmel kísérjük a Duna-Tisza medencéjének politikai, gazdasági és hadi viszonyait a IX. század végén, azt kell látnunk, hogy mindén jogcímünk megvan annak feltételezésére, hogy ez a terület nem involválta magában egy korábbi állapot megváltoztatását hadügyi tén. Az Alföld nagy kiterjedésű, lovasnép eltartására kiválóan alkalmas területén a lovastaktika és lovasfegyvernem ugyanaz maradhatott, mint a Kirgiz pusztákon, Le«vedia vagy Etelköz mezőin. Egy pillantás a térképre, a felszíni viszonyokra, feleslegessé tesz minden bizonyítást. Már inkább készlet latolgatásra az a terepalakulat, melyet a Dunántúl, Felvidék és Erdéllyel kapcsolatban kell szemügyre vennünk, Ha szokatlan lehetett valami őseink szemében Kelet pusztaságai után, úgy ezek azok a területek, melyeknek elfoglalásánál és megtartásánál különleges eszközök igénybevétele szorulhatott volna. Ámde a Dunántúlon keresztül venülő Magyar-Középhegység a maga 800 m.-en alulmaradó gerincével nem képezhetett olyata akadályt, mely egy lovasnépnek akár harceszközök, akár taktika dolgában hátrányára válhatott volna. Sőt ellenkezőleg olyan tág teret nyitott az ősmagyar taktika cselvetésre, megkerülésre alapított fogásainak alkalmazására, hogy ideálisabb terepet el sem lehet képzelni a könnyebb lovasságból álló magyar sereg számára.

Ez a tény nyilatkozik meg abban a körülményben is, hogy a későbbi, hazánkat ért ismételt német támadások sikeres visszautasításának helye a Dunántúl volt. Ha nem is fogadjuk el készpénzül Anonymus ama tudósítását, hogy a magyar sereg Árpád személyes vezetése mellett foglalta el, de már Gyermeek Lajos 907-i megsemmisítő veresége a Dunántúlon,⁷⁹⁾

79) Még a következő század harcaiban is ez a helyzet. Így a többek közt Hl. Henrik seregét is a Vérteshegységben illetve a Dunántúlon éri ismételtén katasztrófa.

a Duna mentén játszódik le.⁸⁰⁾ A Kárpátok övezte Felvidék és Erdély elfoglalása már inkább állítható volna terheesebb feladat elé őseinket. Nehezen járható, csak a folyóvölgyek hosszában megközelíthető hegyvidékein lovasseregek nem lehet harcászatiilag annyira jelentős szerepe, mint a kifejlődésre, cselre, meglepetésre elsőrangú dombvidéken. Ámde hitelesnek mondható egykorú tudósítások nyomán tényként kell elfogadnunk, hogy a Kárpátok koszorújának kietlenebb vidéke teljesen lakatlan volt a honfoglalás időpontjában, a letelepülésre alkalmasabb részekben pedig oly laza politikai szerkezetben élő, kezdetleges műveltségi fokon álló s így hadügyileg is fejletlen szláv-bolgár néptörzsekkel álltunk szemben, melynek meghódításához sem különleges eszközök, sem a korábbiaktól eltérő taktika nem volt szükséges. Ezzel távolról sem akarom azt mondani, hogy a honfoglalás munkája nem ment súlyos feladat számba; csak azt óhajtom kiemelni, hogy a magyar hadügy részéről sem hadszervezet, sem felszerelési, sem taktika dolgában nem követelt változást.

Az első időszak második felét nagyjából a nemzetbiztosító hadjáratok, vagy ahogy általában nevezik: a kalandozások töltik ki, melyeknek helye a nyugati szomszédok földje. Ezekkel a nagyobb vállalkozásokkal kapcsolatban itt is fel kell tennünk a kérdést, vajjon nem találtak-e őseink olyan számottevő ellenállásra, melynek megtöréséhez a könnyebb lovas fegyvernem egymagában elegendő? Vajjon nem akadt-e útjukba olyan jobban megerősített hely, akár vár vagy város, melynek megszállását kizárólag lóhátról nem eszközölhették, vagy melyet ha kikerültek, elmellőztek volna, háteó összeköttetések jutottak volna veszélybe s így a fontos stratégiai pontok elfoglalása előnyomulásuk előfeltételévé lett volna.

Olaszország területén főként a Lombard síkság hadjáratuk főszíntere,⁸¹⁾ melynek városait lóháton is megközelíthetik s formális ostrom (gyalogság és hadigépek alkalmazása) nélkül, pusztán kiéheztetés útján vagy nyilakra tekert égő kanócok Segítségével fel tudnak gyűjtani, el tudnak foglalni A keleti frank birodalom területén (Németország) ha voltak is vár-

80) Anonymus előadásából csak a törzsek megtelepedésére vonatkozó adatokat tekinthetjük hitelesnek. Ép ezért Pannónia megszállására vonatkozó adatai sem fedik mindenben a tényeket. Anonymussal szemben az a történeti igazság, hogy eleinte a Dunántúlra nem terjedt ki őseink hatalma; ez a rész 907-ig frank főnhatóság alatt állott. Ettől az időponttól kezdve azonban a megszálló törzsek zöme az ország nyugati felében helyezkedett el.

81) Csak 922-ben járnak még Rómán túl is magyar csapatok.

szerű erődítések, de az állam akkori zilált viszonyai folytán jókarban tartásukról, védelmi állapotba helyezésükről sem az egyesek, sem az államhatalom gondoskodni nem tudott. Ezek a természetnyújtotta védelmi centrumok tehát részben az előbb vázolt okból, részben a magyar csapatok sűrűn eszközölt kalandozásai folytán nem feleltek meg rendeltetésüknek s egész addig az időpontig, míg í. Henrik várépítő politikája és hadseregreformja nem hoz változást e téren, a magyar lovasseregnek akadályul nem szolgáltak.

Az eddig elsoroltak alapján meg lehet tehát állapítanunk, hogy területi viszonyok tekintetében olyan jelenség, melyből a magyarság Keleten dívott hadszerzetének megváltoztatására lehetne gondolnunk, az u. n. első időszakban nem figyelhető meg. Ezzel azonban még nem lehet megelégednünk. Szigorú analízis alá kell vetnünk a magyarsággal harci érintkezésben, szövetségben, vagy rokoni, szomszédi kapcsolatban levő nemzetek hadügyi berendezkedéseit is, hogy az ottan "talált állapotok alapján helyes következtetést vonhassunk le saját viszonyainkra.

A keleti kútfők egyöntetű tanúsága szerint a bessenyők, kozárok, bolgárok és arabok hadserege épúgy lovasságból állott, mint őseinké; azok a harcok, melyeket ellenükben vagy oldalukon küzdenek végig elődeink, egytől-egyig lovasscsaták. Így a bessenyőket a fennmaradt tudósítások kizárólag lovasnépnek mutatják be; ilyen minőségben üzik őseinket egyik területről a másikra s e jellegüket még a XII. században is megtartják, ami Nicetas Choniates-nek az 1154. évi harcseményekkel kapcsolatos és a bessenyők harcmódjáról szóló leírásával igazolható.⁸²⁾ A bolgárokról Leo császár állítja, hogy politikai szervezetük és harci rendjük »alig¹, illetőleg semmi-
ben sem különbözik a magyarokétól.«⁸³⁾ akiket pedig kizárólag lovasoknak mond. Ibn Rustah is úgy nyilatkozik, hogy »a bolgárok lovasok, királyuk (kinek neve Almus) lovakat szed adó fejében; minden házasulótól egy háttas lovat vészen.«⁸⁴⁾ A kozárok királya szintén lovasokat vezet a csatába.⁸⁵⁾ A magyarokhoz csatlakozott kabar törzs a legkitűnőbb lovasanyagot adta.⁸⁵⁾ A .magyarokkal szövetségre lépett arabok hadserege

82) Gyárfás István: A jász-kúnok története II. köt. 102. old. — Stritter 111. k. 929. old.

83) Leo: Taktika. XVIII. fej. 44. §.

84) Hunfalvy Pál i. m. 200 old.

85) U, a. u. o.

86) Konstantinos: De adm. imp. 39. fej.

is kizárólag lovasokból állott. Az anzéli ütközetben arab és magyar (türk) lovasok kényszerítik futásra Theophilos bizanci császár (829—840.) seregét⁸⁷).

Ezek a szomszédok tehát egyező hadszervezetet mutatnak a magyarral. Azonban minél jobban Nyugat felé tartunk, annál inkább találkozunk őseink szervezetétől elütő vonásokra. A sort a bizanciakkal kell megnyitnunk, kiket Nyugat felé legkorábban vették fel a kapcsolatot őseink s kiknek a phalanx és légió rendszer hatása alatt kialakult szervezete az első lényeges különbséget mutatja a magyarokéhoz képest. A bizanci hadseregben két fegyvernemet találunk, amennyiben a lovasság mellett szerepet játszik a gyalogság is. Maga a lovasság is 2 elemből áll: a nehéz fegyverzetű (csak szűrő és vágófegyverrel ellátott) és könnyebb fegyverzetű, (könnyű szűrő és vágófegyverek mellett még íjjal is ellátott lovasságból. Ez utóbbi nem volt olyan nagyszámú, hogy a bizanci császárságnak keleti (barbár) szomszédjai ellenében kellő védelmet tudott volna nyújtani. Ennek a fegyvernemnek kiegészítésre lép Byzanc szövetségre egy-egy könnyebb fegyverzetű keleti népelemmel, hogy így a kizárólag könnyebb fegyverzetű ellenfelével egyező jellegű haderőt állíthasson szembe. Ebben az esetben tehát az a helyzet áll elő, hogy ha p. o. a magyar Byzanc szövetséges társa, úgy részéről tulajdonkép nem is kerül gyalogsági küzdelemre a sor, mert az ellenfél ugyanolyan fegyvernemű mint ő maga. Ez a kapcsolat tehát nem tette szükségessé a magyarság számára, hogy könnyebb lovas fegyvernemét mással egészítse ki. — De a kútfők tanúsága szerint nem mindig volt békés illetve szövetséges viszonyban a két nemzet. Háborúra is sor került közük s ez a körülmény arra a kérdésre vár feleletet, vajjon módosíthatta-e a magyar hadszervezetet a gyalogsággal megerősített bizanci lovassereg elleni küzdelem? A kérdésre tagadólag kell (válaszolnunk. Két ok készlet erre; egyik az a körülmény, hogy a gyalogság teljesen mellérendelt szerepet játszott a bizanci hadsereg szervezetében s így nem volt olyan tényező, melylyel őseinknek komolyan kellett volna számolniuk¹; a másik annak a fénynek leszögezése, hogy őseink gyakorlatban beigazolt, sorozatos győzelmekkel szankcionált harcfolénye szervezet-változtatás nélkül is megtalálta a módot arra, hogy miként kelljen gyalogsereg ellenében pusztán lovassággal sikert elérni.

87) Salamon i. m. 807. old és Delbrück i. m. 218. old.

Ami az első körülményt, a byzanci gyalogság mellérendelt szerepét illeti, a jelenkor egyik legnagyobb hadtörténet-írójára: Delbrückre hivatkozom, aki meggyőződéssel hirdeti, hogy a középkori byzanci seregek épűgy, mint a nyugati államok hadseregének, a nehéz fegyverzetű lovasság volt a magja⁸⁸⁾. Delbrück egyenesen odáig megy fejtegetéseiben, hogy kétségbevonja a byzanci gyalogság létezését s nem fogadja el Leo császár erre vonatkozó állításait; indoka egyrészt az, hogy Byzanc harcaiban nem találkozunk jelentősebb alkalmazásukkal⁸⁹⁾ másrészt, mert feltűnőnek találja, hogy a gyalogság szervezetről, fegyverzetéről stb. nem értesít olyan kimerítően Leo, mint a lovasságéről⁹⁰⁾. Nézete szerint tehát a nehéz lovasság mellett nem a gyalogság játszik jelentős szerepet Byzanc és Nyugat hadművészetében, hanem a könnyebb fegyverzetű lovas-jász, melyre mintával Kelet lovas népei szolgáltak.⁹¹⁾

Ha Delbrück fejtegetéseiből csak annyit fogadnánk is el ténynek, hogy a gyalogság Byzanc életében nem volt nagy fontosságú, már akkor is igazolva látjuk ama állításunkat, hogy emiatt a fegyvernem miatt nem kellett őseinknek hadszervezetük kiegészítésére gondolni. Pedig nemcsak Delbrück hanem Oman is úgy látja, hogy a nehéz lovasság volt a középkori byzanci sereg gerince⁹²⁾, bár Delbrückkel ellentétben nem vonja kétségbe Leo ama állítását, hogy byzanci gyalogság is létezett.

Ami a másik körülményt, a magyar harcfolényt illeti, elég ramutatnunk Leo császár ama nagyjelentőségű szavaira, melyekben külön harcfelállásmódot ír elő a byzanci sereg¹ számára az esetben, ha magyar lovasság támadását kell kivéde-

88) Delbrück i. m. 200. old. „Der Kern der Heere besteht hier wie dort aus nicht sehr zahlreichen Scharen schwer gewappneter Reiter.” — Delbrück idézi Nicephorus Phokas (963—969) görög császár szavait is, ki művében ezt mondja: Der Feldherr, der 5 oder 6 tausend unserer schweren Reiter hat und *die* Hilfe Gottes, braucht nichts weiter.”

89) Delbrück i. m. 205. old. szerint, ha egyáltalán szó lehet gyalogságról úgy „Wird zu Besatzungen, Überfällen, Sperren von Pässen und dergleichen benutzt.” Egy más helyütt (275. old.) egész éltalanosságban azt mondja: Der Fussmann des Mittelalters ist nur eine Hifswaffe, so gut wie der leichte Reiter der Schützer.”

90) U. a. 205. old.

91) Delbrück i. m. 204. oldalon Nyugat és Byzanc hadművészetében 2 főkülönbséget állapít meg: a) Byzancban nagy szerepük van a barbár zsoldosoknak és b) Byzancban a nehéz lovasság mellett „die berittenen Bogenschützen a legfontosabb fegyvernem.

92) Delbrück i. m. 104. oldalon közli, hogy Oman: History of the art of war című művében szintén helyesen ismeri fel, hogy „das bizantinisch mittelalterliche Kriegswesen, ganz wie im Occident, auf den schweren Reitern beruht. fUnter Zufügung der berittenen Bosner.)“:

niök; mert amíg nem magyar lovasok támadása esetén azt tanácsolja, hogy a byzanci gyalogság a lovasság mögé állítsák fel s az utóbbiak visszavetetésük esetén oldalt kitérve a gyalogság háta mögé igyekezzenek, hogy ott magukat újra összeszedjék, addig a magyar lovassággal szemben ép a megfordított harcrendet ajánlja, jeléül annak, hogy a magyar taktika egész külön védekezési módot tett szükségessé¹³⁾.

Mindezek alapján tényként fogadhatjuk el, hogy a byzanci hadsereg nem volt olyan összetételű; hogy elődeinkkel való sűrű összeköttetésével kapcsolatban a magyar hadszervezet ősi típusát eredeti jellegéből kivetköztethette volna.

Rendkívül fontos annak megállapítása is, vajjon Közép és Nyugat Európa népeinek hadszervezetében találunk-e olyan momentumokat, amelyek arra engednének következtetni, hogy a honfoglalás befejezéséhez s a Nyugat felé intézett hadjáratok eredményes lefolytatásához az első időszak folyamain új eszközöket kellett őseinknek igénybe venni. Ha a válasz itt is nemleges lesz, akkor bátran kimondhatjuk, hogy az első periódus magyar serege nem állt más fegyvernemből, mint csak könnyebb fegyverzetű lovasságból és minden más átalakulás csak egy következő időszaknak írható számlájára.

A magyarság Nyugat felé tartó útjában, Közép-Európa területén a mai Magyarország volt az első állomás. Ismeretes, hogy ezen a területen csak két államnak nevezhető alakulat létezett: Szvatopluk morva-pannon szláv birodalma és Privina szlovén fejedelem országa. Arnulfnak, a keleti-frank birodalom uralkodójának az ország nyugati határszéle hódolt csak s így birodalma súlypontja hazánk területén kívül esett. Őseinknek tehát e haza megszerzéséért elsősorban szláv népekkel kellett a küzdelmet felvenniük. Ez a körülmény azonban nem állította őseinket új feladat elé, mivel a szláv hadszervezet és taktika nem volt ismeretlen fogalom a honfoglaló magyarság szemében. A szlávokkal (szaklabok és ruszok) már vándorlásaik folyamán, levediai és etelközi tartózkodásuk idején állandó harci érintkezésben voltak; a mérkőzésekből mindig győztesen kerültek ki s szláv foglyaikat Rumba vitték eladni¹⁴⁾. Hogy

93) Leo: Taktika XIV. fejt. 21 §. és XV111. fejt. 69. §. - V. ö. Delbrück i. m. 283. old.

94) *Nurredin Mohammed Auü* perzsa író Dsevámi-ulhikája (Történetek Gyűjteménye) című művében, melyet 1258-ban fejezett be s melyhez az anyagot a Resideddin által annyit emlegetett izlam előtti török irodalomból merítette, említi, hogy a maddsarok és szaklabok (szlávok) s rumiak közt szüntelenül harc folyik . . . (Thaly i. m. Századok, 1896. évf. 782. old.) Ugyanezt találjuk *Dselálzáde* Sztalih-nál is, aki szerint „a szlávokkal állandó

milyen szervezetű lehetett egy IX. századbeli szláv hadsereg, mellyel a levediai és etelközi magyarság mérte össze fegyvereit arról semmi biztos tudomásunk nincs; de hogy a X. század folyamán milyen elemből tevődött össze egy szláv hadsereg, arról már vannak értesüléseink. 929-ben a szláv törzsek általános felkelésben törtek ki a szász impérium ellen; az ellenük küldött német sereg egyik parancsnokára, Bernhardra hárult a feladat, hogy a szláv sereg erejét és összetételét kikémlelje; ő úgy tapasztalta, hogy ellenfelének csak kevés lovassága, de annál több gyalogsága van, s ez utóbbiakat csak saját lovassága tudja ütközet felvételére kényszeríteni.⁹⁵⁾ Bernhard hevas támadásba kezd, mely azonban megtörik a szláv gyalogság tömegén; erre a másik szász vezér: gróf Thietmár egy 50 főnyi nehéz lovascsapatot irányít a szlávok oldalába;⁹⁶⁾ e rohamnak nem tud a gyalogsereg ellenállni, futásra fogja a dolgot, de már késő volt minden, mert a szász lovasság mind egy szálíg lekaszabolta őket; elmenekülni csak a csekély számú szláv lovascsapat tudott.

W i d u k i n d eme előadásából két mozzanatot tartok kiemelendőnek, és pedig azt, ahogy a szláv sereg csaknem kivétel nélkül gyalogságból állott, továbbá b) hogy egy oldaltámadással az egész sereg megsemmisítését lehetett elérni. Az a tény, hogy a szlávok csak kevés lovasság felett rendelkeztek, arra enged következtetni, hogy hadügyi téren korukhoz: mértjén nem állottak valami magas színvonalon; ilyen ellenfél nem lehetett kemény dió a magyarság hódító útjában sem Keleten sem Nyugaton: Európában. Abból a körülményből pedig, hogy egy váratlanul és csekély erővel intézett lovas oldaltámadás teljesen megbontotta soraikat, egész joggal feltehető, hogy a magyarságnak az előbbi esethez hasonló és sűrűn is alkalmazott taktikai fogása feltétlen sikert jelentett a szlávok felett még abban az esetben is, ha pusztán könnyebb lovassággal rendelkeztek is elődeink. A szláv elem nem jelenthetett tehát olyan akadályt, melyet csak hadügyi reformok életbelépteté-

dóan háborúban vannak s mindig győztesen térnek haza. Foglyaikat Rumba viszik eladni. (U. a. u. o 785. old.) Hasonlóképp nyilatkozik *Sukrallah* is: „a madsarka nevű turkok mindig győzedelmeskednek a szávokon és rúszokon, foglyaikká teszik, Rumba viszik s eladják őket,”

95) G. Waitz i. m.-ban a 131. oldalon foglalkozik Widukind tudósításával; Widukind szerint, „barbari non plures haberent équités, pedium veró innumerabilem multitudine et nocturna pluvia in tantum impeditam, ut vix ab equitibus coacti ad pugnam procederent.

96) „Legátus collegam, ut legionibus auxiliis esset, expositulat. Ille veró praefectum cum 50 armatis lateri hostili inmisit et ordines conturbavit” (Widukind i. h.)

sével lehetett volna őseinknek leküzdeni. Maurikios is azt mondja róluk, hogy »főjetlenek« (anarcha) és kölcsönösen gyűlölködők lévén sem haditervet »nem ismernek, sem a harc együttesével nem gondolnak, sem pedig mutatni nem merik magukat kopasz és sik helyen... Hanem erdőbe bújnak, ami nagy segítségükre vajn, mert igen jól tudnak szoros helyen hadakozni... Mivel sokféle vélemény uralkodik közöttük, vagy meg nem tudnak egyezni, vagy ha megegyeztek, a határozatokat azonnal áthágják, mivel mindenkit; más-más nézet lelkesít s egyik sem akar engedelmeskedni a másiknak^{1..} . Az ellenséggel nehezen járható, szoros s mentül több rejtékű helyen szeretnek megütközni..⁹⁷⁾

Tárgyunk szempontjából legfontosabb azonban annak megállapítása, vajjon a Nagy Károly-féle frank birodalomból kivált 3 hatalomnak: Olaszországnak, a keleti és nyugati frankok területének milyen volt a hadszervezete az első időszak folyamán. Fel lehet-e tételeznünk azt, hogy a magyarság az ő könnyebb lovas hadseregével elég erős volt ahhoz, hogy Nyugat hadseregei fölött győzelmet győzelemre halmozzon?

Ami az olaszok hadiviszonyait illeti jellemző egyrészt Nicephorus byzanci császár lekicsinylő nyilatkozata, melyet a longobard származású Liutprand olasz követ előtt tett az olasz hadseregről, másrészt azok a harcok, melyeket a magyar csapatok vívnak Olaszország területén. Nicephorus császár így torkolta le a nála ebéden levő Liutprand követet, mikor ez Itália hadseregének nagy értékét magasztalta: »Hazudsz, urad katonái nem tudnak harcolni, sem gyalog, sem lóháton; túl nagy pajzsuk, nehéz páncéljuk, hosszú kardjuk, súlyos sisakjuk csak hátrányukra van a csatában. De akadályul szolgál továbbá nekik még a velük született falánkság is, hiszen a has az istenük, a mámor a merészségük, a részegség a vitézségük, ellenben a nélkülözés pusztulásuk, a józanság a borzalmuk.⁹⁸⁾ A császár eme nyilatkozata nem messze járhatott az igazságtól, amit Liutprand követnek a rómaiakat galázó

97) V. ö. Salamon i. m. 713-733. old.

98) Pertz: M. G. H. SS. 111. köt. Liutprandi legatio, 11. fej. 349. old. „Mentiris — ait — Domini tui milites equitandi ignari, pedestris pugnae sunt inscii, scutorum magnitudo, loricarum gravitudo, ensium longitudo, galearumque pondus neutra parte eos pugnare sinit . . . quorum Deus venter est; quorum audacia, crapula; fortitudo, ebrietas; ieiunium, dissolutio; pavor, sobrietas.

szavai látszanak igazolni; szerinte ami gyávaság, alávalóság, kapzsiság, fényűzés, hazugság, s bűn együttvéve csak létezik; mind megtalálható a rómaiakban.⁹⁹;

Az olasz földön vívott harcok lefolyása és őseinkre nézve szerencsés kimenetele is amellest bizonyít, hogy az olasz hadsereggel szemben, mely főként nehéz lovasságból állott, a könnyebb magyar lovasság is elegendő erőnek s harcdöntő tényezőinek bizonyult. Ezt igazolja a Brenta mentén lefolyt csata 899-ben, amelyben háromszorta nagyobb ellenséges csapatot semmisített meg a magyar győzniakarás. A tisztán várvédelmet ellátó olasz gyalogság leküzdéséhez sem folyamodnak őseink ebben az első időszakban különleges harceszköziökhöz, új fegyvernemekhez. Ezt Pávia 924-évi ostroma bizonyítja. A magyarok arra a hírre, hogy szövetségüket, Bereng árt politikai ellenfelei meggyilkolták, bosszuló hadjáratot vezetnek Itália földjére. Pávia elfoglalásait tűzik ki főcéljukul. Liutprand és Flodoard értesülései szerint sátraik körben kerültek el a minden közlekedéstől végkép elzárt város falai alatt, melyeket ostromárkokkal vélték körül. Mikor őseink látták, hogy a város lakói önként meghódolni nem akarnak, a falak megrohanása helyett nyilvesszőjükre tekergetett égő kanóccal minden oldalról felgyújtották, ily módon aztán a város hirtokába jutottak.¹⁰⁰) Nyilvánvaló, hogy a várívásnak ezt a módját csak azért alkalmazták őseink, mert könnyebb lovasnép létükre sem várívó gyalogsággal, sem alkalmas ostromgépekkel nem rendelkeztek. A nyilvesszőkre tekert égő kanóc egyenlőre mindent helyettesített;¹⁰¹) a várvédelmi technika csak a ma-

99) U. a. 12. fejj. 350. old. „Quos (t. i. Romanos) nos Longobardi , . tanto dedignamur, at inimicos nostros commoM nil aliud contumeliarum nisi: Romane! dicamus, hoc solo id est Romanorum nomine, quicquid, ignobilitatis, quicquid iimiditatis. quicquid avaritiae, quicquid luxuriae, quicquid mendacii, immo quicquid vitiorum est comprehendentes. Imbelles vero nos et equitandi inscios quia dicit . . . quales vos estis quamve pugnaces nossimus, bella proxima demonstrabunt.”

100) Pertz: M. G. H. SS. III. k.: Liutprand: Antapodosis 111. kömv. 2, fejj.-ében ezt olvassuk:

„Ungrorum furibunda manus cum gaudet in urbem
Flatibus Aeoliis adiuta infundere flammis.
Spiritus validis parvus diffunditur ignis,
Nec invat Hungarios solis hos urere flammis,
Undique conveniunt. mortemque inferre minantur,
Confodiunt telis, calidus quos terruit ignis.
Uritur infelix olim formosa Papia!”

V. ö. még Flodoardi Annaies-ét (Pertz: M. G. H. SS. 111. K. 374. old.) és Szabó Károly i. m.-ját Budapesti Szemle 1859. évf. 155. old.

101) Leo császár is említi azt a tűzgyújtásra alkalmas anyagot, melyet a lovas tarisznájában a patkó mellé helyezve vitt. — V. ö. Salamon i. m. 799. és 820. old.

gyarok sűrű látogatásainak hatása alatt fejlődik s emelkedik olyan fokra, — de akkor sem annyira olasz földön, mint inkább Németország területén — melyen rendszeres assorti lefolytatása válik szükségessé. Ez már csak az u. n. második időszaknak lesz jellegzetes vonása.

A magyarságnak számra nézve legjelentékenyebb és hadügyi tekintetben legmagasabb színvonalon álló ellensége a nyugati és keleti frank birodalom hadserege volt. Ismeretes, hogy a verdun-i egység óta ez a korábban egy fő alatt álló terület részeire bomlott és mindegyik rész politikailag külön fejlődésnek indult; a hadsereg azonban Nagy Károly által meg szervezett alapokon nyugodott még hosszú időn állt mindegyik területen s így e tekintetben lényegesebb különbséget nem találunk köztük.¹⁰²⁾ Ez a frank hadszervezet ugyanegy irányban fejlődik Franciaország és Németország államaiban, aninál is inkább, mert mindkét területnek megvan a maga állandó ostroma, örök gondot okozó pogány ellensége: a francia résznek az arabok és normannok, a germán résznek a magyarok személyében.

A frank hadszervezetről már Leo Taktikájából kimentő értesülést szerezhethetünk. A biznaci császár szerint »a frankoknál se gyalognak, se lovasnak nincs meghatározott csatarendje. A frankok, ha lovasaikat a csatában megszorítják, egy jelre leugranak lovaikról valamejnyien és gyalog sorakoznak — s kevesen is az ellenség nagy száma (ellen nem térnek ki a harc elől. A gyalogharcot és a merész szemberohanást szeretik.¹⁰³⁾ A frankok »türelmetlenek a fáradság és nélkülözések iránt. A hőséget, hideget, esőket, az élelem s más szükségések, különösen a bor hiányát s végre az ütközet halogatásált nehezen tudják elviselni.«¹⁰⁴⁾ »Nagy. készséggel jelennek meg a táborban a *kitűzött* időre. De (ha a táborozás határideje letelt, nilncs maradásuk s odahagyogatván a sereget, haza mennek«.;¹⁰⁵⁾ Leo azt is szemükre veti, hogy »gondatlanok, és

102) Delbrück i. m. III, k. 81. old.-án is azt mondja, hogy „Die Abwandlung, die sich vom Karl dem Grossen bis zu seinem Urenkel (Karl 111.) vollzogen hatte, ist zwar so zu sagen *kriegstechnisch sehr gering*, politisch aber umso grosser . . . U, a. más helyütt is (95. old.) hangoztatja, hogy Franciaországban „Die Kriegsverfassung ist keine wesentlich andere als in Deutschland. Auch in Italien ist sie dieselbe.“

103) Leo: Taktika XVIII. fej. 84. és 83. §. — V. ö. Salamon i. m. 15. és 767. old.

104) Leo: Taktika XV11. fej. 90-96. §. — V. ö. Salamon i. m. 837. oldal.

105) U, a. u, o. 87., 88. és 93. §. — V. ö. Salamon i. m. 837. old.

tudomány, számítás és elővigyázat nélküliek.«¹⁰⁶⁾ A frankok támadó lendületéről viszont elismerőleg nyilatkozik, akár lóháton, akár gyalog harcolimak.¹⁰⁷⁾

Leónak ezen adataiból több fontos következtetést vonhatunk le. Az első ama lehetőség megállapítása, hogy a frankok gyűjtő neve alatt szereplő európai mépek seregében két fegyvernem jutott szerephez: lovasság és gyalogság. Most csak az a kérdés, — ha ezt a lehetőséget elfogadjuk — vajjon melyik volt a kettő közül a fő fegyvernem, merít, ha a lovasság volt az, úgy ebben az esetben a lovas magyar ellenfélnek nem kellett más fegyvernemmel való kiegészülésre gondoltnia, ha azonban a gyalogság játszotta a főszerepet, úgy természetesen lehetne találnunk, hogy a magyarság is beiktatta fegyvernemei sorába a gyalogságot. — Ha pedig az volt a helyzet, ami valószínű, hogy gyalogság alatt lóról szállott lovasságot lehet csak értenünk, úgy nem probléma számunkra a magyar gyalogság kérdését megvilágítani — Minden okunk meg van tehát arra, hogy a magyar gyalogság létezését az első időszak folyamán tagadásba vegyük.

Nyugat főfegyvernemét illetőleg hosszú időn keresztül megszözlött a hadtörténetírók véleménye. Különösen a német szakemberek sorában tapasztalható ez az ingadozás, aminek fő oka abban keresendő, hogy a kútfők is, melyekből adataikat merítették, merőben ellentétes megállapításokat tartalmaznak. Leo császár például azt mondja a frankokról, hogy a gyalogharcot ép úgy szeretik, mint a lovas küzdelmet.¹⁰⁸⁾ Eszerint tehát Nyugat államaiban (Francia, Német és Olaszországban) mindkét fegyvernem egyformán fontosnak s egyaránt alkalmazottnak mondható. Nem nyilatkoznak azonban ilyen, mindkét fegyvernem egyforma alkalmazását bizonyító módon azok a kútfők, ahol a frank gyűjtőnév alatt szereplő népek egyes tagjait a másik rovására kiemelik. Így tesz például Britó a bouvinesi (1214) csatával kapcsolatban, ahol Fülöp Ágost király szájába ezeket a szókat adja: »Teutonici pugnent pedites, tu, Gallice, semper eques pugna.«¹⁰⁹⁾ Robert Guiscard életirója is úgy nyilatkozik a németekről, hogy nem valami különös tehetségű lovasok.¹¹⁰⁾ A byzanci Cinnamus János a franciákkal hasonlítva össze őket,

106) Leo: Taktika, XV111. 88. §. - V. ö. Delbrück i. m. 111. 286. old.

107) „ „ „ 87. §. — „ „ „ „ „ 111. 305. old.

108) „ „ „ 84. §.

109) Delbrück i. m. 111. k. 312. old.

110) Pertz: M. G. H. SS. IX. 257. old. Gesta Rob. Wiscard, 11. 154.

kiemeli, hogy a gyalogharcban kiválóbbak a franciáknál.¹¹¹⁾ Arnulf király harcosai is lóról szálltak le 891-ben, mikor a normann-sáncokat megrohamozták s ugyancsak így rohanták meg Róma falait is 896-ban. A német gyalogság nagy jelentősége van kidomborítva az elfteri (1080), a bleichfeldi (1086), és a damaskusi (1147) csatákkal kapcsolatban is.¹¹²⁾

Ennyi adat után joggal hihetné az ember, hogy a németek nem is tudtak másként harcolni, mint gyalog. Pedig az ellenérvek ugyancsak elég nyomósak arra, hogy véleményünket meg változtassuk. Liutprand szerint (X. század) a németek dicsérik magukat, hogy ők jobb lovasok, mint az: olaszok. A fuldai évkönyvek írója a fentebb említett 891-i, normannok ellen viselt háborúval kapcsolatba»! kiemeli, hogy a frankok tulajdonképp lóháton küzdöttek. A cseh Cosmas egyenesen azt mondja a németekről, hogy a gyalogharcot nem szokták meg. Sőt Baltzer szerint merseburgi Thieltmár (976—1019) soraiból szinte az olvasható ki, hogy ennek a német íróinak egészen szokatlan valaminek tűnt fel honfitársai gyalogküzdése.¹¹³⁾ Baltzer ezeket az adatokat egybevetve arra a következtetésre jut, hogy a inémeftek, bár a lovas szolgálat szokásban volt náluk, még sem voltak egészen jártasak benne, másszóval, hogy a gyalogságnak nagyobb és fontosabb volt a szerepe, mint a lovasságnak.¹¹⁴⁾

Delbrück úgy tárgyi, mint kútfőkritikai szempontokból elveti Baltzer megállapításait. Azzal kezdi érveit, hogy a germánok már Julius Caesar idejében kiváló lovasok voltak; majd a szászokat emeli ki, mint olyanokat, kik már Nagy Károly ellen is lovon harcoltak. A szászok mellett a friesek is egy karolingi kapituláréban lovasokként említetnek.¹¹⁵⁾ Kizártnak tartja, hogy a már Julius Caesar korában különösen ügyes lovasoknak mondott germánok a lóháton való küzdelmet gyalogharccal cserélték volna fel. A fuldai évkönyvek írója világosan kifejezte a frankok lovasjellegét, mikor hangoztatja, hogy »Francis pedetemtim centare inusitatum est,« Végeredményben arra a konklúzióra jut, hogy a népvándorlás

111) Baltzer: Z. Geschichte des deutschen Kriegswesens. 47. old. 5. jegyz.

112) Delbrück i. m. IU. k. 312. old. részletesen közli ezen adatokat.

113) Baltzer i. m. 111. k. 313. old.

114) Baltzer i. m. idézett helyen. .

115. Delbrück i. m. 111. kötet, 3. oldal: Die Sachsen und Friesen haben schon zu Karls des Grossen Zeit zu Pferde gefochten und in dem krieggeführten Jahrhundert seit dem diese Kunst gewiss nicht verlernt. Das Rose gehörte von je zum „Heergeräthe“ bei den Sachsen.

korától kezdődőleg az összes germán törzsek ápolták a lovos-harcolás művészetét és ezt igen magas tökélyre emelték. Az igazi lovag gyalog és lóháton egyaránt tud küzdeni, és ha következésképp egyszer-kétszer gyalog harcol, úgy az nem lehet sehogysem aninak jele, hogy a lovonharcolásban nem eléggé jártas és ügyes. Szerinte kell, hogy minden igazi lovagra alkalmazható legyen Widükindnak a Vörös Konrád hercegre tett magasztaló kijelentése: »dum eques et dum pedes iret im hostem, bellator intolerabilis.«¹¹⁶⁾ Meggyőződéssel hirdeti, hogy »der Fussmann des Mittelalters ist nur eine Hilfswaffe, sor gut, wie der leichte Reiter oder der Schütz¹¹⁷⁾.

Delbrück érvei előtt meg kell hajolnunk s tényként elfogadnunk, hogy a IX—X. század frank hadseregében a nehéz lovasságé volt a döntő szó s így főfegyvermemnek csak ezt tarthatjuk. Ha pedig főként lovassággal álltak szembeni őseink, úgy nem volt okvetlen létkérdés számukra — legalább addig az időpontig, míg Keletről magukkal hozott hadszervezetük biztosította számukra a harcfölényt — a lovasságon kívül más fegyvernemet is képezni és akcióba állítani. Ahogy Keleten a biznanciak gyalogseregével szemben állandó fölényben voltak, épúgy foghatjuk fel a helyzetet Nyugation is, mellyel szemben a magyarság csak akkor érzi szükségét hadügyi reformok életbeléptetésének, mikor Nyugat eltanulta taktikáját s a magyar könnyebb lovasság támadásaival szemben eredményes védekezési módról tud gondoskodni. Őseink csak ilyen körülmények között szánják el magukat bizonyos hadügyi reformokra, hogy ily módon ellensúlyozzák valamilyen a bekövetkezett kiegyenlítésit s továbbra is javukra bilentsék a mérleget.

Leónak a frankokról szóló tudósítása még más fontos momentumokat is tartalmaz. Így a frank hadsereget katonai kvalitások tekintetében nem valami előnyös színben muiratja be. Ha Leónak a magyar katonákról adott rajzát párhuzamba állítjuk a frank harcosokéval, akkor tűnik csak fel igazán az a különbség, mely a két nép fiai, katonái között a IX.—X. században fennállott s mely érthetővé teszi azt, hogy a magyarnak nem volt szüksége — legalább kezdetben — különleges harceszközök, új fegyvernemek igénybevételére, ha sikert akart elérni. Amíg a frakkokat fáradsalmakkal, nélkülöz ízesekkel és az időjárásí viszontagságokkal megbirkózni nem

116) Delbrück i. m. 111. k. 315. old.

117) „ „ 111. k. 275. old.

tudó, türelmetlen, gondatlan katonáknak mutatja be, addig a magyarokról ép az ellenkező értelemben nyilatkozik: »munkát és fáradalmakat magasztosán elvisel, túri az égető meleget s fagyaláló hideget s nomád életéből következő egyéb nélkülözéseit a szükségeseeknek.¹¹⁸⁾ Ha pedig táborba száll »rettenthetetlenül veszi szemügyre a neki kedvező alkalmakat« stb.¹¹⁹⁾ Harci érték tekintetében óriási volt tehát a különbség a két nemzet között s hogy Leo helyesen ismerte fel a helyzetet, ezt a magyarság X. századbeli európai sikerei igazolják légi-jobban.

Mielőtt összegezni próbálnók az első időszak hadügyi állapotairól mondottakat s végérvényes ítéletet akarnánk alkotni magunknak az e korabeli magyar fegyvernemekről, még egy fontos kérdést kell helyes megvilágításba helyoznunk. T. i. azt, vajjon nem volt-e a magyar hadseregnek gyalogfegyverneme annak ellenére, hogy a szomszéd, rokon, szövetséges vagy ellenséges népek hadszervezete nem tette szükségessé ennek a fegyvernemnek alkalmazását. A legelső teendő annak megvizsgálása, vajjon a magyar hadügyi viszonyokat annyira kimerítően ismertető Leo császárnak »Taktika« című művében találunk-e olyan adatokat, melyek a IX. század végén s a X. század elején magyar gyalogság létezésére engednének következtetni. Annak előrebocsátása mellett, hogy Leo művében a magyarokat következetesen lovasoknak mutatja be s az ellenük való védekezés módozatainak taglalásánál kizárólag a magyar lovas taktika szabályaihoz méri az ellenszerek, ellenintézkedések megtételét, művének csak egyejtlen olyan helyét ismerjük, mely a magyar gyalogság kérdését érinti; ez a XVIII. fejt. 62. §-a, melynek magyar fordítása (Marczali szerint) a következő: »Összeütközés idején rendkívül kárt Iteend bennük rendezett gyalogtaxis, mely ellenükre van, lévén ők lovasok, kik nem szállnak le lovaikról. De nem is kitarók gyalog állani meg helyöket, mint akik lóhajtjain nevedektek fel«. Leo szavai minden kétséget kizárólag arról tanúskodnak, hogy a »lőháton felnőtt« magyarnak idegen volt a gyalogfegyvernem, már csak azért is, mivel ép a rendezett gyalogság tetít bennük legtöbb kárt, ha ütközetre került a sor. Két indok: a tradicionális lóraltermettség és a kárt okozó ellenséges gyalogsági fegyvernem gyűlölete akadályozta hosszabb időn át öseinket abban, hogy köny-

118) Leo: Taktika XVIII. fejt. 45. §.

119) Leo: Taktika XVIII. fejt. 46. §.

nyebb lovasfegyvernemük kiegészítésére elszánják magukat s mikor erre a második időszak folyamán sor került, teszik ezt abban az égető szükségben, kellemetlen kényszerhelyzetben, mely az ellenfél szervezkedésével kapcsolatban parancsoló kötelességüké teszi hadügyük megreformálását. Ha harcfőlényüket meg akarták tartani, ha nevüket továbbra is rettegetté akarták tenni Európában, szükségük volt a 933-i vereség után hadügyüket új alapokra helyezni. A 954-i sorozatos győzelmeik már ezen az alapon jöttek létre. S bár a várvívó gyalogsággal (hadigépkezelő legénységgel) bővült seregük véres fejjel menekült el 955-ben Augsburg falai alól s így ez a nagyobb próbálkozás, mely fegyvernemek kombinatív alkalmazásán alapult, balul ütött ki, arra mégis jó voltak, hogy a várvívásban és a várvédelemben megfelelő technikai jártasságra tegyenek szert. Mölk várának szívós védelme az augsburgi csata utáni időpontban I. Ottó hadaival szemben s a nyugati határvárakban való védekezés a következő század harcai folyamán arra mutatnak rá, hogy a magyar hadügy reformja nem jött nagyon későn, s az első vereségek inkább kijózanítólag, mint csüggedést keltőleg hatottak őseinkre.

Érdekes ebben Salamon Ferenc álláspontja. Egyszer tagadja a magyar gyalogság létezését, máskor meg leköti magát mellette. Így pl. őseink lovasseregével kapcsolatban iftöbibekek közt bizonyos fogyatkozásokra mutat rá: »Ilyen a gyaltojgfs ág merő hiánya« — mondja Salamon — amiből folyt, hogy bajosabb volt felszerelni, élelmezni, sőt menetét gyorsítani, mert a mai hadsereginél a lovasság! igen nagy s nem gyorsítja, hanem lassítja a had járat olt«¹²⁰). Salamon azért domborítja úgy ki a magyar gyalogság hiányát, mert a nyugati népek előnyös helyzetét abban látja, hogy várak, erődítések védelmére vagy ostromára alkalmas gyalogseregek fölött rendelkeztek, míg »a mieinknél ily ostromokra sem g y a l o g s á g, sem a szükséges ostromgépek nem voltak s hiányzott az azokkal való bánni tudás.«¹²¹)

Más helyütt meg ép az ellenkezőt állítja s szinte rácáfol előbbi kijelentéseire. Így a német és a magyar fegyverzet közti különbségiét vitatva, arra az eredményre jut, hogy a magyar fegyverzet a közletről való gyalogromamra kevésbé volt alkalmas, ami azonban korántsem jelenti azt, hogy »a magyar nem tudott talpán megállani, vagy mintha némely esetben g y a l o g n e m h a r c o l t v o l n a, bár nem német módra.¹²²)

120) Salamon F. i. m. 818 old.

121) " " " " 820 „

122) 767 „

Abból a körülményből, hogy a területi nehézség inkább előny, mint hátrány volt a magyarra nézve, arra következett, hogy nem csupán lóhátról nyilaztak, hanem »sok esetben, biztos helyeken kétségkívül gyalog harcoltak«. »A nyilazást — mondja folytatólagosan Salamon Ferenc — legtöbbszörre álló helyzetben kellett a csataterén gyakorolni; mert bármely ügyes is volt a magyar a lóháton való nyilazásban mégis csak jobban lőhetett lábon állva«¹²³⁾. Velence ostromát pedig el sem tudja másként képzelni, mint egy gyalogsereg hadműveletének. »Fel kell tennünk« — hangsúlyozza — »hogy itt gyalog harcoltak a magyarok! s rendkívül ügyességet mutattak a vizein való átkelésben.«¹²⁴⁾

Salamon téved abbajn, hogy a nyílkezelés biztossága egyedül attól függ, vajjon lábon áll-e az illető vagy nem. Egy lovasnép, mely a megélhetését biztosító élelemszerzésit is lóhátról intézi, van olyan ügyes, mint az állva nyilazó, sőt legtöbbször túl tesz rajta. Azok a hadgyakorlat jellegű vadász-kirándulások nem hiába folytak a bün és skytha népeknél! Ami pedig Velence megrohanását illeti, mindenre, csak gyalogharcra nem lehet gondolnunk. Johannes Diaconus Venetus ugyanis világosan és határozottan kifejti, hogy őseink lóháton és tömlőkön közelítették meg a lagúnák városát.¹²⁵⁾ Mert csak 2 eshetőség volt lehetséges: vagy pontomokon történt a városhozjutás, vagy tömlőköki lovak segítségével. Az első eshetőségre már csak azért sem kerülhetett sor, mivel egy 2—3000 főnyi lovasseregnek pontonokon való szállításaihoz a) jelentékeny számú és b) nagy befogadóképességű vízijármű egysége van szükség. Ilyen járműveket nem vittek magukkal őseink, az pedig, »nem valószínű, hogy ilyeneket kellő iramban ott a helyszínen összegyűjthették volna. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az útirány, melyet őseink vállalkozásnál követtek egyáltalán nem teszi szükségessé pontonok alkalmazását. Nem lehetett számukra tehát más megoldás, mint a folyókon való átúszáshoz hasonlóan kísérelni meg a szigethez jutást. Ez a módszer pedig nagyon egyszerű volt. Az összes keleti népek eszerint oldották meg a folyón való átkelést. Leo is említi a lovas felszerelés kellékét: a tömlőt. A bessenyők is ezt a módot alkalmazták. Nicetas Choniates írja róluk, hogy »bőr zsákjaikat a tölgyfa legvastagabb kér-

123) Salamon F. i. m. 804 old.

124) 843 old.

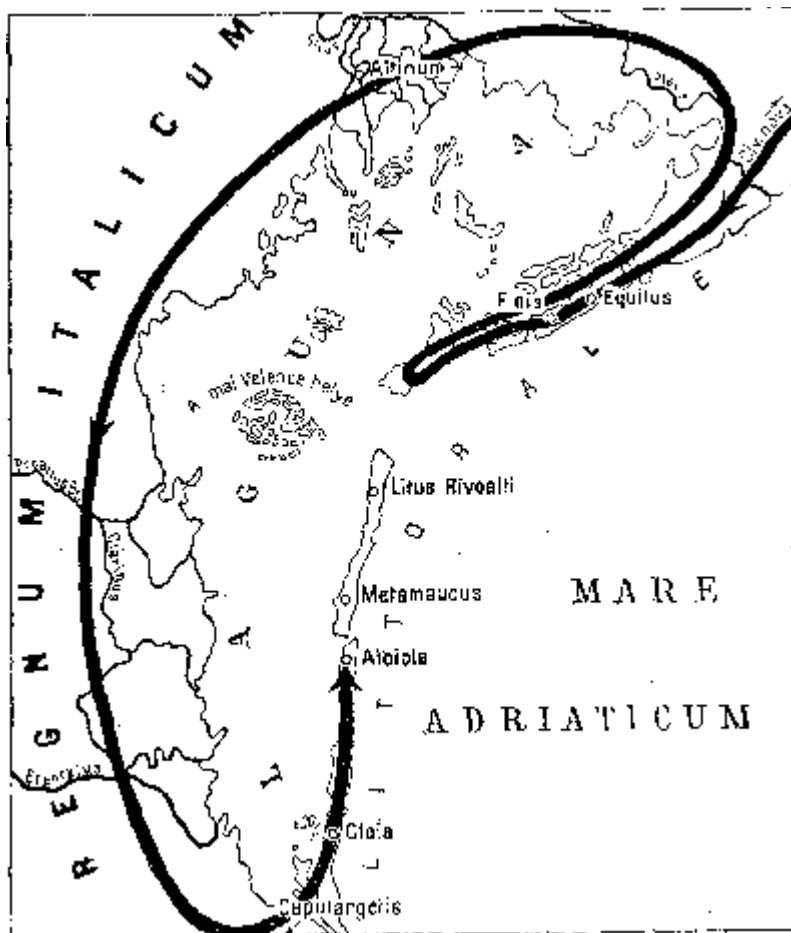
125) Gyárfás István: A jász-kunok története. 11. köt. 102. old.

gével megtöltik s vízmentesen bekötözvén, ezekre felülnek, lovaikra nyergeiket s más hadieszközeiket felrakják s ekkor lovaik farkába kapaszkodnak s lovukat *v i t o r l a*, bőrszákjait hajó helyett használva, a Dunán könnyű szerrel átúsztatnak.¹²⁶⁾ Kétségtelennek látszik, hogy őseink vízen való átkelése ugyanezen elveken nyugodott; Velence megrohanását sem gyalogszerrel intézték, hanem lovaik segítségét vették igénybe, tömlőikre ültek s ily módon igyekeztek a város falai alá jutni. *Gyalogharcról* ez *ostrommál* kapcsolatban már csak azért sem beszélhetünk, hisz nem is jutottak őseink e helyüzt szárazföldre, mert a velencei hajóhad akkor verte széjjel őket. mikor Velence területét, még a vizein lévén Albiola irányából megközelíteni megkísérelték. Gombos Albin kitűnő tanulmányában, mely őseink olaszországi szereplését tárgyalja behatóan,¹²⁷⁾ írnagy részletességgel mutat rá Velence ostromának körülményeire s — vázlatán feltüntetve — jelöli azt az útírányt, is, melyet őseink előnyomulásukban használtak. Szerinte a magyar csapatok az u. m. »Littorale«-n nyomultak előre észak-dél irányt követve Velence felé, vagyis nem Mestre irányából, tehát a szárazföldről indultak a város ellen, hanem azon a padszerűen egymásután következő szigetcsoporton, mely a mai »Porto dei Tre Porti« vidékétől Chioggiáig húzódik, s melynek Velence előtti állomása a mai Lidó. Ő úgy látja, hogy őseink a »sűrűn lakott tengerparton bőségesen szerezhettek maguknak halászbárkákat, dereglyéket, amelyeket — talán tűz elleni védekezés céljából — nyers állatbőrökkel teregedhettek be« s így vízi járműveken közeledtek Velence felé. »»Komolya n szóvá sem tehető« — szerinte, — »hogy a kalandozók akár a bejárócsatornán (Velencétől keletre eső és a Littorale-t derékben kettéosztó viziút) való átkelés, akár az Insulae Rivoalti (Velence városa) megostromlása céljából bőrből vagy egyéb anyagból hajókat csináltak volna«. Az átkeléshez szükséges vízijárműveket tehát Gombos szerint nem maguk készítették, hanem zsákmányolták őseink és ezek a hajók nem bőrből valók voltak, hanem legfeljebb csak nyers bőrrel bevontak. Gombos azon megállapításához, hogy őseink nem a maguk készítette vízijárműveken igyekeztek Velencét megközelíteni, kétség sem fér. Az átkelés lefolyását illetőleg azon

126) Johannes Diaconus Venetus: Chronicon Venetum (Pertz: M. G. SS. VII. 22.) „Ungri . . . sed ad Venetias introgressi cum aequis adque pellicis navibus ...”

127) Dr. Gombos F. Albin: „A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (893—904)” c. tanulmánya a Hadt. Közi. 1927. évf. 4. füz. jelent meg.

ban más nézetem vagyok. Szerintem ugyanis az is teljesen kizárt dolog, hogy őseink a helyszínen zsákmányolt és bőrrel bevont vízijárműveket használták volna az egyik szigetről a másikra való átkeléshez, illetve Velence ostromához. Legfőbb indokom az, hogy az útirány, melyet e vállalkozásnál követtek,

A magyar sereg útja Velence körül 899-ben.

illetve az útirányba eső átjárók természete (megközelíthetősége és szélessége) nem tették *szükségessé vízijárművek* alkalmazását, amiknek előteremtése és a lovaknak rajtuk való szállítása különben is nagy feladat elé állította volna őseinket. J.oh. Diaconus Venetus előadásában egymás után rend szerint felemlíti azokat a helyeket, melyeket őseink a vállalkozásuk alkalmával érintettek. Eszerint az előnyomulás útiránya a Gom-

bos említette Littoralén nem északi-dél irányban haladó volt, — ahogy Gombos feltételezi, — hanem ellenkezője (ez Panter nézete is: A magyar nemzet története 37—38. old); bár őseink először a Littorale északi szalagján jelennek meg, Equilust és Finist felgyújtják, itt azonban kénytelenek visszafordulni — nyilván a nyílt vízben való továbbhaladást kockázatosnak ítélték — végig pusztítják a Lagúnák partvidékét s Mestrén keresztül lejutnak a Brenta torkolat vidékéig; itt feldőlnek Cloiát, Caputargelist s most a Littoralén dél-északi irányban nyomulnak előre Albiolán át Metamaucus és Rivoaltus elfoglalására. Ezt a menetirányt tartva szem előtt azonnal szemünkbe ötlük, hogy egyetlen olyan számbavehető akadályt sem látunk lovas őseink részéről, melyek a tömlők helyett vizijárművek alkalmazását tennék szükségessé. Őseink eredeti menetirányuktól ép azért tértek le, mert nem rendelkeztek olyan szállítási eszközökkel, melyek a zavartalan továbbjutást biztosíthatták volna. Az úsztatás a szélesebb csatornáknak ügylátszik nehézségekbe ütközött s így azokon a helyeken fel kellett hagyni a tömlőkön való továbbjutással. A tényleg megtett menetvonalon a tömlők is elegendők voltak. Eszerint nem marad más hátra, mint feltennünk és elhinnünk, hogy őseink egyik szigetről a másikkra tömlőik segítségével jutottak, magukon a szigeteken pedig lóhátra ültek. Eredeti menetvonaluktól pedig azért voltak kénytelenek letérni, mert a Velence előtti bejárócsatorna oly széles volt, hogy az azon való előrejutást usztotással már nem lehetett vagy nem volt tanácsos megkockáztatni, annál is inkább, mert a velencei hajóhad minden ily irányú kísérletet könnyen megghiúsíthaltott volna, amint azt később a dél-északi előnyomulás alkalmával be is bizonyította. Velence ostromával kapcsolatban tehát nem lehet szó vizijárműveken való előnyomulásról, de még kevésbé gyalogharcról, hisz a körülmények olyanok voltak, hogy sor sem kerülhetett volna rá.

S ha a nagy koncepciójú s széles látókörű Salamon Ferenc csak ebben az egy esetben meri határozottabban feltenni annak lehetőségét, hogy őseinknek gyalog is kellett harcolniok, állításának exakt helyessége pedig kétségbevonható, úgy azok a feltevései is megdőlnek, melyek csak úgy általánosságban mozgóok. Persze hozzá kell tennem, hogy én csak az első időszak harcairól beszélek egyelőre s az én gyalogfegyvernemet tagadó feltevésem csak a 933. évi Riade melletti csatáig bezárólag áll fenn. Azontúl szükségképen el kellett következnie egy átalakulásnak; Velence ostrománál azonban, ennél az első

időszakba eső, Árpád idejében harcnál nem küzdött magyar gyalogsereg. Salamon ingadozása, ellentmondása szintén abból következik, hogy nem von eléggé éles határvonalat a X. század küzdelmeinek különböző időszakai közé. Ez a két homokegyenest ellenkező megállapítás, hogy »a gyalogság merőben hiányzott őseinknél« és, hogy »sok esetben kétségkívül gyalog harcoltak« elődeink, csak úgy állhat meg egymás mellett, ha feltesszük, hogy az első megállapítás a 933. előtti, a második pedig az ez után következő időszakra vonatkozik. Ha ezt az elkülönülést nem ismerjük fel, akkor a gyalogfegyvernem létét oly időre állítjuk, mikor az még nem létezhetett őseinknél, viszont várostromra alkalmas gyalogság és ostromszerek, ostromgépezelő legénység hiányát konstatáljuk oly időben, mikor azt a vezérek korabeli magyarság már megalkotta és ajkaim azta.

Az első időszakban magyar gyalogseregről azért sem beszélhetünk, mert a 933-ig lefolyt magyar harci vállalkozások az egykorú kútfők értesítései szerint egyetlen olyan mozzanatot sem tartalmaznak, melyekből erre a fegyvermemre következtetni lenhetne. A Keleten folytatott mérközések jelleg« és a honfoglalás körülményei lovasscsatákra mutatnak. A 899-i olaszországi hadjárat epizódjai: az Addától a Brentáig történt visszavonulás gyors üteme, mely csak lovasseregre jellemző, a Brentán át eszközölt megkerülő mozdulat, ami gyorsan és nagyobb előkészület nélkül csak lovassapattal vihető végbe, Vence megrohanása tömlők és lovak segítségével, — kizárólag lovasság alkalmazását tételezik fel. G y e r m e k L a j o s 907-i betörését is lovassereg veri vissza, csak lovasság volt képes arra a teljesítményre, hogy aug. 9-én elkeseredett, vérres ütközetben megsemmisítse a Pozsony vidékén, a Duna jobbpartján álló, D i e t m a r salzburgi érsek vezette seregei; s még a7nap éjjel észrevétlenül (ami csak lovak és tömlők segítségével volt lehetséges) átúsztasson a Dunán, hogy 10-ért már a hajnali órákban meglephesse a L u i t p o l d gróf vezetése alatt álló baloszlopot s rövid küzdelemben tönkreverje azt. A 910-i magyar győzelem Augsburg falai előtt is csak precízen keresztülvitt lovastaktikáinak volt köszönhető. Mikor 921-ben Beremgár megsegítésére indulnak elődeink, bár járatlan hegyi utakon tudnak csak az ellenség hátába kerülni, oly váratlanul gyors és heves rohammal gázolják le ellenfelüket, amire csak egy lovassereg lehetett képes. Ugyancsak lovas-teljesítményre mutat Rómáinak 922-ben történt megszállása,

mert az a boszorkányos gyorsaság, mely az oda-vissza út megtételéhez szükséges volt, csak lovasnemzet tulajdonsága lehetett. Páviának 924-ben a közlekedés elvágásával, kiéheztetésre törekvéssel s roham helyett felgyújtással történt elfoglalása lovassereg harcmodjára emlékeztet. 926-ban újra Augsburg vidékét látogatják meg, sőt magát a várost ostrom alá veszik. De »alkalmas ostromgépeik nem lévén, s lovasaikat a falak megvívására sikerrel nem használhatván« abba hagyják az (ostromot¹²⁸). Ez a csapat akkor szent Gallelnen át Konstanz felé veszi útját. Nyargalva járja be az útvonal közelében levő falvakat, hogy zsákmány után nézzen. Konstanzhoz érve szintén ostromra gondol. De az Augsburgnál fennállott ostromeszköz-hiányok miatt eredmény nélkül kell tovább vonulnia, így ér a Rajna mellé, hogy az ott táborozó főcsapattal egyesüljön. Ekkehart szerint erre az évre esik, s így valószínűleg evvel a hadjáratral is függ össze az a nagy lovasmérkőzés, melyet a ravasz burgundi király irányítására magyar és mór (arab) csapatok vívnak egymással.

933-ban érzik meg legelőször ősünk várostromhoz értő gyalogszatok hiányát. Az a békés 9 esztendő, melyet I. Henrik szász király hadserege átszervezésére szánhatott, olyan védekezési lehetőségeket nyújtott megerősített várak formájában hadseregének, melynek leküzdése új feladatok elé állította a magyar hadvezetőségeit. 933-ban tapasztalja először a magyarság, hogy Nyugaton honvédelmi téren megváltozott viszonyokkal áll szemben. Amíg eddig egy-egy vállalkozás folyamán azokat a megerősített helyeket, melyeknek megvétele hosszabb időt vett volna igénybe s melyhez a rendelkezésre álló eszközök nem voltak elegendők, egyszerűen elmelőzhette, vagy az első sikertelen nekirohanás után, háta mögött hagyhatta — most nem tud már előbbre jutni szász területen anélkül, hogy az összes stratégiailag fontos pontok megszállását, elfoglalását ne eszközölje. Ez az a fordulópont nemzeti életében, mikor ráeszmél arra, hogy kikutatták sikerei kulcsát és megtalálták féltve őrzött titkai nyitját. Az az elv, hogy várvívással kell a magyarság energiáját felőrölni, ekkor üli az első diadalt elődeink taktikája fölött, hogy az első sikerek nyomán egész Európa lázas építővé váljék, a magyarság pedig, ha mindjárt nincs is ínyére a dolog, lassan-lassan új honvédelmi alapokra helyezkedjék. Glichen és Merseburg falai alatt érte az első elkábító ütés, az első kegyetlenül fájó csa-

128) V. ö. Szabó K. i. m. 158. old.

lódás Kelet lóra termett, nagyszerű legényeit. Ebben látom én a 933-i hadjárat legnagyobb jelentőségét. A 2 csoportban előnyomult magyar sereg nyugati fele elvérzett, tönkre ment Glichen előtt, a másíknak, a keletinek erejét pedig Merseburg hosszas ostroma örölte fel s elődeinknek ebben a lenyűgöző, kétségbeejtő hangulatban kellett I. Henrik ellenében a harcot elfogadni, amelynek lefolyása tehát nem lehetett kétséges. A csata elveszett, de nem annyira az anyagi veszteség esett fájón, mint inkább annak a tudata, hogy öröknek hitt harcfelelőnkön, az első komoly csorba esett s nincs módjukban másúként elfoglalni korábbi pozíciójukat, csak hogyha átszervezik hadseregüket s a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva várívó gyalogságra, hadigépekre és ezek kezelőire tesznek szert. Az átalakulás persze nem ment máról-holnapra. Vájjon 937-ben az Atlanti Óceánig eljutó magyar sereg új alapokon nyugodott-e már vagy sem, adatok híján eldönteni nem tudjuk. Valószínű, hogy kisebb vállalkozásokat még a régi kerekek közt valószínűnek meg, ilyen lehetett a 938-i is, de a sikerek kezdenek is már elmaradozni és a Steterburg várából kitörő szász őrség olcsón jut a győzelemhez. A régi módszer már csak Kelet felé jó és eredményes s ettől kezdve a Balkán félsziget lesz az a terület, mely a maga szervezetlensége folytán legtöbb reményt nyújt könnyű szerrel és nagyobb felkészültség nélkül is biztos sikerek elérésére.

A Nyugaton bekövetkezett első komoly vereség időpontjáig hiába keresünk tehát őseinknél a lovasságon kívül más fegyvernemet.

Tisztázásra vár azonban az a kérdés, vájjon milyen jellegű volt ez a lovas fegyvernem? Tisztán könnyű lovasné, vagy az Európaszerte főfegyvernemet képező páncélinges, azaz még nem teljesen vaspáncélba bujt nehéz lovasság is képviselve volt-e soraiban¹²⁹⁾? Vagy nem lehet-e esetleg arra

129) A támadó- és védőfegyverek neme, anyaga és alkalmazása tekintetében négy lovas fegyvernem kategóriát különböztethetünk meg a történelmi idők folyamán: a) *könnyű lovasok*, kik csak támadó fegyverrel (íj, kopja, kard) voltak felszerelve (V. ő, mai lovasság!); b) *könnyebb fegyverzetű vagy középnehéz lovasok*, akik bár a könnyű lovas támadó fegyvereit megtartják, de már védőfegyverzetről (közepesen nehéz pajzs, vért, sisak) is gondoskodnak (a vezérek korabeli magyar lovasság); c) *nehéz fegyverzetű lovasok*, akiknél már a támadó fegyverek sorából hiányzik a nagy mozgékonyt kívánó íj, védőfegyverek pedig nehezebb anyagból (vas) készülnek, de nem öltönek még merev formát (páncélinges lovasság, őseink nyugati ellenfelei) és d) *igen nehéz vagy páncélos nehéz lovasok*, akik a c) alatt jellemzett nehéz lovasoktól abban különböznek, hogy védőfegyvereik a legnehezebb és legmerevebb anyagból valók lesznek (egész testet elfedő vaspáncél, melynél a kéz és láb is a keztyű és a páncél vasperecei alá

gondolnunk, hogy a két fegyvernem szerencsés összeolvastásban, kombinációjában rejlett őseink kezdő sikereinek titka? Több olyan argumentumunk van, mely szerint az utóbbi feltevés bír egyedüli létjogosultsággal. Erre utalnak bennünket egyrészt Leónak ily irányú tudósításai, másrészt őseink harcai, melyeknek természete, az alkalmazott fegyverek s az oitt követett harcelvek és harcmozzanatok elemzése alapján nem lehet kétségünk az iránt, hogy őseink hadszervezetében — az első időszak folyamán — a könnyű és nehéz fegyverzet szerencsés egyesítésén alapuló könnyű és nehéz lovas fegyvernemről lehetett csak szó. A teljes elkülönülés könnyebb és nehezebb lovasságra már csak annak a fejlődési folyamatnak volt következménye, mely a második időszak végével indult meg s legtisztábban sz. István korától kezdve bontakozott ki.

Hogy nyugati értelemben vett nehéz lovasságról a X. század közepéig őseinknél nem beszélhetünk, arra Leo szavaiból következtethetünk, ki szerint »előkelő embereik lovaikat elől vassal vagy nemezzel vértetik¹³⁰), ami tehát tulajdonkép azt jelenti, hogy csak a kiváltságosak, a vezető személyek helyeztek lovaikra nehezebb védőanyagot, másszóval: a csapat vagy sereg maga nem hordta azt s így nehéz fegyverzetűnek nem is volt mondható. De nem lehettek őseink a nehéz fegyverzetűek közé sorolhatók, azért sem, hisz a nehéz lovasra a közelharc keresése a legjellemzőbb, őseink pedig, ahol csak lehetett s a mennyire csak lehetett, kerülték azt. Leo említi, hogy »nem annyira kézre vívott harccal... iparkodnak az ellenségen győzelmet venni«¹³¹), »jobbára a távolból való harcban és a lesvetésben lelik kedvüket«¹³²), »ellenükre van a kézre vívott fegyveres mérkőzés«¹³³)... A lovagot ép a közelharcra való törekvés jellemzi, szemben a nyilas lovassal, ki inkább távolbaható fegyverére bizza ellenfele harcképtelenné tételét. S mivelhogy a magyar nem kereste a közelharcot, nyilván nem is lehetett nehéz fegyverzetű.

Azt sem lehet azonban elképzelni, hogy pusztá íjjal állott volna fel nehéz fegyverzetű ellenfelével szemben. A nyíl alkalmazása tulajdonkép csak előkészítője volt a döntést hozó támadásnak, melyet mindig szemtől-szembe kellett megvívni;

kerül) a támadó fegyverek sorában pedig a karddal szemben az öklelő dardajut nagyobb jelentőségre. (XII szd. utáni európai lovasság illetve lovasok).

130) Leo: Taktika XV111. fej. 49. §.

131).....47. §.

132)....., „ 57. §.

133)....., 64. §.

nehezen hihető, hogy erre védelmi eszközök nélkül vállalkozott volna a magyar, ha mindjárt, Leo szerint, arra volt is csak egyedüli gondolja, hogy »a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék¹³⁴⁾.« Az a tény, hogy »szoktak harcolni ember ember ellen¹³⁵⁾, (bár, ha lehetett, elkerülték) döntő bizonyosság amellet, hogy közelharcot is vívtak őseink s nem tisztán nyilazásuk döntötte el ütközeteik sorsát; ebben az esetben pedig nem állhattak ki meztelen (testtel a nyugati nehéz páncélos lovagok elé, hanem minden bizonnyal megfelelői vértezettél ellátva vették csak fel a küzdelmet, amely vértezet még lehetővé tette az új könnyű kezelését, gyors fordulatokat és sikeres üldözést, A magyar középnehéz lovasságot tehát az új és vértezet olyan szerencsés kombinációja jellemzi, mely egyrészt sokkal fürgébb mozdulatok végzésére képesített, mint amilyent a nyugati nehéz lovasság tudott végezni, másrészt még mindig lehetővé tett olyan közelharcot, melyben a vértezet kellő védelmet nyújtott s végül nem akadályozta meg a nyílt harcot, mely — a mai tüzérségi előkészítésnek megfelelően — az ellenség sorainak megbontását és így a sikeres támadás előkészítését célozta¹³⁶⁾.

Az első időszak nem ismer tehát külön nehéz és külön könnyű lovasságot, már csak azért sem, mert a magyar haiti taktika mellett e két lovas fegyvernem együttes, összhangban álló alkalmazása nem volt lehetséges. Két külön lovas fegyvernem esetén ugyanis a könnyűre csak az a feladat hárulhatott volna, hogy nyilzaporával ellenfelének nehéz lovasságot zavarja, megbontsa, esetleg színlelt futással maga után csalja, mely harcmozzanatok nem juthattak volna el a közelharc fázisáig, tekintetbe véve a könnyű lovas fegyverzetének ezirányú alkalmatlanságát. Minthogy pedig a magyar lovasság élt ezzel a fogással — az egykorú kútfők legalább is egyhangúlag állítják, — hogy nem egyszer kitért az erősebb ellenfél elől, sőt futást színlelve visszavonult, ennek a harc-fázisnak azt kellett maga után vonnia, hogy a nyilazó csapat a mögötte felállított nehéz fegyverzetű lovascsapaltot magával ragadta s így harc képtelenné tette. Ilyen értelemben tehát a kétféle lovas-

134) Leo: Taktika XVII.1. fejt. 44. §.

135) „43. §.

136) Delbrück i. m. 111, k 219. old. szerint: „Was bei Leo als eine Waffengattung erscheint, ist daher bald, wenn es nicht von je so war in zwei Waffengattungen zerlegt, die gepanzerten Nachkämpfer mit gepanzerten Pferden und die leichtgerüsteten Schützen auf leichten und schnellen Pferden.“

fegyvernem egymás mellett való alkalmazásának semmi célja nem volt.

Még akkor is, ha a nyilazócsapat oly módon tudott volna futást színelve visszavonulni, hogy a mögötte elhelyezett nehéz fegyverzetűek felállítását nem bontotta meg, nem tudjuk a 2 lovasfegyvernem együttes alkalmazásának létjogosultságait e kor hadiviszonyait tekintve, elismerni; mert hol van ez esetben a magyar harcfolény, hisz az annyira kerülni óhajtott közelharcra mégis sor kerül, még pedig ép oly feltételek mellett kell a nehézfegyverzetű magyar lovasnak elfogadni a küzdelmet, mint ellenfelének. Sőt az ellenfélnek a támadó lendület mintha még előnyt is biztosított volna, hisz a magyar nehéz lovasság addig az időpontig, míg a nyilasok az előterepről vissza nem húzódtak, akcióképtelenségre volt kárhozthatva. Delbrück említi ugyan, hogy a XIII. századtól kezdve harcászati szabály lesz a lövészeknek a lovasok arcvonala előtt való alkalmazása, de ez csak gyaloglövészekre (nyilasokra) vonatkozik, nem pedig nyilas lovasokra; s bár ennek a harcászati rendelkezésnek megvoltak a maga előnyei, Delbrück mégis kénytelen hozzáfűzni, hogy a lövészek mögött felállított lovasság szabad mozgását, rohamát, fordulatait ez az elől levő gyalogság jelentékenyen befolyásolta.¹³⁷⁾

Egyébként Leo világosan kifejezésre juttatja a magyar lovasság középnehéz voltát Taktikája XVIII. fejezetének 48. §-ában, ahol a magyar fegyverzetről szól, mondván: »fegyverük a kard, páncél, íj és kopja; így a csatában legtöbbször kétféle fegyvert visel, a vállán a felfelé álló kopját hordva, az íjat pedig kezében fogva s mindkettőt úgy használva, ahogy épen szüksége van rá; ha azonban üldözik őket, az íjnak veszik nagyobb hasznát.« — Ezt a pontot egészíti ki az 50. §. ama szövege, mely szerint »nemcsak ők maguk öltenek fegyvert (ebbe a páncélzatnak is bele kellett tartoznia, ami a szöveg következő értelmi kapcsolatából tűnik ki) hanem előkelő embereik lovakat elől vassal vagy nemezzel vértetik.« Leo eme két szövegét analizálva, több fontos megállapítást tehetünk. Először is kopja és íj váltakozó használata csak egy középnehéz lovasra lehet jellemző, amennyiben az íjat támadás megindításakor annak mintegy előkészítésére, a kopját pedig a közelharcba bocsátkozás pillanatában használja. A magyar lovas tehát mindakét fegyvert egyaránt alkalmazta.

137) Delbrück i. m. 111. k. 282. old.

aszerint, hogy a harc milyen fázisa következett el. Ha tehát tisztán nyílas (könnyű fegyverzetű) lett volna, nem lett volna szüksége kopjára, mint a közelharc eszközére, mert ez utóbbi nem is lett volna harcfeladata. Ha meg tisztán nehéz fegyverzetűnek mondanók, úgy meg az íj nem játszhatott volna szerepet akcióiban, hisz nehéz fegyverzet és íj — miután nehéz fegyverzettel nyílharcot folytatni lehetetlenség — kizárják egymást. Feltétlenül olyan szerencsés összhangjában állott a fegyverzet őseinknél, hogy a harc egyes fázisainak megfelelőleg a nyíl és kopja egymás utáni használata minden nehézség nélkül volt megoldható. Nagyon fontosnak tartom még Leó ama kijelentését is, hogy üldöztetés esetén az íjnak nagyobb hasznát veszik, mint a kopjának. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a futó, menekülő csapat annyira gyors tudott egy szerencsétlenül végződő közelharc után is még maradni, hogy legalább is nyíllövésnyi távolságot tudott üldözői és saját magá közé iktatni, amit nehéz fegyverzet esetén meg nem lehetett volna.

Abból a tényből, hogy az előkelők vaspáncéllal vagy nemezzel fedték be lovaik mellső részét — amint már egyizben hangsúlyoztam — nem lehet nehéz lovasság jelenléte következtetnünk; sőt e körülmény külön pontban történt kidomborítása ép amellet szól, hogy itt egy feltűnő jelenségtől, egy kivételtől van szó, melyet Leo szükségesnek tartott nyomatékosan kiemelni. Egyébként Maurikios császár is azt követeli művében, hogy »a tisztek és előkelőbbek lovainak homloka és melle legyen ellátva vaspáncéllal vagy az avarokéi módiára nemez páncéllal.«¹³⁸⁾ Ez a páncélzatban megnyilatkozó különbség tiszt (előkelő) és legénység között tehát talán nem is annyira gyakorlati jelentőségű dolog volt, mint inkább a vezetői állás kidomborítására szolgált.

Őseink lovasságának könnyebb fegyverzet jellegét az adta meg, hogy a lovas felső testét könnyű vértzet fedte,¹³⁹⁾ mely az íj alkalmazását nem gátolta és sisak fedte fejüket;¹⁴⁰⁾ minthogy ilyformán a megterhelés nem volt nagy, kis fürge lovakon jártak a Nyugaton használt nagy, erős, de kevésbé mozgékony lovakkal szemben.

Salamon F. is könnyebb fegyverzetűnek tartja a vezérek

138; V. ö. Salamon F. i. m. 770. old.

139) Lásd részletesebben a „Fegyverzet” című fejezetben.

140) Foncuini Gesta Abbatum Lobeisium 25. fej. „ . . . et quasi de abditis terrae finibus emergebant galearum milia. (Pertz: M. G. H. SS. IV. k.)

korabeli magyar lovasság fegyvernemét. A mai értelemben használt sorlovassággal állítja párhuzamba s harcát úgy képzeli el, hogy »miután kilőtte távolról szolgáló fegyverét, azonnal a kézi viadalra tud átmenni kopjával vagy karddal« mászóval »a nyíl megnyitotta az ütközetet, a kopja és kard eldöntötte rendezett soros roham által.«¹⁴¹⁾

Ezt a Salamonnal közös véleményünket Delbrück szavaival is alátámaszthatjuk. Delbrück is így látja, hogy a könnyű lovas harca egy tisztán nehéz fegyverzetével kilátástalan dolog volt a középkor folyamán. »Der Reiter auf leichtem Pferde, mit leichten oder fasst ganz ohne Schutzwaffen kann es auf einen Zusammenstoß mit dem Reiter auf schwerem gepanzerten Pferde, von Kopf zu Fuss in undurchdringlichen Schutzwaffen, nicht ankommen lassen. Der Armbrust oder Bogenschütze mag hoffen, dass sein Geschoss den ansprengenden Ritter oder namentlich sein Pferd an einer ungeschützten oder schwächeren Stelle der Rüstung trifft und ausser Gefecht setzt. Aber die Chance ist doch nur ziemlich gering, und namentlich die Möglichkeit, dem Angreifenden mehrere Bolzen oder Pfeile entgegen zu senden, wird selten ausgenutzt werden, da der Schütze nicht abwartet bis der Reiter ganz nahe ist, was für ihn fest den sicheren Tod bedeuten würde, sondern sich zu retten sucht, solange noch ein gewisser Zwischenraum Hoffnung gewährt.«³⁴²⁾ Delbrück csak ott téved, hogy ezt a harci érték tekintetében annyira lebecsült¹¹³⁾ lovas-íjász fegyvernemet olyan magyar specialitásnak tartja, melyet Nyugat nem tartott érdemesnek átvételre. »Berittene Bogenschützen hat das Abendland selber nicht ausgebildet. Man lernte sie kennen zunächst bei den Ungarn«¹¹¹⁾ — mondja Delbrück, nem tudva azt, hogy amit ő »berittene Bogenschützen« név alatt tiszta könnyű lovas fegyvernemnek lát a magyarnál, az tulajdonképp egy egészen speciális vegyülete a könnyű és nehéz fegyverzetnek, mindkettőből az előnyös vonásokat egyesítve magában. Nagy tévedés azt hinni, hogy tisztán könnyű fegyverzetű lovas-íjász elemekből állott a X. század magyar hadserege.

A Delbrück által említett lovas-íjász nálunk a nehéz fegy-

141) Salamon F. i. m. 793. old.

142) Delbrück i. m. 273. old.

143) Delbrück a nehéz lovasság ellenében sokkal hatásosabb fegyvernemnek tartja a szálfegyveres gyalogságot, mint a könnyű fegyverzetű lovas-íjászt.

144) Delbrück i. m. 274. old.

verzet egyes elemeit is magában foglalta s mikor a 3. időszak folyamán a magyar lovasság differenciálódott, nem a tisztán könnyű fegyverzet felé, hanem ép ellenkezőleg, Nyugat lovagjai és saját előkelői mintájára a nehéz fegyverzet felé történt az eltolódás. Körülbelül szerit István korától kezdődőleg beszélhetünk két magyar lovas fegyvernemről: az egyik az, amelyikre a 3. időszaktól kezdődőleg a »könnyű« jelzőt alkalmazták és fogjuk mi is alkalmazni vagyis a vezérek korabeli, 2 időszakon át homogén maradt középnehéz íjász lovasság, — míg »nehéz« alatt a XI. századtól kezdve a főként nyugati hatásra szervezett íj nélküli, páncélos lovagok fegyvernemét kell majd értenünk.

Az a hadtörténetileg végtelen érdekes helyzet következett tehát el, hogy míg nálunk a középnehéz íjász lovasságot az íj nélküli páncélos nehéz lovassággal kellett idővel kiegészíteni, hogy akcióképesebb legyen, addig Nyugatnak ép a megfordítottan kellett cselekednie: a nehéz lovasságát kellett kipótolnia a könnyebb fegyverzetével,¹⁴⁵⁾ mert csak így tudta némileg kiegyenlíteni a magyar harcfölényt. S amily büszkék lehetünk arra, hogy a magyar katonai zsenialitás ellensúlyozására a németeknek még a 2. időszak kezdetével meg kellett reformálni hadszervezetüket: várépítőnek kellett beállniok és át kellett venniök részben a könnyebb lovasfegyvernemet is, ép annyira szerencsétlennek érezhetjük magunkat afölött, hogy a mi hadügyi reformunk nem Nyugattal egyidejűleg következett be; közel egy fél századdal késtünk meg, hisz csak a 3. időszak folyamán: véres vereségek, megszágyenítő kudarcok után fogtunk hozzá nyugati mintájú nehéz lovasság felállításához.

A nehéz lovasságnak ugyanis a középkor harcaiban mindig nagyobb jelentősége volt, mint az egészen könnyű lovasnak vagy szálfegyveres gyalogosnak. A könnyű lovas hátrányait a nehéz lovassal szemben Delbrück imént idézett sorain kívül más helyütt is hangoztatja;¹⁴⁶⁾ bár az íjász-lovasságot rettenetes fegyvernemnek nyilvánítja, mégis mindjárt hozzáfűzi, hogy ez a megállapítás csak bizonyos körülmények között áll fenn;

145) Widukind i. m.-nek 38. fejezetében olvassuk, hogy a Riade melletti csatában 111. Henriknek mér könnyebb fegyverzetű csapat is rendelkezésére állott; ezekre hárult az a feladat, hogy a magyar lovasságot a főcsapat elé csalják. „Misit legionem Thuringorum cum retro milite armaio, utinermes prosequerentur, et usque ad exercitum protaherentur”. (Pertz: M, G. H. SS, 111, k.)

146) Delbrück i. m. 111. k. 299. old.

így e fegyvernem erejét csak széles síkságon tudja teljesen kifejteni, ahol tetszése szerint tud kitérni vagy újólág előre rontani, mihelyt az ellenfél fáradt és az üldözéssel felhagyni készül. Ez okból jelenti ki oly kategorikusan Delbrück, hogy Nyugat nem képezett ki ilyen fegyvernemet, mert hegyei, erdei és mocsarai mellett — miután alkalmazása úgyszólván szűk korlátok közé szorult és kiképzése is nagy fáradságba került — íjász-lovasságra nem volt égető szüksége. Szerinte ez a fegyvernem a keleti népeknek maradt a specialitása. Célzást is tesz arra,¹⁴⁷⁾ hogy Nyugat-Európa népei legutoljára a magyarok révén és a keresztes hadjáratok idején ismerték azt meg, de nem utánozták. Delbrück tévedése nyilvánvaló, mert először is a magyar lovas-íjász nem a könnyű, hanem a középnehéz fegyverzetű lovassági fegyvernem képviselője volt; másodsorban igenis erre a magyar mintára alkothatta meg I. Henrik az ő könnyebb lovasságát, amilyen a thüringiai légió volt, s csak így tudott a germán világ Riadenek lett győzelemre szert tenni a magyar haderő felett. Delbrück csak azért, hogy a középkori lovasság jellegére vonatkozó elméletét fenntarthassa, képes arra is, hogy I. Henrik reformatori érdemeit lekicsinyelje, sőt tagadásba vegye s ezzel közvetve megfoszt bennünket ama megcáfolhatatlan tények hangoztatásától, hogy Európa X. századbéli hadművészetének kialakításában, hadszervezetének kiépítésében, feledésbe ment harcvelvek és formák újra alkalmazásában a magyarság iránnyító keze folyt be.¹⁴⁸⁾ Szerinte e korban hadügyi téren mindem a régi csapásokon haladt,¹⁴⁹⁾ s így a magyarsággal való harc-érintkezés nem hagyott mélyebb nyomokat vissza a német hadszervezet fejlődésében.

A szálfegyveres gyalogság sem volt méltó ellenfél egy nehéz fegyverzetű lovas hadsereg számára. »Ein Corps von Fusschützen kan... auf sich allein gestellt und in freier Felde, ohne irgend welchen Schutz im Gelände, Rittern nicht gegenübergestellt werden« — mondja Delbrück;¹⁵⁰⁾ s ha elgondoljuk, hogy középkori felfogás szerint »100 Rosse sind so viel wert, wie 1000 Mann zu Fuss«, nincs okunk e hadtörténetíró fenti megállapításában kételkednünk. A gyalogság, akárcsak a könnyű lovasság nem lehetett az egész közép-

147) Delbrück i. m. 111. k. 274. old

148; Delbrück i. m. 111. k. 94. old.

149) Delbrück i. m. 111. k. 93. old I. Henrik koráról mondja: „Das Wehrwesen . . . blieb in den längst vorgezeichneten Bahnen.

150) Delbrück i. m. 274. és 275. old.

koron át más, mint segédfejeverneme a nehéz lovasságnak. Ez a tény különben szintén argumentum amellet, hogy a magyar lovasság nem lehetett [tisztán könnyű fejeverzetű; mert hacsak segédfejevernem nívóján álló seréggel rendelkezett a magyarság, mint tarhatta réműletben Európát több, mint egy ^félszázadon át!

Természetesnek kell tehát találnunk, hogy a magyar lovasság végső differenciálódása is nem a könnyű, hanem az egyedül jelentős nehéz fejeverzet felé tendált. Szent István korára tehető ennek a nyugati mintájú magyar nehéz páncélos lovasságnak szervezetszerű megteremtése s ez a tény első Szent királyunk soha el nem hervadó érdeme marad.¹⁵¹⁾ Ő tette nemzetünket a Lech-mezőn ért megrendítő csapás ellenére is újra jelentékeny hadügyi tényezővé s szerezte vissza népünknek a korábbi katonai tekintélyt.

A második időszak (933—970) amint már említettem, jelentékeny módosulást mutat az elsővel szemben a magyar serégi fejevernemei tekintetében. Ennek oka abban a változásban keresendő, mely a X. század közepe körül először Nyugatot harcmódjában, majd ennek hatása alatt őseinknél is bekövetkezett s nálunk új fejevernem meghonosodásához vezetett. Őseink ugyanis harcmód tekintetében azt vallották mindig elvként, hogy egyedül a támadás képesít döntés kiejőszakolására illetve az ellenfél erkölcsi és anyagi erejének megtörésére. Egyetlen olyan fejevertényit sem ismerünk őseink X századbéli harcaiból, melyből az lenne megállapítható, hogy kizárólag védelemre alapított taktikával igyekeztek volna egyik-másik ellenfelük fölé kerekedni. Ez persze nem azt jelenti, hogy harcaik kizárólag csak támadó mozzanatokból tevődtek össze s hogy védelem mint harcászati alapelv ismeretlen fogalom lett volna előttük. Támadás során is gyakran van a csapat olyan helyzetben, hogy a védelemnek ideiglenes alkalmazására kényszerül; még pedig vagy bizonyos fontos tereppontokat kell megtartania, az ellenség elnyomulását kell védekezés árán megakadályoznia, vagy — s ez őseinknél gyakran fordult elő — egyes részeknek időnyerésért kell

151) Tóth Zoltán i. m. 78. cld.-án is erre a korra teszi a nagy átalakulás megkezdődését. „Az ősi magyar harcoselmennek, mikor az első szent király nemzetét az európai keresztény közösség táborába terelte, nagy változáson kellett keresztül esnie. A térségsíkságok kalandozó lovasnépe. — miután Merseburg és Augsburg tanúsága bebizonyította, hogy a honfoglalás korának katonai fölnye a múlté — új fejevertársakat kapott, nehéz fejeverzetű lovgokat, kiknek száma a feudalizmus kibontakozásával mindinkább nőtt . . .”

harcolniok s csupán az ellenség távortartására szorítkoznik; ez volt az az eset, mikor színlelt visszavonulás, lépésről lépésre hátrálás, védekezés imitálása révén, melyet az arcban támadó csapat eszközölt, kellett az átkaroló vagy hátbatámadó csapatok fejlődését biztosítani illetve támadó hadműveleteiket elősegíteni. A védelemnek ilyen epizódszerű alkalmazása nem változtathalt azon a megállapításon, hogy őseink harcai a sikert egyedül biztosító támadás elvén épültek fel s ily értelemben nagy különbséget mutatnak a nyugati népek X. századbeli harcmódjával szemben.

Nyugaton ugyanis a frank birodalom VIII. és IX. századi hadműveleteit úgy a nyugati népek egymásközi, mint a hatalmas keleti szomszéd: az avar nép elleni küzdelemben a támadó szellem jellemezte, sőt Nyugat hadműveleteinek ez a támadó jellege még a X. század első évtizedében, a Középi-Európa területén hazát szerzett magyarság elleni első harcokban is megnyilatkozott. A magyarság nyílt ütközetekben aratott, szinte sorozatos győzelmei azonban arra kényszerítik Nyugat hadvezéreit, hogy a mindkét részről támadásra módot nyújtó nyílt ütközeteket kerüljék s támadásra alapított taktika helyett a megerősített helyeken (várak, kolostorok, lovagi kastélyok falai mögöl) való védekezésre rendezkedjenek be. Ez a taktikai változás, amennyi előnnyel járt Nyugatra nézve, anynyira hátrányosan befolyásolta a magyar hadműveleteket.

Először is nem igen volt többé módjukban őseinknek döntő csapást mérni ellenfeleikre, akik a magyar beütés hírére bevehetetlen falaik mögött kerestek védelmet. A falak hiábavaló vívásával tehát a magyar erő felörlődött, az ellenfélle azonban intakt maradt s ez a különbség végeredményben odavezetett, hogy az önbizalomra szert tett ellenfél kellő pillanatban végrehajtott támadó hadművelete (ellentámadása) szétszórta és megsemmisítette a várvívásban kimerült magyar csapatokat.

A németek defenzív taktikára való áttérése azzal a súlyos következménnyel is járt, hogy őseinknek le kellett mondanianok a sikereiket egyedül biztosító taktikáról: a nyílt ük közeteket feltételező, meglepetésre, cselre alapított harcmódról; ép ezért Nyugat részéről a magyar fegyverekkel szemben ezt a taktika-változást tartom a legzseniálisabb sakkhúzásnak; nem csekélyebb dolog történt, minit a Leo császár által is követésre méltónak ítelt, őseink vérebe átment, Nyugat fiai fölött diadalt-diadalra arató taktikát kellett szegre akasztani s

áttérni olyan harcmódra, mely sem a magyar temperamentumnak nem kedvezett, sem a magyar sereg szervezetének lényeges megváltoztatása nélkül nem volt keresztülvihető. Azoknak a magyar harcosoknak, kiktől Leo császár azt a megállapítást teszi, hogy »...nem szállnak le lovaikról s nem kitérték gyalog állni meg helyüket, mint akik lóháton növekedtek fel« nem volt mindegy, vájjon száguldó lovasrohamban álltak-e ellenfelükkel síkra, vagy pedig napokon, heteken át várostrom, gyalogharc árán vívják ki sikereiket. Az ősmagyar katona minden idege, minden tudása a nyílharcra és lovasrohamra volt beállítva; micsoda kiábrándító lehetett számára az a gondolat, hogy olyan körülmények szakadtak rá, mikor idegeit a szívósságot, kitartást, ember-ember elleni közelharcot jelentő várívás örli fel; halálhozó íjat is legfeljebb csak a nyilvánvaló végére tekert égő kanóc révén alkalmazhatja, akkor is csak arra, hogy várfalakra, épületekre szórja azokat. Vájjon csodálkozhatunk-e azon, hogy Augsburg falai alatt korbáccsal hajtja előre, rohamozó, várívó csapatait a magyar sereg egyik előkelője?

Óriási jelentőségű tehát az a változás, mely Nyugat defenzívára alapított taktikája folytán a X. századi magyarság hadszervezetében beállott. A lovassági fegyvernem egymagában már nem tud döntő jelentőségű sikereit elérni, — nem mintha az ősi harcerények elfajulása következett volna el, hanem mert nem nyújtott az ellenfél alkalmat kizárólag nyílt ütközetben való döntő fegyveres mérkőzésre — s kényszerítve van a magyar hadvezetőség arra, hogy az új taktika folytán ő alkalmazkodjék Nyugathoz s ne megfordítva. A magyar lovasfegyvernemnek várostromló gyalogegekkel és ostromgépeket kezelő legénységével való kiegészítése tehát — amint már korábban is hangsúlyoztam — ezekre a megváltozott viszonyokra vezethető vizsgálata.

Nyugat számára ez a megoldás könnyebb és érthetőbb volt, mert a magyar lovaserények utánzása, nyílharcban való gyakorlatszerzés, könnyebb fegyverzetre, gyorsabb mozgásra, meglepetésre, átkarolásra való törekvése stb. egyszóval, ami a magyar hadművészetnek leglényegesebb vonásait képezte nemcsak a frank-német temperamentummal állott ellentétben, hanem a harcról, a párbajjellegű mérkőzésről vallott felfogásával is, nemkülönb az eddigi tradíciókkal is, mely ellentétét az anyagi felkészültség (lóanyag, fegyverzet) hiányossága, illetve

alkalmatlansága csak meg jobban fokozott. Nyugat harcfölényét azzal szerezte meg, hogy az I. Henrik által megszervezett könnyebb fegyverzetű thüringiai légió alkalmazásával csak részben állt be magyar utánzónak s ehelyett inkább számot vetve körülményeivel: anyagi erőforrásaival, terepviszonyaival, lelkületével s vérmérsékletével, továbbá az ellenfél helyzetiével, céljával és eszközeivel olyan változás felé hajlott csak, melynek feltételeit nem kellett hosszú munkával és esetleg célhoz sem vezető energiapocsékolással előteremteni, hanem melynek feltételei már a jelenben adva voltak. Azok a megerősített helyek, melyek már a Karoling-korban megvoltak-s uraiknak tekintélyt és kellő védelmet nyújtottak, szinte hívogatólag mutatták a magyar támadás elleni védekezés egyedül helyes útját és módját a nagy frank birodalom utódállamainak.¹⁵²⁾ Henriknek érdeme főként abban áll, hogy a nyugati taktikaváltoztatás eme alapjait úgy tudta feléleszteni, s újjá szervezni, hogy nemcsak a védekezésre nyújtottak módot, hanem az ellenfél megsemmisítését is lehetővé tették. Merseburg és Augsburg ostroma esetében nem volt fontos körülmény, hogy a magyar sereg nem volt képes ezeket az erődített helyeket elfoglalni, hanem az, hogy az ostrom nagy anyagi (emberveszteség, haszátalan nyilazás és így jelentékeny lőszerpazarlás) és erkölcsi (a sikertelenség deprimálttá tesz, megrendíti a végső győzelemben vetett hiltet s így közvetve pánikra tesz hajlamossá) veszteséget vont maga után s így mintegy előkészítette és megalapozta I. Henrik s Nagy Ottó sikereit a döntésre hivatott nyílt mérkőzésben. A németek új taktikája fényes igazolása lett annak a harcászati elvnek, hogy a védekező taktika is sikerre vezethet, ha nem elégszik meg pusztán a támadás felfogásával, hanem az ellenfél erejének szisztematikus felőrlése, túlsúlyának kiegyenlítése után e l l e n t á m a d á s s a l fejezi be a harcot s ily módon biztosítja magának a *végleges* győzelmet.

A védekező taktika helyességének felismerése nyomán lázas várépítő tevékenység indul meg a frank birodalom utódállamainak területén: Olaszországban, Franciaországban, de különösen Németország földjén; sőt mintha még Byzanc is ezeket a harcelveket tenné magáévá, olfct is hatalmas erősségek emelődnek. Amint Európa ráeszmél arra, hogy a nyílt ütközetben utolérhetetlen fölénnyel küzdő magyar csapatokat az ed-

152) Ebben a kérdésben nem osztom

Delbrück i. m. III. k. 93-on ki-

fejezett véleményét.

digi harcelvek alapján nem tudja sikerrel leküzdeni, szinte versenyezve egymást felülmúlva igyekszik védekezésre berendezkedni.

A sort Berengár olasz király nyitja meg, aki mindjárt az első vereségek után megengedi, hogy a nagyobb birtokkal rendelkező urak várakat emelhessenek birtokaikon.¹⁵³⁾ Bajorországban a 907-i vereség szülhette ezt a gondolatot, hogy őseinkkel szemben csak a megerősített helyek tudnak egyedül védelmet nyújtani.¹⁵⁴⁾ Widukind szász író szerint is egyedül a várfalak nyújtottak védelmeit őseink támadása ellen.¹⁵⁵⁾ Az ő értesítése nyomán ment át különben a köztudatba az a hit, hogy I. Henrik német uralkodónak köszönhető a németországi várrendszer kiépülése és a védekező taktika fontosságának felismerése.¹⁵⁶⁾ Byzanc területén a 943-i magyar vállalkozás után az ezt követő 5 évre kötöfct béke idejében indul meg: fokozottabb mértékben a várépítés.¹⁵⁷⁾ Folcuin meg arról értesít, hogy Franciaország katonasága sem tudott más módon védekezni őseink támadásával szemben, mint a várakba vonulással.¹⁵⁸⁾ Hogy Nyugat számára csak a megerősített helyek nyújtottak védelmet, ha magyar támadás érte őket, azt Liutprand is megerősíti Antapodosisában.¹⁵⁹⁾

Hogy mi módon történt a várfalak megerősítése, körülárkolása s eredményes védekezésre való berendezése, arra némi támpontot találunk egy-egy kútfő sorai között. Általában oda irányult a védekező taktika híveinek tevékenysége, hogy a régi alkalmatlan sáncokat és gyülékony fa-mellvédek kőfalak-

153) Lásd Salamon i. m. 846. old. — V. ö. még Gombos F. A. idézett tanulmányát (H. K. 1927. 473—486. old.)

154) Erre mutat az ezen időtájt keltezett s Eichstädt püspökének adott privilégiuma, mely szerint területén a „pogányok ellen” erősségeket emelhet, továbbá Ebersberg ősi várának gróf Rátold által eszközölt szélesbitése és erősítése. V. ö. G. Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte 8. köt. 192. és Lüttich i. m. 56. old.

155) Antapodosis 111. 15. „usque erat, qui eorum presentiam nisi munitissimis forte prestolaretur in locis”.

156) Widukind i. m. I. k. 35. fej. (Pertz: M. G. H. SS. IV. k. 432. old. (. . . ex agrariis militibus nonum quemque eligens in urbibus habitare fecit, ut caeteris confamiliaribus suis octo habitacula exttueret frugum omnium tertiam partem exciperet servaretque, ceteri veró octo seminarent et metterent frugesque colligerent nono et suis eas locis reconderent. Concilia et omnes conventus atque convivia in urbibus voluit celebrari”.

157) Lüttich i, m. 146. old. szerint a béke áldásaira azért volt szükség az országnak, mivel „viele Städte Thraciens mussten von Grund aus aufgebaut werden; manche Befestigungen wenigstens erneuert werden; denn auch hier hielt man sie für das beste Verteidigungsmittel gegen die Ungarn und ihre bulgarischen Verwandten”.

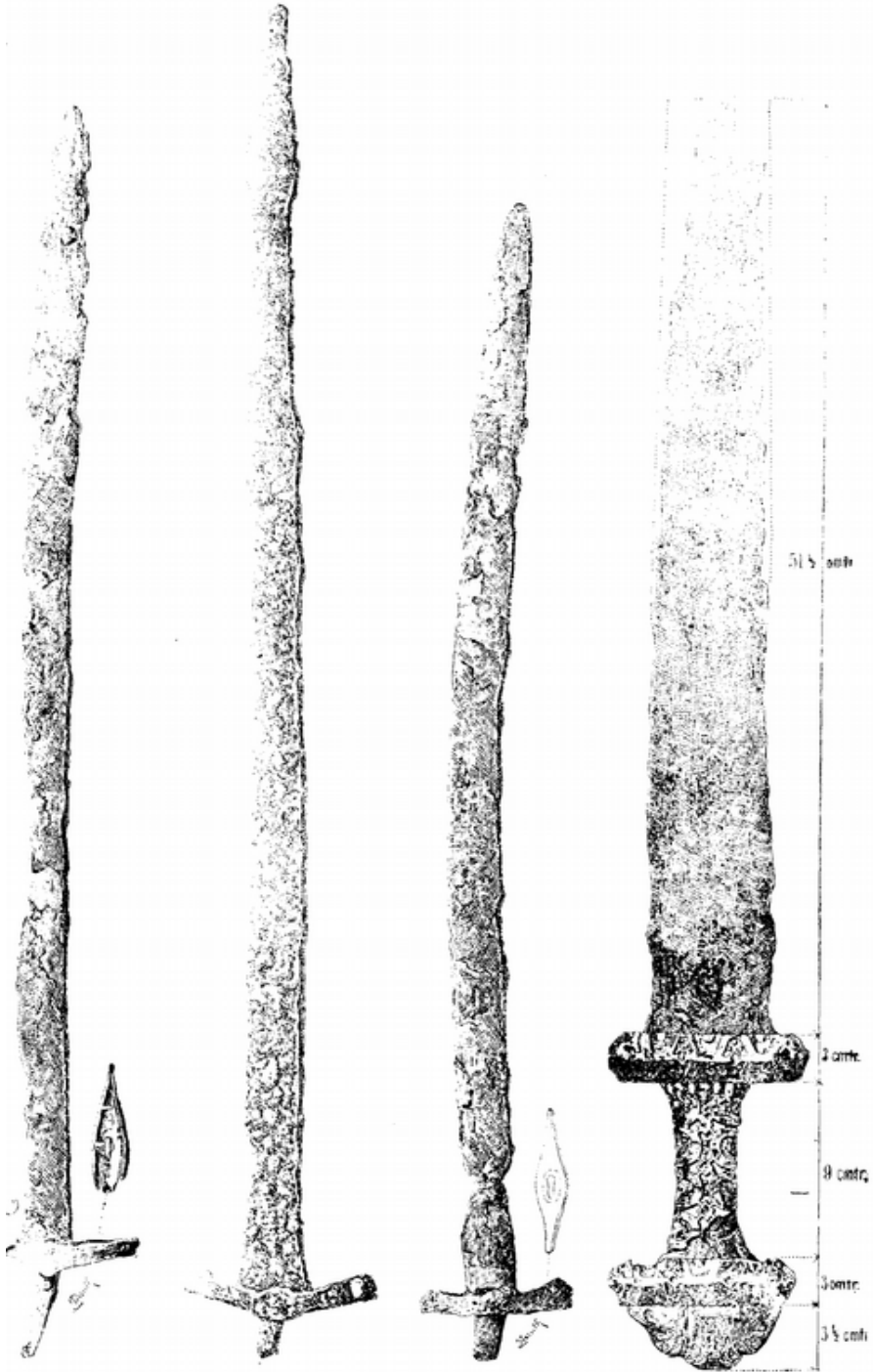
158) Folcuini: Gesta ABB. Lob, 25. fej. (Pertz: M. G. H. SS. IV. k.)

159) Liutprand: Antopodosis II. k, 5. fej.)

kai cseréljék ki s így részben megnehezítsék az ellenség várba hatolását, részben lehetetlenné tegyék a fő-védelmet nyújtó, falakat helyettesítő mellvédeknek felgyújtását nyílveszőkre tekert égő kanócok útján.¹⁵⁰⁾

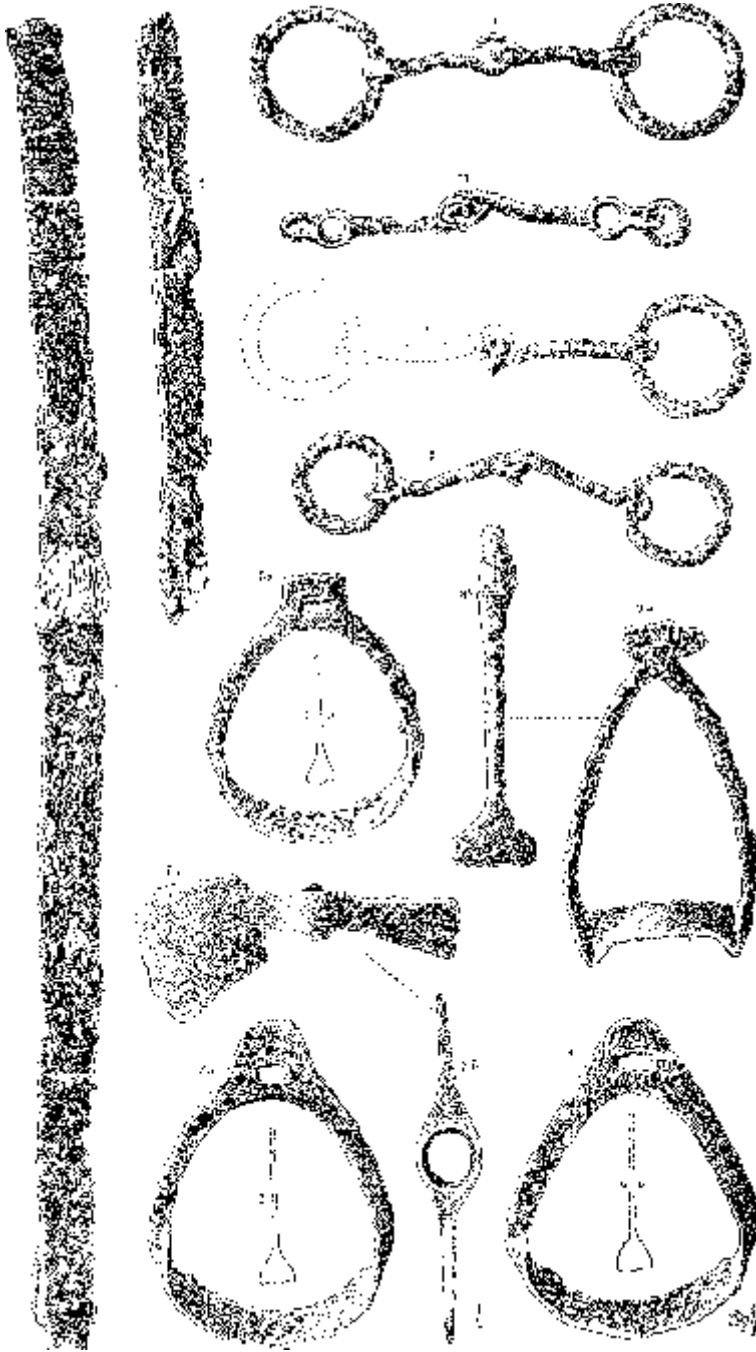
A nyugati népek védekező taktikájukkal elérték azt, hogy őseinket, mint lovasnépet a legnehezebb harcfelelet elé állították. A lovassági fegyvernem egész felépítése: feladata, taktikája, eszközei és fegyverzete minden másra inkább feljogosít, mint várívásra. Minden időkre szóló megállapítás, hogy lovas hadsereg legnehezebb harcászati feladata a várbevétel. S ha már nem térhet ki ilyen nehéz harcfelelet megoldása elől, nem formális ostrommal igyekeznek a vár birtokába jutni, hanem a sokkal egyszerűbb, de aránytalanul hosszabb ideig tartó s személyes bátorság, önfeláldozás helyett inkább ügyességet, mozgékonytságot, éberséget kívánó kiéheztetés útján. Nem szabad azonban (elfelejtenünk, hogy amilyen óriási jelentőségű a nyugati népek életében a védekező taktikára való áttérés a honi föld megvédése: »szempontjából, ép annyi hátránnyal is járt részükre ez a taktika abban a tekintetben, hogy őseinkkel szemben döntést egyedül biztosító offenzív hadműveletek, magyar földre irányított hadjáratok sikeres lefolytatására képtelenek lettek őket. Hogy a 955-i augsburgi vereség, melyben 4 dandár (tehát a magyar sereg fele) semmisült meg, a magyarság szempontjából nem vált sorsdöntő jelentőségűvé áriban az értelemben, hogy a nemzet megsemmisülését, Európából való kiűzetését vonhatta volna mágia után, egyedül Nyugat X. századbéli védekező taktikájának s offenzív fellépésére való alkalmatlanságának tudható be. Ennek tulajdonítható, hogy bár lehetetlenek lettek őseink további vállalkozásait Nyugat felé, megtépdeste a legyőzhetetlenség babérkoszorúját, melyet félszázadnál továbbtartó állandó harcsikerek fontak őseink homloka köré, arra azonban még sem volt képes, hogy a Volga-Rajna közti hún birodalom és a fél Európát megszállva tartó avar uralom megsemmisítésének analógiájára őseinket kitessékelje Európából.

160) Gerhardi: Vita S. Oudalrici 3. fej.-ében találjuk, hogy az augsburgi püspök a magyarok 955-iki támadását megelőzően nagy gondot fordított arra, hogy „... civitatem quam ineptis valliculis et lignis putridis circumdatam invenit, muris cingere valuisse, quia in his temporibus Ungarum sevitia in istis provinciis more demoniorum crassabatur”,

Honfoglaláskorabeli magyar kard és szablyák.

II,

Honfoglaláskorabeli fegyverzet és felszerelési tárgyak.

5. Fegyverzet és felszerelés.

Őseink fegyverzetének pontos ismerete két szempontból fontos: a) meghatározza, hogy milyen jellegű lovas fegyvernemhez tartozott az ősmagyar katona és b) lehetővé teszi azt, hogy a taktikájában követett alapelvekre biztosan rámutassunk. Amikéit tehát az egykorú kútfők a magyar lovas fegyvernemre vonatkozólag figyelmen kívül hagynak, vagy esetleg helytelenül látnak meg, azt pótolják a fegyverzet minőségéről fennmaradt leírások és feltárt emlékek.

Ami a fentemlített első szempontot illeti, az ősmagyar fegyverzet a legfőbb argumentum a magyar lovasság közepes nehéz jellege mellett. A következőkben a fegyverzett leírásával kapcsolatban bizonyítást fog nyerni, hogy a X. század magyar rittene Bogenschützen«-ek (lovasságiak), sem a nyugati, nehéz lovassága Szent István koráig sem a Delbrück említette »befegyverzettű páncélos lovasok kategóriájába nem tartózkodott, hanem mintegy átmeneti jellegű volt a kettő között állott.

Leo császár Taktikája XVIII. fejelet 48. paragrafusában tesz említést a turk-magyar fegyverzet részéről. Eszerint a kard, páncél, íj, és kopja azok a harceszközök, melyekkel őseink rendelkeznek. Lövő, vágó és szűrő fegyverek nagyszerű kombinációjával állunk szemben, melyek értéke csak növekszik azáltal, hogy gyors támadó mozdulatokat nem akadályozó és a saját védelmet megkönnyítő páncélzat borítja a testet¹⁶¹). Ez a páncélzat akár nemezre vart vas vagy szárú pikkelyekből, akár ércláncszövetből, vagy bőryanagból készült, a hozzávaló ércsisakkal adja meg a magyar lovasnak azt a speciális jelleget, melynél fogva őt középhez fegyverzetűnek lehet mondanunk. Sőt nagyon valószínű, hogy könnyebb súlyú pajzsokkal is rendelkeztek az íjjal fel nem szerelt vezetők s így ez a védőfegyverszintén használatban volt őseinknél. Közvetett bizonyítékaink ugyanis annyira plauzibilissé teszik meglétüket, hogy nincs okunk a pajzsok, ha nem is általánosabb jellegű, de egyeseW részéről történt alkalmazásában kételkedni. Páncélzat, sisak és pajzs együttes jelenléte pedig inkább a nehezebb fegyverzet, mint a tisztán könnyű mellett argumentál¹⁶²).

161) Leo: Taktika, XVIII. fejelet 49. §. „De nemcsak ők maguk öltenek fegyvert, hanem előkelő embereik lovaikat elül *vassal* vagy lemezzel vértetik”.

162) A „pajzs” nem magyar szó, miért is Salamon F. arra következtet (I. m. 785. old.), hogy őseink nem is használták, mert balkarra téve akadályozta őket a lövésben. Salamon F. később ellentmond önmagának,

A magyarsággal szoros kapcsolatot fenntartó, sőt a kabarok csatlakozásával rokonsági viszonyba jutott kazárok hadseregében a pajzs lényeges szerepet játszó védőfegyver volt. A már több ízben idézett Sukrallah perzsa és arab kútfők nyomán azt írja a kazárokról, hogy »amidőn királyuk felül, 10.000 lovassal vonul ki, s mindegyik lovasnál vas nyárs van, 2 rőf hosszú. Minden helyen, ahol megszállnak, ama nyársakat a földbe szúrják és pajzsait rájuk akasztják; így ezek köröskörül mintegy erős kőfalat képeznek, úgy, hogy éjjel senki sem támadhatja meg őket¹⁶³).

Ismeretes Árpád fejedelemmé választásának az a mozzanata is, hogy a »kozárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelik fel Árpádot s így tevék fejedelmökké ...¹⁶⁴).

A kozároknál eszerint fontos szerepet játszott a pajzs, melynek úgy a harcok folyamán, mint a legfőbb¹ katonai méltóságba való beiktatás ünnepélyes pillanataiban! meg volt a maga nagy jelentősége és rendeltetése... Jogos tehát az a feltevésünk, hogy kozár analógiára nálunk is alkalmazáshoz jutott védőfegyver volt a pajzs. Különbösen is abból, hogy Konstantinos görög császár a pajzsra emeltetést kozár szokásnak jelöli meg, még nem következik az, hogy a pajzs őseinknek fegyvertárához nem tartozott. Az egész inkább úgy magyarázható, hogy miután őseink először álltak történetük folyamán: ilyen vezérválasztási aktus előtt, a külsőségekben a szomszéd, szövetséges és részben rokon kozár szokást tették magukévá, anélkül azonban, hogy a pajzsot a kozároktól kölcsönözték volna.

Korábban kifejtettem már azt a nézetemet, hogy a német hadszervezetben, I. Henrik korában beállott reformtörékvés magyar hatásra vezethető vissza. Ez a német hadügyi reform pedig abban állott, hogy Liutprand szerint — a merseburgi (Riade mellett, Szász orsz.) győző a magyarok ellenében olyan könnyebb lovasságot szervezett, mely pajzosokkal fogta fel a magyar sereg félelmes nyílzáporát, így téve lehetővé azt, hogy nagyobb veszteség nélkül és tömören maradt, meg nem bontott sorokban közelíthette meg a támadó magyarokat. Német pajzos lovasság felállítása tehát az őseinkkel

mert munkája más helyén egész pajzos magyar hadosztályok meglételére enged következtetni.

163) Thury J. i. m. (Századok, 1896. évf. 783. old.)

164) Konst. Porph. „De administrando imperio” c. munkája. — V. ö. Hunfalvy Pál i. m. 213. old.

való sűrű harcrintkezést szem előtt tartva, minden valószínűség szerint a magyar lovas mintájára történt.

A pajzs szerepe azoknál a harcoknál, ahol ezzel a védőfegyverrel voltak ellátva a csapatok, főként az lehetett, hogy megvédett a nyíl vagy az ütő, vágó és szűrő fegyverek behatása ellen¹⁶⁵). Vájjon általános jellegű védőfegyver volt-e is nemcsak az előkelők (tisztikar), hanem minden egyes harcos fegyverzetének kellékét képezte-e, kellő adatok híján nem bizonyítható.

A kérdés határozottabb formában való eldöntését az nehezíti meg, hogy az egykorú kútfők hallgatnak a magyarság pajzsairól, a honfoglaláskori sírleletek pedig nagyon gyér emlékeket hoztak napvilágra¹⁶⁷). Az előbbinek az lehet talán a magyarázata, hogy őseink harcában a csatadöntő tényező mindig az íj mesteri alkalmazása volt, s így a pajzsnak, mint harc-eszköznek kiemelésére nem helyeztek a kútfők súlyt. Az utóbbinak vagyis a gyér előfordulásnak meg csak az szolgálhat egyedüli plauzibilis magyarázatául, hogy a pajzs vagy nem volt hazai gyártmány, s így előállításra sok pénzbe, pótlása nagy nehézségbe ütközött, vagy olyan volt anyaga, hogy elkorhadt és emléke nem maradhatott fenn. Az első esetben a

165) Salamon F. i. m. 785. old.-án meg úgy véli hogy a pajzs nyíl ellen nem védett, tekintve, hogy rendszeren fából volt, bőrrrel bevonva, Csak a szűrő fegyverek (kopja stb..) fölfogására volt jó s azon lovasok viselték, kik a tömeges rohanás fegyverével, a kopjával szoktak harcolni.

166) R. Horváth Jenő: A magyar hadművészet Árpád korában c. alatt (Árpád és az Árpádok, 85. old.) azt írja, hogy „a pajzs mint általános védőfegyver nem szerepelt, mert ez az íj kezelését megnehezítette volna: de használatban volt az íjat már nem használó vezéreknél és alsóbb parancsnokoknál. — Boncz Ödön is „Vázlatok a magyar viselet történetéből” (Arch. Ért. ujfolyam VI. köt. 198. o.) c, értekezésében abban a hitben él, hogy „a pajzs csak az előkelőbbségnél volt elterjedve”. — Salamon F. szerint (i. m. 785, old.) sem volt a pajzs általános védőfegyver. „Legfeljebb egyes hadosztály lehetett pajzsos, sőt valószínű: hogy csak a főemberek viseltek ilyet”. — Hampel József: Alterthümer des früheren Mittelalters in Ungarn c. művében szintén nem tud határozott választ adni a pajzs használatára vonatkozólag. Szerinte az a körülmény, hogy a magyar lovas testét páncél fedte, feleslegessé tehetette a pajzs alkalmazását (1. köt. 213, old.) — A lovassírokban a pajzs semmi biztos maradványát nem találjuk, mer} vannak ugyan a pilíni, verebi és székesfehérvári sírokból vasrészek (Eisenbeschlägt), de hogy ezek pajzsokkal volnának kapcsolatban, az Hampel szerint, még nem világos előttünk”. Ha azonban mégis lett volna pajzsuk, úgy — szerinte — keletről kellett magukkal hozniok, mert a magyar specialitásnak tartott pajzs analóg formáit Nyugaton nem találjuk meg. (1. m. 1. k. 215. old.)

167) Pulszky Ferenc: „A magyar pogány sírleletek” c. tanulmányában (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIV. köt. 8. old.) *emjiU*, hogy báró Nyári Jenő a pilíni vezérekkorabeli temetőt felásatva több napvilágra került vasdarabból arra következtetett, hogy azok a „fapajzs összetartására” valók voltak. Pulszky szerint, miután pajzsoknak nyoma sincs a sírleletekben, valószínű, hogy a „pajzsok fából és bőrből készültek, melyeket a föld sava megemésztett.”

a legnagyobb nemzeti-vagyon pocsékolás lett volna ilyen értékes harceszköznek, mint aminő volt a pajzs is föld alá temetése és pusztulásra ítéltése. Ezek tehát vagy nem tétettek sírba az elhunyt vitéz mellé, vagy pedig anyaguk miatt pusztulás várt rájuk s így nem is találhatók fel egy hon foglalási-kori sírban sem.

A p á n c é l r u h a (Pán c é l z a t), illetve vértzet is régóta ismert és használt eleme volt a magyarság harci felszerelésének. Már a magyar-ugor korban találkoztunk vele; tudomásunk van ugyanis arról, hogy akkoriban az előkelőbbek, a fejedelmek, idegenből hozott, sűrűszemű páncéltözetet vettek magukra, ha valakivel harcba bocsátkoztak¹⁶⁸). Általános jellegűvé azonban csak akkor lesz a pánicélruha viselése, mikor a hunokkal történt asszimilálásunk bekövetkezett. A hunokról fennmaradt legrégebb tudósítások szerint »mindnyájan páncélos lovasok«. Vájjon ez a hun páncélzat vaspikkelyekből való volt-e, vagy csak erősebb bőrből, nyílt kérdés, melyre konkrét adatok híján határozott választ adni nem tudunk. Talán mindkét fajta lehetséges volt, s az előkelők, a parancsnokok — akár csak a magyar-ugor kbr (fejedelménél láttuk, — páncélinget, a közvitézek pedig bőrvértet viseltek¹⁶⁸.

Hogy a magyarság harcfelszerelésének tényezője volt a vértzet, azt maga a »vért« szó igazolja, mely szerint oszétalán jövevényszó nemcsak őseink Kaukázus feletti tartózkodásának nyelvi bizonyítéka, hanem a magyar lovasság páncélos jellegét igazoló argumentum is. Vájjon minő volt őseink páncélzat-anyaga, arra két eshetőséggel válaszolhatunk: Vagy nehezebb anyagból készült (vas, csont, szarupikkely) s ekkor előállítás körülményesebb és nagyobb költséget igénylő volt, vagy csak keményebb bőrből való volt s akkor hazai gyártmány is lehetett. Az első esetben nem valószínű, hogy a komoly értéket jelentő páncélzat a föld alá került volna s így hiába is keresnők a honfoglaláskori sírokban; a második esetben ugyan lehetséges lett volna a vitéz páncélzatban való eltemetése, de ekkor meg anyagának természete folytán ma már nem találhnánk rája. Leo művének őseink előkelőiről, illetve lovaik fegyverzetéről szóló helyén vas és nemez vértzetről tud¹⁶⁹).

168) Salamon i. m. 789. old. — Zichy szerinf i. m. 58. old. a hűri páncél alatt bőrvértet vagy csak erősebb bőrruhát kell értenünk, Ércpánélok Kínában is csak a Han-dinasztia korában kezdtek lassan használatba jönni.

169) Leo: Taktika XVII.1. fej. 49. §. — Maurikios görög császár is azt tanácsolja taktikájában, hogy „a tiszték és előkelőbbek lovainak homloka

Salamon F. azt hiszi, hogy az alsó, testhez álló kabát, vágyig dolmány vagy ködmön, melyet öv Szorított a testhez (ezt nevezhették a görögök zóosztárionnak) volt a »néha ércláncövezettel vagy érc és csontpikkelyekkel fődött páncél¹⁷⁰).

Bármint áll is a dolog, a magyar lovasság vérttel ellátott volt, s így nem mondható tisztán könnyű lovasnak, aki csak nyilai kilövéséhez vagy kopjái eldobásához ért s megfelelő vértzet híján közelharcba bocsátkozni soha nem merészel. Az is joggal állítható, hogy fürgesége, mozdulatainak gyorsasága folytán különböznie kellett a Nyugaton alkalmazott nehéz fegyverzetű lovasságtól, mely vértzeltének jelentékeny súlytöbblete miatt mozgékonyágában nagy mértékben korlátozva volt. E két körülmény összevetéséből vonható az a következtetés, hogy őseink lovasserege a középnehéz fegyverzetűekhez tartozott, lévén páncélzata jóval könnyebb, mint a nyugati népeké¹⁷¹).

Ami a sisakot illeti, itt is különböző véleményekkel állunk szemben. Leo egyáltalán nem tesz említést róluk. Salamon F. is azt hangoztatja, hogy nyugati értelemben vett sisakjuk nem volt őseinknek. Indokolása az, hogy »ez nehéz is, nagyon meleg is«, különösen nyáron. Kopasz fejen — (mint volt a magyarnak) kellemetlen is a viselete. De, hogy a vágófegyverek ellen némileg védve legyen, nemez vagy prémsüvegén

és melle legyen ellátva vaspáncállal vagy az avarokéi módjára nemezpáncállal.” (Salamon i. m. 770. old.)

170) Zichyi i. m. 59. oldalán a hún vértzetről mondottak analógiájára amellet kardoskodik, hogy a hon foglaláskori magyarok vértjei is alig lehetnek mások mint bőrvértek. Feltevését arra alapítja, hogy „vasvértnek vagy páncélingnek nyoma nem mutatható ki a honfoglaláskori sírokból.” — Rónai Horváth Jenő i. m. 58. oldalán akként nyilatkozik, hogy őseink védőfegyvere a vért (mellvas) ...” — Pauler i. m. 3. old. szerint a magyar mellét páncéling fedte.” — Vértzetet említ Liutprand X. századbeli író is Antapodosisában (II. fej 31. alatt), mikor a magyarok 933-i merseburgi veresége alkalmával őseink menekülését rajzolja. (V. ö. Lüttlich i. m. 35. old.) — Hampel i. m. 212. oldalán azt találjuk, hogy honfoglaló őseink testét vagy „Schuppenhemd” vagy „Drahthemd” fedte. Ezt a feltevést látszanak igazolni azok a páncélinghez tartozónak látszó leletek, tárgyak, melyek az. u. n. Dnyeper melléki kard lelőhelyén jelentékeny számban 40 nagyobb és 40 kisebb) találtattak. V. ö. Dr. Szendrei J. megállapítását Magy. Hadtört. Emlékek 29. old.

17D Ez a könnyebb páncélzat azért volt előnyös, mert nem akadályozta a nyíl gyors kezelését. Még Maurikios görög serege is olyan felszerelésű, hogy páncél és íj megférnek egymás mellett. Az u. n. „gunáknak” azért kíván bő formát és bő ujjakat, hogy „mikor páncélosán és ijasan eső éri vagy a levegő nedvesebb a harmattól, ezen öltönyt viselve páncéluk és íjuk felett, használhassák akár az Íjakat, akár a kopjákat”. (V. ö. Salamon F. i. m. 771. old.) — Nagy Géza szerint „ruhára varrt vaspikkelyekből állott a vértzet”, (Ethnogr. V. évf. 202. old.)

elülről egy tenyérnyi széles érclemezt találunk, mely díszül is szolgát s a vágás kivédésére is alkalmas volt«¹⁷²⁾.

Salamon F. érvelése nem eléggé megnyugtató. A sisakot csak harc esetén tették fejükre s erre az időre súlyát is, melegséget is ki lehetett bírni. Ha a nyugatiak szinte talpig vasba bújva kibírtak 7—8 óra hosszát tartó ütközeteket, miért lett volna náluk gyengébb, pipogyább az a magyar, kinek különben vértézete is könnyebb volt nyugati ellenfeleinél. Az is meglehetősen komikusan hangzik, hogy egy tenyérnyi széles érclemez megtudta volna védeni a magyar harcos fejét, olyan hatalmas vágófegyverrel szemben, mint a nyugati népek által használt súlyos kétélű kard és olyan ellenséggel szemben, melynek legfőbb ereje s jóformán minden tehetsége a hasításra szánt kard kezelésében rejtett. Nem valószínű tehát, hogy a magyar közelharcba bocsátkozott volna csak egy esetben is, ha a nyugatiak kardja ellenében nem rendelkezett volna erős felépítésű és védelmet ígérő sisakkal. A Salamon F. említette érdemeivel díszített süveg azóta kísért hadtörténetíróink soraiban ércsisak helyett, mióta Lehoczky Tivadar a szolvyvai ásatásokkal kapcsolatban egy érc (ezüst) lemez fekvéséből arra következtetett, hogy az csak süvegdísz lehetett¹⁷³⁾. Minthogy az ércsisak hiányát Leo hallgatása is megerősíteni látszott, széles rétegben elfogadott lett, Lehoczky megállapítása, melyet így Salamon F. is magáévá tett, sőt még Pulszky is akceptált azzal, hogy a galgóczi lelet egy nagyobb, felfordított pajzs alakú ezüst lemezét a szolvyvai analógiára süvegdísznek vette.¹⁷⁴⁾ Pulszky egyébként ércsisak nem létét arra a két koponya leletre is alapítja, melyek Benepusztáról és a verebi sírból kerültek ki. Az előbbi helyen Jankovich Miklós ásatott s egy napfényre került koponyának sérülése, illetve forradásai alapján hangsúlyozza, hogy »a régi magyarok nem viseltek sisakot, csak kucs-mát«¹⁷⁵⁾. Érdy János meg a verebi pogány-sír leletet írva le, tesz említést egy koponyáról, melyen egy vágott vagy zúzott seb nyomai láthatók¹⁷⁶⁾. E negatív bizonyítékok alapján konstatálja Pulszky, hogy »a magyar lovasnak nem volt sisakja«.

172) Salamon F. i. m. 787. old.

172) Lehoczky Tivadar: A szolvyvai hún sír. (Arch. Ért. 111. k. 201 — 206. old.) Az 5" hosszú, lenn 3 és fél" és fenn 4 és fél" széles *ezüst lemezen*, mely a *nemezes süvegre* volt olyanformán szögezve, mint azt útkaparróink kalapjain látjuk, aranyozott levélszerű arabeszkkel, lent pedig koronaalakú átvert cifrázatok díszlettek.

174) Pulszky F. i. m. 13. old.

175) Akad. Évk. II. 281. old.

176) Akad. Évk. IX, köt.

»A főveg nemezéből készült, prémmel díszített kucsma lehetett, melyhez elől pajzs-forma díszes ezüst lemezt alkalmaztak«¹⁷⁷). A kucsma vagy nemez süveg használata mellett érvel Boticz Ödön is, mikor azt mondja, hogy »a süvegről csak annyit tudunk, hogy azt arannyal is díszítették. Alakja alkalmasint a skytha puha főveg volt és főleg állati prémekből készülhetett. Hogy ércsisakot viseltek volna, nem valószínű... « sisakok helyett bőr vagy nemez főveget viselek, melyeket érclemezzel erősíthettek meg«¹⁷⁸). Érdekes azonban, hogy Boncz Ö. a szolyvai sírból előkerült s Lehóczky által leírt ezüstlemezt mégsem tartja süvegdísznek, mint ahogy Salamon is hiszi, hanem puzdra vagy tegezborítónak, mert szerinte, »ahol a nemez süveg ércerősítőt kapott, ez a Trajánus oszlopán látható pékdíák szerint (jazig lovasok) mindig egész felületét behálózó pántok alakjában történt«¹⁷⁹). Ez a jazig sisakfajta eszerint tulajdonkép egy átmeneti forma lenne a kucsma és az ércsisak között¹⁸⁰). Hampel, az európai híru archeológus azt hiszi, hogy a sisak valószínűleg bőrányagból való volt¹⁸¹) és lehet, hogy azok az ezüst lemezek, melyek a honfoglaláskori sírokból előkerültek, sapkának, kalpagnak elejét díszítették. Csak hogy szerinte ez esetben az alsó, görbült, domború részeknek kellene felül lenni; azonban a rajtuk levő virágdíszek menete és állása ép a megfordítottat követeti, miért is azt tartja valószínűnek, hogy »das Blech die Vorderseite einer Ledertasche zierte«, s helyesebb, ha tarsolylemezekre gondolunk, mint sem süvegdíszekre¹⁸²). Ezzel a kézenfekvőbb feltevessel aztán megdőlt Lehóczky hipotézise s nem marad más hátra, mint vagy

177) Pulszky. F. i. m. 17. old.

178) Boncz Ö. i. m. 198. old. — Dr. Szendrei J. „Magy. Hadtört. Eml.” című művében (29. old.) oda nyilatkozik, hogy a *sisak* erős nemez főveg, ezüst és más fémlapokkal borítva; emellett azonban egyesek vagy csapatok ősi formájú bronzsisakokat is használhattak.

179) Boncz Ö. i. m. 198. old. — V. ö. Zichy i. m. 80. old., aki szintén Boncz álláspontján van; „a honfoglaláskori leletek jellemző és elég gyakori tárgyai közé tartoznak a díszes ezüst *tarsolylemezek*”.

180) Zichy i. m. 54. old.

181) Hampel i. m. 1. k. 211-212. old.

182) Hampel i. m. 11. k. 456. old.-on részletesen leírja a szolyvai ezüstlemez lelethez hasonló galgóczi leletet, melyet virágmotívumok díszítenek, alakja pajzs, s huszártarsolyhoz hasonló. Legnagyobb hossza 13 cm. a legkülsőbb szélessége 11 cm., az egyenes szél szélessége pedig 95 mm. Fel-tűnő az az ingadozás, mely Hampelnél a kérdéssel kapcsolatban mutatkozik. Egyszer kijelenti, hogy valószínűleg bőrányagból való volt a sisak; máskor süvegre gondol, melyet elül ezüst lemez díszített, majd azt is lehetségesnek tartja, hogy ez az ezüstlap nem is süvegre volt erősítve, hanem tarsolynak volt fedőlemez dísz. Ez a nagyfokú ingadozás és ellentétes megállapításokhoz vezető bizonytalanság mutatja, mily nehéz e téren határozottabb színezetű kijelentéseket tenni.

a Hampel említette børsisakokra, vagy a nehézlovasság ércsisakjaira gondoljunk¹⁸³). A børsisakok mellett csak negatív értelemben vett bizonyítékok vannak, amennyiben a magyarországi honfoglalás kori sírleletek Hampel szerint nem nyújtanak olyan támpontokat, melyekből akár vasvértzetre, akár ércsisakok meglétére lehetne következtetni. Hampel érzi azt, hogy a kis tenyérnyi ezüstlemez ott a süveg elején nem mondható komoly formában fejeződő harceszköznek s így nem tud más következtetésre jutni, mint arra, hogy őseink sisakjai bőranyagból készültek.

A tévedés szerintem arra a ma is gyakran vallott nézetre vezethető vissza, mely minden kritika nélkül elfogadja azt a helyesnek hangzó feltevést, hogy honfoglaló őseinket teljes fegyverzetükben hantolták el s így a vértnek és sisaknak ott kellene lenni a napvilágra került lovassírokban. A honfoglalás kori sírok leleteinek tanulmányozása arról győzhet meg mindenkit, hogy

a) csak oly fegyverzetrészek és felszerelési tárgyak kerültek föld alá, melyek vagy tulajdonát képezték a vitézeknek, vagy könnyen pótolható s így nélkülözhető darabok voltak. A házilag készült vagy táborig kovácműhelyekben előállított nyíl és kopja (lándzsa) hegyek, kések, zablák, kengyelvasak és a hun földön készült szablyák nem tekinthetők tehát olyan értékeknek, melyekről a hadsereg vagy az eltemetett utódai le nem mondhattak volna s pótlásuk nagy nehézségbe s jelentékeny anyagi áldozatokba kerülhetett volna¹⁸⁴).

b) a leletek között vegyesen vannak honi földön készült és importált darabok (főként kardok);

c) az értékesebb harc felszerelési tárgyak vagy egyáltalán nem, vagy csak 1—2 részdarabbal képviselve (mintegy jelképileg) fordulnak elő a sírokban. Így a vértzetnek, pajzsnak és sisaknak vagy mines nyoma (mint a legtöbb sírban), vagy csak egy-két könnyen pótolható része került föld alá¹⁸⁵). Ez érthető is, hisz import darabokról van szó, melyeknek pótlása jelentékeny vagyona, nagy fáradságba és hosszabb időbe került. A sírok nagy része ló és kutya csontvázakat is tartalmaz.

183) A jazig mintájú ércpántokkal díszített nemezsüveget kellő adatok híján kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni.

184) Hampel i. m. I. 57. old-án is ezt a nézetet vallja. Szerinte a kovács kézműipar nagyon elterjedt lehetett. A táborig kovácsok készíthették a vasból való kengyelvasakat, zablákat, késeket, nyílhegyeket; kivételt csak a kardpengékkel tesz „welche alle von Osten kommenden Reitervölker vermuthlich aus bedeutenden Fabrikationszentren bezogen” — mondja Hampel.

185) Hammel: i. m. II. k. 774. old.

Ez amellet bizonyít, hogy ezek az állatfajták könnyen voltak pótolhatók s legyilkolásuk nem jelentett nagyobb áldozatot; viszont az a tény, hogy p. o. ja lócsontváz nem volt egy sír¹⁸⁶⁾ban sem a maga teljességében jelen¹⁸⁶⁾, amellet érvel, hogy *nem volt* épen szükséges minden tárgyat a maga egészében, elföldelni; a nyilakból is rendszeren 5—6 darabot tettek a haw lott mellé. Sőt arra is van bizonyítékunk, hogy bizonyos körülmények között (ha külföldön esett el a harcosi, vagy kevés idő maradt eltemetésére) elégették az ősmagyar vitézeket, s ekkor egyáltalán nem kísérték túlvilági útjára kedvenc harceszközei és felszerelési tárgyai.

A síroknak eme tanúságai tehát igazolják ama feltevése, met, hogy a vértzet pajzs és sisak hiánya — ez a negatív argumentum — nem jelenti még azt, hogy őseink feltétlenül nélkülözték ezeket a harcfelszerelési tárgyakat. Ha arra gondolunk, hogy az ősmagyar hadszervezet zsoldos alapokon nyugodott e korban s a zsoldos katonáit yagjy zsoldba fogadó gazdái (fejedelem, törzsfőnök) vagy maga a törzs láttál el vagyontérő fegyverzet és felszerelési tárgyakkal, könnyen meg érthetjük azt, miért találunk csak csekély értékű és könnyen pótolható tárgyakat a sírokban s miért hiányoznak az értékesebb importált darabok. Ha minden harcost teljes fegyverzetben temettek volna el (ide értem a részint természetes halállal, részint harcok folyamán elhunytakat), a lóállománynak micsoda okatlan pusztulása következett volna el, s a vagyont jelentő pajzs, sisak és vértzet elföldelésével micsoda érthetetlen pocsékolás, a nemzeti vagyon *milyen* bűnös elherdálása állott volna elő. Vájjon feltehető-e arról a magyarról, kinek katonai főlényét félelemmel vegyes bámulattal szemléié Nyugat, az az esztelenség, hogy harcai sikeres lefolytatásához és harcfőlénye megtartásához elengedhetetlen kelléket képező anyagi eszközeit; pajzsot, sisakot, vértzetet, ezeket a nagybecsű és nehezen pótolható dolgokat a föld méhébe rejtse s így a használatból örökre kivonja! Még a mai fejlett technika, a nagyszerű szállítási és gazdasági viszonyok mellett sem volna ilyen érthetetlen nemzeti vagyon pocsékolás elképzelhető. Hát a honfoglalás korában, mikor a ló az egyetlen lehetséges *szárazföldi közlekedési tényező és a nemzetbiztosító harcoknak* az emberen kívül legfontosabb eleme, a pajzs, sisak és páncélzat pedig az ellenfél leghatásosabb fegyverének: a kardnak egyetlen komoly ellenszere volt! Könnyen lehetséges, hogy

186) Zichy i. m. 62. old.

Magyarország területén hiába is kutatnánk tehát honfoglaláskorabeli pajzs, sisak és vértzet után. Ezeket a tárgyakat csak külföldi lelőhelyeken remélhetjük feltalálni, de ott is csak azokon a helyeken, amelyekhez magyar vereség neve fűződik, ahol az ellenség maradt a csatater ura; bár nem valószínűtlen, hogy az ellenség is szívesen tartotta meg magának az elesett magyar vitéz fegyverzetét, ha másért nem: emlékül!

Ilyen lelőhely lehetne Merseburg vidéke, de főként a Lechparti Augsburg város környéke. Ez utóbbi helyen napvilágra is került egy turáni jellegű sisak, melynek Európa más helyein (Posen, Bajorország, Salzburg) talált, lényegében hasonló társdarabjait¹⁸⁷); Meynert szerint a német tudósok magyar, illetőleg »avar« sisakoknak nevezték el s mely »a fejhez illő bronz vagy vassapkából áll, a fej tetején csúcsba megy át s mozgatható orrvéddel van ellátva; a nyakait többnyire a sisak alsó széléhez függesztett sodronyszövetek, vagy — ritkábban — mozgatható, tagozott vért-lemezek védik.¹⁸⁸). Kápolnay e sisakok alakjában látja a vezérek korabeli magyar sisakok típusát. Megerősíti nézetét az az általa is hangoztatott körülmény, hogy a Lechmezőn talált sisak alakja tökéletesen egyezik azokkal a sisakformákkal, melyeket az ósaszir és perzsa emlékeken látunk ábrázolva és melyeket a Perzsiában készült (XVI. század), jelenleg a müncheni könyvtárban őrzött, középzásiai lovas harcosokat feltüntető Sah-Name kódex miniatűr festményein látunk. Könnyen feltehető, hogy ezi a Lechmezőn talált turáni jellegű sisak valamelyik vezérkorabeli magyarnak képezhette tulajdonát s így talán ebben az emléken találhatjuk fel az e korbéli magyar sisak típusát. Sisakot helyez Pauler is a nyírt fejű magyar fejére¹⁸⁹) és sisakban látta ábrázolva Ballagi Aladár is egy kievi domborművön a bessenyő vagy magyar harcosokat¹⁹⁰). Ezt a feltevést látszik igazolni a lobbesi (Franciaország) monostor apátjának, Folcuin-nak ama értesítése is,

187) V. ö. Meynert i. m. 10. old.

188) Kápolnay P. J.: Az ősmagyar kardok és sisakok alakjáról. (Arch. Ért. 1880. évf. 201. old.)

189) Pauler Gy.: A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt 1. köt. 3. old.

190) Ballagi Aladár: Magyar tárgyú emlékek Orosz és Lengyelországban Arch. Ért. VIII. köt. Újfolyam 248—255, old. A Wladimir nagyherceg által 1008-ban épített és szt. Mihályról nevezett kievi kolostor templomában vörös homokkőbe vésett dombormű létható, mely azt a jelenetet ábrázolja, mikor két páncélos lovas vitéz hosszú pikájával átdőf egy földön fekvő csúcsos sisakú, szakállas-bajuszos harcost. Ballagi szerint itt egy Kiew ostromával kapcsolatos orosz-magyar ábrázolással állunk szemben. A páncélos vitézek oroszok, a letiport, kerekded arcú, kurta zekés férfi pedig egy magyar.

hogy a magyarok 954-i vállalkozása alkalmával ezer meg ezer sisakos vitéz közeledése volt látható¹⁹¹). Akár bőr, akár vas (bronz) képezte a sisak anyagát, annyi kétségtelen, hogy ősünk vértetének kiegészítéseképpen a fejtelt sisak fedte.

Az a körülmény, hogy egyes fegyverzet-darabok (pajzs, páncél, sisak) nem kerültek föld alá — amellet a korábban hangoztatott feltevés mellett bizonyít, hogy ősünk honfoglaláskorabeli hadserege csak zsoldosokból állhatott. Ezek a tárgyak ugyanis törzs-vagyonszámba mehettek, tehát a törzsgazdagjainak adójából szereztek be, illetőleg a zsoldostartó vezérek (törzsfők) rendelkeztek felettük. A vitéz mindenesetre nem vihette magával a másvilágra, mert zsoldos jellege ezt nem tette számára lehetővé. Hogy néhány sírlelet tanúsága szerint mégis néha-néha értékesebb tárgyak kísérték őket utolsó útjukra, annak magyarázatául az szolgálhat csak, hogy harci vállalkozásaik folyamán a közös zsákmány elosztásakor bit fokukba kerültek olyan tárgyak is, melyeknek megtartásához akár megállapodásszerűen, akár másúton, de mindenesetre a törzs-vagyon jelentékenyebb megkárosítása nélkül hozzá juthattak. Ez a nyitja annak, miért találunk házilag készült, s talán a harcos magántulajdonát képező tárgyakat¹⁹²) a honfoglaláskori sírokban olyan anyagokkal együtt, melyeknek külföldi származása az anyag, kivitel, forma után ítélve kétségtelennek látszik. A különböző típusú eszközök együttes jelenlétének ez az utóbbi feltevés az egyetlen, számbavehető magyarázata.

Az íj a hozzátartozó nyilakkal főfegyvere volt a vezérek korabeli magyarnak. Amíg Nyugat hadvezetősége meg nem találta a nyílhatás kiegyenlítésére alkalmas eszközöket és módokat, halállal, pusztulással járó rettenetes fegyverként szerepelt a IX. és X. század harcaiban. Akár arra szolgált, hogy zavart, fejtelenséget keltsen a meglepett vagy törbe csalt ellenség soraiban, akár égő kanócokat röpitett egy-egy körülfogott: város házai közé — egyként félelmetes harceszköznek bizonyult. Jelentősége főként azért volt annyira nagy, mert — amint a következő fejezetben látni fogjuk — szerepe nemcsak a harc-előkészítés fázisaira szorítkozott, hanem ennél sokkal tovább nyúlt, nem egyszer szükségtelemné téve magát az arctámadást,

191) Pertz: M. G. H. SS. IV. k. 66. old. Folcuin: Gesta Abb. Lobb. „emergbant galearum milia”.

192) Nyílhegy, kopjahegy, kés, szablya, zablá és kergyelvas előállítását a harcos maga is végezhette; ezen munkák elvégzésére az egyes harc-vállalkozások közötti időpont — a hadgyakorlatok s hadjáratokra való előkészületek ideje — különösen alkalmas lehetett. Antapodosis II. k. 8. feje.

úgy, hogy a nyílhatást mindjárt a siker kiaknázása: az üldözés követhette. A nyugati kútfők egyértelműleg oda nyilatkoznak, hogy őseink felülmúlhatatlan ügyességgel kezelték íjaikat s harc-főlényük alapja nem csekély mértékben nyilazásukban való jártasságukon nyugodott.

Az íj anyaga Regino, prümi apát egykorú értesítése szerint szarunemű volt¹⁹³). Ez az értesülés megfelelhet a való-ságnak, mert Salamon F. is az újabbkori középzásiai népek ijanyagát szem előtt (tartva, arra a megállapításra jut, hogy »az ívnek teste vagy erős, ruganyos fából készült s belül mintegy bélelve volt ökor vagy vadkecske szaruval, vagy egészen szarúlemezekből volt összeilletszve s kívül még húrok voltak rányervezve, hogy a ruganyosság biztosítva legyen«¹⁹⁴). A nyíl kilövését az íj két végét összekötő húr tette lehetővé. Ha ez a külső behatás alatt (itt főként az esőre kell gondolnunk) változást szenvedett (meglazult), úgy az íj találati biztonsága is megszűnt, amely körülmény nem egy esetben a magyar sereget harcmegszakításra, sőt visszavonulásra készítette¹⁹⁵).

Az íj elmaradhatatlan tartozékát a nyilak képezték. Ezek tették a szarú-íjlt olyan félelmetes erejű fegyverré. Amíg az íj alakját és anyagát Regino értesítésén kívül csak analógiák alapján tudjuk megkonstruálni, addig a nyilak tekintetében szerencsésebb helyzetben vagyunk; a vezérek korabeli sírok feltárása ugyanis annyi emlékkel szolgál e téren, hogy alakjukat, anyagukat és származásukat egész határozottsággal meg tudjuk állapítani. A nyél, melyre a nyílhegy erősített, faanyagból állott; alakja egy egészen egyenes, de felső végé felé folytonosan vékonyodó vesszőforma, anyaga pedig valószínűleg fenyőfa lehetett. Anyagára vonatkozólag a sírleletek pozitívum» mai nem szolgálhatnak, a krónikások leírásai pedig nem az anyagminőséget és formát, hanem inkább a nyíl erkölcsi hatását tüntetik fel akkor, mikor »áldatlannak, halálthozónak« mondják¹⁹⁶). A nyilak az ellenfél személyének és lovának harcképtelent

193) „multa milia sagittis interimunt, quas tanta arte ex corneis arcibus dirigunt, ut earum ictus vix precaveri possit”. Lütlich i. m. 35. oldalon a „corneus” szó kétféle jelentése közül helytelenül a „sombából valót”, választva, akként nyilatkozik, hogy „Seine Hauptwaffe” war ein Bogen au» Kornelkirschenholz”, ami nyilván tévedésnek minősítendő.

194) Salamon F. i. m. 781. old.

195) A 933.-í merseburgi és 954.-i Lobbes körüli harcok folyamán a magyar sereg visszavonulásának főokát az íjak használata közben témadt' záporosóben kell keresnünk; az eső ugyanis meglazította az íj húrját s az íjat nyilazásra alkalmatlanná tette.

196) Liutprand: Anfapodosis, II. könyv, 4. fejelet. „Corpora sicque cadunt mutuis confossa sagittis”. A „Panegyricus Berengarii” 2. könyvében (M. G.

tie tételére, másrészt tüzet okozó anyagoknak az ellenséges város falai közé juttatására voltak jók¹⁹⁷⁾. A nyílhegyek általában kovácsolt vasból készültek s végük áralakú volt; az áralakú vég dugatott a nyélbe¹⁹⁸⁾, megerősítésre pedig valami bőrszifjéle vagy keskeny (réz-) lemezecke szolgált¹⁹⁹⁾.

Alakjukat tekintve több típusba oszthatók a nyilak. A magyar típusúnak nevezett nyílhegyek fősajátossága Hampel szerint a következő: »Der ungarische Pfeil hat nur zwei Flügel in der selben Fläche, manchmal teilt ein massig ansteigender reitleren Grat die Fläche in zwei Hälften, doch falt derselbe sehr häufig ganz; die Form ist ziemlich veränderlich. Bald ähnelte sie dem Rhombus oder Rhomboid mit scharfen Winkeln, bald sind alle scharfen Winkeln abgerundet, dan ist sie spitz-oval oder mandelförmig, bald wieder liegt die größte Ausweitung gegen die Basis zu und dann nähert sich die Form mehr den Dreiecke.²⁰⁰⁾

Akadnak azonban ettől a magyar formától elütő példányok is a X. századbéli sírokban. Így találunk olyanokra, melyek nem végződnek hegyben, hanem körszelet formájúak s általában csúcsára állított egyenlő oldalú háromszöghöz hasonlítanak, melynél a felülre került alap a nyíl éle. Vannak olyanok is, melyek fecskefark alakúak s vagy úgy vannak a nyélre erő-, sitve, hogy a két hegy a legvégső felső pontja a nyílnek vagy megfordítva: a két hegy közös szára (nyele) szolgál a célbavett tárgy átütésére; az előbbi nyílforma két sebet ütött az ellenfélén, az utóbbi pedig azt a célt szolgálta, hogy a nyílnek testből való eltávolítása nehezebb és veszélytozóbb legyen. Találunk végül még olyan típusokat is, melyek nagyon keskeny élű hegyben végződnek.

Mindezen utóbb említett és a magyartól eltérő típusok Nyugatra mutatnak, onnan is származnak s csak a már élőzőleg hangoztatott módon (lásd a »sisakról« mondottakat) kerülhettek a vezérek korabeli lovas-sírokba. Valószínűnek tartom, hogy a magyar típusnak tartott egyszerű kivitelű nyílhe-

H. SS IV. k. 117. old.) „Ungrorum cupit infaustes differre sagittas tertius” stb

197) Ilyen égő anyagot továbbító nyilakról tudósít a Gesta Episc Cerner. (M. G. H. SS. VII. 428. old): „tela ardentia iaculantur”. 924.-ben Páviát, 954. ben Cambray városát és szent Gaugerikus monostorát is nyilakra tekert égő kanócokkal igyekeztek felgyújtani őseink.

198) Nyugaton ezzel ellentétben úgy készítették általában a nyílhegyet, hogy alsó vége (nyak) lyukban végződött s ebbe dugták bele a nyelet. (V. ö. Pulszky i. m. 11. old.)

199) Lehoczky T. „A szolyvai hún sír c. értekezése. (Arch. Ért. -111. k. 201-206. old.)

200) Hampel i. m. 173. old.

gyek előállítását, illetve az elhasználtak pótlását a harcosok maguk eszközölték. Erre célozhat Luitprand azzal a kijelentésével, hogy őseink a brentai vállalkozást megelőző teleit fegyverkészítéssel és nyílköszörüléssel töltötték.²⁰¹⁾ Csak így módon magyarázható meg az a feltűnő jelenség, hogy a magyar típuson belül is annyi különböző forma található, sőt ugyanabban a sírbán is többféle magyar típus. Nem szabad tehát elfelejtenünk, hogy a harcos szempontjából nem volt mindegy, vajjon milyen formájú nyilat helyeztette a nyíl helyére; a különböző formák ugyanis súlybeli különbséget is jelentettek, és ez a körülmény nagyban befolyásolta az íj kezelésének módját. A harc idegizgató perceiben rendkívül fontos volt, hogy a harcos szinte automatikusan, a megszokottság tudatával kezelje fegyverét, és ne kelljen életével játszó döntő pillanatokban afölött meditatálnia, vajjon a tegezéből előhúzott nyíl milyen típusúhoz tartozó, és vajjon az íjkezelés milyen módját alkalmazza, hogy ezzel vagy azzal a nyíltípussal a kívánt harccélt elérje. Az íj és nyíl annyira egyéni jellegű fegyver volt, hogy csak az tudta helyesen alkalmazni, aki annak minden csínját-bínját ismerte.²⁰²⁾ A mai modern fegyverek holt mechanizmusával szemben az íj kezeléséhez egyéni rátermettség, saszem, acélizom és romlatlan idegrendszer volt szükséges.²⁰³⁾ Az egyéni kvalitásnak ez a nagymérvű előtérbe kerülése megkívánja, hogy a biztos siker eléréséhez szükséges eszközök ne legyenek túlságosan komplikáltak, mert a komplikáció idegörlő kapkodáshoz, ezután idővesztéshez vezet, végül végeredményben balsikerhez vezethet. Nem lehet tehát elképzelni, hogy a X. század magyar harcosa 3–4-féle típusú, különböző anyagú és súlyú nyilat hordott volna tegezében; ez ép a legválságosabb pillanatokban tette volna akcióképtelenné! S ha mégis annyi különféle alakú és anyagú nyílhegy van együtt egy-egy lovassírbán, azok nem azért kerültek együvé, mert együtt használták, hanem azért, mert a harcos saját készítményű nyilait mellé a kegyeletes utódok különböző népeken és helyeken aratott diadalai emléktárgyait,

201) Salamon F. i. m. 781, és 782. old.-án elismeri, hogy a nyíl csak hazai gyártmány lehetett, mégis tagadásba veszi azt, hogy az íj és nyíl készítését a harcosok maguk eszközölték. Szerinte „ívgyártók”-nak kellett lenniük és a harcosoknak csak a kézhez-átvitel volt a dolguk.

202) Vagy egy központi anyagraktárnak kellett léteznie, honnan a nyílveszőket felvételre a harcos, vagy önmaga készítette őket. Bármelyik volt is az eset, — az utóbbi valószínűbb — oly időben kellett a nyílveszőknek birtokába jutni, hogy kipróbálásuk (a találati biztonság megállapítása) lehetséges legyen.

203) V. ö. Salamon F. i. m. 779. old. Az íj hordtávolsága átlag 100 m értékre tehető.

a különböző típusú külföldi nyílhegyeket is útravalóul adták, mint olyan tárgyakat, melyeket az utódok felhasználni vagy nem tudnak, vagy nem fognak már.

Az íj és nyíl, mint távolharceszközők mellett rendkívül nagy szerepet játszott őseinknél a közelharc legfélelmetesebb fegyvere: a kopja. A magyar kopja hossza — Salamoni szerint — kb. 2 méter lehetett s rúdja közepén szíjjal volt elvezetve a hátrადuló fegyvert könnyebben lehessen viselni.²⁰⁴⁾ Valószínűbb azonban a Leo császár említette viselési mód, mely szerint a váll ó-n nyugodott a kopja; ezt én úgy képzelem el, hogy a fegyver nyelének alsó vége a nyeregnek jegy erre a célra kévszített bőrtokjába helyeztetett, amiáltal egyrészt elkerültett ingadozása, másrészt nem állott fenn szüksége annak, hogy szíjjal kelljen a vállhoz erősíteni, ami gyors használatát lehetlenné tette volna. J a c u l u m, t e l u m, p i l u m, l a n c e a néven szerepel a latin nyelvű kútfőkben ez a fegyver, míg” »hegyé«-nek megjelölésére a spiculum szót használták.”²⁰⁵⁾ Eszerint a különböző kútfők használta 4-féle elnevezés alatt nem értendő más és másfajta hajító vagy szűrő fegyver.²⁰⁶⁾ Mert ha ez az eset állana fenn, úgy vagy arra kellene következtetnünk, hogy a magyar csapatok felszerelés dolgában nem voltak homogének s különféle alakulatok (lándzsások, dárdások, dsidások, gerelyesek és kopjások) szerepeltek soraikban,, vagy, hogy együtt viselték valamennyire s az íjon és kardon kívül még 4-féle szűrő-dobó fegyvert cipeltek magukkal.

Az első feltevésnek ellene mend Leo, aki az íjon kívül csak a kopját említi szűrő-dobó fegyverként; de ellene mond harceljárásuk módja is, mely nem tette szükségessé, hogy a szűrő-dobó közel fegyverek különböző nemei szerint tagozódjék a támadásra induló magyar sereg. Egyetlen esetet sem ismerünk a X. század harcai folyamán, ahol magyar részről ilyen fegyverminőség szerint elkülönült sereg küzdött volna. De az utóbbi feltevés: a 4-féle szűrő-dobó fegyver viselése sem bír valószínűséggel, miután Leo császár fenti értesítése, főként azonban ennyi ugyanazon célt szolgáló fegyvernek a józan ész megcsúfoló, fölösleges, sőt hátrányos összehalmo-

204) Salamon F. i. m. 772. old.

205) A spiculum egyébként a nyíl hegyét is jelenti. Liufprand: Antapodosis. (M. G. H. SS. 111. k. 288. old.) 11. könyv 4. fejezet.

206) A nyugati népek szűrő-dobó fegyvere is ezek alatt a nevek alatt szerepel.

zása határozottan tiltakoznak ez ellen a fegyverkombináció ellen.²⁰¹⁾

Őseink a kopját inkább dobásra, mint szúrásra használták. Alkalmazására főként akkor került sor, ha már az ellenséggel vívandó közelharc ideje elérkezett. Kopjáról mint hajítóeszköztől beszélt Liutprand is a merseburgi ütközet részletes ismertetésével kapcsolatban. Szerinte oly gyorsan támadtak a szász lovasok, hogy őseinknek nem volt már alkalmuk kopjájukat másodszer eldobni.²⁰⁸⁾ Ugyancsak ily értelemben tesz említést a magyar kopjáról Gerhardus is »Vita Sandfci Oudalrici episcopi« című életrajzában.²⁰⁹⁾

A vezérek korabeli sírok feltárásakor a legkülönbözőbb formájú és anyagú s Hampel által l á n d i 2} s a h e g y e k-nek nevezeti fegyverrészek kerültek napvilágra. Ez az egymástól elütő lándzsahegy-típus újabb argumentum azon már korábban említett s a nyilak származásánál hangoztatott feltevés mellett, hogy az ősmagyar sírokból feltárt H a r c e s z k ö z ö k nagy része nem hazai eredetű hanem a zsoldos magyar katonának különböző utakon és módon birtokába került emléktárgyai. Az egyszerűbb kivitelű kopjahegyek hazai típushoz tartozhatnak; általában nagyon jelentékeny számban szerepelnek a külföldi (idegen) származású lándzsahegyek. Ezek az elesett hős dicső küzdelmeinek másvilági (átmentésre szánt emlékei a prae-historiai formákon kezdve a Karoling típusúnak nevezett darabokig, majd minden kor lándzsahegy formáját felölelik, aszerint, hogy kitői és hol kerültek őseink kezébe. Van teljesen külön álló típusú mint a törtel-i, van avarmimtájú, talán bronzból való prae-historiai, s vasból való antik forma. Import darab a Karolingi-izlésű keczöli lelet is, melyhez hasonlókat német sírokban találtak nagy számmal.²¹⁰⁾ Erre a meglepő jelenségre Hampel se tud más megoldással szolgálni, mint hogy a prae-historiai és antik formájú lándzsahegyeket véletlenül talált tárgyaknak minősíti, melyek ezen az úton kerültek tulajdonosaik mellé a sírokba. A keczöli leletről meg azt tartja, hogy az avarok ellen

207) Ekkehard: Casus sancti Galli 5. fejjében (M. G. H. SS. 11. köt. 105. old.) a pilum és lancea elnevezéssel ugyanazt a fegyvert jelöli meg.

208) . . . eorum (t. i. Hungarorum) prius vita cum gemitu fugeret, quam secundo iaculorum fulmina mitterentur . . .

209) A püspök, bár védőfegyverzet nélkül jár a várfalak mögött »iaculis et lapidibus undique circa eum discurrentibus, intactus et inlaesus subsistebat«. (Gerhard i. m. 12. fejj.)

210) Hampel i. m. 1. K. 191—193. old. — 11. K. 513—523. old. (Bezdédi lelet, Szabolcs m.) 11. K. 527. (A csomacsatári lelet).

harcolt német csapatok révén maradt vissza itt Panónniában.

Bármilyen körülmények között is jutottak őseink e példányokhoz, annyi bizonyos, hogy az idegenből származók is az elhalt vitéz sírjába tettek, bizonyoságául annak, hogy a vezérek korabeli magyar vitézt nem harcai folyamán használt teljes fegyverzetében temették el, hanem helyesebben — fegyverek kíséretében, melyek csak kisebb százalékban voltak hazaiak s így a vitéz által esetleg használatba vett tárgyak nagyobb részben inkább idegen (nem magyar) származásúak. A zsoldos rendszer, amint már korábban is hangoztattam, nem engedhette meg azt a luxust, hogy a nemzeti vagyon jelentős lecsökkentése következék el egy-egy vitéz elhunytakor; a magyarság, ez a hazát fegyveres kézzel szerzett, nagyra hivatott faj nem lehetett annyira balga, hogy hatalma megalázításának és megtartásának legfontosabb eszközeit, Európa csatamezcin bevált fegyvereit föld alá temesse; csak azt vitte magával, melyhez, mint idegenből származó szerzeményhez joga volt, s melynek a használatból való kivonása akár alkalmatlansága, célszerűtlensége folytán, akár a nemzet érdeke, a közvagyon szempontjából nem volt károsnak mondható.

Ha Liutprand 933.-i harcokkal kapcsolatos elbeszélésének hitelt adhatunk, úgy két kopját vittek őseink magukkal. A kopja nagy átütő erejénél fogva a legveszedelmesebb harceszköznek tekinthető. míg a nyílhatás inkább csak akkor nyilvánult meg, mikor a nyíl a harcost és lovát fedetlen, sebezhető részén találta, addig a kopja áthajolt a legerősebb páncélzaton is, hisz 5—6 méteren belül oly erővel volt dobható, hogy meggingatta nyeregében a legjobb vértezetű lovagot is. Ha már azután a kopja megtette hatását, vagy a távolság csökkenése folytán alkalmazására már többé sor nem kerülhetett, repültek ki hüvelyükből a vágófegyverek.

A vágófegyver eszerint a közelharc tipikus eszköze volt. Alkalmazása annyiban mondható korlátozottnak, mert csak akkor került reája sor, ha a nyíl és kopja nem tudta a maga kívánt hatását elérni s a vágófegyverre mint végső eszközre hárult az ellenség megsemmisítése vagy ha az üldözés mozzanata kezdődött; ez utóbbi esetben a vágató lovas részére a szablya vagy a kard kezelése részben egyszerűbb feladatnak látszott mint az íjé vagy kopjáé, részben nem egyszer egyedüli eszköz is maradt, főként akkor, ha a közelharc előkészítése a nyílanyag kifogyásához és a kopjak hiányához vezetett. Az a körülmény, hogy az egykori kútfőik a vágófegyver helyett in-

kább a nyíl és kopja alkalmazásáról tesznek említést, arra enged következtetni, hogy harcdöntő eszközöknek csak az íj és kopja mondható, míg a vágófegyver inkább szükségköz fegyver. Ezt annál is inkább feltehetjük, mert a nehéz fegyverzetű nyugati lovagokkal szemben a magyar szablya sokkal kisebb hatású, gyengébb eszköz volt, mint a páncélon is árható kopja. Ha főként vágófegyverrel kellett volna őseinknek Nyugat páncélos vitézeivel versenyre kelni, nem hinném, hogy annyi harcibabér fűződnek homlokuk köré. A X. század magyarja harcfőlényét taktikáján kívül csak az íj és kopja pártatlanul ügyes kezelésének köszönhette, ami mellett a vágófegyver csak másodrangú szerepet játszott.

Őseink vágófegyvereit két csoportba szoktuk osztani: és pedig beszélhetünk szablyáról és kardokról. A szablya volt az általánosabb jellegű »nemzeti« fegyver, a kard pedig talán csak az előkelők, a tiszti helyeit betöltők fegyverzetéhez tartozó vágófegyver volt.²¹¹⁾ Ma csak egyféle típusú vágófegyvert ismerünk, amely alakjára nézve az u. n. szablya egyes utóda, megnevezésére azonban a »kard« szót használjuk.

A magyar szablyára jellemző, hogy pengéjének hossza; markolattal együtt átlag 90 cm., pengeszélessége pedig 4-5 cm.; azon kívül egy élű, kissé görbült, a kard-markolat rézsút áll (szöveget alkot) a penge (tengelyére s marokvédőjének, mely gyakran díszes kiállítású, lefelé hajló, gömbökben végződő szárai vannak. Hampel szerint a perzsa kardoknak is ez a jellemzője; ezt azért emeli úgy ki, hogy alátámassza ama felfogását, mely szerint a görbe kard (magyar keleti típus) hazája Perzsia s őseink szablyát — nem is szólva a »kard« szó azonosságáról, perzsa eredetre mutatnak.²¹²⁾ Itt említem meg, hogy Specht és Boenheim is Perzsiában keresi a magyar-keleti típusu kard hazáját. Egyébként a sírokból előkerült díszítések;

211) Az előkelők Leó által vázolt fegyverzetéhez a vasvérfezetű borított lovakhoz hozzáillőbb volt a kard, mint a szablya.

212) Szendrei F.: Magy. Hadtört. Eml. c. művében (28. old.) a köv. megállapítást teszi: „A magyar *kard* szó iráni eredetű, megfelel az óperzsa „kard”, s az új-perzsa „ghurd” (kés) szónak, melynek ezen jelentése teljesen összefügg a régi magyar kardok rövidségével s könnyűségével, úgy, hogy bátran nevezhetők nagyobbfajta késeknek, Formája határozottan a görbe típusú keleti kardokhoz sorolja. Kelet-Európából hozták magukkal őseink s vágásra, nem pedig szúrásra szolgált. A ker. középkorban, midőn az egyenes keresztmarkolatú kard volt a divat, a görbe kardok megnevezésére a *szablya* szót kezdték alkalmazni, mely szó az európai összes népek nyelvében csekély változattal fennmaradt (szláv *sablja*, szerb *sabla*, bolgár *sabija*, lengyel *sablya*, albán *sáblje*, olasz *sciabla*, francia *sabre*, német *Säbel*, holland *sabel*, svéd *sabel*) és rendszeren magyar, lengyel vagy török szabású görbe kardot értenek alatta”.

nek és véreteknek ornamentikája is a Perzsa Sassanida-kor művészetére mutat.²¹³⁾ Arne svéd archeológus a Sassanida ornamentika átültetőinek a kozárokat tartja, ama szoros szomszédi, sőt a kabarok csatlakozásával: rokoni kapcsolat révén, mely a kozár és -magyar törzsek között fennállott, kézenfekvőnek látszik, hogy a »post-Sassanida« iparművészet őseink közt is elterjedhetett. Nagy Géza szerint a keleti jellegű kard gyártásának helyét a samanidák virágzó főhelyén: Balk városában kell keresnünk.²¹⁴⁾ Zichy István azt sem tartja kizártnak, hogy Khersonban vagy más Pontus melléki városban készültek fegyverek a »barbár« törzsek számára.²¹⁵⁾ Kápolnay szerint is az ismeretlen őshazából hozták magukkal görbe kardjaikat elődeink.²¹⁶⁾

Érdekes Hampel felfogása a nemzeti jellegű szablyákról. Ő e kard-típust magyarnak csak azért nevezi, mert ez volt az általánosan használt, mintegy rendszeresített kardforma; szerinte a szablyák előállítására nem itthon, hazai műhelyekben történt hanem külföldi, jelentősebb gyártási központokban, ahonnan úgy kellett ide szállítani. Azt hiszi, hogy a helyzet körülbelül az lehetett mint az avaroknál, akik szintén behozatali ciként kezelték a kardot azzal a különbséggel, hogy míg az avarokat a Rajna vidéke: Frankföld látta el kardpengékkel, addig őseink keleti központokban gondoskodtak pótlásukról. Hampellel szemben kényszerítve vagyok a feltevést oda módosítani, hogy a magyar csak a tipikus formát vehette és hozhatta keletről, magát a fegyvert azonban itthon gyártotta, amit ép a sírok vágófegyver leletei bizonyítanak nemcsak azzal, hogy e szablyák igen jelentékeny számban kerültek elő a sírokból élénk bizonyosságul annak, hogy pótlásuk nem járhatott jelentékenyebb anyagi áldozattal, hanem azzal is, hogy még az ugyanazon típusú szablyák is, még; a közös sírban egymás mellé helyezettek is, egymástól kiviteli különbségeket mutatnak. Közös gyártási gócpontokat tételezve fel, egy típusu (kelet) szablyák esetén — ennek a jelentékeny differenciálódásnak! nem lenne szabad fennállania. Szerintem a szablyáknál »s ugyanaz volt a helyzet, mint a nyílnál és kopjánál; amint az utóbbiak is a használat után vagy teljesen tönkre mentek, vagy annyira deformálódtak, hogy kijavításuk vagy egyálta-

213) V. ö. Zichy i. m. 80. old.

214) Arch. Ért, 1892. évf.

215) Khersonban adták el őseink levediai tartózkodásuk idejében görög kereskedőknek rabszolgáikat.

216) Kápolnay i. m. 196. old.

lán nem lett volna lehetséges, vagy (tetemes időt vett volna igénybe, a szablya is egy-egy közelharc után, ha nyugati népek nehéz fegyverzetét kellett csapkodnia, hamar élet vesztette vagy elgömbült; amint tehát a nyilat és kopját — tekintettel a bennünk mutatkozó állandó szükségletre, nem lehet, fretett volna elég számban külföldről szállítani, ép így lehetetlen feladat lett volna egy-egy ütközet után a tönkrement szablyák külföldi gyártási helyekről való pótlása is. Ez a feltevés adja meg a kulcsot annak magyarázatára, hogy a X. századbeli sírokból miért fordul elő oly szép számban a magyar típusú kard: a szablya. Magyar típusú kardokat tartalmaznak a tarczali, bodrogvécsi, egri, bezdédi, demecseri, karosi, kisdobrai, szolyvai és még számos, újabb időkben feltárt sírok.²¹⁷⁾

Kápolnaynak azt a megállapítását, hogy külön magyar jellegű vágó Jegy vérről a honfoglalás idejében nem beszélhetünk, nem fogadhatom el, Szerinte ugyanis őseink vágófegyvereikhez vagy kereskedelem útján jutottak, vagy harcaik folytán zsákmányolták azokat, ez utóbbiakat azután nemcsak emlékként őrizték meg, hanem használatba is vették, de csak az előkelők, mert a vágófegyver nem volt általános jellegű fegyver,²¹⁸⁾ azt sem tartja kizártnak, hogy őseink a magukkal hozott görbe kardokat (szablyákat) lassankint más, idegen kardok által (nehéz, kétélű, pallosszerű kardokkal) cserélték fel, miután a magukkal hozott idők folytán hasznavehetetlenekké váltak. Így adja magyarázatát annak, miért fordulnak elő annyira elütő stílusú vágófegyverek a vezérek korabeli sírokból. Kápolnay tévedése abban keresendő, hogy a sírok valamennyi különböző típusú vágófegyverét az elhunytak aktív fegyverzetéhez tartozandónak vélte, holott csak a szablyai-típus volt az általánosan használt a karddal szemben.

Kápolnay annak igazolására, hogy a vágófegyver nem volt általános jellegű őseinknél, Leo byzanci császár tudósítására hivatkozik, ki — szerinte — a dsida és nyíl harci alkalmá, zása mellett nem említi a kardot.²¹⁹⁾ Kápolnay ebből arra következtet, hogy csak az előbbieket lehettek az általános nemzeti fegyverek, míg a kard inkább l u x u s - f e g y v e r volt. Ezen felfogás mellett szól — szerinte — még a szentmiklósi

217) Részletesebb leírás Humpel i. m. 111. k. 458, 494. 50A 513, 523. 629, 633 és 637. oldal.

218) Kápolnay i. m. 196. old.

219) Kápolnay i. m. 191. old. — Kápolnay a szablyát is „kard” szóval jelöli.

iivödény lovasalakjának kardhiánya, továbbá, hogy a középzásiai népek ősműemlékein csak íjat és dsidát találunk és ez a körülmény, hogy a nyugati kútfők és hagyományok az ősmagyarok harcaival kapcsolatban mindig csak a magyarok dsidáiról és íjairól emlékeznek meg, de soha azoknak kardjairól — Ha Leo császár a magyar taktika vázolásával kapcsolatban nem is tesz határozott említést a kard használatáról, ez szerintem — nem jelentheti azt, hogy a kard hiányzott őseink felszereléséből. Csak annak kijelentésére lehetünk feljogosítva a »Taktika« szövege alapján, hogy az íj és kopja voltak a legfontosabb fegyverek s a kard másodrangú jelentőségű volt csak. Mert, hogy őseink karddal fel voltak fegyverkezve, azt Leo műve XVIII. fejt. 48. §-ában, ahol őseink fegyverzetének részeit felsorolja, a leghatározottabban kijelenti. Ami pedig a nyugati kútfők értesítéseit illeti, nem egy adatunk van, mely a magyarok kard használata mellett szól.²²⁰⁾ Thieltmár krónikájában olvassuk,²²¹⁾ hogy Mihály regensburgi püspököt egy magyarokkal vívott csata után megsebesülve és levágott füllel találták meg övéi.²²²⁾ Nem tételezhető fel, hogy itt sebesülten fekvő ellenfél megcsonkításáról van szó (ebben az esetben, ugyanis a fül levágását késsel is lehetett volna eszközölni), hanem harc közben kapott, kardvágástól eredő csonkulásról. — Ekkehard német krónikás, mikor a 926-bar. szt. Gallenban járt magyarok viselt dolgait beszéli el, többek között leírja, miként támadtak »nagy késeikkel« őseink arra a fogoly keresztény papra, ki szabadonbocsáttajtságáért könyörgött. Ha szem előtt tartjuk azt, hogy Nyugat embere szemében kard csak az a hatalmas, sokszor 1 m.-nél is hosszabb, széles pengéjű, kétélű vágófegyver volt, mely a nyugati nehéz fegyverzetű lovasság fegyvertárához tartozott, érthetőnek találjuk, hogy a magyar típusú kard: a szablya Nyugat fiai előtt csak »nagy kés«-nek tűnhetett fel. Ez a »cultellus mag[nus« kifejezés már csak azért is találó volt őseink szablyáira, mivel így nevezték a nyugati népek az oldalfegyvert, mellyel gyalogsapataikat szerelték fel. Widukind szerint a szász gyalogsereg felszereléséhez a következő tárgyak tartoztak: hadiköpeny, hosszú lándzsa, kis pajzs és oldalon lógó nagy kés.²²³⁾ A hatalmas,

220) Regino prümi apát krónikájában olvassuk: ... perpaucas gladio, multa milia sagittis interimunt. ..” (V. ö. Szabó K. i. m. 235. old.) — A 970-ben Konstantinápoly alatt póruljárt 2 magyar vitéz is *karddal* volt felfegyverezve. (Pray: Annales veteres Hunnorum, 370. old.)

221) M. G. H. SS. 111. k. 752. old.

222) V. ö. Brunner i. m. 44. old.

223) Widukind: Res gestae Saxonicae 1. könyv. 9. fejt. (M. G. H. SS. 111. k. 421. old.) „... Nam vestiti erant sagis et armati longis lanceis et

páncélon is áthatolni tudó, nehéz és csak páncélos lovasság által használt karddal szemben ez a rövidebb, könnyen kezelhető és gyalogos által is hordható vágófégyver nem volt másnak nevezhető, mint »nagy kés«-nek. Ez az összehasonlítás adhatta Ekkehard tolla alá a magyarok könnyebb oldalfegyverének megnevezésére a »kard« helyett a »nagy kés« kifejezést.

Ha nem is fogadjuk el Moindronnak ama felfogását, hogy a görbe kard keletkezése a germánok »nagy késére« (a Scramasax-ra) vezethető vissza, annyi mégis megállapítható, hogy a rövidebb és görbe kard nem volt tisztán Keleten használt vágófégyver s a nyugati germánok épúgy ismerték és alkalmazták, mint a perzsák, magyarok stb. Csakhogy amíg nyugaton a nehéz lovasságra mint főfégyvernemre való áttérés nyomán a nehéz, kétélű egyenes kard kiszorítja — legalább is a lovasságnál a görbe kardot, a nagy kést, amely ettől kezdve kizárólag a gyalogság oldalfegyverévé válik, addig Keleten a könnyebb fégyverzetet megőrző lovas népek továbbra is a görbe kardot alkalmazzák fő vágófégyverként, annál is inkább, mert fégyverzetükben nem a vágófégyver volt a legfontosabb, hanem a távolharceszközként szereplő íj és kopja.

A vágófégyver különben is lovasnépeknél mindenütt fellelhető, már a hunok is kiváltak pallosszerű kardjaik kezelésében. Luxusfégyverré való minősítése ellen beszél az a józan elgondolás is, hogy világverő hadsereget tisztán csak távolharceszközökkel el sem lehet képzelni. A nyíl és kopja egymagában — bármily hatást ért is volna el — még nem hozhatott harcászati értelemben vett döntést a harc folyamain, amint a mai modern hadseregeknél sincs a tüzérségi fégyvernemnek más szerepe, mint az előkészítés. Az persze természetes, hogy ha ez az előkészítés hatásos, amint azt a világháború egy-egy áttörési hadműveleténél láttuk, a közelharceszközöknek alig jut már szerep s a győzelem gyümölcse szinte éretten hull a közelharcot vívók kezébe. Ez volt a helyzet őseinktéi is. A nyíl és kopja pusztító hatása után már csak egy soraiban megbontott vagy futó ellenség ellenében került sor közelharceszközök használatára. Ha őseinknek ilyen eszközei nem lettek volna, úgy a sikeres előkészítés harcászati vonatkozásokban nem lett volna kiaknázható, a roham és az ezt követő üldözés megfelelő fégyver híjján nem lett volna oly mértékben

eszközölhető, mint ahogy az őseinknél megtörtént. A szablya azonban még így sem mondható elődeink főközelharceszközének, mert sokkal gyengébb kivitelű volt, semhogy Nyugat páncélos vitézeivel szemben döntésthözó jelentőséget nyerhetett volna.²²⁴⁾

Az ősmagyar sírokból a jellegzetes magyar típusú szabja lyák mellett kardok is jutottak napfényre. Hazánk területén 1927-ig mindössze 14 kardpéldány került elő a honfoglaláskorabeli sírokból. Hosszúságuk — penge és markolat együtt — 90-, 105 cm. között váltakozik. A penge egyenes, kétélű, középen vércsatornával; Szélessége a markolat alatt átlag 5—5.5 cm. körül van. A penge felett többször 10 cm.-t is meghaladó hosszú, lencseszeletalakú keresztvas van. A szabad, átfogható-markolat rész 8—10 cm. között ingadozik, tehát aránylag elég rövid. A markolat végét 7—9 cm. széles, 5—7 cm. magas lapított kúp idomú gomb zárja, mely vagy egy tagú s csak az alsó részén körülfutó barázda folytán mondható tagozottnak, vagy két részből áll.²²⁵⁾ a keskeny talapzatból és a ráhelyezkedő süvegszerű kupakból. Néha ez a kupak is 3 gerezdre tagozódik.²²⁾ A markolatrészeket díszes kiállítás jellemzi.²²⁷⁾

Sokat vitatott kérdés, vajjon miként kerülhettek ezek a kardok honfoglaló őseink birtokába illetve sírjába. Akár frank gyártmányok is voltak e kardok, akár Keletről hozták magukkal őseink, kiállításuk, drágakövekkel kirakott markolatuk stb. alapján elődeink fegyvertárának igen értékes darabjai közé tartoztak. Minthogy a sírokba — örök enyészetre — csak olyan tárgyak kerültek, melyek a harcosnak magának és nem a közinek tulajdonát képezték, fel kell (tételeznünk, hogy vagy az illető harcos mindennapi használatára szánt (tehát rendes) vágó fegyverével, vagy külföldi hadjáratai alkalmával zsákmányként szerzett emléktárggyal állunk szemben. Ha az első eset állana fenn, úgy nem lehetne kitérnünk annak megállapítása elől, hogy őseinknél kétféle vágófegyver volt használatban: a Szablya és a kard. Ez pedig csak akkor volna megmagyarázható, ha a kétféle vágófegyvert nem ugyanazon személy hordta magiával, amiből meg az következik, hogy vagy a rangkülönség

224) Ebben a tekintetben Nyugaton ép megfordítva áll a helyzet.

224) Ilyenek az egyik székesfehérvári, azután az ecsédi, öcsödi és salamoni kardok.

225) Ilyen kiállításuak a többi székesfehérvári kard. azután a budapesti, székesfehérvár-demkóhegyi, a váccsörögi, a prágai szt. István-féle kard, a horgosi, a győri és a szécsényi kardok.

226) Ilyen hármastagozódású gombja van a varsói Krasinszky-könyvtárban őrzött kardnak is.

határozta meg, ki melyik típust viselje, vagy az, hogy az ősmagyar lovasfegyvernem már a honfoglalás időpontjában könnyebb és nehezebb fegyverzetűekre tagozódott. Ez utóbbi feltevésre nincs semmi támpontunk, a rangkülönbségben meg, nyilvánzó fegyverzetbeli differenciálódásra már inkább, hisz ismeretes a már több ízben idézett Leo-féle szöveg, mely szerint: az előkelőbbek még lovaikat is felvértezik. Nem lehetetlen tehát, hogy e kard-típusokban a tisztai állást betöltők saját költségén szerzett vágófegyverével állunk szemben. Ép annyi valószínűséggel áll fenn a második feltevés is, mely szerint ezek a kardok nem mindennapi használatra szánt oldalfegyverek, hanem zsákmányként szerzett emléktárgyak voltak, melyeket a vitéz minit vitézsége jelvényét helyezhette maga mellé a sírba. Erre enged következtetni a sírleletek ama tanúsága, hogy nem egyszer a kétféle típusú kard együttesen szerepel ugyanazon sírban.

A szablyán kívül őseink közelharceszközei közé tartozott még a f o k o s, c s a t a b á r d s talán még a b u z o g á m y is; rendeltetésük a vaspáncélzat összezúzása vagy a háttas ló agyon-sújtása volt²²⁸). A bodrog-vécsi (Zemplén vm.) és demecseri (Abauj vm.) fokosok jellemzője, Hampel szerint, hogy »beide Arme stehen mit nach unten gerichjtierter schiefer Äxe, der eine Arm hat trapezförmige Klinge, der rückwärtige einen sich massig verbreiternden Fortsatz«²²⁹). A bodrogvécsi fokos hossza 19 cm.; a vágásra szolgáló él szélessége 75 mm.; a tompa rész legnagyobb szélessége pedig 35 mm. A Kisdobrán és Kecskeméten talált csatabárdokat szintén közelharc esetén használhatták őseink. Hampel szerint »dieselben ausschliesslich als Waffen in Gebrauche gestanden zu haben scheinen«²³⁰). A buzogány szó kazár eredetű s így mines (kizárva, hogy vagy a kazár szomszédság idejéből ered meghonosítása, vagy a kabar törzs ültette át a magyar harc felszerelési tárgyak közé²³¹).

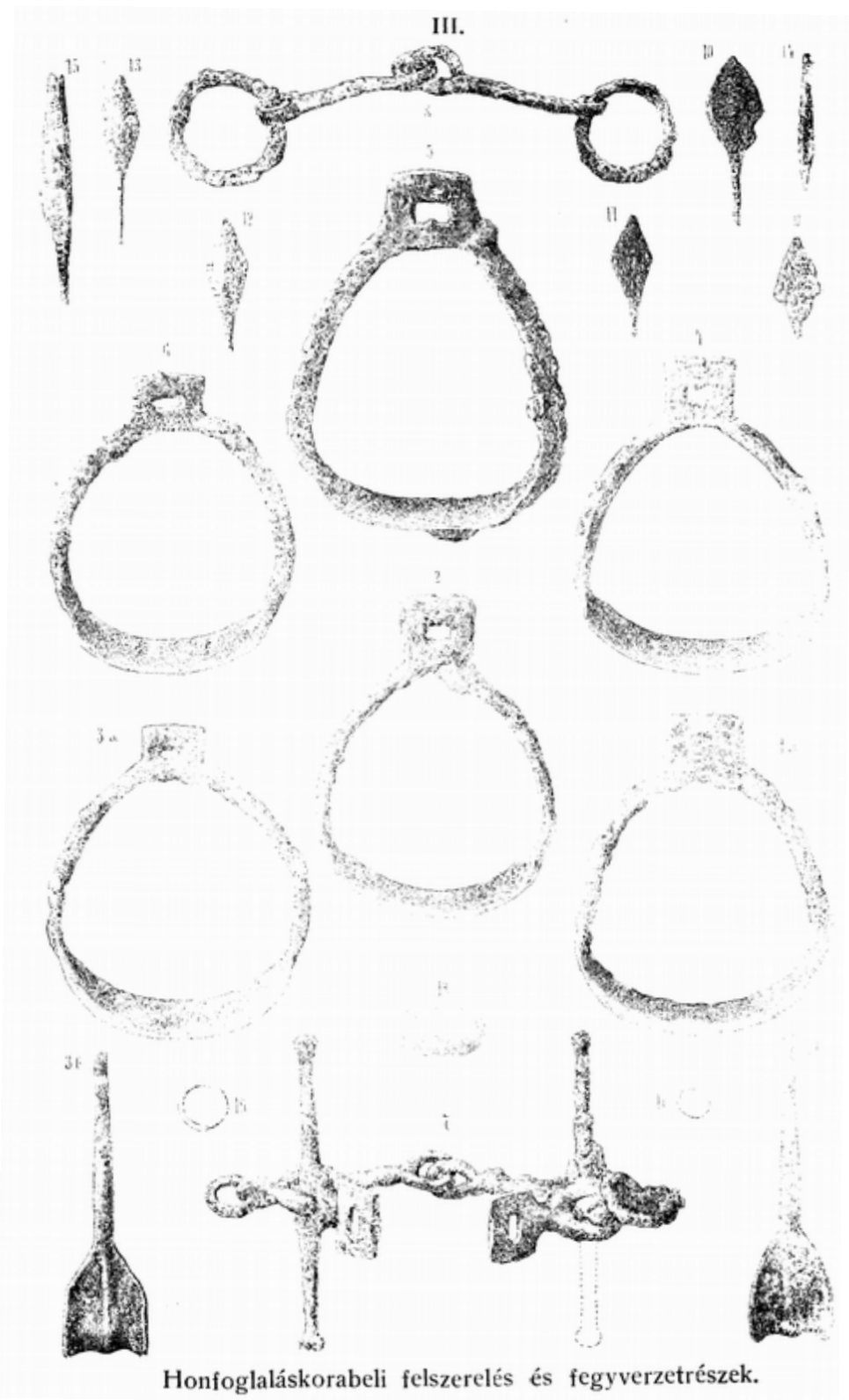
Az eddig felsorolt támadó és védőeszközök mellett fel kell említenünk azokat a tárgyakat is, melyek a harcossal fegyverzetének nélkülözhetetlen kiegészítő részeit képezték. Elsősorban azokról fogunk beszélni, melyeket magukon vagy magukkal hordtak, mint amilyenek: a tegez, az íjtartótok (puzdra) a tarsoly, a sarkantyút helyettesítő korbács, a kürt és a zászló,

228) Szendrei szerint (Magy. Hadfört. Emi. 29. old.) fegyvereik még a balfá, csákány, fokos, (fejsze, bárd, szekerce).

229) Hampel i. m. 1. k. 458. od.

230) Hampel i. m. 1. k. 183. old.

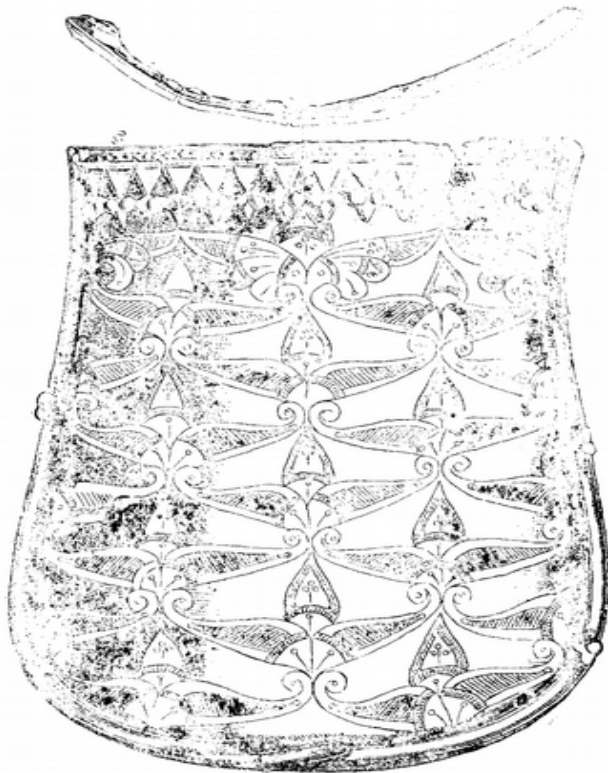
231) Meynert i. m. 10. és 11. old.

IV.

Honfoglaláskorabeli magyar sir.

Honfoglaláskorabeli ezüst tarsolyemez.

azután áttérünk győzelmeik osztálytársának a loállománynak és a hátsó ló felszerelésének ismertetésére; a nyereg, kengyelvas, zabla leírására.

A tegez arra szolgált, hogy az íjhoz szükséges nyilakat magával vihesse a harcos. Anyaga vagy bőrből készült, vagy fémből; feze utóbbi esetben vászon fedte a faanyagot. Magát a formát vasrészek adták meg²³²). Űrtartalma kb. 30—40 darab nyílvevő magábfogadására képesítette. Fedele bőrből készült s az volt rendeltetése, hogy a nyílvevőket eső behatása ellen védje. Salamon F. szerint nem a háton hordták, hanem övre csatolták, mert csak úgy volt lehetséges a nyílvevők gyors ívrefeszítése; háton hordást csak gyalogíjásznál tételvezetünk fel.²³³) A sírleletek tanúsága szerint a tegez mindig a harcos jobb oldalán lógott és a nyilak úgy voltak benne elhelyezve, hogy a fedőlapp felhajtása után a hegyüknél fogva húzhatta ki a nyilakat a vitéz.

Mint hogy az íj volt legfőbb fegyvere honfoglaló őseinknek, természetesnek kell találnunk, hogy jó karban tartására és megőrzésére nagy gondot fordítottak. Legfőként az eső, köd ártott ennek a távolharceszköznek, miért is a befödésre tokot alkalmaztak, ebbe helyezték az íjat; anyaga valószínűleg vízhatlan vászon, esetleg bőr volt. Az íjtartó-tok vagy puzdra mindig a vitéz baloldalán lógott.

A tarsoly a legszükségesebb kézi eszközök (tűzkő, tapló stb.) őrzésére szolgált. Külsőjét csinos kiállítású postsasanida típusú ezüst lemezek díszítették, melyekről sokáig! iazt hitték, hogy kucsmanak, fővegnek tartozékai lehetnek. Hampel éles szeme azonban észrevette a tévedést és a virágmotívumok helyzetéből megállapította, hogy az ezüstlap csak bőrtarsoly külső részén (fedőlapjain) foglalhatott helyeit. A galgóczi (Nyitra vm.) lelet nyújtja e jellemében a legszebb példányt, melynek legnagyobb hossza 13 cm., legnagyobb szélessége 11 cm. és az egyenes szél szélessége 9.5 cm. Leírása a következő: »Es sind ziwei Lamellen über einander gepasst; die etwas grössere untere besteht aus unreinen Silber oder aus einer anderen unedelen Metallegierung; die kleinere aus gutem Silber; die daraufgetriebene Ornamente waren blank, der Hintergrund dagegen vergoldet. Die obere Lamelle ist mit einer Silberleiste einigegrahmt, welche sie niederhält; sie deckt genau den Rand der unteren Lamelle. Die am Rahmen angebrachten 22 kleinen Stifte

232) Hampel i. m., I. 177. old.

233) Salamon F. i. m. 791. old.

verbinden die drei Bestandteile mit einander«²³⁴). Ilyesn itarsolyfedő ezüstlapot Lehoczky fedezett fel elsőnek Szolyván s mivel az elhunyt fejénél találta, süvegdísznek jelentette ki. Hampel szerint, ha süvegdísznek minősítjük, úgy az alsó domború résznek kellene felül lenni és az egyenes résznek (az alapnak) alul; de a virágdíszek menete és állása ép a megfordítottakat követeli; ezért jut arra a megállapításra, hogy »das Blech die Vorderseite einer Ledertasche zierte«²³⁵) Gaigocon és Szolyván kívül még Bodrogvécse és Bezdédén találtak tetszetős példányokat.

A sarkantyút a korbács helyettesítette; a sarkantyúról Hampel nyomán mi is kimondhatjuk, hogy »die vom Osten gekommenen Reitervölker kannten dessen Gebrauch überhaupt nicht«²³⁶). Hogy a X. és XI. századbeli sírokban itt-ott sarkantyúra is akadnak, annak egyedüli magyarázata, csak az, hogy ezekben az esetekben az antik-kor maradványaival állunk szemben, melyeket őseink zsákmányként hazahoztak, emlékként megőrizték s dicsőséges harcaik tanújaként a másvilágra is magukkal vittek. A korbács volt tehát a nógató eszköz; amíg a sarkantyú csak a ló irányítására vagy menetgyorsasága fokozására jó, addig a korbács őseinknél más célt is tudott szolgálni: az alárendeltek megfeddését. Így ismeretes, hogy 955-ben korbáccsal kellett Augsburg várfalainak megostromlására hajtani a várvívást nem szokott csapatokat, de korbácsütésekhez folyamodott az az előkelő is, kinek emberei 954-ben a lobbesi-monostor ostromlását nem akarták abbahagyni.

A harcfelszereléshez tartozott még a kürt és a zászló is. Emlékünk nincs róluk, Lehel-kürtjének kivételével, melyről nem lehet teljes bizonyossággal állítani, hogy az tényleg Lehellé is volt. Annyi azonban bizonyos, — Hampel legalább is ezt tartja, hogy a IX. vagy X. századból való és eredetileg a bizánci hippodromban jelzőkürtként szolgált. Hozzánk zsákmány formájában került. Réz Kálmán a következő leírást adja róla: »Lehel kürtjén szekundér művészettel van dolgunk, amely különösen birkózó, tornászó alakjával még mindig eleven művészetet utánoz s legkésőbb a X. században hivatásos elefántcsontfaragók keze alól került ki. Csak karimáján díszük zárt keretben foglalt ékítmények, melyek a IX. századbeli nagyszentmiklósi Kincs díszítéséhez hasonlóan egymásba hur-

234) Hampel i. m. II. k. 456. old.

235) U. a. u. o.

236) Hampel i. m. I. k. 260. old.

költ és hullámos vonalából alakított, karikába foglalt emberi és állati alakok. A kürt középső zömén fonatos díszű szalagok között négy sorban hajtókáit, szarvas- és oroszánvadászokat, egymással viaskodó kentaurokat, griffek között stilizált sast, legalul trombita és hárfaszóra tornászó és táncoló cirkuszi alakokat látunk. Egynek kivételével, aki hosszú bőrruhát, hosszúujjas inget és fején, háta közepéig lecsüngő fátyolos süveget visel, valamennyi kurtaszoknyás, zubbonyos és fedetlen fejű alak, mint a byzánci cirkuszok akrobatái. A kürt díszítésének művészi kivitele alig emelkedik felül a pásztormaradványokén. Mintája azonban byzánci volt, motívumainak stilizált elemeit mestere szintén byzánci selymekről leste el. A kürt belső hájtásának hosszában lombos és fonatos keretben kitárt kezét látunk. Ez egyházi motívum, s Isten jobbait: a »Dextera Domini«-t ábrázolja A kürt felső részén ki van csorbulva. Egy része a csorbulásnak — elég szerencsétlenül — új csonttal lett pótolva. Két vaskarika tartja össze, nehogy az idők viszontagságai miatt szétomljék²³⁷).

Őseink zászlóiról nincs semmi biztos tudomásunk; úgy azt sem tudjuk eldönteni, vajjon létezett-e egy külön magyar típus; ha nem volt, úgy Hampel szerint ívagy a longobard típust használták, vagy azt a formát, melyeit a nagyszentmiklósi aranyelet serlegén láthatunk²³⁸).

Őseink sikereihez nagy mértékben járult hozzá a kitűnő lóállomány és praktikus felszerelése²³⁹). Nyugat talpig vasba öltözött vitézeit csak nagyon erős ló volt képes hátán vinni. A magyar sereg középnehéz fegyverzetű lévén, lova is könnyebb, és fürgébb volt. Ez tette lehetővé a sokszor szinte erőltetett meneteket, az ellenségtől való gyors elszakadást, a nehéznek mondható terepeken is a könnyű előre és hátra mozgást, a nélkülözhetetlen felderítést és biztosítást, továbbá a nagy kerülőkkel véghezvitt oldal- és hátbajtámadásokat. Vajjon megkonstruálható-e teljes hitelességgel egy ősmagyar katona lovának figurális felépítése — nem valószínű. A sírokban talált lócsontvázak ugyanis a maguk teljességében eddigelé egyhelyütt sem találhatók fel²⁴⁰). Zichy ezt a jelenséget arra magya-

237) Réz Kálmán: A jász múzeum. (Hadímúzeumi Lapok 11. évf. 5—7. szám 39. oldj)

238) Hampel i. m. 215. és 216. old.

239) V. ö. Besskó József: A honfoglaló magyar nemzet lovairól.

240) Szendrei J.: Magy. Hadt. Eml. c. művében (36. oldal) még azt a meglepő megállapítást közli, hogy a kecske «->éti honfoglaláskori lovassírban a lócsontváz koponyája 3 éves csikóé, a 4 láb pedig „őreg ló” lába.

rázza, hogy a hiányzó részeket valószínűleg elfogyasztották a halotti tor alkalmával²⁴¹). Még ha teljes lócsontvázak felett rendelkezhetnénk is, ki biztosítana affelől, hogy a vitéz mellé elföldelt ló abból a fajtából való, melyet Ázsiából hoztak magukkal elődeink. Vájjon őseink lóállománya megengedte-e azt a luxust, hogy ép, harcban forgott kipróbált legkiválóbb lovaikat szúrják le s temessék el az elhunyt vitéz mellé? Mennyi energiavesztéset jelentett volna ezeknek az évek hosszú során fáradságos munkával begyakorlott paripáknak nagyúri gesztussal történt leölése! Feltételezhető-e a harcias magyarról, hogy nagyszerű sikereinek leghűségesebb társát, amely nélkül mit ért volna a mesterien kezelt fegyver és a felülmúlhatatlan személyes bátorság, ezrével gyilkolja le s így elkövetkező harcainak legerősebb oszlopait legyen kénytelen nélkülözni. Sokkal inkább hihető, hogy csak azokat a lovakat ölték le, melyek külföldi hadjárataik alkalmával jutottak birtokukba. Aki harcai folyamán lovat zsákmányolt magának, am élle a ló odakerülhetett hadi trófeumként! Innen van az, hogy egyes vitézek mellett ott a lócsontváz, másoknál azonban nincs. Mert, ha szertartásszerű dolog volt a harcosnak lovával együtt való eltemetése, úgy minden eltemetett vitéz mellett ott találnók a lovat. De ez a helyzet nem áll fenn, egyik sírban van lócsontváz, a másikban nincs s ez csak (abból a tényből magyarázható, hogy az egyik rendelkezett zsákmányolt ló felett, a másik nem!

A nyereg (ugor eredetű szó) már a magyar-ugor kor lófelszerelésének része volt. A hunokról is tudjuk, hogy Aquileia ostrománál nyergekből rakták össze azt a halmot, melynek lángjaitól a vár falai leomlottak. Honfoglaló őseinknél szintén rendkívül fontos felszerelési tárgy volt a nyereg. Ha szem előtt tartjuk, hogy őseink csak lóháton küzdöttek e korban²⁴²), s így legszebb sikereiket lovagló művészetüknek köszönhetik, lófelszerelésük a lehető lepraktikusabb és legtökéletesebb lehetett; a nyeregnek biztos ülést kellett nyújtani s könnyűsége mellett oly felépítésűnek kellett lennie, hogy a ló a hosszú meneteket feltörés nélkül végezhesse. A sírleletek csak itt-ott tüntetnek fel egy-egy állítólag nyereghez tartozó vasrészt. Ha ezen megállapítás helytálló, úgy a nyereg bőrrel bevont fa-

241) Zichy i. m. 62. old.

242) Leo: Taktika XV111. feje. 62. §. „... . . . lévén ők lovasok ... kik nem szállnak le lovaikról . . . nem kitarók gyalog állni meg helyüket mint akik lóháton növekedtek fel.

anyagból készülhetett s miután magja a faanyag elkorhadt, csak a favázat összetartó vasak maradtak meg az utókor számára.

Annál több példány maradt azonban vissza a láb elhelyezését és biztosabb ülést célzó k e n g y e l v a s b l ó l, miután anyagukat az idő foga nem tudta kikezdeni ply mértékben, hogy alakjukat ne rekonstruálhatnók. Általában kétféle típusal találkozzunk: egy egyszerűbb kivitelű, házilag is előállítható kengyellel és egy díszesebb, talán szintén külföldről (idegenektől) származóval. Az egyszerűbb vagy másként magyar típusú kengyelvas leírását Hampel a következőkben adja: »... es war ein Steigbügel von rundlicher Form mit nahezu viereckigem Lappenöhr. An der unteren Ausladung sind ausser dem Grate längs der Mitte meistens auch die beiden Ränder durch Wülste verstärkt; die Form der Arme isft meist flach, doch selten scharkantig²⁴³). Hampel a magyar típusú kengyelvas kivitelét illetőleg megjegyzi, hogy előállítására nem valami nagy műgonddal történt, a lyuk különböző alakú, sőt nem egyszer tapasztalt jelenség, hogy ugyanazon pár 1—1 darabja sem egyforma kivitelű²⁴⁴). Ezért mondja Hampel: »Die Arbeit dass müssen wir eingestehen, war selten sorgfältig«²⁴⁵).

A szerszámzat legtöbbször előforduló, majdnem minden sírban megtalálható darabja: a z a b l y a. Ennél is két típusról kell megemlékeznünk. Az egyszerűbb lesz a magyar, a díszesebb talán a külföldi (idegen) típus. A magyar típust így írja le Hampel: »... Einfacher Pferdezaum, besteht aus zwei Stangen, deren umgebogene innere Enden mit einander verkoppelte Ringe bilden; in die Ringe der ebenfalls umgebogene äussern Enden ist je ein grösserer Freihängender Ring eingefügt, woran die Zügel hingen«²⁴⁶).

A szerszámzat fő díszé egyébként a lósüvegre alkalmazott s közepén aranyozott mélyedéssel ellátott szív alakú ezüst lemez volt; a szerszámzat bőrányagát gombalakú pitykék is díszítették²⁴⁷).

Minden lovasnál volt még az eddig felsorolt eszközökön kívül állati bőrből készült t ö m l ő is, mely a folyón való áitúztatás nélkülözhetetlen eszközét képezte²⁴⁸).

243) Hampel i. m. 1. k. 234. old.

244) A díszesebb (idegen származású) kengyelvasak Hampel i. m. 1. k. 239. old -on található.

245) Hampel i. m. 1, k. 234. old.

246) Hampel i. m. 111. k. 4 8. od — Az előző oldalon közti a díszesebb kivitelű zabla leírását is.

247) Pulszky F. i. m. 16. old.

248) V. ö. Salamon F. i. m. 771. old.

Az ősmagyar harcos külsejét illetőleg Bonc Ödön ad ki-merítőbb értesítést²⁴⁹). Szerinte rendes alsó ruha gyanánt? skytha alsó kabátot, a derékben összefogó öv után — byzanci írók szerint — zosztarion-nak nevezett, vászonból de legtöbbször bőrből készült s különféle díszes arany és ezüst ptykéekkel díszített ruháit viseltek. Hossza legfeljebb térdig érő volt, elől rézsútosan egymásra hajtott szárnyakkal, melyeket öv fogott egybe amelyről a kard és tegez fügtek alá. Felső kabát — a bizánci írók szerint — kettő volt és pedig a gúnya és a kabát. Az előbbi nagobbára nemezből készült és bő ujjas volt s a páncél fölé (vették fel. A kabát (kabadion, görög szó) hosszú ujjas felső ruha volt, a mai mente formájára, a médek viseletéből átvéve. Boncz szerint az előbbi lehetett a harci az utóbbi pedig a díszöltönyszámba menő felső ruha. Legelterjedtebb felső ruha volt az állati bőrből készült ujjatlan gallér, az u. n. k a c a g á n y. Nadr á g j u k is kétféle: a szűk volt a harci, a bő a polgári jellegű viselet.

Minden nagyobb egységet a málhás állatok és fogatolt járművek egész sora követett. Málhás állatokon a tartaléknyilakat és tartalékkopjákat hozták a csapat után, mint amely harceszközökre a legnagyobb szükség volt egyrészt azért, mert a harc folyamán ezekben mutatkozhatott legelőször hiány, másrészt, mert a döntésit ezekkel kellett elsősorban kiprovokálni. Ebből a célból egy küzdő lovas sereg megközelítése nem is képzelhető másként el, mint gyors mozgású, úthoz nem kötött, teherbíró lovakon (málhás állatokon). Ez utóbbiak felszerelése és útbaindítása viszont nem történhetett máshonnan, mint az u. n. szekértáborból, mely a fogatolt járművekből alakult. Itt voltak a tartalék harceszközök, az Utász és hídanyag központilag fölhalmozva²⁵⁰), innen juttatták ki a küzdő csapathoz szükség szerint az élelmet, ide kerültek a hadifoglyok és a hadi zsákmány megőrzés végett. A fogatolt járművek alakjáról semmi biztos adatunk nincs. Abból a körülményből, hogy őseinknél a bognár-ipar magas fokon állott, lá kocsipark elsőrendűségére lehet következtetnünk. Az akkori nehéz közlekedési viszonyokat szem előtt tartva, alakjuk — lényegileg — nem sokban különbözhetett a frank hadsereg e korbéli járműveitől, melyek »gut gebaut und mit Leder überzogen sein sollten, so dass sie die Flüsse passieren könnten ohne Beschädigung des Inhalts²⁵¹).

249) Boncz Ö. i. m. 198. old. — V. ö. Salamon F. i. m. 770. old.

250) V. ö. Salamon F. i. m. 771. old.

251) Georg Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte IV, k. 524. old.

A vezérek korabeli harcok második időszakában a középnehéz fegyverzetű magyar lovas mellett megjelent a várívó, hadigépezelő legénység is a maga ostromszereivel. Ezek a gépek nyilakat és köveket vetettek a körülzárt várba. Alakjukat tekintve ugyanolyanok lehettek, mint a nyugati népek hadigépei. Alkalmazásukat már őseink 954.-i hadjáratával kapcsolatban konstatálhattuk²⁵²). Augsburg 955-i ostrománál is magyar ostromgépek működnek²⁵³). Salamon F. ama állítása tehát, hogy a magyar seregek ostromműveletekhez »sem gyalogsága sem a szükséges ostromgépei nem voltak s hiányzott az azokkal való bánnitudás«²⁵⁴), ép oly valószínűtlenül hangzó, mint az az általánosítása, hogy »a magyar sereg felszerelésének leírásában egészen hiányoznak a várostromhoz szükséges szerkek«²⁵⁶). Őseink harcaik második időszakában igenis rendelkeztek ostromgépekkel s így minden bizonnyal hozzáértő legény-, seggel is. Salamon F. megállapításai legfeljebb az első időszakra fogadhatók el.

252) Folcuini Gesta Abb. Lob, 25. fej. (M. G. H. SS. IV. k.) „Interea urgentur obsessi, nec ulli telorum aut tormentorum parcityr generi”.

253) Gerhardi Vitas. Oudalrici Episcopi 12. fej.-ben (M. G. H. SS. IV. k. 401. old.) azt írja, hogy az ostrom első napján a várat védő Oudalricus püspök „super caballum suum sedens . . . iaculis et llapidibus undique circa eum discurrentibus. intactus et inlaesus subsistebat”. A második nap / tovább folytatták őseink a várívást . . . diverse ferens instrumenta ad depositionem murorum”.

254) Salamon F. i. m. 820. old.

255) Salamon F, i. m. 799. old.

IV. A magyar hadművészet a IX—X. században.

1. A hadjáratok jellege, előkészületek.

Azzal a páratlanul nagy, világtörténelmi jelentőségű küzdelemmel kapcsolatban, melyet a IX. és X. század folyamán Európa különböző csatamezőin folytatott le a magyarság, az ősi magyar hadszervezet és hadművészet több problémájára próbáltunk világosságot deríteni; így megismertük őseink hadviselésének élő és anyagi eszközeit, a hadkiegészítés módját, a parancsnoklási és létszámviszonyokat, fegyvernemük jellegét és a fegyverzetet. Megoldásra már csak az a kérdés vár: mi volt a mód, mellyel a hetven éven át szakadatlan tartó harci sikerek elérhetőek voltak? A kérdés teljes megvilágításához! szükséges, hogy kiindulól pontul azt a pillanatot vegyük, melyben egy-egy hadjárat terve megfogalmazott és azután lépésről-lépésre elkísérjük őseink csapatait a hátszági gyülekezőhelytől addig a terepig, ahol mérkőzéseik lefolytak; a krónikások szűkszavú értekezései folytán sokszor nem áll módunkban detail-kérdéseket is érintenünk, ami emlék és tudósítás azonban fennmaradt, az mind lelkiismeretesen felhasználhatott, csak hogy minél mélyebben hatolhassunk be nemzetünk hőskorának eme dicsőséges időszakába.

Őseink hadműveleteit boncolgatva, több fontos megállapításra jutunk; és pedig

a) korát katonai téren messze felülmúló nép bámulatos zsenialitásával állunk szemben, amennyiben a stratégiai és taktikai ismereteknek olyan bőséges tárházával ismertettek meg harcaik, ami előtt lehetetlen az elismerés fáklyáját meg nem lobogtatni;

b) amit a tüzfegyverek tökéletesedése révén a XX. Század

világháborúja a távolharc eszközök alkalmazása, illetve az ellenük való védekezés szempontjából harcszabályzataiban konklúzióként leszűrt és hirdelt — azt 1000 évvel ezelőtt Európát verő őseink, igaz, hogy (tökéletlenebb eszközökkel (íj és hadigép), de nagyon jól ismerték sőt alkalmazták is. c) őseink hadvezetés művészete és harcászati elvei mélyreható hadügyi és politikai változásokat vontak maguk után Európa legtöbb államában, mely tény maga is elegendő arra, hogy nemzetünk megjelenésének világtörténelmi fontosságát kellően méltatni vagy nagyrahitottságunkat hirdetni tudjuk. A magát kultúrában és tudományban mesze Kelet felett állónak hirdető Nyugatnak ettől a maroknyi magyartól kellett eltanulnia olyan katonai fogásokat, melyek nélkül nem volt biztos önállóságának megérzése s örök veszedelern, kínzó bizonytalanság volt élete. Nem rabolni, gyilkolni, ellenfele vérét meginni s szívet megenni jött (ide az ural-altáji nyelvcsalád finn-ugor ágának ez az életerős hajtása, — ahogy ezt az elfogult nyugati krónikások hirdetik¹⁾), — hanem, hogy harcolni tanítsa és utánzásra kényszerítse azokat a népelemeket, kik indokolatlan gögjükben annyira szeretik lenézni, lebecsülni ezt a fajt, ezt a nyugati keresztény kultúra védelmében szinte elvértett, testvércsatákban megtizedelődt, rokontalan, barátságény, üldözött, de mégis félt maroknyi magyar;! Hogy a nagy frank birodalom területén a kőből épült s kitűnően megerősített várak egész sora²⁾, s így kimondott városi élet keletkezett, hogy a német birodalom s ezzel a német nép megalakult³⁾, azt a magyar hadműveletek váltották ki. A legnagyobb tragediánk abban áll, hogy míg támadásaink hatása alatt Nyugat társadalma megtalálja a várfallal körülkerített városok területén a biztos védekezésnek és kulturális fejlődésnek lehetőségeit, addig a magyarság harcfolénye tudatában nem kényszerül hasonló intézkedésre s az első, keletről jött erősebb hullám, a tatársereg ellenében képtelennek bizonyul várak híjján védekezésre; ez volt az oka annak, hogy 1241/42-ben egy

1) V. ö. Ipolyi Arnold: A magyar hadtörténelem tanulmánya. II. old. — Lüttich i. m. 38. old. — Dümmler: Ost-Frankisches Reich 111. k. 446. old.

2) Delbrück i. m. 111. k. 93. old.-án az eddigi német hisztorikusok megállapításával szemben tagadja, hogy a német várak, erődítések emelése és bizonyos hadügyi reformok a magyar támadások hatása alatt következtek be. Delbrück minden sorából a német nacionalizmus túlfűtött lelkű apostolának hangja csendül ki; ép ezért megállapításait a magyarság érdekeinek megóvása szempontjából nagy körültekintéssel kell kezelni.

3) Delbrück i. m. 111. k. 94. old.-án a lechmezei csata (955) legnagyobb jelentőségét abban látja, hogy „ein deutsches Reich und mit ihm ein deutsches Volk zur Bildung gelangen konnte”.

tél leforgása alatt temetővé vált a freisingeni Ottó püspök által »paradicsomhoz« hasonlított Pannónia virágos kertje⁴).

d) végül ki kell jelenteniük azt, hogy Vezérek korabeli őseink hadműveleteik megindításában sohasem Önző érdekeket köveíttek és nem kincs szóm jóból, rablás Vágyból, pusztítási örületből hágiták át az Alpesek ormait s fürdettek meg széltől fogant lovaikat az Északi, Atlanti, Földközi, Adriai, Ágei és Fekete-tenger habjaiban; hadjárataik vagy önkéntelen, szükségszerű következményei előre nem látott eseményeknek, mint p. o. a honfoglalás (bessenyő-bolgár támadás), vagy szövetségi minőségben, zsold, zsákmány kilátásba helyezésével megindított nemzeti vállalkozások; hadjárataik során ez utóbbiak vannak túlsúlyban, jelölve annak, hogy őseink feladatukat nagyszerűen megoldó szövetséges társak lehettek. Azon persze nem szabad csodálkoznunk, hogy egy-egy ilyen vállalkozás eredményes lefolytatása fejében nagy bért költöttek ki maguknak. Azok a túlságosan kiszínezett s a valóságot még csak nem is érintő tudósítások azonban, mintha őseinket egyedül a kincsek, értékek utáni mérhetetlen vágy vezette volna vállalkozásaikban, csak elfogultan ítélő embereknek fantázia-képei voltak, vagy olyanoké, kik kárörömmel nézték ellenfelük anyagi romlását, mikor a magyar volt szövetségesük, de tüstént kígyót-békát kiáltottak, mihelyt ellenfelük fogadta zsoldjába a magyar segítőcsapatokat s ők lettek a kárvallottak. Egy olyan nép, melyről az akkori idők egyik legnagyobb hatalmassága, a jgörög császár jelenti ki, hogy »pompakifejtő és gazdag«⁵), nem alacsonyodhatott le arra a nívóra, hogy kimondottan rabló vállalkozásokra vetemedjék. Épp ezért tiltakoznunk kell a külföldi, főleg német, hisztórikusok olyan törekvése ellen, melyek őseink hadviselésében rablási tendenciát visznek bele⁶).

Őseink voltak annyira okosak, hogy a hadi-bért a honfoglalás utáni harcaik folyamán nem terület formájában igényelték. A Kárpátok medencéjének katonai védelme és politikai megszervezése úgyis elég gondot adott a 8 törzsnek; a politikai bölcseségnek megcsodálni való példáját nyújtották tehát akkor, midőn megelégedtek a természetes határai révén könnyebben védhető nagy magyar medence birtokbavételével, s minden további vállalkozás inkább csak arra szolgált, hogy a határok megvédésére szükséges anyagi erőforrásait növel-

4) Ottó freisingeni püspök a 11. keresztes hadjárat alkalmával 1147-ben járt Magyarországon.

5) Leo: Taktika XV111. fej. 44. §.

jék, ellenfeleik erőgyűjtését pedig megakasszák. A honfoglalás korától Konstantinápoly 970.-i ostromáig rövid időközökben ismétlődnek ezek a helytelenül »kalandozások«-nak¹ nevezett szövetségi vállalkozások. Európa aligl egy-két állama marad ment látogatásaiktól, azonban egy alkalommal sem hívatlan vendégek.

Zsoldos katonák lévén, nem egyszer megesik náluk, hogy akit még ma segítenek, azzal holnap már ellenségként állnak! szemben, ha érdekeik vagy politikai viszonyaik ezt úgy kívánják meg; nem csoda, ha ily körülmények között az a vád éri őket, hogy »szerződészegők«, »esküt semmibe sem vevő, álnok és bizalmat nem érdemlő népek«; a görög császárságnak is hol szövetségesei, hol ellenfelei; bizonyára ezért hangoztatja Leo róluk, hogy telhetetlen »kincsvágy« hajtja őket, »ajándékoké-kai ki nem elégíthetők s mielőtt az adottat elfogadnák, csalárdkodásban es azon törik eszüket, miként semmisítsék meg a szerződéseket«⁷). Közép és Nyugat-Európában is ez a helyzet s a krónikások aaptalan, durva támadása jórészt ebben a tényben leli magyarázatát.

A Balkán-felsziget bekalandozása részben a görögökkel és bolgárokkal kötött szövetségben, részben az ellenük intézett támadások révén megy végbe. Nyugat keresztény népeivel valószínűleg az a szövetség hozza először érintkezésbe őseinket, melyet Arnulf német királlyal kötöttek meg még a IX. század utolsó negyedében. Erre a körülményre célozhat az a 900-ban irt és a német püspökök panaszát Itartalmazó levél, melyben a német egyházfők mentegetik magukat a pápa előtt a morvaszlávok ama vádja ellen, hogy a keresztény hit elveinek mellőzésével a magyarokkal szerződtek s kutyára, farkasra és egyéb átkos pogány dolgokra esküdtek. A j á n d é k o k a t adtak ugyan a magyaroknak, hogy ne üldözzék a keresztényeket

6) Lüttich Rudolfnak a világháború előtt (1910-ben) Berlinben megjelent műve például csak úgy hemzseg az őseinket gyalázó, rablónak, gyilkosnak nevező kitételektől, A 22. old.-on ezt olvassuk: „Ihre Reiterscharen brausten wie ein Wirbelwind über die Länder, de hin Raub, Mord und Plünderung bezeichneien ihren Weg”. — A 27. old.-on a Simeon bolgár cár elleni vállalkozással kapcsolatban ezt mondja: „gelang es leicht die Ungarn zu ihrem Lieblingsgeschäft: einem Raubzug nach Bulgarien zu veranlassen”. — A 910-i német vereségről számolván be, ily szókra fakad az 59. oldalon: „So war der einzige Versuch der Reichsregierung die asiatischen Räuber vom ostfränkischen Boden abzuführen, misslungen”. — Lüttich felfogására jellemző, hogy műve bevezetésében (27. old.) a magyarság jelentőségét ehépp jellemzi: „An Kulturweren gaben Sie Europa nichts, nahmen alles von ihm”.

7) Leo: Taktika XV111, fej. 46. §.

8) Lüttich i. m., 25- oldalán menteni próbálja Arnulfot a „magyarvezető” vád alól s őseink ezen hadjáratét nem 892 re, hanem jóval előbbre: 862-re teszi.

— mondják levelükben a német egyházfők — s holmi olcsó vásznakat is, hogy tegyék le vadságukat. Magyar-vezetőknek azonban inkább a szlávok nevezhetők, akik bérbe fogadtak egy csapat magyart s a maguk embereit, kik csak átkeresztények, megnyírván, közéjük keverték s ezt a vegyes sereget a keresztényekre uszították⁹).

Bármint áll is ez a dolog, annyi kétségtelen, hogy nyugati szövetség hozta őseinket először Nyugat földjére. A honifoglalás befejezése, Berengár olasz király seregének 899-ben történt szétverése és a 907-i német támadás visszautasítása után jóformán állandóvá válik ez a kapcsolat, mely akár szövetségi, akár ellenséges viszony folytán őseinket a nagy frank birodalomból kivált olasz, francia és német királyságihoz fűzi. Olaszország és Franciaország területére a Berengárral kötött szövetség, Németország földjére pedig a testvérviszály miatt magyarföldre menekült Arnulf bajor herceg nógátása viszi közel 2 évtizeden keresztül őket¹⁰). Arnulfnak 937-ben bekövetkezett halálával sem szűnik meg ez a baráti kapcsolat, mert hasonló nevű fia továbbra is fenntartja azt, sőt (a 955-i, I. Ottó letételét célzó magyar vállalkozás előkészítői között is ez az Arnulf szerepel.

Nehéz feladat lenne minden egyes vállalkozással kapcsolatban kimutatni, hogy ki s milyen okból szövetkezett őseinkkel, mert a rendelkezésünkre álló kútfők hiányos értesülései erre kevés támpontot nyújtanak. Biztosan csak annyit tudüníc, hogy Thüringiába (906 körül) a dalemenciek (szláv törzs) csalták őket; Felső-Olaszországot 921-ben Berengár hívására keresték fel; Páviát 924-ben Berengár megöletésének megbosszulására, Berengár híveinek kérésére foglalták el; Róma meglátogatása 922-ben egy Péter nevű német örgróffal történt megállapodás alapján történt; Burgundia, Toulouse területén a mórok ellen Konrád, burgund király szövetségében harcolnak. A 954-i francia földre tett vállalkozásukat is meghívásra eszközlik¹¹). I. Ottó német király letételére 955-ben Konrád, Ludolf, Arnulf hercegek, a scheyerni grófok, Friedrich mainzi és Herold salzburgi érsek és az aquileiai pátriárka hívják be a magyarokat¹²). Ottó

9) Cod. dipl. Moraviee, I 60—64.

10) Arnulf bajor herceg Konrád király által legyőzve és elűzve, Magyarország területére menekült, itt 914 óta közel 5 éven át tartózkodott s állítólag Árpád leányát, Ágneszt bírta feleségül; eszerint nemcsak barátságban, hanem rokonságban is állott a magyar fejedelmi házzal.

11) Thietmar Cronicon. (M. G. H. SS. 111. 745. U)

12) Herold érsek eme tette miatt szeme világától, az aquileiai pátriárka pedig férfiasságától fosztatott meg.

Augsburg felé való közeledésének hírért is 955-ben egy Berchtold nevű scheyerni gróf adta tudtul Bulcsú magyar vezérnek. Bármily körülmények között került is sor egy-egy hadjáratra, a főbb direktívák megállapítása a törzsfők tanácsának feladata lehetett. Ebben a 3 főméltóságon kívül tehát az egyes dandárparancsnokok (törzsfők) vehettek részt. Ez a tanács lehetett hivatva arra, hogy a háborús ok fennállásának konstatálása és a háborúindítás szükségességének horgBulyozása után megállapítsa:

- a) a hadjárat nemét és célját,
- b) a résztvevő dandárok számát ill. a hadsereg nagyságát,
- c) a vállalkozásban résztvevő csapatok hadrendjét,
- d) a gyülekezés helyét,
- e) az indulás időpontját.

Ezekkel a hadjáratokkal kapcsolatban beszélhetünk az előidéző okok alapján nemzetbiztosító és szövetségi vállalkozásokról, az eszközök alkalmazásának módját véve pedig alapul: támadó és védelmi háborúról. A honfoglalás nemzetbiztosító (támadó, a 907-i német betörés visszaverése pedig nemzetbiztosító védelmi háborúnak volna nevezhető. A szövetségi minőségben folytatott hadjáratok részben támadó, részben védelmi jellegűek. Az előbbiek a túlnyomóak, bár az utóbbiak sem ritkák, mint p. o. a 955.-i vállalkozás, mikor a magyar ságra nem lehetett közömbös, vajjon egy egységes német birodalomnak és ezzel a német nemzeti egység tudatának kialakulása I. Ottó vezetése alatt ténnyé válják-e vagy sem.

A nemzetbiztosító hadjáratok tisztán azt célozták, hogy a magyar törzsek által hazának választott terület sértetlenül származzék át az utódokra. Már a szövetségi vállalkozások egészen más természetűek; színterük nem a magyar medence, hanem idegen Országok földje, céljuk nem a magyar föld területi építésének megőrzése, hanem a szövetséges politikai terveinek támogatása és ennek következményeképp anyagi előnyök szerzése. Hadisarc pénzben, arany és ezüsttárgyban, szövet és vászonanyagban, esetleg évenként fizetendő adó kiváltása vagy behajtása, rabszolgaszerzés a velejárói ezeknek a vállalkozásoknak.

A hadjárat neme és célja határozta meg aztán a résztvevő hadsereg nagyságát; nem mindig találjuk az összes dandárokat úton; ha mégis valamennyi útra kelt, úgy nem egy tömegben, hanem két-három részre különítve, sokszor egészen különböző irányokban és területeken igyekeztek harcabbéiraik

számát növelni. A 933-i Riade menti vereséglüket is az okozta, hogy csapataik egyidejűleg Thráciában, Olaszországban és Thüringiában harcoltak ahelyett, hogy ez utóbbi helyen összpontosították volna őket I. Henrik serege ellenében. Hogy mennyi volt az egyes vállalkozásokban résztvevő dandárok száma, csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani, s így sem minden esetben. A honfoglalás p. o. valamennyi dandár (8) tervszerűen végrehajtott hadművelete volt. A 899-i győzelmes bren-tai csata a harchoz felfejlődött seregrészek száma es elhelyezkedése alapján 4 dandár érdemének tudandó be. A németek 907-i betörésének kivédése minden bizonnyal az összes dandárok közreműködésével mehetett végibe. Későbbi vállalkozásaik lebonyolításánál sem ismerjük a dandárok számát pontosan. Ekkehard krónikájában csak azt a megjegyzést teszi, hogy őseink sohasem meneteltek együtt, hanem kisebb csoportokban,¹⁴⁾ ebből a kijelentéséből a létszámviszonyokra következtetni nem tudunk. a 933-i hadjáratról is csak annyit [tudunk, hogy 2 sereg folytatta le a hadműveleteket, de hogy milyen erős lehetett egy-egy sereg, erre semmi adat sem áll rendelkezésünkre.¹⁵⁾ A vereséggel végződött augsburgi mérkőzést 955-ben körülbelül 4 dandár hajtotta végre.¹⁶⁾ Ezért balgaság is arról beszélni, hogy az augsburgi ütközet a magyarság katonai erejének megsemmisülését vonta maga után. Ez már csak azért sem lehetséges, mert a hadseregnek legfeljebb csak fele vett részt ebben a szövetségi vállalkozásban, állván a teljes magyar haderő 8 dandárból. A fele tehát — akár a hátországba volt, akár más irányban foglalatoskodott — intakt maradt. Hogy a helyzet az érzékeny vereség ellenére sem volt aggodalomra okot adó, is katonai szempontokból nem járt olyan súlyos következményekkel, mint azt általában hiszik, azt 3—4 év múlva a Görögország területére intézett támadás lehetősége mutatja legjobban. Az augsburgi vereség tulajdonképp csak azt jelentette, hogy egy tetemes haderővel megindított szövetségi vállalko-

13) Pauler i. m. 36, 15?. oldalán egy körülbelül 100 évvel később irt feljegyzés alapján, mely 15.000 főre teszi Berengár hadát, a magyar sereg létszámát 5000 főben állapítja meg. Ez csak 2 dandárnyi haderőnek felelne meg. Pauler létszámmeghatározása azonban csak hozzávetőleges számításon alapszik; abból a konkrétumból, hogy őseink 4 csoportban támadtak ellenreinkre, inkább lehet 4 dandár jelenlétére következtetni

14) Ekkehard: Casus st. Galli 5. fej-ben. (M. G. H. SS. 11. k. 105. old. ezt mondja: „Hostes non simul ibant, sed turmeitum”

15) A külföldi krónikásoknak az egyes hadjáratokban résztvevőkről és elesettekről szóló hamis tudósításait bővebben fejtegettem művem „Létszám” c. fejezetében

16) V. ö. Szabó Károly i. m. I. k. (1865) 233. old.

zás balul ütött ki, anélkül azonban, hogy ez a körülmény a magyarság helyzetét európai viszonylatban súlyosan érintette volna. Legfeljebb arra jött rá, hogy a német élniakarás egységessé tette a korábbi pártharcokba merült s ezért ellenállni képtelen országot, s a magyarságnak nem célszerű fegyveres döntést keresni, ha békés eszközökkel is lehetséges az egymás mellett élés feltételeit biztosítani. Ha a Lech-mezőn Magyarország katonai hatalma összeroppant volna, úgy semmi sem mentette volna meg ezt a nemzetet attól a kikerülhetetlen következménytől, hogy a hunok, avarok módjára kitorolte volna Nyugat még nevünkéit és emlékünket is Európa térképéről. Ez a mérkőzés magyar részről csak azt a célt szolgálta, hogy I. Ottó le veretesével a német egység gondolatát még csírájában megsemmisítse; a terv nem sikerült s ekkor mutatja meg a magyarság politikai érettségének és iskolázottságának bámulatos nagyságát. Nem ment továbbra is fejje a falnak, mint hún és avar elődei tették annak idején, hanem tudomásul vette a megváltozhatatlant, ép saját támadásai folytán történelmi szükségszerűséggel bekövetkezett eseményt, alkalmazkodott hozzá, sőt szövetségi, baráti és rokon kapcsolat teremtése révén az egységessé lett germán hatalom megerősödését még elő is segítette. Mintha csak megérezte volna, hogy a germán világ felé való orientálódás marad számára az egyetlen komoly politikai lehetőség a jövőben is,

A hadjáratra induló csapatok hadrendjét, vagyis a haderőnek parancsnoklási és szervezetszerű tagozódását szintéit a törzsfők tanácsa jelölhette meg. Elvül szolgált, hogy a nemzet egész hadseregét igénybe vevő hadjárat élére maga a fővezér (kende v. nagyfejedelem) állott; ez lehetett a helyzet a honfoglalás és a 907,-i német betörés alkalmával is. Ha nem az egész hadsereg által, de mégis nagyobb erővel végrehajtandó szövetségi vállalkozásról volt szó, úgy rendesen a horka vezette a sereget, meg kisebb jelentőségű, 1—2 dandárnai erővel is lebonyolítható vállalat vezetőjét a legnagyobb valószínűség szerint a hadjáratban résztvevő legidősebb dandárparancsnok személyében jelölte ki a tanács.

Aszerint, hogy Európa milyen részébe indították el őseink csapataikat, választották meg az u. n. g y ü l e k e z é s i helyeket. A honfoglalás harcainak valószínű intézési helyét a Tisza felső folyásánál kell keresnünk. Az ország meghódítása után a Duna-Tisza közére (talán Pusztaszer) kerülhetett a kende székhelye, s itt tarthatta ezentúl gyűléseit a haditanács is. A 907,-i

német betörés kivédésére mozgósított csapatok gyülekezési helyét a Buda-Bánhida közti területen kell feltételeznünk. Ha a Balkán félsziget felé indultak, Torontál-Temes vármegye területén gyülekeztették csapataikat: a 934, 959, és 970,-i vállalkozások innen indulhattak ki. Az Olaszország irányába útra kelő sereg gyülekezési helye Zala és Somogy vármegyében a Balatontól délnyugatra eső területen keresendő. Erre Liutprand ama értesítései alapján következtethetünk, hogy a Brentániál tábornok ültetett magyar csapatok 10 napi vagy még ennél is kevesebb járó-földre voltak elindulási helyüktől.¹⁷⁾ Német és Franciaország meglátogatására Pozsony környékén adtak egymásnak találkozt az útra induló dandárok. Hogy hadbaindulás előtt ilyen decentralizál módon, törzsek szerint elkülönítve töltik napjaikat, azt már csak azért is feltételezhetjük, mert Leo szerint — tehát a korábbi szálláshelyeken: Lebediában, Eteközben is hasonló módon találjuk őket elhelyezve. Ezért hangsúlyozza a görög császár, hogy »a csata napjáig nemzetiségek és ágak szerint elszéledten élnek... csatározások idején ellenben a nekik szükséges lovakat maguknál tartva és a türk sátrak közelében békóra verve, a csatarendbe állás idejéig őrzik...¹⁸⁾.

Az egyes vállalkozások megindításakor nemcsak a gyülekezési helyeket kellett kijelölni, hanem pontosan meg kellett határozni az elindulás időpontját is.

Általában tavasszal indultak útra, s mire a ihó leesett, már szállásbirtokaikon is voltak az egyes dandárok. Lovasnép létükre nem lett volna ugyan számukra egy teli hadjárat sem kivihetetlen feladat, ezt mégis kerülniök kellett, mert nem egyszer jutottak olyan helyzetbe, sőt harcfolényüket ép ez jelentette, hogy úszva kellett lovaikkal egy-másik folyót átlépniök, ez pedig télvíz idején, zajló jégtáblák között nem lett volna könnyű feladat még a nélkülözésekhez és fáradalmákhöz szokott őseinknek sem; nem szabad aztán azit sem elfelejtenünk, hogy őseink harcmódjának egyik legnagyobb erőssége az erdőbe, bokros-cserjés területekre elhelyezett »lesek« alkalmazásában nyilvánult meg. Erre pedig csak azok az évszakok voltak alkalmasok, mikor még levélerdő borította a fákat s észrevétlen lehetett az ellenfelüket megkörményezni; nem lehet továbbá számításán kívül hagyni azt a hatalmas szekérparkot sem, mely egy-egy hadjáratra elkísérte őket s

17) Liutprand i. m. i. h. 11. könyv 7. fejt.

18) Leo: Taktika XVIII. fejt. 52. §.

mely sokkal könnyebben tudta az utánpótlás feladatát jó időben, száraz utakon teljesíteni, mint sáros, jeges, sikamlós télvíz idején. Március-április hónap a legkorábbi időszak az elindulásra s szeptember-október hónapokban már be is fejezik hadműveleteiket. A 899,-i brentài csatát megelőző évben kém szemlére ősszel indultak el, maga az ütközet is állítólag ősszel: szeptember 24-én lett volna.¹⁹⁾ A Riade melletti (933 Merseburg) ütközet időpontja március 15. — 954-ben április 6-át irták, mikor Cambray ostroma megkezdődött. — A lechmezei (955 Augsburg) csata aug. 10—11 jan, zajlott le.

A hadjáratokra tervszerűen elő kellett készülni. Leo szerint a csata napjáig »télen nyáron szakadatlan legeltetik lovakat«,²⁰⁾ nyilván azért, hogy jó húsban maradjanak; a teljét egyébként sem töltötték pihenéssel, hanem ahogy Liutprand értesít »fegyvert kovácsoltak, nyíl és kopja hegyeket élesítettek és újoncaikat gyakorolták a fegyverforgatásban.«²¹⁾ Harc-előkészület volt jellege ama vadászatoknak is, melyeket kopó-falkáik segítségével bonyolítottak le. Ezért állt az eb, — amint már egy ízben említettem — annyira becsben elődeinknél, hogy még maguk mellé is temették, hisz az eb hadgyakorlataik nélkülözhetetlen eszközének mondható. Presbyter Diecleas krónikájából ismeretes, hogy egy Kiis nevű magyar »princeps« azért indított háborút a bosnyák király ellen, mert ez utóbbi magához vette azt a juhórzó legényt, ki egy vadászat alkalmával a magyar vezér Palusa nevű vizslaszukáját főbeütötte.²²⁾

2. Menet.

Rendkívül fontos volt az egyes vállalkozások menetirányának célszerű meghatározása és maguknak a meneteknek tervszerű irányítása is. Jellemző ezen menetekre, hogy miután; a vállalkozásokat legtöbbször szövetségi minőségben folytatták le, hadiutjaik menetiránya is rendszeren szövetséges területen vitt keresztül. Előre kell bocsátanunk, azt is, hogy őseink hadiutjaik megválasztásánál már a honfoglalás időpontjától kezdve a legnagyobb tervszerűséggel jártak el; Kelet felé a

19) G, Waifz: Jahrbücher etc. 161. old. — Salamon F. i. m. 482. old szerint kora tavasszal indultak el útra.

20) Leo: Taktika XVIII. fej. 52. §,

21) Liutprand: Antapodosis 111. könyv 8 fej.

22) Thallóczy Lajos: 1. m. 485-504. old. (Századok 1896.)

bessenyők közelsége folytán támadó jellegű hadjáratok intézésére nem is gondolhattak s ebbten az irányban minden energiájukat inkább a Kárpátok vonalában való védekezésre fordították. Expansív törekvéseinek csak az északi, nyugati és deli (ez ritkábban) irány kedvezett. Az első két irányban az ottani zilált politikai viszonyok mellett már az is biztosítani látszott sikereiket, hogy Németország, Franciaország, Burgundia és Olaszország népei nem ismerték a magyarság stratégiai és taktikai fogásait s valósággal képtelenek voltak a magyar katonai fölényrel megbirkózni. Több mint 60 évnek kellett elmúlnia, mire ezen a téren jelentősebb változás történt s az esélyek kiegyenlítődték. Délen Görögország területe s a Konstantinápolyig való előrejutás voljt hadjárataik főcélja, amit annál is könnyebben megvalósíthattak, mert a közbeeső Bulgária legtöbbször szövetséges társul szegődött vagy épen ő hívta segítségül őseinket; különben is még levediai és etelközi hazájukból ismerték a görögök hadviselési módját, hisz mint ellenségednek vagy szövetségeseknek nem egyszer volt alkalmuk alaposan megfigyelni és kitanulmányozni azt.

Őseink hadjáratainak intézését vizsgálva a tervszerűséget főként abban látom, hogy első és legfontosabb lépésnek szövetséges társak keresését és biztosítását tartották. Jól tudták és látták, hogy a Nyugat felé vezető utakat meg kell alapozni, a betörési kapukat ki kell építeni, mert ha ezt elmulasztják, sohasem juthatnak tovább a közvetlen szomszédságban, levő területeknél s így vállalkozásaik végeredményben jelentéktelen s nem egy vonatkozásban eredménytelen epizódok nivójára süllyednek.

Céljuk nem az volt tehát, hogy a területeket betöréseikkel állandóan zaklassák s így halálos ellenségükké tegyék; ez megbocsáthatatlan ballépés lett volna a magyar hadvezetőség részéről s minden további vállalkozás esetén jelentékenyen nagyobb véráldozatot, idő és energia veszteségeit jelentett volna, nem is szólva arról, hogy egy ellenséges érzelmű, politikailag megbízhatatlan területen való átvonulás a harci sikert már eleve kockázatosná tehetné volna. Őseinknek szabad átvonulási területekre, helyesebben szövetség révén biztosított útvonalakra volt szükségük, melyeken nemcsak a hadjáratok követelte felvonulást zavartalanul eszközölhették, hanem sikeres vállalkozásaik bőséges hadisarcát is nyugodtan hazaszállíthatták. Ezért volt létkérdés számukra az északi szlávokkal, bajorokkal, északi olaszokkal és bolgárokkal kötött véd és dacsövetség;

nélkülük lehetetlen lett volna Észak-Németország, Franciaország, Burgundia, Közép- és Délolaszország és Görögország ellen hadműveleteket vezetni, szóval Európa kétharmad részét állandó rettegésben tartani.

A X. század magyar hadműveleteit alaposan szemügyre véve, lehetetlen észre nem vennünk, hogy sok és érzékeny vereség nem ellenséges főidőn, fegyveres mérkőzéseik folyamán éri őseinket, hanem akkor, amikor a szövetséges földön átfutó menetvonalat, ahol teljes biztonságban érezték magukat, egyik vagy másik leleményesebb ellenfél ügyes taktikai fogással, esetleg az átvonulási terület lakosságával való összejátszás útján megtudta észrevétlen közelíteni és el tudta zárni, így járnak p. oi 912-ben a svábföldre intézett vállalkozásukkal kapcsolatban. Már hazafelé tartanak, mikor Oetingennél, az Inn vize mellett Arnulf bajor herceg rájuk rontott, majd a közben odaérkezett sváb csapatokkal két tűz közé fogta őket s tökéletesen megverte őseiinket.²³⁾ Hasonló sors érte annak a győztes magyar csapatnak egyik osztagát is, mely csapathoz a Brenta menti győzelem (899) emléke fűződik. Gondtalan igyekezett hazafelé ez az osztag, mikor Luitpold gróf észrevétlen rájuk rántott s vagy 1.200-at ölt meg közülük.²⁴⁾ A szövetséges bajorok és karantánok kardcsapásai alatt ment tönkre 943 vagy 944-ben Wels közelében is a magyar csapat.²⁵⁾ A 955. i augsburgi csata sem vett volna annyira végzetes fordulatot, ha Ottónak ügyes intézkedései és a bajorok árulása a magyar sereget rendben végzett visszavonulási útjában nem akadályozzák, illetőleg menetvonalában fel nem tartóztatlak. Nem a Lech mezőn lefolyt mérkőzés volt a döntő jelentőségű, hanem az az előre nem látott s mem hitt körülmény, hogy az eddig szövetséges vagy jóindulatúlag semleges bajor lakosság s így nyugodtam kijelenthetjük, hogy hadjárataik szövetségi

23) Szabó i. m. 149. old.

21) Annales Fuldenses (M. G. H. SS. I. k. 415. old.)

25) Annales S gallenses Miores (M. G. H. SS. I. k. 78. old.)

alapon való intézése nagy politikai bölcsességre, katonai szemüvegen nézve pedig a dolgokat, a helyzet helyes megítélésére, tervszerű elgondolásra vállainak. A hibát csak abban látom öseink részéről, hogy talán túlságos optimizmustól vezetve megrendíthetetlennek hitték ezt a szövetségi alapot, holott érez, niök kellett volna, hogy ez csak addig érték számukra, míg a jó szerencse feléjük mosolyog s míg a fegyverrel leigázott és ily módon békére, szövetségre kényszerített nép öntudatra nem ébred; számításom kívül hagyták, hogy az ilyen nép az első kínálkozó alkalommal lerázza magáról a szövetség nyüi-gös terhét, mert egymás mellé állásuk nem vérségi vagy lelki közösségen, hanem a fegyverek hatalmán nyugodott. — Mindéin esetre, hacsak 75 százalékban is segítette győzelemhez fegyvereiket — nagy vonásokban helyesnek, tervszerűnek kell találnunk ez elgondolást s annál feltétlenül jobbnak, mintha teljesen izolálták volna magukat s egész Európát ellenségüké tették volna.²⁶⁾

Amint már említettem, 4 szövetséges népről s így 4 olyan főmenetvoinalról van szó, melyeken a távol keleti részeket kivéve Európa legtávolabbi zugaiba is eljuthattak öseink; ezek a menetvonalak az északi szlávok, bajorok, északi olaszok és bolgárok lakta területen futottak keresztül. Előnyomulásra legszívesebben a bajor hercegség földjén futó Duna-menti hadiutat használják, míg a zsákmány hazaszállítására a Pó mentén futp menetvonalat tartják legbiztosabbnak. Ez persze nem zárja ki azt, hogy ha a körülmények úgy kívánják esetleg már a Duna völgyéből is vissza ne forduljanak és, hogy az észak-olaszországi hadiutat előnyomulásra is fel ne használják. A Duna mentén nyugatra vezető úton tehát 2 féle hadivállalatot bonyolítanak le. Olyant, melynél az oda- és visszaút ugyanaz: a Duna mente, s olyant, melynél ezt az útvonalat csak előnyomulásra, Franciaország, és Burgundia földjére jutásra használják, míg visszatérésre a sokkal biztosabbnak és a sik terepénél fogva zsákmányszállításra alkalmasabbnak mutató észak-olaszországi útra esik választásuk. Az előbbie-

26) A 954.-i hadjárat alkalmával is 1. Ottó elleneinek szövetségében jutnak Nyugatra öseink. Erről értesít Ruotger Bruno kölni érsek életrata (M. G. H. SS. IV. k. 255. old.) — Thietmar értesüléséről már volt szó korábban. — V. ö, még Flodoard vádjait (M. G. H. SS. IV. k.402. old.) a Miracula s. Gorgonii-t (M. G. H. SS. IV. k. 245. old), a Vita Abbatum Gorciensium-ot (M. G. H. SS. IV. k. 377. old) az Acta Abbatum Trudonensium harmadik folytatójának adatait (M. G. H. SS. Vili. k. 378. old.) Regino-t (M. G. H. SS. I. k. 623. old.) és Widukind-ot (M. G. H. SS. 111. k. 455. old.)

hez sorolnak”) a 903, 910, 913, 915, 917, 924, 956, 941 és 955,-i hadi vállalatok, míg a 935, 937, 954,-i hadmenetek az utóbbi-ahhoz tartoznak. A Pó menti hadiutat azonban nemcsak azokról a hadjáratokról való visszatérésre használják fel, melyeket Németországon át Franciaország és Burgundia területére intéztek, hanem az odavaló előnyomulásra is, mint a 924, 925, és 951-i vállalkozások esetében látjuk; azonkívül erre járnak, mikor ezt a hadiutat először veszik birtokukba (899) s mikor Közép vagy Dél-Olaszország megtámadásáról van szó 922-ben és 947-ben. — Szláv szövetségben morva területen át Csehország földjére 906-ban, Thüringia és Szászország földjére pedig 908, 933, és 938-ban lépnek. Boglárországot görög területre való jutásra 934-i, 959-i és 970.-i hadjáratok alkalmával használják fel. A tseh, bajor, a Pó-menti és balkani hadiúton lebonyolított vállalkozások mellett tudunk olyan kisebb, inkább büntető jellegű hadjáratokról is, melyeknek útiránya nem esik egybe az előbb említett főmenetvonalak egyikével sem. Ezek olyan természetű hadjáratok, melyeket nem távoli területekre, hanem közvetlen az országhatármentén fekvő, szomszédos népek ellen intéznek s így lefolytatásukhoz az előbb említett utak egyikére sincs szükségük. Ilyenek a Horvátország ellen intézett 900-i, a karentán örgrófság ellen indított 901.-i és a Ciaslav boszniai fejedelem ellen lefolytatott 962.-i bosszulóhadjárat.

Menetükre jellemző, hogy már a korábbról megismert, többször járt és jónak talált utakhoz, mint főmenetvonalakhoz következetesen ragaszkodnak. Így mintegy gerincét képezi Nyugat felé intézett vállalataink az az útvonal, mely a Pozsony körüli gyülekezési helyről indult ki s nagyjában a Duna folyását követve a Rajnához vitt, hogy a Doubs vagy Saorre folyása mentén délre ereszkedjék, a Rhone mentén keletre forduljon s az Alpések gerincén át a felsőolaszországi síkságra, majd a karentán örgrófság területén át magyar földre vezessen. A Nyugat felé intézett vállalkozások útirányai tulajdonképpen ezen útgerinchez alkalmazkodnak s ha időnként a harccélokhoz megfelelően jobbra vagy balra le is térnek, cégeredményben újra ide futnak vissza. Észak-Németország felé tartó útjukban a Zwittawa és Elbe folyását követik, míg Konstantinápoly megközelítésére a Moravva, Struma folyók

27) A vállalkozások felsorolásánál csak az ismertebbekre és fontosabbakra terjeszkedtem ki.

menten futó utat használják, hogy ezután Szeresz környékén keletre fordulva jussanak kitűzött céljuk felé.

Menetteljesítményeiket behatóan vizsgálva, lehetetlen, hogy a legnagyobb csodálkozásra ne ragadjon bennünket az a lovasnépnél is szokatlanul nagy és inponáló teljesítmény, melyet a honfoglalástól Konstantinápoly 970-i ostromáig eltelt 65 esztendő e tekintetben felmutat. Miután összes vállalkozásaik számát²⁸⁾ és pontos menetvonalát nem ismerjük s különben is a harcok természete folytán kilométerekben kifejezett számításokat eszközölni képtelenség, meg kell elégednünk annak konstataálásával, hogy kb. minden második évet²⁹⁾ harcolva úton töltöttek. A főcsapatok napi menetteljesítménye kb. 30—40 km. volt, míg a felderítő (portyázó) csapatok 75 km.-nyi széles területet is könnyű szerrel bekalandoztak.³³⁾ Az egyes hadjáratok során 2000 km.-t is meghaladó menetteljesítményt tüntetnek fel: a 915, 922, 926, 935, 947, és 954.-i vállalkozások, míg a 924, 937, és 951.-inek menetteljesítményei Λ még a 3000 kilométert is meghaladják.

A törzsfők tanácsának határozatai alapján a menetirányra vonatkozó részletes intézkedés a csapaitvezér feladata maradt. Erre akkor kerül sor, mikor a hadjáratban résztvevő dandárok a gyülekezési helyről elindultak. A csapatvezér első teendője volt afelett határozni, vajjon csapatszállítással vagy meneteléssel vigye keresztül a hadászati felvonulást. A X. század magyar hadjáratait tanulmányozva egyetlen olyam esetről sem tudunk, melynél magyar csapatok nosza bb vízi útra való szállítására lehetne következtetnünk. Egyedül Velence ostromával kapcsolatban gondolhatna az ember arra, hogy ezt a helyet hajókon közelítették meg őseink. Gombos F. Albin a magyarok olaszországi hadműveleteiről irt tanulmányában legalább is amellett kardoskodik, hogy őseink vízijárműveken közelítették meg a lagúnák városát. Amint azonban már korábbi helyen (86. old) kimutattam, itt csak tömlők alkalmazásáról lehetett szó, nem pedig vízijárművek alkal-

28) Őseink 896—970 közt kb. 40 hadjáratban vettek részt. Ezekből 24 esik Németország, 7 Olasz-, 5 Görög- és 4 Franciaország területére, (V. ö. Haz^y Samu: A X. századbéli magyar hadügyről (Hadtört. Közi. 1888. évf.)

29) Itt „év” alatt a hadműveletek lefolytatására alkalmas időrészt (márciustól októberig) értem.

30) Annales Fuldenses: (Pertz: M. G. SS. I. 415.) Ungari ... ex inproyiso cum manu valida et maximo exercitu ultra Anesum fluvium regnum Baiowaricum ostiliter invaserunt, ita ut per quinquaginta miliaria in longum et in transversum igné et gladio cuncta caedendo et devastando in una die pro^fraverint”. (1 római mértföld ~ 15 km.)

31) Gombos F. Albin: I. m. Hadt. Közi. 1927. évf. IV. szám.

marásáról. Vízijárműveket legfeljebb csak a folyó egyik partjáról a másikra való csapatszállításoknál alkalmaztak.

A három fő gyülekezési hely közül csak a Pozsony körüli volt az, honnan vízijárművek segítségével lehetett volna a csapatokat kb. 3—400 km.-es távolsáig a Dunán felfelé szállítani. Erre azonban már azért sem kerülhetett sor, mert hegymenetben kellett volna lebonyolítani a víziszállítást, ez pedig oly csigalassúsággal lett volna csak eszközölhető, mellyel a folyó mentén való menetelést célszerűség és gyorsaság szempontjából össze sem lehet hasonlítani. Egészen másként állt a helyzet a német hadvezetőség részéről, mely 907-ben a Duna folyamot használta fel csapatszállításra, abban a szerencsés helyzetben lóvéin, hogy völgymenetben, eszközölhette a szállítást, ami jelentékenyen gyorsabb és a csapatot igénybe nem vevő felvonulást tett számára lehetővé.

Vízijárműveket — amint már említettem — inkább csak a folyókon való átkeléseknél használnak. A hozzávaló anyagot azonban nem cipelik annyi száz és száz kilométeren magukkal, hanem ott helybein állítják össze a járműveket, a közeli erdők faanyagát használva fel elkészítésükre. Ekkehard szerint a Rajnán való átkelésnél a Fekete-Erdő faanyagát vették igénybe.³²⁾ Ha a körülmények úgy hozták magukkal, (p. o. menekülés esetén vagy ha vízijármű kiépítéséhez való anyag nem volt közelben vagy az ellenség meglepetése csak úgy volt elérhető) vízijárművek helyett egyszerűen átúsztattak a vize, n. Így tettek akkor, mikor jegy Hirminger nevű német vezér éjnek idején rájuk támadt s csak azok menekülhettek el, kik a folyóin úszva idejében át tudtak jutni.³³⁾ Velence 899-i ostromára sem indultak hajókon, vagy tutajokon, hanem úszó lovaikat tömlőkön követve.³⁴⁾

A 899-i esztendő különben is többször állította őseinket olyan helyzet elé, hogy a folyókon való átúszást el nem kerülhették, így Liutprand elbeszéléséből tudjuk, hogy Beremglár elől való visszavonulásuk folyamán az Addát úszva lépik át, miközben többen a folyóba merülnek.³⁵⁾ Magát a Brenta-menti ütközetet is azáltal nyerik meg a háromszoros túlerőben lévő ellenséggel szemben, hogy meglepetésszerű átkeléshez folya-

32) Dum haec saia gurúr nambus Ungri de Schwarz-Walde nullis Daraus Alsatium ipsi priores sui legiones transponunt: (Ekkehardi Casus s. Galli. Pertz 11. k. 110. old.) — V. ö. Waitz Jahrbücher stb. 91. old.

33) Ekk. Cas. s. Gal 11.

34) V. ö. Salamon F. i. m. 845. old.

35) Liutprandi Antap. 11. könyv 10. fejj. 36, 55–57. old.

a vitézek s a kolostor udvarán összegyűlve »kitűnő« kedvvel táncolnak és dalolnak főnökeik előtt«. Még arra sem restek, hogy pihenőjüket gyakorlatozással töltsék: »némelyek fegyverrel is összecsapva mutogatták, mennyire értenek a hadi-gyakorlatokhoz«⁴⁶).

Nagy súlyt helyeztek arra is őseink, hogy meneteik alatt szigorú menetfe gy e l m e t tartalak fenn, teljes rend uralkodjék soraik közt és maradozók se legyenek. Az ellenség közelében a l e g n a g y o b b csendet kívánták meg a menetoszlopban. Mikor az előbb említett szt. Gallen kolostort elhagyják és Konstanz felé veszik útjukat, nem volt megengedve soraikban a kürtszó, sem beszélgetés. Ha bűnül lehet valamit felróni, az a s z e s z t i l a l o m á t h á g á s a lehetne. Szent Gallenben is szekercével érdeklődnek a hordó tartalma iránt; a városon kívül ütött táborban is bor és álom nyomja el őket⁴⁸), 933-ban is a rajnai bortól lesznek annyira mámorosak, hogy a kellő vigyázat elmulasztásával Hirringer a német vezér győzhet lettük⁴⁹). Őseink menetfegyelmére jellemző, hogy csak egy esetről tudunk, mikor a csapai egy része magáról és a fegyelemről megfeledkezett és a menetoszloptól elmaradozott. Meg is bűnhődött fegyelmetlenségéért, mert az ellenség által utóléretett és megsemmisített⁵⁰).

Nem egyszer előfordult, hogy a csapatot különösen gyorsan kellett indulásra készenlétbe helyezni, ilyen esetekben r i a d ó t rendelt el a csapatvezér. Még a magyarról kedvezőtlenül nyilatkozó kútfők is kénytelenek elismerni, hogy riadó esetén páratlan gyorsaságot és dicséretreméltó fegyelmezettséget tanúsítottak őseink. Ekkehard krónikájában ezt külön hangsúlyozza is Szerinte a kémszemlére (felderítésre) kiküldött járőrök »kürtriadással és kiabálva elősietnek, jelentik, hogy közelükben egy fegyveres csapatokkal megrakott kastély van, mire ... mindnyájan gyorsan kisietnek s mint szokásuk vala, h i h e t e t l e n h a m a r csatarendbe álloltak⁵¹). Cambray 954.-i ostromakor történt, hogy Bulcsú horka unokaöccsét a várbeliek egy csapata megtámadta és megölte. Bulcsú e hírre

46) Ekk: Cas. s. GalÜ 5. fejt. 105, old.

47) Ekkehard i. m. i. h. „silentio tubis et vocibus indicto.”

48) Ekkehard i. m. i. h. „... vino et sonno taciti ...”

49) U. o., Ekkehard „... intempesta noctis somno vinoque sepultos . . . improvisos invaserat . . .”

50) 912-ben a svábföldi hadjárat alkalmával történt az eset.

51) Ekk: i. m. i. h. „Castellum cum armatis legionibus obfirmatum in proximo sibimet esse asserunt . . . celeres pro se quisque viri foras festinant et ut assueu erant, priusquam quis credat, parati in acie stebant.”

azonnal riadóztatott és az imént vígan lakmározó hadnéhány pillanat alatt lóra kapta bosszúszomjas vad nádasával rohan vezére nyomában a város falai alá⁵²⁾.

Ha a szükség úgy kívánta, kalauzokat fogadtak fel őseink, meneteik helyes irányítása céljából. Ezekre főként akkor szorultak rá, ha a megszokott menetvonalaiaktól letértek, vagy az ellenség megközelítésére meglepetésszerűen törekedtek. Ily módon érnek el sikert 921-ben, mert az a kalauz, kit szövetségeseük Berengár küldött elibük, járatlannak hitt hegyi utakon ellenfeleik hátába tudta őket vezetni; 955-ben a scheyemi grófok vállalkoznak ilyen szerepre. A kalauz megbízhatóságán múltott aztán, hogy a csapat oda jusson, ahova akart (s hogy útközben törbe ne csalassék. Rosszul választotta meg kalauzát 938-ban az Elbe menüén Szászország felé tartó csapat, melyet az áruló szláv vezető (a daleminci szplávokban azért bíztak őseink, mert szövetségeseik voltak) a dömlingi mocsarakba, lápos erdőségekbe vezetett, ahol már előre felkészülve vártak rájuk a szász fegyveresek, úgy, hogy — mint már korábban is említettem — a póruljárt csapat legnagyobb része leöletett⁶⁾),

3. Elhelyezés.

A menetek félbeszakításakor táborba szállt a magyar sereg. Az elhelyezések másik két neméről: szállásról és helységi táborról nincsen tudomásunk. Ez annál is valószínűbb, mivel őseink a sátrakban és kunyhókban való tartózkodást minden más elhelyezési módnál többre becsülték és így egyedül ezt szokták meg úgy annyira, hogy Freisingeni Ottó értesítései szerint még a XII. század folyamain is ezt az elvet vallják. Al Bakri említi, hogy »a nép kunyhókban és sátrakban lakik, követve az eső hullását és a fű sarjadását.« Sátraikról tesz említést Ibn Rustah, majd Liutprand is, ki a magyarok »nemez sátrairól« tud⁵⁴⁾, mikor a Brenta folyó mentén 3 napon át táboroznak őseink. Ugyancsak Liutprand említi, hogy a Pávia 924.-i ostromakor »sátraik körben kerültek el a minden közlekedéstől végkép elzárt város falai alatt.« Leo szerint »nincs körülárokolt táborhelyük, miként a rómaiaknak«, s lovaikat békóba

52) V. ö. Szabó i. m. 216. old.

53) V. ö. Szabó i. m. 181. old.

54) Liutprand: Antap. II. könyv 7. fejelet 290. old.

verve tartják »a türk sátrak közelében«⁵⁵). Sátraik szolgálnak lakásokul, sátorfelszerelést mindig visznek magukkal, ha hadjáratokra indulnak. Szállításukra a fogatolt járművek szolgálhattak. Fontos, megvilágításra váró kérdés az, vajjon mit is kell tulajdonkép őseink tábora alatt értenünk? Sátortábor vagy szekértábor volt-e az a forma, melyben meneteik után megpihentek? Ha arra gondolunk, hogy a lovassági fegyvernemnek nem valami kedvező a korlátok közé szorított gyors harcifejlődésre alkalmatlan, erődítésszerű elhelyezkedési mód, úgy a sátortábor mellett kellene állást foglalnunk. A X. századbéli magyarság hadműveleteit tárgyaló kútfők azonban szinte egyértelműleg hangsúlyozzák, hogy a szekerek képezték azt a kereteit, melyen belül a sereg pihenőre tért. Mi itt az igazság? Nem volt-e egy közbülső forma lehetséges, mely összetudta egyeztetni a szekerek jelenlétét a sátrak alkalmazásával.

Salamon Ferenc a vezérekkorabeli magyarsági hadtörténetnek egyik legmélyebben járó feldolgozója az elsői elhelyezkedési mód: a sátortábor mellett tör lándzsát. Abból indul ki, hogy lovasnépre halált, pusztulást jelenített volna, akár sánctáborba, akár szekérvárba való vonulása. Szerinte ez megakadályozta volna a seregei támadókétségének kifejlesztésében, holott ép ebben állott egyedüli előnye. Hivatkozik Leo császár Taktikájának ama helyeire, melyekben őseink azon szokásáról van szó, hogy lovaikat télen-nyáron szakadatlan legeltetik, harc idején sátraik közelében békóba verik, továbbá, hogy meneteik alatt követik őket a barmok, ménék, kancák sokasága (51 és 52. paragrafus). Mindezek alapján arra a következtetésre juit, hogy őseink sátortáborai nagy területen helyezkedtek el és sánccok, szekerek helyett előre és oldalt messzire kitolt örsökkel biztosították magukat⁵⁶). Salamon «megállapítását több okból nem tehetjük magunkévá; még pedig

a) Salamon elfelejti azt, hogy ebben a korban szekérvárnak a támadáshoz, vagy megfordítva semmi köze nem volt. A szekérvár zavartalan pihenés biztosítására szolgált egyedül s nem támadásra, miért is nem lehet azon csodálkoznunk, hogy a magyar lovasság szekértáborba vonult. Figyelmen kívül hagyja azt is, hogy középkori hadviselési móddal állunk szemben, annak minden körülményességével, nehézségével, sisakba-páncélba öltözött vitézeivel, ami az ő feltevésével ellentétben,

55) Leo: Taktika 52, §.

56) Salamon F. i. m. 821. oldal.

ép azt követeli, hogy a sereg pihenő helyét várszerűen biztossítsa váratlan támadás ellen. A magyar sereg közepéhez fegyverzetű lovasságból állván, rászorult arra, hogy sisakjának, saját és maga lova vértetének felvételéhez időt nyerjen; egyedül a szekérvár adta meg a lehetőségét annak, hogy lakója] nyugodtan hajtsa álomra fejét, vagy ha riadóra került a sor, idejében felölthesse fegyverzetét. Fontosnak tartom annak megállapítását is, hogy amíg a magyar sereg ellenfelei nem voltaképesek a magyar szekértábor fegyvereik elégedetlensége folytán eredményesen megtámadni, addig őseink minden ilyen támadása sikerült, mert az a fegyver, mely ellen Nyugat njépei nem tudtak kellőleg védekezni: az árkok és várfalak fölött is áthatoló, biztosan célbajutó és halálhozó nyíl egyedül nekik volt komoly privilégiumuk. Az volt tehát a helyzet, hogy sem Byzanc fiait, sem Nyugat harcosait nem tudta eléggé megvédeni a római mintára húzott táborárok, mert őseink nyílzápora zavart, fejetlenséget keltett még a legedzettebb hadseregben is, úgy hogy a végromlás nem volt elkerülhető. Őseinkkel szemben különben, sem volt célszerű a megerősített s így biztonságot ígérő tábor, merít mihelyt az ellenséges sereg kényelembe helyezkedett s így mintegy védtelenné lett, vagy a hajnali órákban, mikor lovastámadás már lehetséges volt, de az ellenfél tábora még gyanútlanul aludt — kezdetét vette a szinte kivédhetetlen magyar (támadás. A legérzékenyebb vereségek ilyen alkalmakkor érik őseink ellenfeleit. 899-ben a Brenta mellett is csak arra a pillanatra várnak a magyar csapatok, hogy a folyó túlsó partján vesztegelő keresztény tábor harcosai kényelembe helyezkedjenek s táplálkozáshoz lássanak. Villámgyorsan átkelnek úszva a folyón s a táborban elszéledt vitézeket oly heves rohamban támadják meg, hogy egyeseknek valószínűleg torkukba szegeznek az ételt, mások pedig azért vesznek el, mert még arra sem maradt idejük, hogy lovaikra kaphassanak⁵⁷). A 907-ben Magyarországra tört német sereget is ilyen módon teszik tőinkre. A Duna jobbpartján menetelő Dietmar salzburgi érsek seregét éjjel-nappal intézett apró támadásokkal addig nyugtalanítják és ernyesztik, míg az: kimerül s ilyen állapotban lepik meg s verik szét a táborát; a Duna balpartján táborba szállt Luitpold seregélt pedig, mely meg volt győződve arról, hogy a hatalmas folyó minden mesterséges erődítésnél

57) „ . . . tanta Hungari celeritate cohfoderant ut in gúla cibum transfigerent aliis, quibusdam equis fugám negarent ablalis”. (Liuipr. Ant. 11. k. 15. feje.)

több védelmet nyújtó (természeti akadály egy táborozó sereg részére, hajnalhasadtakor, a Dumán átúszva támadják meg és semmisítik meg. 910-ben a Lech mezőin táborba szállt Lajos német király serege esik áldozatul a nem várt magyar támadásnak. Időpontul itt is a hajnalhasadást választják s a meglepetés oly mesterien sikerül, hogy »többeckeit előbb ébresztett fel a gerely, mint a harci rivalgás, másokat pedig, akiket fekhelyükhöz szegeztek, nem költötte fel sem a csatazaj, sem a halálos seb, mert előbb szállt el ítézükből a lélek, mint szelmükből az álom.«⁵⁸⁾ Őseink szekértáborával szemben ez elenség támadása csak akkor vezetett eredményre, ha vagy éjnek idején következett el és esetleg a sereg a bornak méitékelen élvezete folytán mámorba merülve aludt, vagy ha jelentékeny túlerőben volt az ellenfél. Nem annyira a (magyar szekérvár támadás kivédésére való alkalmatlansága, mint inkább más, az ellenfélnek kedvező körülmények (testi indiszpozíció, a szemesen történő éjszakai meglepetés túlerő stb.) tették tehát az ellenségnek lehetővé azt, hogy sikert érjen el. Túlerő söpörte el a magyar szekértábort 933-ban a Riade mentén s 955-ben Augsburg falai alatt; míg más előbb említett körülmény folytán semmisült ímég az Inn menti tábor 912-ben, a Rajna menti (Seckingennel szemben) 933-ban és a szászországi Steteburg alatt 938-ban. Leo is azt hangoztatja, hogy őseinknek leginkább »a szemesen történő éjszakai meglepetések« vannak ellenőkre⁵⁹⁾.

b) Salamon megfelelkezik arról a tényről, hogy szekértáborba éjszakai pihenés céljából szállt a csapat. Éjjel pedig lovasseregnek sem támadni, seim lóhátról védekezni nem lehet. Őseinknek nem is volt szüksége tehát éjnek idején támadóképességük kifejlesztésére, mert fegyvernemük természetével éjszakai támadás nem volt összeegyeztethető; ha pedig védekezésre szorultak, ez sem történt lóhátról, hanem gyalogszerrel, mert egy hirtelen jött, meglepetésszerű éjszakai támadás esetén nincs elég ideje a lovasnak nyergelésre, vértzet felvételre, harchoz való sorakozásra stb. Éjjel ily esetben a lovas is gyalogsá lesz, s hogy sikerrel védekezhessék, azt a mesterségesen eszközölt védelem, a szekértábor alakítása teszi egyedül lehetővé. Ha őseink ellenséges szekértáborokkal szemben, melyek gyalogharcra jól kiképzett lovasokat, s ölt gyalogseregeket is

58) Liufpr. Ant. II. k. 4. fej. „ . . . nonnullis namque spicula prius quam damores evigilarunt”.

59) Leo i. m. 64. §.

magában foglaltak, eredményes harcokat tudtak felmutatni, annak oka részbeni abban van, hogy a támadásra olyan időpontot használtak fel, mikor lovasság alkalmazása már lehetséges volt, részben pedig abban, hogy távolharc eszközü: a nyíl, páncélzatnélküli, védtelen alvó sereg ellenében kivédhetetlen fegyvernek bizonyult. Ha pedig az ellenfél volt ügyesebb s a gyanútlan pihenő magyar szekértábor közelébe férközhetett, akkor őseink veresége azért következett be, mert gyalogharcra nem volt kellőleg kiképezve, amint már Leo is megmondta Taktikája korábban is idézett 62. paragrafusában. Továbbá, mert legtöbbször éj folyamán, tehát oly időben érte őket a támadás, mikor lovaserényeiknek sok hasznát nem vehették, s végül, mert nem egyszer a testi indiszpozíció védekezésre képtelent né tette őket. A szekérváraknak nappal, formális harcok árán való megvédése már csak a X. századbeli {magyar harcok második fázisában következik el. Ezt tapasztaljuk 933-ban Merseburg és 955-ben Augsburg falai alatt. A szekér várnak ez az eredeti rendeltetésével ellenkező alkalmazása abban leli magyarázatát, hogy már nem a lovasság védekezik (éjjeli a szekereken belül, mint korábban is említettük, hanem az a várívásra kiképzett csapat illetve hadigépkezelő légénység, melynek az volt az eredeti rendeltetése, hogy Merseburg, illetve Augsburg falait rohaméretté téve elfoglalja. Kudarcuknak 2 oka lehetett, vagy számuk volt még oly csekély, hogy eredményes védelmet nem tudtak kifejtetni, vagy még annyira járatlanok lehettek a gyalogharcban, hogy a németek rohamának ellenállni nem voltak képesek.

c) mikor Salamon a Leo-féle Taktika 51. és 52. paragrafusára hivatkozik, nem gondol arra, hogy amit a császár őseink lólegeltetési szokásáról mond, az békebeli tevékenységükre és nem hadjáratok alatti magatartásukra vonatkozik; továbbá, hogy lóállománynak sátrak közelében való békóba verése nem zárja ki a szekértábor lehetőségét, mert táborba szálláskor sátrak alatt pihentek a vitézek s a Szekerek csak a keretét adták meg az egésznek. A szekerek hozták a sátoranyagot s ha a hosszabb pihenő ideje elérkezett p. o. éjszakára kellett berenj, dezkedni, a sátorfelszerelés lekerült a szekérről, hogy védelmet nyújtson harmat vagy eső ellen. Leo értesítése őseink nagy állatállományáról sem lehet argumentum a sáortábor mellett, illetve a szekértábor ellen. Ha elég tekintélyes is lehetett őseink vágóállatállománya s ha nagy gondot fordítottak is arra, hogy tartalék vagy vezeték lovak jelentékeny számban álljanak ren-

delkezésre, számuk még sem lehetett annyi, hogy egy szekértáboron belül el ne lettek volna helyezhetők. Számításaink alapjául ugyanis el kell fogadnunk, — egyéb adatok híján — a görög hadseregben uralkodó azt az elvet, hogy minden 10 harcosra 1 szekeret számítottak, ami ha p. o. a 955-ben Augsburg alá vonult magyar csapatok létszámára gondolunk (4 dandár á 2500 fő — 10.000 fő) körülbelül 1000 szekér alkalmazását jelentette; ezzel a szekérparkkal már jelentékeny területet lehetett védelemre berendezni, főként, ha feltesszük, ami szinte magától értetődő, hogy ebből a célból az állatállomány és a légénység vízzel való ellátására a Lech folyó menetét választották, ami a kiszemelt terület 3 oldalról való körülzárását tette csak szükségessé.

d) Salamon azon feltevése is vitatható, hogy őseink szekerek helyett messzi előre és oldalt kitolt őrsökkel biztosították magukat. Az őrsök útján való biztosítás ugyanis nem zárja ki a szekerek alkalmazását! Sőt szerintem ép a kettőnek kombinatív alkalmazása nyújtott legtöbb biztosítékot az éjszakai meglepetésekkel szemben; ismerték ezt el3deink s eszerint cselekedtek is; csak így volt lehetséges az éjszakai, meglepetésszerű támadásokat megghiúsítani, mert bármily hirtelen jött volna is a veszély, a biztosítócsapatoknak mindig módjukban állott még kürtjellel értesíteni a tábor-őrszolgálatot végzőket s így közvetve a táborban pihenőket, akik a szekerek védelme alatt nyugodtan készülődhettek fel az ellenség fogadására. A szekerek közelsége nagyban fokozta a biztonság érzetét s a sikeres védekezés lehetőségét (mert hisz lovasnép éjszaka csak védekezésre gondolhatott) nagyban elősegítette. Szekerek híján eszeveszett pánik következett volna el a táborban, ha történetesen a biztosító csapatok gyengék lettek volna ahhoz, hogy megakadályozzák az ellenség gyors előinyomulását és a tábor közelébe jutásait. A szekerek mintegy második védelmi vonalként állottak az ellenség és a táborban pihenők között azzal a határozott rendeltetéssel, hogy a mögéje húzódnaknak védelmet nyújtsanak illetve a védekezés megszervezésére időt biztosítsanak. Ekkehard leírásából tudjuk, hogy amikor őseink szt. Gallen alól a Konstanz felé vezető úton eltávoztak, éjszakára »szekereiket és podgyászaikat körbe állítva éjjeli öröket rendelnek s maguk a fűbe heveredve csendesen iddogálnak és alusznak«⁶⁰).

60) Ekkehard i. m. (M. G. H. SS. II. k. 106. oldal)vehiculis circumpositis, noctem vigiliis partiuntur, fusique per herbas. vino et somno faciti indulgent”.

Salamon felfogásával szemben megállapíthatjuk, hogy őseink a biztosító csapatok alkalmazása mellett mindig szekértáborba vonultak, ha hosszú meneteik után pihenőre volt szükségük. Ez nem akadályozta őket a támadásban s így nem állt ellentétben lovas mivoltukkal, azon egyszerű oknál fogva, mert a szekértábor sohasem szolgált támadásaik bázisául, annál is inkább nem, hisz éjszakára húzódtak csak meg szekerek mögött, éjjel pedig lovas hadsereg legfeljebb csak menetel, de nem támad; ha pedig éjjel megtámadják azaz védekezni kénytelen, „azt sem lóháton végzi, hanem gyalogszerrel.. A szekerek» nek körülbelül az volt a rendeltetésük őseink hadviselésében,, mint ma a mesterséges úteltérőknél és úttorlaszoknál. Ma is az a szabály, hogy nyugvásra tért sereglovasság számára fődolog, az ellenség felől jövő utak elzárása, esetleg ezeknek eltorlaszolása, mesterséges akadályok létesítése«. Őseink szekértáborra sem szolgált általában más célt, mint a védekezést illetve a zavartalan pihenés biztosítását. Ezt a megállapításunkat igazolják részben a már említett kútfők értesülései, részben az a körülmény, hogy évszázadokkal később is ugyanezen harcászati elv alapján állnak őseink, annyira célvezető volt ez az éjjelezési (pihenési) mód.⁶¹

Természetes, hogy a szekértáborba vonulás nem zárta ki a sáttáborozás lehetőségét sem, sőt el sem tudjuk a csapatok éjjelezését képzelni sátrak alkalmazása nélkül. A szekerekre a csapatok számára szükséges eszközök és anyagok voltak felhalmozva s így férőhely hiányában egyedül csak a sátor jöhetett fedél gyanánt számba. Szekerekkel biztosított táborhelyeken is sátrak alatt pihennek tehát őseink, mikor fáradtságos menetek után nyugovóra térnek.

Arra a kérdésre is feleletet kell adnunk, vajjon a szekereknek táborbiztosítására szolgáló alkalmazása ősi magyar szokás volt-e, vagy pedig az európai népekkel való sűrű harci érintkezés következményeként nyugati hatásra honosodott-e meg? Salamon ugyanis azt az álláspontot képviseli, hogy »a

61) A Muhi pusztai veresége 1241-ben sokan — s elég felületesen — annak tulajdonítják, hogy őseink a tatárok elől szekértáborba húzódtak s így mozgékonyaságukat önként korlátozták. Az eset ilyen beállításban nem valószínű, mert nem támadás uoii cejuk a szekerekkel, hanem biztosított pihenésről való gondoskodás éjszakai meglepetéssel szemben. A vereség azért következett be, mert a hajnalhasadtával meglepetésszerűen támadó tatár lovasság nyílzápora ellen a túlnyomóan nehéz fegyverzetű magyar csapatok számára nem nyújthatott kellő védelmet a szekértábor. Megdöbbentő tragédiánk, hogy a tatár lovasság azzal a harcmóddal tette tönkre IV. Béla seregét amellyel 300 évvel korábban őseink világraszóló győzelmeiket aratták.

szekérvárat, melyeket a későbbi időben s például a tatárjáráskor használt a magyar, kétségkívül sok egyebekkel együtt a nyugati európaiaktól tanulta el. Ha erre támaszkodtak, többnyire vereség lett a vége. A bizánci taktikusok igen bölcsen mondják, hogy »a szekértábort, mint erődöt, csak gyalogsereg bírja védelmezni.« Nem is szólva arról, hogy a sátorkészítés mellett a kocsigyártás legrégebbi iparágaink közé tartozik, s a kocsigyártó ipar (terén messze előljártunk Európa népei sorában. Az egykori bizánci írók értesítései s a nyugati krónikások leírásai alapján inkább valószínűbb, hogy őseink szekértáborba szállása nem Nyugat utánzása révén került a magyar harcmódba, hanem még keletről hozták magukkal a biztosított éjjelezésnek ezt a nyugati hadseregekkel szemben célszerű módját. Salamon is kénytelen annyit beismerni, hogy »igen valószínű, hogy az u. n. tuldonban vagy tartalékpodgyászbán a magyarok szekereket is vittek magukkal s hogy az avarok és magyarok példájára ajánlhattak seregük számára a görög taktikusok könnyű, de erős kocsikat.⁶²⁾ Érdekes, hogy ránk maradt kútfők egyetlen olyan helyét ismerjük csak, mely a nyugati miépek részéről is a X. századbeli harcokban szekerek alkalmazásáról határozott (tanúságot tesz. Bulcsú 954.-i hadjáratával kapcsolatban halljuk Folcuin leírásából, hogy a lobbes-i monostor lakói, miután Thuin várába nem húzódhattak, egy környékbeli hegytetőre vonultak s azt szekerekkel, karókkal, sövényekkel erősséggyanánt körülkerítették; ellenben árkoknak, farkasvermeknek ásását, szóval földmunka alkalmazását már Leo is tanácsolja seregének oly esetekben, ha célja színlelt futással az ellenfelet törbe csalni⁶³⁾. Ezzel nem azt akarom (mondani, hogy a nyugati népek a szekértábor alkalmazását nem ismeritek. Inkább ezt, hogy szekértábornak védekezésre való alkalmatlanságát őseinkkel szemben hamar felismerték s a számukra sokkal célszerűbb és alkalmasabb védekezési módot választották: a miégt, erősített helyeken várakban való tartózkodást. Ez a mód, azaz a várakban való védekezés akkor lett általánossá, mikor a sorot. z&tos véres vereségek arról győzték meg őket, hogy nyílt terepen való táborbaszállásuk folyamán éri őket mindig a legnagyobb veszedelem. Ismeretes, hogy 899-ben, 907-ben és 910-ben éppen táborozás közben érte megsemmisítő vereség az olasz illetve a német sereget. Őseink a kútfők tanúsága szerint min-

62) Salamon i. m. 693. oldal

63) V. ö. Delbrück i. m. 111. k. 205. old.

den nehézség, különösebb akadály nélkül jutottak a gyanútlan pihenő vagy gondtalanul lakmározó ellenfél táborá közelébe, akit még az sem mentett meg, ha a szekerek védelme alatt gyalogharcban kísérelte meg a támadás kivédését. I. Henrik ideje óta következett el Nyugaton az a változás, hogy a nyílt terepen való meglepetés és megsemmisítés elkerülésére szekérvárak helyett megerősített helyekre, várakba húzódnak őseink elől. Ezzel próbálták s amint a következmények mutatták, tudták is ellensúlyozni ellenfeleink azt a nagy előnyt, mely őseink részéről a szekérvárak alkalmazásában rejlett s kikerülni a veszélyt, melyet nyílt vagy nem eléggé biztosított táborozás vont maga után.

Salamon azzal igyekszik szavainak súlyt adni, hogy a byzanci kritikusok ama helyeire hivatkozik, ahol a szekértáborról, mint erődről van említés téve, melyet megvédeni csak gyalogsereg tudhat. A byzanciak megállapítása e lényegét illetőleg feltétlenül helytálló; várfalakat s így falakat helyettesítő szekérsorokat nem lehet lóhátról védelmezni. Ebből a tényből azonban arra következtetni, illetőleg ezt a tényt használni fel argumentumul arra, hogy őseink neim ismerhették eredetileg a szekérvár intézményét s hoggy Nyugatról vették volna azt át, már csak azért is (teljesen elhibázott dolog, mivel őseinknek eszük ágában sem volt nyílt ütközetekben szekérvár védelme alá vonulni, mint ezt korábban az pkori népek tették általában s éjjel a szekér várat rendes védekezési harceszköznek előléptetni. Sokkal ügyesebb taktikus volt a magyar, semhogy olyan védekezési módot tegyen magáévá, melynek lovasnép létére sikerrel megfelelni nem tud. Őseink harcaiban a szekérvárnak csak éj folyamán jutott szerep, mikor a lovasnak szükségyszerűig gyalogossá kellett lennie, ha támadás érte s védekeznie kellett. A szekér várnak ez az alkalmazása össze sem hasonlítható azzal a harcmóddal, mely az ókor és középkor folyamán a szekereknek nyílt ütközetekben szinte harcdöntő jelentőséget ad akár azzal, hogy a sereg centrumának megvédését teszik lehetővé, minit a perzsák, arabok, sőt bizonyos vonatkozásban a törökök harcaiban latijuk, akár pedig ázzál, hogy biztos védelmi vagy mindent elsőprő támadási eszközként alkalmaztatnak, mint a huszita szekérvár esetében⁶⁴) tapasztal-

64) V. ö. Delbrück i. m. HL k. 504 old. — Tóth Zoltán i. m. 27. old.,-án is oda nyilatkozik, hogy a „Szekerek felhasználása táborerődítésül ősidők óta igen megszokott” s így nem hihetem, hogy őseink Nyugattól tanulták volna el s korábról ne ismerték volna.

talható. A X. sz.-beli magyar szekérvárnak nem volt más szerepe, mint nyugodt éjjelezést biztosítani. Ez a helyzet, legalább is addigi az időpontig, mikor a védekező várostromlás terére léptek őseink, illetőleg, mikor az ostromgépkészítő és várívó csapatok alakjában az első gyalogharcolók serege feltűnik a magyar honvédelem láthatárain s ezekre a gyalogcsapatokra nemcsak Várostromlás, hanem szükség esetén a szekérvár megvédése is hiárul. A X. század harcainak második időszakában (933—970) különöseto két döntően fontos ütközet emlékéhez fűződik a szekérvárban való védekezés ténye; az egyik esetet Widükind őrizte meg számukra, (V. ö. Waitz. Jahrbücher etc. 160. old.) ki szerint 933-ban a Merseburg ostromával elfoglalt magyar csapatok arra a hirre, hogy I. Henrik serege feléjük közeledik »re l i c t i s c a s t r i s« táborukat visszahagyván a német uralkodó elé siettek. Az előre siető csapatok nyilván lovassági részek voltak míg a táborban az ostromnál alkalmazott legénység és műszaki csapatok maradhattak. Mikor a lovas részek mérközése a németek győzelmével végződött s a mieink a futásban kerestek menedéket, a táborban levők magukra maradhattak s kénytelenek voltak védekezéshez fogni; erre enged következtetni Widükind ama kifejezése, hogy »castra verő invasa... est« vagyis a táborát az ellenfél megtámadta; ennek eredményeképp az összes hadifoglyokat az elhurcolástól megmentette. — A másik jellemző esettel Augsburg ostromakor találkozunk; a magyar lovasság az ellenség elé siet, majd megverve visszavonulásra fogja a dolgot, a szekerek őrzői s a minden bizonnal ide a szekérvárba húzódtott ostromgépkészítő és várívó gyalogság azonban nem hátrál, bevárja az ellenfél támadását; hogy a szekérvárnak ekkor már nagyobb védelmi fontosságot tulajdonítanak őseink, abból a tényből következik, hogy a megvert lovasság nem igyekszik veresége felismerésekor a Lechen való azonnali átúszással leszakadni az ellenségtől, hanem előbb még a szekérvárig hátrál, megszervezi a védelmet s csak azután siet a Lech túlsó partjára; nem cipeli tehát magával a szekereket, hogy így mentse a podgyászát, foglyait és asszonyait, hanem megkísérli a sereg gyalogrészeivel a védekezést, bár sikertelenül! Ottó csak formális harcok árán jut a magyar tábor birtokába, bizonyosságul annak, hogy ezúttal őseink tervszerű védekezésével állunk szemben.⁶⁵⁾ A magyar szekérvárnak esetleges védelmi harceszköz-

65) V. ö. Szabó i. m. 364. old. L. Brunner szerint is „Die Eroberung des Lagers, wo noch ein Kämpfen wieder Verzweiflung stattgefunden haben

zé való fejlődése tehát azzal a mélyreható változással függ össze, mely honvédelmi téren a X. század magyar harcainak második időszakában elkövetkezett.

Ez a fejlődés szoros kapcsolatban áll azzal a fejlődési folyamattal, melyet a várrendszer (tekintetében találunk az európai népek hadviselésében. Ha Delbrück nyomán tényként fogadjuk el ama megállapítást, hogy nem I. Henrik idejében alakult ki a német várvédelmi rendszer, tehát már a germán-pogány korban épültek német várak és már a frank birodalom kultúrközösségébe való belépés idején keletkeztek német városok,⁶⁶⁾ úgy a fejlődés e téren teljesen analóg, sőt egyidejű is a magyar szekérvárvédelmi rendszer kiépítésével. Delbrück szerint ugyanis I. Henrik és utód fia Nagy Ottó tevékenysége hadügyi téren arra irányulhatott csak, hogy a honvédelem örökségül kapott elemeit anyagi és személyi részben tovább fejlesszék és erősítsék. Erre azonban Csak azért került sor, mert; a magyarság megjelenése, illetve legyőzhetetlennek látszó hadfölénye miatt Nyugat rákényszerül a védekezésre. A magyarság támadásai ellenében csak a megerősített helyek tudnak biztonságot nyújtani. Érifchető tehát az a német törekvés, hogy a várvédelem szisztematizálódjék. Mintha csak niegfojadtíák volna Leo császár tanácsait, aki a magyarok elleni védekezésre vonatkozólag nem győzi eléggé ajánlani, hogy »asztán balszerencse esetére előre gondoskodjék, hogy ha ellenük harcolva meg kellene futamodnia, szerencsétlenség esetére legyen valami megerősített helye s oda néhány napi eleségeit vigyen, ha lehet a barmoknak, de az (embereknek minden esetre legalább vize legyen« (68. §.) A frank birodalom utódállamaiban eszerint az a tudat lett lassanként úrrá, hogy a magyar támadásokkal szemben csak eredményes defenzíva hozhat sikert, amely harcmódnak a várak lehetnek egyedül alapjai. Ezek jó karba helyezésére, megerősítésére irányul ezentúl minden gondjuk. A védekezés eme módja 2 irányban hoz változást: a) a frank birodalom utódállamainak területén bevehetetlen; várak, hatalmas erősségek alakulnak nagyrészt a régiek nyomán, hogy a magyar támadást kivédhessek, b) az eddigi könnyű szerrel győző magyaroknak az útjukba háruló nehézségek láttára új harctényezőkről kell gondoskodniok.

A fonalat még tovább is húzhatjuk. A várrendszerre való áttérés feleslegessé teszi a nyugati hadseregek részlére a tá-

mag, könnt« vollends die Mühen dieses Tages».

66) Delbrück i. m. 93. old.

borozásnak azt a magyarokkal szemben kevésbé célszerű módját, melyhez a múltban annyi sok és súlyos vereség emléke kapcsolódott; nem kell többé tartamok attól, hogy nyugodtan pihenő táborukat hajnalhasadtakor magyar nyilasok verjék fel. A vár mindennél biztosabb nyugalmat nyújtott a beléjük szállt csapatoknak; röviden: szekérvár rendszeres alkalmazása Nyugatról feleslegessé vált. A magyar sereg meg arra kényszerült, hogy ostromgépeket kellett építenie és várvívásra alkalmas csapatokat szerveznie, kiket meg ép a szekerek révén tudott mozgékonyakká és gyorsan alkalmazhatókká tenni. A német várrendszer tehát a magyar szekérvár új irányú alkalmazásához s így jelentőségének emeléséhez vezetett, sőt a várvíváshoz kiképzett legénység feltűnésével azt az erőt is megteremtette, melynek adott esetekben a szekerek megvédése is feladata lett. A magyarnak a szekérvár ilyenformán azzá vált, mint Nyugatnak a megerősített várak rendszere: védekezési lehetőség támadások esetén, azzal a különbséggel, hogy a várak bármily fegyvernemből álló sereg befogadására és megvédésére alkalmasak voltak, s így a harccélt illetőleg előnyösebb eszközöknek mondhatók, mint a szekérvárak, melyekben pusztulás várt volna egy lovasseregre s csak gyalogosok által voltak védhetők; a szekérvár eme hátrányán mit sem változtatott az a tény, hogy nem volt helyhez kötött, s mindig kéznél volt s mint mozgó vár az ellenség földjén járó csapatoknak nyugodt éjjeljelezést biztosított. A Mohi pusztai vereség elkerülhető lehetett volna, ha a fallal megerősített városok és várak rendszerére tértek volna át időben őseink, mint tették azt a X. század folyamán a magyar támadások hatása alatt a nyugati népek. Árpádházi vezéreink ott hibáztak, hogy a szekértábor intézményét otthon is, saját földjüket ért támadás esetén ép oly megfelelő védelmi eszköznek hitték, mint amilyen jól ibevált, s szinte kizárólagosan célszerű védekezési módnak bizonyult az idegen földre intézett támadásoknál. Számításon kívül hagyták, hogy az ami idegen országban számukra a fallal körülvett és megerősített városokat és várakat helyettesítette, amikor offenzív léptek fel, ugyanaz nem volt elegendő erős, és eléggé célszerű, mikor saját területen defenzív hadműveletekre szorultak az ellenséggel szemben, melynek távolharc-eszközei folytán nem nyújthatott védelmet a szekérvár. Ennek meglátása és Nyugatról védekezési rendszerére való áttérés, tette volna egyedül lehetővé a tatárjárás borzalmainak elkerülését.

A szekerek felállításánál mindig arra törekedtek őseink, hogy nyílt terepen, füves réten, feltétlenül víz közelében helyezkedjenek el. A nyílt tér azért volt fontos, hogy ellenfelüknek megnehezítsék a meglepetésszerű támadást; a füves réten kiváló alkalom kínálkozott lovaik és barmaik legeltetésére; a vízre meg állatállományuk mellőzhetetlen és könnyebben esz-
közölhető itatása céljából volt szükség. Konstanza felé tartó útjukban is csak akkor állapodnak meg szekereikkel, mikor nyílt térre sikerült jutniok; Cambray ostromakor a Scheide folyó partján elterülő réten ütötték fel sátraikat. Ha egy-egy vár megostromlása a céljuk, akkor is a vár körül körbe helyezik el szekereiket és sátraikat, hogy így a várbelieknek a külvilággal való érintkezést lehetetlenné tegyék; sőt még ostromárkok vonására sem restek mint Pávia 924.-i ostrománál látjuk, vagy, ha a város fekvése a körülkerítés eme módját nem tenné lehetővé, úgy a városítól megfelelő távolságra ütik fel tanyájukat, mint Merseburg, Cambray, Augsburg stb. ostroma esetében tették. Bármilyen körülmények között is alakul meg a szekérvár, formájára nézve köralakú lesz, kivéve, ha megfelelő akadályt képező folyó partján helyezik el, mely esetben minden valószínűség szerint a félkörrel is beérik.

4. Biztosítás.

Mi sem természetesebb, minthogy táboraik és meneteik zavartalanságáról megfelelő biztosítás szervezése révén gondoskodtak. Meglépő volt őseinknek érzéke Nyugat hadseregeivel szemben olyan biztosító szolgálat kiépítésében, mely egyrészt megóvta a csapatot a rajtaütésszerű támadás veszélyétől, másrészt kellő harc árán is időt biztosított a vezetőnek arra, hogy csapatait tervszerűen, szándékának megfelelően alkalmazhassa. Menetközben pihenők alatt, táborozásnál, a harc-hoz való felállásnál ép olyan biztosító szervek álltak őseink rendelkezésére, mint amilyeneket a jelenkor hadseregeinél látunk; vagyis menetbiztosító csapatok, elővéd, utóvéd és oldalvéd végezte a biztosító szolgálatot, míg az elhelyezések, védelmi csoportosítások biztosítására őrsöket alkalmaztak; ha az ellenség távolsága elég jelentékeny volt arra, hogy (támadásától nem kellett közvetlen tartani, megelégedtek az elhelyezési körletet biztosító szállás (tábor) őrsök felállításával;

ha azonban az ellenség közelében tartózkodtak, külön biztosító csapatokat: előrsőket rendeltek ki.

Hogy őseink sohasem mulasztották el meneteik, biztosítását s hogy milyen fontos szerep jutott a menetbiztosító csapatoknak hadviselésükben, arra azokból az adatokból tudunk következtetni, melyek egyik-másik hadjáratról fennmaradtak, így ismeretes, hogy a 899.-i Berengár ellen intézett támadás alkalmával a Pávia falai alól megfutamodást színlelő magyar sereg utóvédjé volt az, mely a keresztény sereg elővédjével az Adda és Brenta közti területen sikerrel megütközött.⁵⁷⁾ Ez a győzelmes utóvédharc tette lehetővé, hogy a sereg zöme minden nehézség nélkül érhesse el a Brenta keleti balpartját és módot nyújtott a vezetőnek arra, hogy lesek felállításáról gondoskodhassék. — Utóvédharcokról beszél Ekkehard is ama ütközetmenet, alkalmával, melyet a szent Gallen-t odahagyott magyar sereg tejt meg Konstanz felé vivő útjában 926-ban. Itt a német csapajtok megtudván, hogy a magyar had eltávozott, rövid utakon utána nyomulnak s a sereg zömét messziről kísérő utócsapajtojt, nyilván az utóvédet, megtámadják; közülük néhányat megölnek, egyet pedig sebesülten magukkal visznek; akiknek sikerült elmenekülniük, azok kürtszóval jelezték a zömnek, hogy vigyázzanak!

Ha meneteiket éjszakára félbeszakították vagy ha várak ostromakor hosszabb-rövidebb időre szekértáborba vonultak, első teendőjük volt táborórség felállítása. Így tesznek Konstanz felé vezető útjukban is; amint az utóvéd kürtjelzését meghallotta a zöm, sietve nyílt térre igyekszik jutni, szekereiből és podgyászaiból köralakú szekérvárat létesít s azonnal biztosítja magát táborórség szervezésével.⁶⁸⁾ Ha ezen a téren mulasztást követnek el, idegen földön, örök életveszedelem között járván, balsorsukat alig kerülhetik el. Két ismert esetet kell példaképen újra felhoznom. Az egyik az, mikor a szent Gallen vidékéről a Rajna mellékére jutott csapaltnak azért kellett az ellenség csapásai alatt dicstelenül elpusztulnia, mert — nyilván abban a hitben és megnyugtató tudatban, hogy a folyó túlsó partján táborozik a magyar sereg zöme, elmulasztotta a szokott biztosítás kiépítését; az ellenséges érzelmű lakosság csak erre a pillanatra várt s Irminger nevű vezére után indulva, a mámoros, alvásba merült magyar csapatott bekerítette s nagyrészt leöldöste.⁶⁹⁾ Hasonló okokból ment tönkre

67) Liutprand i. m. 12. fejt.

68) Ekkehardi i. m. i. h. 106, old. „noctem vigiliis partantur\

69) U. o.

az a csapat is, mely 912-ben a Sváb földre intézett támadás alkalmával az utóvéd szerepét játszatta. A németek állandó zaklatásától kimerült és fáradt csapat Oetingennél az Inn partján ütött tábor s ebben az állapotában támadott észrevétlenül — ami csak a kellő biztosítás elmulasztása (miatt következhetett be -- Arnulf bajor csapataival s tette tönkre őket. A biztosító szolgálatba itt-ott mutatkozó hiányokra különben »sub rosa« már Leo császár is rámutat művében, mikor megemlíti, hogy »ellenőkre van... a szemesen történő éjszakai meglepetés, miért is azok, kik támadásit intéznek ellenük, seregük egyik részét lesben állítják fel.«⁷⁰⁾ S mivel saját esetükben nem egyszer szomorúan tapasztalhatták, hogy hová vezet a nem elég körültekintően megszervezett vagy hanyagul intézett biztosítás, ellenfeleiknél is azokat a pillanatokat lesték ki, mikor a meglepetéssel lehetett a legnagyobb sikereket elérni. Erre annál nagyobb kilátásuk volt, mivel nyugati ellenfeleik legszembetűnőbb hibája s annyi véres vereség¹ okozója a biztosító szolgálat teljes elhanyagolásában keresendő. Ha a bizonyosságul szolgáló tényeket, melyeket egy évszázad harcai produkáltak, nem is ismernők, Leo császár közlése maga is elegendő lenne arra, hogy Nyugat hadseregeinek ezen irálytoyú fogyatékoságát megismerjük. »Nem is szükséges velük nyílt csatába bocsátkozni... hanem lesekkel és véletlen és észrevétlenül intézete meglepetésekkel háborgatni... Nem számítanak előre... sem a tábor b i z t o n l é t é v e l nem gondolnak ... könnyű őket hátba és oldalba fogni, mert őrsök és más elővigyázatok nincsenek náluk szokásban.«⁷¹⁾ Llmelözve ama magyar győzelmek felvonultatását, melyeknél őseink megalapították sikereiket, ezúttal csak arra az egy Nyugat hadviszonyaira jellemző és a biztosító-szolgálat nagy hiányát mutató esetre akarok rámutatni, melynek következményeként Ciaszláv boszniai király és serege esett áldozatul a meglepetésre alapított magyar támadásnak. Az esetet részben már ismertettem korábban; Ciaszláv, bár magyar területen, a Szerémségben tartózkodott seregével, a legegységibb óvatossági intézkedést is elmulasztotta. Őrsök és felderítő csapatok foiaiányában nem vett tudomásit arról, hogy Kis fejedelem halálát megbosszulni akaró magyar király közvetlen közelébe érkezett; csak így történhetett meg, hogy a sereg éjnek idején Ciaszlávra ronthatott, táborában elfogta s egész rokonságával

70) Leo i. m. XVII.1. fej. 64. §.

71) V. ö, Leo I. m. XVU. fej. 93. §. 812. old.

együtt — kezüket lábukat összekötözve — a Szávába dobta.⁷²⁾ Már rendszerré vált őseinknél, hogy ellenfeleiknek ezt a gyöngegségét minden kínálkozó alkalommal kihasználják, ezért mondja róluk Leo, hogy csalogatni és »meglepni szeretik« ellenfeleiket.⁷³⁾

Ez a meglepetés annál is inkább könnyebb volt számukra, mert ellenfeleik nemcsak elhelyezési (tábor) körletekbe nem voltak eléggé óvatosak, hanem még nyílt területen is közvetlen veszély esetén sem tudtak kellő módomb védekezni a meglepetésekkel szemben. Az ezen a téren tapasztalt visszások készítették Leót ilyen rendszabályok ajánlására: »Ha va, laki csatába akar velük ereszkedni, mindenek felett arra ügyeljen, hogy gondosan és kis távolságra szakadatlanul állított őrsői (ma zárt előőrsöknek nevezzük az ily módomb felállított őrsöket) legyenek.«⁷⁴⁾ Továbbá: »az őrsöket illő távolra a hadrend mind a négy oldalára kiállítsd.«⁷⁵⁾ Leo eme tanácsaira alapos szükség lehetett; hisz a kor színvonalát messze meghaladó magyar katonai zsenialitásnak emel emléket a görög császár annak hangsúlyozásával, hogy őseink »előőrseiket egymástól nagy távolságban állítják fel, hogy könnyű szerrel meg ne lépessenek.«⁷⁶⁾ Leo ezzel nyilván azt akarta kifejezni, hogy előőrseiket mély sé g b e n t a g o z v a s összefüggő biztosító vonalat alkotva állították fel (zárt előőrsök); őseink páratlan katonai érzékének s a gondos előrelátásnak tanubizomys ágai ezek a szavak; ilyen katonaevények birtokában nem lehet a X. század sorozatos magyar győzelmei felett csodálkoznunk.⁷⁷⁾

5. Felderítés.

Hogy a biztosítás milyen mérvű legyen, azaz milyen eszközök szükségesek a teljes biztonság elérésére, továbbá, hogy milyen az ellenség helyzete s mi a valószínű szándéka, azt a felderítés eredménye alapján állapíthatja meg a vezető. Őseink biztosító szolgálatának célszerű kiképzéséhez is az adta meg tehát a támpontot, hogy a felderítésre nagy súlyt helyez-

72) Jhallóczy i. m. Száz. 1896. 485. old.

73) Leo i. m. XVIII. fej. 47. §.

74) Leo i. m. XVIII. fej. 68. §.

75) Leo i. m. XVIII. fej. 72. §.

76) Leo i. m. XVIII. fej. 53. §.

77) R. Horváth J. i. m. 18. old.-án is ennek a felfogásnak hódol.

tett s úgy eszközei, mint nemei tekintetében az akkori hadügyi viszonyokat messze meghaladó módon szerveztetett meg; azonkívül arra is nagy gond fordított, hogy a felderítő szolgálaton kívül kémek felfogadása és hadifoglyok kikérdezése révén mód ejtessék a terepviszonyok, az ellenség felvonulása, táborhelye, állandó erődítései, mozgásának iránya, egyes oszlopainak ereje, összetétele és csoportosítása, magatartása és kiterjedése idejében való kipuhatólására. A mai katonai terminológiában távol, közel- és harcfelderítésnek nevezett felderítés-nemek egyaránt alkalmazást nyertek s az a tervszerű összhang, mely köztük a kivitelben megnyilvánult, már szinte eleve biztosította a csapat-zömnek a biztos sikert. Nagy előnyére szolgált őseinknek, hogy az akkori európai népekkel ellentétben nem alapítottak mindent fizetett kémek jelentésére, hanem maguk eszközölték az ellenség és a terep felderítését, legügyesebb és legrátermettebb csapataikkal.⁷⁸⁾

A felderítő szolgálat ugyanis merészséget, gyors és fejlett harcászati érzéket, hidegvért, lélekjelenlétet, leleményességet, furfangosságot és jó tájékozódó képességet követel a fejlett szellemi és testi ruganyosság mellett. Ilyen csapatot szolgáltatott talán ép a kabarok törzse. Az ő soraikból kerülhettek ki az u. n. száguldózók vagy előcsatárok, kik alatt valószínűleg felderítést végző s az ellenség élével állandó harcérintkezést fenntartó osztagokat kell értenünk. Talán e szerepre célozhat Konstantinos Porphirogenetos görög császár: De administrando imperio című művében lakkor, midőn a kabarokról megemlékezve így szól: »Mivel pedig ők (a kazár polgárháború alatt elmenekült kabar törzs) a háborúban a 8 törzs közt a legbátrabbaknak és legvitézebbeknek mutatkoztak; ökelt választották, hogy a háborúban elől járjanak a törzsek közül.«⁷⁹⁾ Hogy azonban ez a differenciálódás valóban meg volt-e a X. században, más adatokkal alá nem támasztható. Az azonban bizonyos, hogy őseink nyugati mintára a nehéz fegyverzetű lovasság alkalmazására térnek át, többé el sem volt kerülhető. Lehet, hogy ekkor sem történik tulajdonképp más, minthogy a X. századbeli felszerelést megtartó törzsek illetve seregrészek (székelyek, besenyők, jászok, kunok), akiknél szinte hagyományként maradt meg és ivadékról-ivadékra szállt a felderítő szolgálatra való alkalmaztatás és akiket nyílharcban való jártassági erre a sze-

78) R. Horváth J. i. m. 88. old.

79) I. m. 39. fejt. (Marczali: Enchir. 43. old.)

repre szinte predesztinált, képezik az Árpádkori hadseregi könnyűlovasságát szemben a másik lovasnemmel: az akkori európai hadseregek mintájára megszervezett nehéz fegyverzetű lovasággal. Erről a X. századbeli, felderítést fenntartó könnyebb lovaságtól írják a XIV. század cseh és olasz írói, hogy »íjat, hosszú kardot és bőrpáncélt viselnek«. ⁸⁰⁾

A reánk maradt adatokból megállapíthatók, hogy őseink a a felderítésre általában nagy súlyt helyeztek és t á m a d ó szel l e m b e n hajtották azt végre. Ez az európai hadseregekkel szemben rendkívüli előnyt biztosított számukra, amennyiben erkölcsi fölényre tettek szert, könnyen megtudták téveszteni ellenfeleiket, megkönnyítették a biztosító szolgálatot és ami igen fontos mozzanat, csapataikat a leghatásosabb módon leplezni tudták az ellenséges felderítéssel szemben. Amíg tehát Nyugaton megelégedtek egyes fizetett kémek, tehát egyes személyek hírszolgálatával, továbbá míg a távolfelderítésre ritkán került sor, közfelderítés esetén pedig többnyire csak álló figyelésre zsugorodott ez a rendkívül fontos, elengedhetetlen szolgálat, ilyenkor is nem annyira jó kilátó pontokra előretolt járőrök révén eszközölve, hanem vártornyok fülkéibe és várfalak tetejére állított őrségek útján, addig őseink soha el nem mulasztották, hogy felvonulásaik, alkalmával (távolfelderítő egységeket előre ne toljanak, majd az ellenséggel szoros érintkezést felvéve a közfelderítést meg ne szervezzék s végül harcban szakadatlan harcfelderítés révén úgy arcban, mint oldalban és hátban az ellenség felderítéseit és rajtaütéseit megakadályozzák, tartalékainak mozdulatait és erősítéseinek közeledését megállapítsák s ha kell, nyílharc árán az ellenfél gyengébb pontjait, hézagjait felfedjék. Miikor a 899-i olaszországi hadjáratot előkészítették, már az előző évben jelentékeny sereggel nyomultak a Pó mentére, hogy a terepviszonyokat felderítsék. A Brenta mentén ütötték fel sátraikat és nemez kunyhóikat, s a következő évben ugyanitt vették fel a mérközést Berengár seregével, amely két tény között lehetetlen a kapcsolatot meg nem látni. A magyar sereg visszavonulása Páviától a Brentáig tervszerűen megállapított, színlelt hadművelet volt. Erre a területre kellett csalni az olasz sereget, itt lehetett csakis őseinknek a számbeli fölényrel rendelkező ellenfelet megsémmitélni, miután az előző évi felderítés eredményekép a Brenta melléke volt a legbehatóbban ismert, a legalkalmasabbnak mutatkozó

80) Ezt a fontos kérdést ehelyütt csak érintem, miután bővebb tárgyalása a következő kötet anyagát képezi.

terep lesek felállítására, a folyón való átkelésre stb. Hogy a visszavonulás tervszerű lebonyolításának útjába akadály ne gördülhessen, már az előző évi Brenta menti tartózkodást felhasználták arra, hogy 3 napon át szakadatlanul terep-felírást eszközöltek, megtudandó, vajjon milyen a vidék természeti viszonya, a lakosság nagy, vagy gyér számú-e és bátor-e, hogy a Pó menti városok megvannak-e nagyon erősítve stb?⁸¹⁾. Csak így érthetjük meg, miért folyt le oly rendben az: Addán át a visszavonulás a Brenta balpartjáig, ezen a sűrűn művelt és sűrű terepfedezettel bíró területen, ahol az áttekintés és tájékozódás még az utak mentén is nagyon nehéz és a lovasság mozgási szabadsága korlátozott; egyetlen alkalommal került utóvédharcra a sor s az is a magyarok győzelmével végződött.

A felderítés sohasem szünetelt őseinknél; nem egyszer előfordult, hogy még a seregzöm boroshordók fenekére nézett, s közben kitűnő jó kedvvel táncolt és énekelt, addig a felderítő osztagok és járőrök a legnagyobb lelkiismeretességgel és körültekintéssel végezték szolgálatukat. Ez volt az eset 926-ban szt. Gallennél; amint őseink a kolostort megszállták, első dolguk volt a szomszédos erdők és rejtkehelyek gyors felkutatását elrendelni, s bár jól érezték magukat, mégis gondosan ügyeltek arra, nem hoznak-e a járőrök valami újságot. Mihelyt a felderítő járőr azzal a hírral tért vissza, hogy közelükben fegyveres csapatokkal megrakott kastély van, gyors ütemben ki-siettek s szokásuk szerint hamar csatarendbe álltak⁸²⁾.

Hogy a felderítő szolgálatot mennyire fontosnak tartották s mily önfeláldozással végezték, arra jellemző a Cambray falai alatt 954-ben végzett felderítés. A felderítő osztag parancsnoka magának a vezérnek unokaöccse, aki egész a vár fala alá merészkedik s a rája rontó; városi polgárság nagy száma láttára sem hátrál meg. Társai elszakadnak tőle, megfutamodnak, ő helyén maradt, mert ahogy a cambray-i krónikást fülünknek oly hízelgően mondja: »szégyennek tartotta a futást«. Hogy milyen kitartással végezték felderítő szolgálatukat őseink, arra jellemző az az eset, mely 954-ben játszódott le a gorze-i monostor falai alatt. Csaknem egész héten keresztül,

81) Liutprandi: Antapodosis 11. könyv, 7. fejelet, 290. old. „... iriduo exploratoribus directis terrae situm gentisque multitudine seu raritatem censerent.”

82) Ekkehardi: C. s. G. 5. fejelet, 106. old. „... exploratores autem, qui silvas et quaeque latetia sollicitissime scrutantur, certatim Uli mittunt; eos qui quid novi referant, operiuntur.”

reggel, délben, este, környékezve kémlelgették ezt a helyet s talán ez az alaposan végzett felderítés győzte meg őket arról, hogy a monostor eredményes vívására nem gondolhatnak⁸³).

Ha úgy adódott a helyzet, hogy egy-egy nagyobb ütközet előestélyén hadifoglyok kerültek kezükbe, nem mulasztották el gondos kikérdezésüket; adataikat azonban nem fogadták el készpénznek s felderítő osztagaik, illetve járőreik révén gondoskodtak arról, hogy a bemondások valóságáról meggyőződést szerezzenek. Így tettek 933-ban Merseburg falai alatt, mikor foglyaik 1. Henrik csapatainak közeledését kikerülhetetlennek jelezték⁸⁴). Hogy a felderítés nagy szerepet játszott őseink hadműveleteiben, Leo császár ama sorai is igazolják, melyben a magyarok várostromló tevékenységét ismerteti. »Ha pedig történetesen az üldözőbe fogoitt ellenség erősségbe veszi be magát, azon vannak, hogy behatóan ki f ű r k é s s z é k a szükségeseben ... való fogatkozatát ...⁸⁵).

6. Összeköttetés.

Tárgyunk szempontjából nem közömbös annak a kérdésnek megvilágítása sem, vajjon mi módon szervezték meg őseink az egyes csapatrészek szervei együttműködését biztosító és az eredményes vezetésnek nélkülözhetetlen alapfeltételét képező ö s s f e k ö l l e t é s i t; s Vajjon & z egyes parancsnokok, alárendelt egységek, szomszéd oszlopok és csoportok között meg volt-e az a szükséges összhang, mely a harc sikerét biztosítani tudta volna. A magyar katonai fölény, melyre az eddig tárgyaltak folyamán módunkban volt rámutatni, ezen a téren is messze kimagaslik; az akkori felszerelési és technikai viszonyokat szem előtt tartva, azokat a legcélszerűbb eszközöket alkalmazták őseink, melyek páratlanul magasan álló harcéljamsuk során a kellő együttműködést garantálni képesek voltak. Ha (elgondoljuk azt a különbséget, mely a lehetőleg egy tömegben és zárt egészben harcoló európai seregek és a mélységben erősen tagozott, tartalékkal mindig rendelkező, az ol-

83) V. ö Szabó i. m. 228. old.

84) Liuíprand: *Anlap.* II. k. 29. *fej.* 294 old. „*Vincios iníerea Hungarn si impugnari debeant, seiscifmiur. Cumque ab his non aliter posse fieri testaretur, exploratibus dilectis si hoc verum esse posset, exquirunt. Profectj denique expiorafores Heinriem regem immenso cum exereitu iuxta praefa. tum oppidum Meresburg contemplantur.*”

85) Leo j. m. 59. §.

dalba és hátba elhelyezett leseknek meglepetésszerű beavatkozására felépített magyar sereg (taktikája között mutatkozott, rögtön szemünkbe ötlük, hogy őseinknek tervszerűen szervezett összekötő szolgálatra nagy szükségük volt. Enélkül világtörténelmi jelentőségű sikereik be nem következhettek¹ volna, hisz a nyers erő egymagába még nem záloga a biztos győzelemnek. A részek mozgásába, alkalmazásába tervszerűséget, összhangot, célirányosságot kell belevinni, melynek legfontosabb eszköze egyedül az összeköttetés lehet csak. Ennek felismerése tette lehetővé, hogy sokszor a legváltáságosabb helyzetekben, a legrövidebb időn belül sikerült őseinknek elszórtan küzdő csapataikat bizonyos harcfeleladatok megoldására összevonni, egyesíteni, a felderítő járőrök szerezte tapasztalatokat értékesíteni, oldalból vagy hátból fenyegető veszélyeket még idejében leküzdeni, a seregzöm és lesek harmonikus együttműködését biztosítani, vagy bizonyos irányú harctevékenységeket irányítani, esetleg beszüntetni.

Eszközök a mai viszonyokhoz mérten rendkívül egyszerűeknek mondhatók s így természetesen nem is lehettek tökéletesek. Alkalmazásuknál azonban annyi tervszerűséget, gyorsaságot és pontosságot tapasztalhatunk, hogy az eredendő hibából, a technikai elmaradottságból származó hátrányokat a legtöbbször kiküszöbölhették. Hogy az összeköttetés nélkülözhetetlen eszköze: a vezető és alparancsnokainak gyakori személyes érintkezése és a harcmező személyes megfigyelése nem hiányozhatott, az már a harcok természeténél fogva is önként értetendő; valószínűnek tartható az is, hogy ahol a terepviszonyok megengedték, a saját helyzet állandó földi figyeltetésére is gond fordított. Egész határozottsággal, kútfői iértésítés alapján azonban csak a híradóeszközök alkalmazásáról tudunk. Ilyenek voltak a mai katonai terminológia szerint »szükség-híradóeszközök«-nek nevezett fény, látjelzések (nagyobb távolságok esetén) és hangjelzések, (ha a távolság kisebb volt). Fényjelzésre szolgált a kiemelkedőbb pontokon éjjel gyűjtött máglyatűz, látjelzés gyanánt a füst s talán a zászló, hangjelzésként pedig az élő szó és a kürt.

Máglyatűzzel és füstjelzéssel gyűjtötték össze őseink 933-ban Merseburg környékén különböző harcfeleadataikat végző csapataikat⁸⁶⁾, mikor I. Henrik gyors közeledéséről értesültek. Szt. Galennél a felderítésit eszközölt járőrök k i a b á l v a és

86) Widukind i, m. „relictis castris more suo igne fumoque ingenti agmina diffusa collegerunt.”

kürttriádossal adták tudtul a kolostor udvarán összegyűlt övéiknek, hogy közelükben fegyveres csapatokkal megrakott vár van⁸⁷). A kürtnek általában igen nagy szerep jutott a jelzések körül. Így pld. kürtjelzéssel adta tudtul a (szt. Gallenből Kanstanza felé tartó magyar csapat utóvédje a messze előlhaladó zömnek, hogy gondoljon védelmi állás elfoglalására, mert ellenség támadta meg. Midőn 907-ben megverik Gyermek Lajos tartalékseregét Ennsburg környékén, egyszerre minden oldalról felharsanó kürtszó jelezte azt a pillanatot, mikor a magyarok leshelyeikről előretörték és megrohanták ellenfelüket⁸⁸). Ugyancsak kürtszók jelezték a lesek előrontását 910-ben az Augsburg közelében vívott csatában⁸⁹), kürtjei szolgált riadó jelzésére, mint Cambrai falai alatt 954-ben⁹⁰), kürtszóra maradt abban Augsburg ostroma 955-ben, amint Berchtold scheyerni gróf I. Ottó közeledését jelezte⁹¹), sőt az üldözést is kürtreccséggel igyekeztek ellenfeleik számára félelmetessé tenni, amint az 910-ben történt⁹²). Meneteik folya m á n ú g y l á t s z i k s z i n t é n kürtszót a l k a l m a z t a k. Erre céloz Ekkehard, mikor azt írja, hogy a szt. Gallent elhagyó csapatnak megtiltatott a kürtszó és a beszéd⁹³). A nyugati népek híradóeszközei között főként a fényjelzés szerepel! A Rajnamentén, Seckingen-nel szemben táborozó magyar csapat tönkretételét is az tette lehetővé, hogy a szomszédos hegyek ormairól egyszerre fellobogó máglyák jelére oly tömegesen siettek a környékbeli lakosok az ütközet színhelyére, [hogy a magyar csapat sorsait el nem kerülhette⁹⁴).

7. Harceljárás.

a) Nyilazás.

Őseink harceljárás tekintetében is egészen más elveket vallottak, mint nyugati szomszédjaik. Bár megkötő szabályokról és sémákról nem beszélhetünk harcaikban, mégis bizonyos alapelvekhez igazodtak, melyek aztán úgy táma-

87) Ekkehard i. m.....tubarum et vocum significatio.”

88) V. ö. Szabó i. m. 143. és 147. old.

89) V. ö. Szabó i. m. „ „

90) V. ö. Szabó i. m. 226. old.

91) Gerhardi: Vita s. Oud. episc. 12 fej. 401. old.

92) Liutprand Ant. 11. köt. 4. fej.

93) Ekkehard i. m. ...silentio tubis et vocibus indicto.”

94) Szabó i. m. 164. old.

dás, mint védelem esetén egyként mérvadók voltak.

Így rendkívül fontos szerepet játszott a közelharcot megelőző nyílazás. Harcaiknak nyílazással való bevezetése harc eljárásuk legjellemzőbb vonása volt, de egyúttal legnagyobb erőssége is. Nem találkozunk a X. század folyamán vívott harcaikban egy esettel sem, melynél a nyílnak, mint távolharceszköznek alkalmazását elmulasztották volna. Nem esünk túlzásba, ha azt mondjuk, hogy harcaik sikere egyenesen attól függött, vajjon megfelelő volt-e a mai harcelvek szerint »tüzérségi előkészítés«-nek megfelelő nyílharc, vagy sem. Erre célozhat Lee császár is Taktikája 22. paragrafusában hangsúlyozván, hogy »nagy és hathatós fegyver az íj a szaracén népek és türkök ellen, kiknél a győzelem mindig a könnyű nyílazásukban van«⁹⁵). Amíg Nyugat államokban teljesen elhanyagolt, alárendelt jelentőségűnek tartott harc-eszköz volt a nyíl, addig őseinknél a leghatásosabb eszköznek, főfegyvernek volna nevezhető, mellyel minden harcos el volt látva; hadgyakorlataik alkalmával nem is volt számukra nagyobb feladat, mint nyílazásban való jártasságra szert tenni, a nyíl művészi alkalmazását elsajátítani és gyakorolni. A nyugati népek a távolharceszközök jelentőségét lebecsülték s abban a hitben éltek, hogy a nehéz fegyverzet elegendő védelmet nyújt a nyíl ellen. Számításon kívül hagyták azonban, hogy őseink szinte valamennyien valóságos mesterlövészek voltak, akik, ha csak egyetlen eshetőség is volt ellenfelük megsebezhetőségére, vagy harc képtelenné tételére, biztos kézzel irányították a védtelenül maradt testrésze, vagy lóra. Hogy a nyugati népek nem kultiválták a nyíl alkalmazását, annak még egyéb más fontos oka is van; így pl. nem tartották az íjat lovaghoz illő fegyvernek, arra az álláspontra helyezkedve, hogy alkalmazásánál inkább csak ügyességre, mint személyes bátorságra van szükség. Európa lovagjai arra rendezkedtek be, hogy »vitézi öklelés«-sel döntsék el különb voltukat s a kard vagy lándzsa, azaz a közelharc szerezzze meg a győzelmet. Őseink meg ép az ellenkező elvet vallották. A nehéz fegy-

95) Meynert i. m. 13. oldalán így jellemzi őseinket: „Ihre Hauptwaffe blieb . . . der Pfeil, welchen sie mit der grössten Sicherheit im ungestümen Ritte von den hörnern Bogen abschn Uten; sie führten diese Weffe mit gleicher Geschiklichkeit beim Einrennen auf den Feind wie beim Zurückweichen.“ — A magyar nyílazás hatásos voltára *mutet Modena* város polgárainak védnökükhöz: szent Geminiánhoz intézett imádsága is: A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket! (Muratori: Antiquit. ital. medii aeui. Tom. 1. Dissert 1, pag. 21.) Leo is azt mondja az 50. §-ban: „hogy igyekezetet és gyakorlatot fordítanak a lóhátról való nyílazásra”.

verzetű lovagokkal szemben arctámadás esetén, vajmi keveset használt a könnyebb magyar kard, legfeljebb a nagy erővel hajított kopjanak volt számbajövő átütő ereje, ép ezért, ha csak módját ejthetitek, sohasem fogadtak el kézitusáig fejlődött arctámadást, hanem vagy kitértek előle, vagy csellel élve olyképen irányították a harcolt, hogy ellenfelüket oldalbafogták, vagy hátbatámadták s ezzel a nyílhatást fokozták, lévén az oldal és hát, ha nem s a lovagoknak, de lovaiknak minden bizonnyal legbiztosabban sebezhető része. Ha pedig a nyilazás következményekép a lóanyag elpusztult, a lovasok egymagukban tehetetlenségre voltak kárhoztatva s jóformán védhetetlenül áldozatul estek a közelharcra indult magyar ellenfélnek. Ilyenkor nem következhetett már más, mint az öldöklő mészárlás. A nyílharc különben a lovagi fegyverzetel sem volt összeegyeztethető. Az íjkezelés a felső test szabad mozgását követelte, nehéz lovas pedig ezt az alapfeltételt nélkülözni volt kénytelen. Őseink középnehéz fegyverzete: a bőrből vas-, csont-, szarupikkelyből készült vagy ércláncszövetű mellvért a végtagok akadálytalan mozgását nem gátolta s csak arra szolgált, hogy a felső testre irányított szúrást vagy vágást felfogja. A fegyverzetben mutatkozó eme tökéletes harmónia adja meg a kulcsot annak megértésére, miért volt az egész középkoron át a magyarság, ép hadserege révén az európai politika legjelentősebb tényezője.

A harc nyilazással való bevezetésének számos előnye volt. Nem is szólva arról, hogy nyílharc útján az ellenség számbeli fölényét megtörni, harcvonalát gyengíteni, egységét megbontani, terveit megzavarni és idegeit megőrölni lehetett, a nyilazás nem egyszer még azt is eredményezte, hogy a harcnak eme mozzanata döntő jelentőségűvé vált, amennyiben kiesett a harc menetéből az őseinkre annyi veszélyt rejtegető arctámadás s a nyílharc hatása alatt megfutamodott ellenségnek már csak üldözése és megsemmisítése maradt hátra. Azon feladatot tehát, melyet ma a harcgépek tervszerű kihasználásának, a helyesen beállított tűzrendszernek, továbbá a támadás különböző mozzanatainak, az ellenség megközelítésétől a rohamig együttes alkalmazása, harmonikus megszervezése képes csak biztosítani, a nyílharc egymagában is megtudta oldani. Miig ma a gyalogság lovasság es tüzérség legszorosabb együttműködése biztosíthatja csak a támadás sikerét, az első kettő, mint mozgó elem a támadás fősúlyát viselvén, az utóbbi pedig, mint a tűzhatás képviselője, a gyalogság (lovasság) tűz-

erejének megerősítését és kiegészítést téve lehetővé, — addig őseinknél a nyílkezelés művészete a három fegyvernem szerepét egyesítette s így a lóhátról nyilazó magyar mindama feladatainak megtudott felelni, melyeket ma gyalogos, lovas és tüzér csak együttesen képesek sikerrel megoldani.

A nyílharcnak két módját alkalmazták és pedig az ellenfél harcosait vagy egyenként, szinte személyileg vették nyilazás alá, vagy tömeghatás elérésére törekedtek. Az első esetben a páncél által nem fedett testrészek átverése, az ember és lóanyag harconkívül helyezése volt a cél, a másodiknál inkább az, hogy megfélemlítsék ellenfelüket, akciószabadságát megkössék s így támadásra képtelenné tegyék. Célzott lövéseik halálos sebet ütöttek az ellenfelen, a nyílzápornál azonban nem annyira a pontos találat volt a fő, mint inkább az idegekre hatni, az ellenfelet higgadt megfontolásából és nyugodtságából kizökkenteni s végeredményben zárt sorait megbontani.

A harc helyzet szabta meg, vajjon a kétféle nyilazásnem közül melyiket alkalmazzák. Az egyes (célzott) lövések csak abban az esetben jártak eredménnyel, ha ellenfelüket olyan helyzetben vehették nyilazás alá, mikor védtelen testrész kínálkozott célpontul. Ez a testrész az ellenfélnek és lovának oldala vagy háta, hátsó része lehetett, csak a mellső rész nem, ahol a lovas és lóva egyaránt fedve volt. Célzott lövésekre tehát csak akkor kerülhetett sor, ha az arcban támadó ellenfelet visszavonulásra, megfutamodásra lehetett kényszeríteni, vagy pedig oldal, vagy hátbatámadással meglepni sikerült. Hogy az arcban támadó ellenfél rendje, zárt vonala megbontassák, ahhoz nem célzott lövésekre volt szükség, melyek a nehéz lovas fegyverzete folytán amúgy is hatástalanok lettek volna, hanem az u. n. nyílzáporra (mai értelemben »tömegtűz«), melynek morális hatása alól az ellenfél ritkán tudta magát kivonni. Ha mégis úgy adódott volna a helyzet, hogy ez az előkészítés nem hozta meg a kívánt eredményt, akkor került sor a színlelt visszavonulásra és az ellenfélnek olyan távolságra és terepre való csalogatására, ahol oldal vagy hátbatámadással nemcsak harcrendjét felbontani lehetett, hanem közelharceszközökkel és jól irányzott egyes lövésekkel az egész sereget megsemmisíteni is.

Hogy a nyílharc mennyire fontos volt őseink hadviselésében, azt az a körülmény bizonyítja legjobban, hogy esős, fűdős idő esetén, mikor az íj használata korlátozott volt, vagy

egyáltalán nem kezdtek támadást, vagy ha már a harc javában folyt volna, sietve félbészakították, nehogy vereség érhesse őket. (Mikor 954-ben a lobessi monostor lakói egy hegyre menekülnek, s ott szekerekből, karókból, sövényből erősséget készítve védekeznek, az menti meg őket, hogy roppant zápor állott be, mely őseink nyíltáadását lehetetlenné tette⁹⁶), nehogy az erősségben levők ezt a körülményt megsemmisítésükre használhassák ki, még futásnak is eredtek, világos bizonyságául annak, hogy őseink a nyíl és íj nélkül félemberek voltak. A 933-i Merseburg környéki vereségük is úgy következett el, hogy az ütközetet megelőző éjjel felhőszakadásszerű eső volt, mely után reggel felé sűrű köd szállt le s így őseink nyilaikkal eredményes harcot folytatni nem tudtak, részben azért, mert a légköri viszonyok az íj találati pontosságát és hordképességet lényegesen befolyásolták, részben pedig azért, mert a sűrű, átláthatatlan köd akadályozta őket a célpontok helyes kiszemelésében.

Mondanunk sem kell, hogy amilyen nagy gyakorlatot követelt az íjkezelés, a nyilazás, ép annyi rátermettséget, jártasságot tételezett fel az íj és nyíl készítése is. Az íj annyira kényes fegyver volt, hogy sikeresen alkalmazni csak akkor lehetett, ha kivitele precizitásához kétség nem fért. Az íj emellett egyéni fegyver is volt, mivel nem a holt mechanizmus jellemezte használatát, hanem a harcos rátermettsége, individuális készsége és gyakorlottsága tudott vele csak találati pontosságot elérni, konzerválása nagy gondot és figyelmet igényelt. Míg a gyárilag készült lőfegyverek bármelyikét — előzetes kipróbálás, belövés nélkül — abszolút találati biztonsággal lehet kézbevenni, addig az íjnél másként áll a helyzet; még saját íjnél is csak hosszas időt igénylő gyakorlat, fáradtságos munka és hosszas tapasztalat teszi lehetővé, hogy valaki megközelítő pontossággal tudjon löni; hát még idegen íj alkalmazása esetén; itt a valószínűség mértéke a lehető legcsekélyebbnek mondható. A harc izgalmi és fordulatai közepette a siker szempontjából feltétlen követelmény, hogy a harcos abban a biztos tudatban éljen, hogy fegyverének abszolút ura, s vele azt, akit célba vesz, vagy aki ránézve veszedelmes lehet, eltalálja. Őseink nyílharca tehát nem volt olyan egyszerű művelet; a húr feszítéséhez fizikai erő, a célpont sebezhető részének meglátásához éles szem, a távolság megbecsüléséhez helyes szemmér-

96) Folcuin i. m. i. h.

ték, a nyíl elröpítési szögének (lőszög) meghatározásához pedig a fegyver alapos ismerete kellett, s ha a nyíl formája, súlya és anyaga különböző volt, még óriási gyakorlottság is szükséges volt.

Az is előfordulhatott, hogy a nyílmennyiség, melyet minden harcos tegezében magával vitt, nem volt elegendő a harccél megvalósítására; ilyenkor tartalék-nyilak felhasználására került a sor, ami viszont azt jelentette, hogy a sereg anyagi ellátásának kifogástalanul kellett megszervezve lennie. Egy-egy tegezre 40 nyilat számítva 4 dandáryi erejű seregben a harcosok kéznél levő nyílmennyisége (40x10,000) 400 ezerre becsülhető. A tartalék-nyilak számát minimális összegben határozva meg és pedig háromszor annyinak véve, mint a kéznél levőt (1,200.000) nyíl, összesen legalább 1.600.000 nyílvesszőnek kellett egy 10 ezer főből álló seregben lennie. Ha 10 nyíl súlyát 1 fontra becsüljük⁹⁷⁾, elképzelhetjük, hogy a tartalék nyilak szállítása és a harcban résztvevők közelébe juttatása milyen megszervezettséget és ló vagy szekéryanagot tételezett fel, a nyílvesszők nagy száma pedig milyen jelentős iparágra enged következtetni.

b) Mozgás és közelharc.

Amint a modern hadseregben is a tűzhatás csak azáltal nyer harcdöntő jelentőséget, hogy kiegészíti az ellenség megközelítését célzó mozgás és ennek végső fokaként a közelharc, épígy (őseink harcában sem lehetett fokozott jelentősége ellenére a nyilazás, a nyílhatás egymagában harcdöntő tényező; a nyíltámadás csak akkor biztatott sikerrel, ha kellőképp gyors mozgás lehetővé tette az ellenfél olyan távolságon való megközelítését, melynél már a nyílhatás eredményesnek volt mondható, anélkül azonban, hogy ez az előremozgás az őseinkre mindig hátrányos ellentámadás elfogadását jelentette volna. A távolharc eszköz kéznél tartása és használata tehát csak az esetben volt (főlényt jelentő, ha oly mozgási készséggel párosult, melynél a nyílhatás nem járt ember és lóanyag kockázattal. A mozgékony, fürges messze kimagasló erénye volt az ősmagyar katonának. Hogy ellenfelét rajtaütésszerűen meglepni tudta, hogy képes volt szükség esetén gyorsan leszakadni tőle s így visszavonulásait rendben eszközölnie, hogy stratégiai nagyságainak annyi bámulatos jelével találkozunk s az átkarolást, oldal és hátbatámadást művészetté tudta fokozni, mind-mind gyors moz-

97) Salamon i. m. 781. old.

dulatainak, fokozott teljesítményekre képes mozgási készségeinek köszönhetően. A siker kivívásában oroszlánrészüik azoknak a fürge, mokány lovaknak van, melyeket még Ázsia pusztáiról hoztak magukkal. Ez a lóanyag nemcsak azért volt fontos tényező őseink harcaiban, mert teherbírása és igénytelensége a legnagyobb menetteljesítmények megtételére képesítette, hanem főként azért, mert mozdulatainak gyorsasága, utolérhetetlen mozgékonyasága révén akkor és ott vehették fel őseink ellenfelükkel a küzdelmet, ahol a legkedvezőbbnek találták. A harcászati szempontokból elsőrendű lóanyag tette lehetővé őseinknek, hogy a magyarság katonai értékét lebecsülni szerető, elfogult egykorú történetírók által is »j á r h a t a t l a n n a k« minősített utakon előrejussanak, erdőségeken könnyű szerrel keresztülhatolhassanak és rohanó, megáradt folyókon életveszedelem nélkül átúszathassanak. A mozgékonyaság azonban nemcsak őseink lóanyagának volt jellemző tulajdonsága, hanem magának az ősmagyar katonának is. Ha nagyfokú rugalmasság és lóháton való mozgási jártasság kellett nyíllal előreiohanás közben eltalálni az ellenfelet, mennyivel hatványozottabb mértékben leljük meg ezt azoknál a mozdulatoknál, melyekre visszavonulás közben került sor, mikor a lovasnak 180° alatt kellett visszafordulnia a nyergében, hogy biztos ülés mellett ellenfelét nyilazásával zavarni, tervét megghiúsítani, vagy legalább is magától kellő távolságra tartani tudja⁹⁸).

A mozgás azonban nemcsak a nyílhatás szempontjából volt nagy jelentőségű tényező. A nyílhatás ugyanis csak azáltal lett harcdöntővé, hogy kiegészítette a közelharc; ennek pedig a mozgás nélkülözhetetlen előfeltétele volt. Őseink közelharcának az a legjellegzetesebb vonása, hogy tudatosan sohasem arctámadás formájában nyilatkozott meg, hanem inkább már csak az üldözés pillanatában nyert aktualitást. Őseink harcai folyamán tehát módosított alakban jelentkezett a mai kor támadás menetében »roham«-nak és »az ellenséges védőövben lefolyó harc«-nak nevezett harcmozzanat; mert bár őseink is rohammal férköztek az ellenség közvetlen közelébe s csak közelharceszközökkel tudtak ellenfelük felett tökéletes győzelmet

98) Salamon F. i. m. 805. old. kétségbe vonja, hogy őseink hátrálás közben arccal fordultak volna vissza, sőt azt sem tartja valószínűnek, hogy az üldözött magyar csapat hátrafelé nyilazott volna. Az előbbi megállapítását azzal indokolja, hogy egy kútfő sem tesz erről említést — az utóbbit pedig azért tartja valószínűtlennek, mert szerinte, akiket szemtől szemben nyilazással rendtelenségbe hozni nem tudtak, azokat sokkal kevésbé zavarták meg győzelmes előnyomulásukban a hátraeretett nyilak.

aratni, ez a roham azonban nem volt azonos sem céljában, sem keresztülvitelében a ma rohamnak nevezett betöréssel. Ma ugyanis a rohamnak az a célja, hogy a közelharc minden eszközevel utat törjön az ellenség állásába, hogy aztán a csapat a betörés után sokszor nehéz részletharcok árán átküzdhesse magát az ellenséges védőövön; ezzel szemben őseinknél a hatásos nyilazás már elvégezte ezt a feladatot azzal, hogy megbontotta az ellenfél sorait, ellenálló erejét megtörte, sőt menekülésre, visszavonulásra kényszerítette s így a roham már csak egy megfutamodó ellenség követésében, hátulról történt levágásában, karddal, vagy kopjával való leszúrásában nyilatkozott meg. Csak így érthető meg; Leo császár ama több ízben is hangoztatott kijelentése, »hogy a közelharcot nem szeretik, inkább a távolharcot kedvelik«. Így egy helyütt azt mondja: »Nem annyira kézre vívott harccal... iparkodnak az ellenségen győzelmet venni;«⁹⁹⁾; másutt, »hogy ellenőkre van a kézre vívott fegyveres mérkőzés«¹⁰⁰⁾ és hogy »jobbára a távolból való harcban... lelik kedvüket«¹⁰¹⁾. Ezzel Leo nem azt akarja mondani, hogy a közelharcot kerülik, nem szeretik őseink, — amit azután a magyarok ellenségei arra magyaráznak, hogy őseink a személyes bátorság híján voltak s gyávaságuk folytán kerültek a közelharcot, — hanem csak arra céloz, hogy nem volt kedvükre való, ha az ellenfél arctámadást intézve ellenük, kényszerítette őket közelharcra. A könnyebb fegyverzetnek nagy előnye volt az, hogy gyorsabb mozdulatok végrehajtására képesített, de viszont nagy volt a hátránya akkor, ha közelharcra került a sor. Az ügyesség és mozgékonyosság ugyan jelentékenyen latba esett ilyenkor is, az azonban mégis kétségtelen, hogy a közelharcfegyverek behatása ellen a nehéz fegyverzetű lovas jobban tudott védekezni, mint az ősmagyar katona. Őseink fegyverzetének sajátosságában, nem pedig a vitézség hiányában kell tehát keresnünk az arctámadás kerülésének, a Leo említette »kézre vívott harc«-tól való idegenkedésnek okát.

Az elérendő cél eltérő, különböző volta mellett még a keresztülvitel tekintetében is nagy differenciát találunk a mai roham és őseink rohama között. Ma a rohamot a harcgépek pokoli munkája előzi meg, amely azonban a legintenzívebb alakjában is kevés ahhoz, hogy az állásban levő ellenség teljes

99) Leo Taktika 47. §.

100) „ „ 64. §.

101) „ „ 57. §.

megsemmisítéséhez vezessen s így rohamot tegyen lehetővé anélkül, hogy a rohamozókat arctűz érné; ha az első vonalban levőket harcon kívül is tudná helyezni a tüzérségi tűz, még mindig számítani kell arra, hogy a második, harmadik stb. vonalak arctüze, arctámadása felfogja az első állásba betörni tudott ellenség lendületét. Őseink rohamát is megelőzte a mai harcgépek munkájára emlékeztető nyílzápor, de ez mindaddig folyt, míg hatásaként az ellenség menekülésszerű visszavonulást nem kezdett (szóval arctámadásra nem került sor); vagy pedig az az eshetőség állott elő, hogy a nyílhatás nem volt elegendő az ellenség megrendítésére, ekkor őseink ahelyett, hogy céltalan, csak vereséggel végződhető arctámadásra indultak volna, gyors lovaikkal kitértek az ellenfél elől, hogy közelharcra jobb, kedvezőbb alkalmat várjanak. Könnyű fegyverzetükön s lovaik mozgékonyaságán múlott tehát, hogy a közelharcot akkor és ott vegyék fel ellenfelükkel, amikor s ahol azt legkedvezőbbnek ítélték. Ma a harcgépek feladata csupán a gyajlogság vagy lovasság rohamának előkészítése, őseink korában a nyilazás többet jelentett mint előkészítést: az ellenség megrendítésével, sorainak megbontásával alkalomnyújtást a megsemmisítő üldözés bevezetésére. Maga a roham tehát nem hiányzott őseink támadásmenetéből, csak nem abban az időpontban, illetve harchelyzetben került kivételre, mint ma. Nyilazással meg nem puhított, menekülésre nem kényszerített ellenféllel szemben inkább a visszavonulást választották őseink, mint a kilátástalan rohamot, arctámadást.

A középkori lovashadseregre általában jellemző, hogy éjszakára beszüntették a mozgást és harcot, biztosított táborban pihenték ki fáradalmaikat. Őseink ebben a tekintetben is kivételt képeznek. A kora hajnali félhomályt, szürkületet különösen igen kedvezőnek találták meglepő támadás megindítására s ezért, ha csak módját ejthették, már a támadást megelőző éjjel hozzáfogtak erőik csoportosításához, célszerű felállításához. Ezt a feltűnő vonásukat Leo császár is kiemeli Taktikájában, hangsúlyozván, hogy lovaikat »a türk sátrak közelében békóra verve, a csatarendbe állás idejéig őrzik, az éj folyamán fogva hozzá fölállításukhoz.«¹⁰²⁾ A 907,-i és 910. i nagy győzelmeik alkalmával csakugyan a hajnali órákat használták fel arra, hogy a gyanútlanul pihenő német táborra rontsanak s az alvó sereget megsemmisítsék. Őseink jól tudták,

102) Leo: Taktika, XVIII. fejr. 52. §.

hogy ha nagyobb erőkkel támadnak, úgy legcélszerűbb a támadást az utolsó éjjeli órákban előkészíteni s mihelyt a terepen való tájékozódás lehetséges, meg is kezdeni, mert ily módon tartaléksapataikat a harc helyzet kívánta módon és helyre, még a reggeli szürkületben el tudják tolni. Ezért használták fel már az éjt az ellenség megközelítésére, a kora hajnali órákat pedig a támadásra. A sötétség azonban nemcsak támadó hadműveleteik előkészítését tette lehetővé, hanem szorult helyzetben visszavonulásuk zavartalanságának biztosítására is szolgál. Így pl. a 955.-i augsburgi csata második napján éjjel érkeztek az ísar gázlóihoz, ami arra mutat, hogy üldöztetés, sürgőssé vált menekülés közben az éjjeli menetekre is sor került. Ezek az éjel előkészített és a hajnali órákban megindított vállalkozások is a magyarság kora színvonalát meghaladó katonai τομ lényére mutatnak. A sötétségben vagy félhomályban vívott harcok, még gyalogsági kötelékek harca esetén is a legnagyobb nehézséggel járnak, lovasseregeknél pedig alig keresztülvihetőek vagy nagyon kockázatosak. Sötétségben ugyanis nehéz a vezetés, a távolharceszközök hatása korlátolt, a tájékozódás nem könnyű, az (összeköttetés fenntartása pedig rendkívül nehéz feladat. Csak igen magas értékű csapat tudja a sötétségeit mozgásra és harcra kellőleg kihasználni s a meglepetésben rejlő előnnyel élve, ellenfelét megsemmisíteni. Őseink seregének értékére jellemző, hogy ezen a téren is tanulmányozásra méltó példákra akadunk.

c) Kiterjedés és tagozódás.

Minthogy őseinknek az íj volt a főfegyverük s a nyílhatástól függött támadásuk sikere, rendkívül fontos volt számukra, hogy olyan kiterjedést alkalmazzanak, mely mellett a nyílhatás legjobban érvényesül s olyképp tagozzák csapataikat hogy mozgékonyaságuk a lehető legnagyobb mértékben megmaradjon. De nemcsak saját szempontjaik, hanem az ellenség tevékenysége, harcelvei, kiterjedése és takiükája s nem kis mértékben maga a terep is megszabták a határt, melyet a kiterjedés nagyságának megállapításánál és a tagozás mértékének meghatározásánál szem előtt kellett tartaniok.

A nyilazás nemcsak azzal vált hatásossá, hogy a legérzékenyebb oldaláról érte az ellenfelet, hanem azzal is, hogy megszakítás nélkül, állandóan alkalmazható volt s hogy az ellenfél egész arcvonalára kiterjedt. Ez utóbbi szempont tehát azt

kívánta, hogy nyilazó őseink minél szélesebb kiterjedést alkalmazzanak, mert ezzel az ellenfél erejét le tudták kötni, őseinkre veszedelmessé válható csoportosításait módjukban állt megakadályozni, a harc helyzet kívánta időpontig képesek voltak előnyomulásában feltartóztatni; így tettek mindannyiszor, valahányszor arctámadást színleltek, hogy közben ellenfeleiket oldalba vagy hátba támadják; (907., 910.-i nagy győzelmeik) sőt ezzel még saját csapataik fejlődését előkészíteni, biztosítani és az ellenfelet a saját erők helyzete jés nagysága felől megtévesztetni is tudták; (ez volt a helyzet a 899.-i brentai csatánál is). Bár nagy kiterjedés esetén az áttörés veszedelme fenyegeti a csapatot, őseink azonban megtalálták ennek is a ellenszerét; a szívós és huzamos erő kifejtést megengedő mély tagozást. A széles kiterjedésit azért is kedvelték annyira, mert színlelt visszavonulással és halogató védelemmel bevezetett átkarolási szándékaikat, melyekre tehát a megtévesztő védelmi mozdulatok voltak jellemzőek, csak ily módon tudták leplezni, lévén a kiterjedés rendszerint nagyobb a védelemben, mint a támadásban.

Ellenfeleiknek ép az volt a helyrehozhatatlan hibájuk, hogy nehéz fegyverzetű lovas jellegüknél fogva, mely erő kifejtésre csak tömör, sűrű, falszerű felállítás esetén volt képes, túl csekély kiterjedést alkalmaztak, ez pedig szinte önként nyújtotta az átkarolásra vagy megkerülésre való alkalmat. A nehéz fegyverzetű lovasság csak sík terepen tudott jól érvényesülni, ahol a terepalakulat nem akadályozta a zárit egészben való rendezkedést, előnyomulást. A nehéz fegyverzetű lovasság kiterjedését azonban a sík terepalakulat nemcsak meghatározta, hanem egyenesen korlátozta és oly esetekben, ha a sík tereprész hegyvidéken futó folyók mentében csak néhány km. szélességet tett ki, ez a helyzet volt őseinknek különösen alkalmas arra, hogy a terepalakulat szerint is keskeny kiterjedésre kényszerült ellenfelet a síkságot szegélyező erdő, domb vagy hegyoldalak irányából oldalba támadják. Legtöbb győzelmüknél ezek a tényezők játszottak döntő szerepet. A nehéz fegyverzetű lovasság keskeny kiterjedése és tömör felállása természetesen azzal a szükségszerű következménnyel járt, hogy alig volt mélységben tagozva. Minthogy pedig őseink főfegyvere a jelenlegi távolharc eszközöket helyettesítő nyíl főként akkor ért éjj megsemmisítő hatást, ha az ellenfelet tömör alakzatban találta, őseinkre mi sem lehetett kellemesebb, mint ellenfeleiknek a nehéz lovas takti-

kából folyó célszerűtlen felállása: a keskeny kiterjedés és a csekély mélységű tagozás.

Hogy mennyire előrelátó és hadművészet dolgában mennyire kimagasló volt a magyar hadvezetés, azt épen a magyar sereg kiterjedése és tagozás mértékének legcélszerűbb megválasztása bizonyítja legjobban. Már könnyű fegyverzetű nyilas lovasnépek ellenében (bessenyők, bolgárok stb.) is védekezésüknek az volt legmegfelelőbb módja, hogy seregük nagy mozgási lehetőségét biztosító széles kiterjedést és a nyílhatást minimális fokra csökkentő jelentékeny mélységi tagozást alkalmaztak; mikor aztán Európa nehéz fegyverzetű lovasságával kerültek szemben még nagyobb jelentősége lett ennek azi eljárásnak, mivel nemcsak biztos védelmet nyújtott, hanem biztos győzelmet hozó támadást is lehetővé tett. Keleten ugyanazon szervezetű és ugyanazon taktikájú ellenféllel kellett küzdeniök s így a harceredményt legtöbbször a számbeli fölény határozta meg., Nyugaton őseink szempontjából kedvezőbb volt a helyzet; szervezetés taktika dolgában ugyanis nagy volt a különbség a magyar és az európai lovasság között, még pedig a magyarság javára. A könnyebb fegyverzet és a vele járó nagyobb mozgékonyság, az íjnak mint távolharc-eszköznek alkalmazása, az átkarolást lehetővé tevő szélességi és mélységi tagozás annyi előnyt jelentettek őseink számára, hogy nemcsak legyőzetésüktől nem kellett tartaniok, hanem győzelmeiknek matematikai pontossággal be kellett következniök. Vereség csak akkor érhetette őket, ha nem eléggé ismert, vagy felderített terepen vették fel a küzdelmet, vagy ha meglepni engedték magukat, azaz ha a felderítés és biztosítás nem működött; a győzelem minden más feltétele egyedül csak őseinknél volt meg.

Különös gondot fordítottak arra, hogy seregüket szélességben és mélységben egyaránt tagozzák. Szélességben azért, hogy az egész harcvonalra egyenletesen osztották el csapataikat, az egyes részek között csak kevés térközt hagyva, miáltal a tömör összefüggő, zárt vonal benyomását keltették a szembenálló ellenfélben,¹⁰³⁾ mélységben pedig azért, hogy a lovassorok száma igen jelentékeny volt. Feltűnő szabályosságot csak az Lelső vonal (homlok) egyenletesnek és zártnak látszó kiépítésében találunk,¹⁰⁴⁾ ami különösen;

103.) Leo: Takt. 54. §. „Ezek a részek egymástól kis közök által választva el úgy, hogy csak egy csatarend képét mutatják.”

104) Leo Taktika 56. §.....egyenletesnek és zártnak alkotják a homlokot.”

alkalmas volt arra, hogy ellenfelüket a súlypont helyét illetőleg kétségben tartsák vagy megtévesszék. Egyébként a tagok számának megállapításánál és felállításánál mindig csak a harc-helyzet volt mérvadó.¹⁰⁵⁾ Ott volt a mélyebb a tagozódás, ahová a támadás súlypontját helyezték. Nem 3, szabályos keretek-be foglalt oszlopban állottak tehát ki ellenfelükkel, mint a hogy ezt a görögök és nyugati népek tették, hanem kisebb harcászati egységekben az egész arcvonalon elosztottan.¹⁰⁶⁾ Ennek főként az az előnye volt, hogy döntően fokozta az egész sereg mozgékonyágát, rugalmasságát, lehetővé téve a vezetőnek, hogy a harc folyamán szükséghez képest csapat-eltolásokat eszközöljön s hogy a hadianyag utánpótlásban fennakadás be ne álljon. A nagymértékű tagozódás tette lehetővé őseinknek azt is, hogy bármely terepalakulaton felvehették ellenükkel a küzdelmet vagyis ne csak sík terephez legyenek kötve, mint Nyugat nehéz fegyverzetű lovassága, hanem erdős, dombos vidékeken, közép magas hegységekben is harchoz rendezkedhessenek. Hogy őseink nem kedvelték hadműveleteiknél a sík terepet, az nem ötletszerűen történt, hanem azért, mert számukra ép a tagozódás szempontjából — sokkal ek>nyösebb volt az egyenetlen terep, ahol leseket könnyebben lehetett rejtve elhelyezni. Nyugat viszont efeinte úgy érezte, hogy lovassága számára csak a sík terület alkalmas a fejlődésre. Ottó volt az első német hadvezér, aki a sík terepen, való előnyomulás helyett nehezebben járható, terepalakulatot választott, hogy így megnehezítse őseink számára a felderítést, összekötést és átkarolást. A tagozódás azt is eredményezte, hogy az ellenfél részéről a megfigyelés, felderítés nehezebb lett, nem kaphatott a vezetés megbízható adatokat; ezzel szemben a dombos vidékeket kedvelő magyarok a sík terepen felállított kompakt ellenséges tömegek minden mozdulatát könnyű szerrel megfigyelhették. Ha pedig harcra került a sor, mennyivel könnyebb volt a magyar lovasnak az ellenfél nyílhatását manővrírozással csökkenteni (ez volt a görögök elleni harc [jellemzője) vagy dárdáját kikerülni.

105) Leo Taktika 56. §. „A csatarend mélységeit, vagyis a tagokat korlátlanul mélyen alkotják azért, hogy a csatarend vastag legyen, inkább mélységére lévén mondjuk.”

106) Leo Taktika 54. §. „Ceatában harci rendjüket nem 3 osztályban állítják fel, mint a rómaiak, hanem megkülönböztetett részekben, drungusokká (dandár) kötvén össze egymással e részeket.”

d) Tartalék.

Óriási előnyt jelentett őseink számára, hogy tartalékok képzését soha el nem mulasztották. Ez tette lehetővé, hogy a magyar vezető minden körülmények között érvényesíteni tudta harci akaratát, akár eredeti terve megvalósításáról, akár annak a helyzet irányította megváltoztatásáról volt szó. Tartalékok képzésével tudtak súlypontot adni támadásaiknak; veszélyes helyzetbe jutott seregréseik támogatását a kellői erejű és kéznél tartott tartalék tudta egyedül biztosítani; ha pedig egyik-másik seregrész kimerült volna, a felváltások is csak ezek révén voltak lehetségesek. A tartaléknak jutott az¹ a feladat is, hogy az u. n. »lesek« formájában oldaltámadásokat vagy átkarolásokat eszközöljön.¹⁰⁷⁾

A tartalék erejére nézve nincs pozitív adatunk. Ha azonban szem előtt tartjuk azt, hogy Leo szerint milyen fontos, önálló harcfelelősek megoldása várt a tartalékseregre, fel kell tételeznünk, hogy jelentékeny ereje volt.

Felállításánál mindig a saját szándék és a terep volt mérvadó. Ha a felderítés eredményeképp »lesek« alkalmazása bizonyult célszerűnek, akkor a főcsapat mögött jobbról vagy balról, nem ritkán mindkét oldalon helyeztetett el; a főcsapattól való távolsága ilyenkor jelentékenyebb is lehetett, amennyiben a terepalakulat határozta meg, hogy hol nyerjen felállítást. Ha pedig olyan volt a harc helyzet, hogy súlypont képzés vagy támogatásszerű gyors harcbalépés volt feladatta, akkor ezek a körülmények szabták meg helyét és a főcsapattól való távolságát is, ez utóbbi ilyenkor nem lehetett nagy, lévén a tartalékra az a szempont irányadó, hogy idejekorán avatkozassanak a harcba.

A tartalékseregtől, mint a vezető ama legcélszerűbb eszközétől, mellyel harcakarátának megfelelő súlyt tudott biztosítani s mely szinte egyedül tette lehetővé, hogy a vezető akar támadás, akár mozgékony védelem esetén a harc helyzet kívánta átcsoportosítást eszközölhesse, megkülönböztetünk őseink seregében u. n. »tartalék lovassorok«-at; ezeknek egyedül csak az a feladat jutott, hogy az elől levő csapatok hátát biztosítsák.¹⁰⁸⁾ Ma ez a megkülönböztetés nincs meg, amenny-

107) A tartalékok szerepét Leo i. m. 55. §-ában említi. Szerinte őseink „a harci renden kívül tartogatták tartalék-hadseregüket, melyet *leshelyre* rendelnek azok ellen, kik gondtalanul állítják fel seregüket, vagy pedig a szorongatott seregrész támogatására tartják.”

108) Leo i. m. 56. §. „Gyakran harcrendjük hátában, illetve mögötte

nyiben a tartalékoknak külön parancs nélkül is feladatuk, hogy az oldalakat és a hátat biztosítsák, ezzel szemben őseinknél a tartaléksereg csak az átkarolás és a szárnybiztosítás feladatát végezte, míg a hátbiztosítást a tartalék lovassorok látták el.

A tartalékokkal kapcsolatban kell megemlítenünk azokat a csapatokat is, melyeknek a seregvonat őrizete, fedezete volt feladatuk. Minthogy őseinknél a seregvonat szintén az utánszállítást végezte, s egyedüli eszköz volt arra, hogy a dandároknál levő szolgálati ágak szállítási szükségletei kielégítést nyerjenek, fontossága miatt védelmére külön csapatokat alkalmaztak. Számuk ugyan nem volt jelentékeny, mert őseinket nem fenyegette annyiszor a hátbatámadás veszélye, mintnyugai ellenfeleiket, — ezt a nagyszerűen megszervezett őrszolgálat mindig idejében meg tudta akadályozni — mégis a vonat fedezetét nem nélkülözhatték. A tartalék-nyílvevők, műszaki anyagok, élelem stb. biztosítása megkövetelték, hogy a »málha« néven emlegetett vonatanyag mellett nem nagy erejű, de védekezésre még képes fedezet legyen. Elvül szolgált, hogy a vonat ne legyen távol a harcoló csapatoktól, legfeljebb 1—2 római mértföldnyi távolságra, továbbá, hogy elhelyezésével ne akadályoztassék a harcoló csapatok s z a b a d m o z g á s a; ez utóbbi szempont követelményeinek megfelelően a vonat (málha) a csapatok mögött jobbra vagy balra (ahogy a terep v. úthálózat megengedte) foglalt helyet.¹⁰⁹⁾

8. Harcmód.

Őseink tüneményes harcsikereit boncolgatva, már eddig is arra a meggyőződésre kellett jutnunk, hogy a hadszervezet tökéletessége és a hadvezetés művészete tekintetében elődeink nemcsak felülmúlták, hanem meg is előzték az akkori európai népeket, amennyiben oly harcelvek alkalmazását is látjuk náluk, melyekre Európa csak évszázadok múlva eszmélt rá, sőt részben csak a legújabb korban tett magáévá. Elismerésünk még jobban fokozódik, ha bepillantást nyerünk harcmódjaik alkatmázásába, melyekből egy mindhalálig elszánt, de az ember-

annak fedezetére tartalék lovassorokat is állítanak fel.”

109) Leo i. m. 55. §. „Málnájuk a hadirend mögött van, közel vagy jobbra vagy balra a harci rendtől körülbelül 1 vagy 2 római mértföldnyire; nála is kevés fedezetet hagynak.”

vért még sem pazarló, megfontolt, de még sem gyáva népre, nyers erő helyett inkább a csel, meglepetés eszközeivel dolgozó hadseregre lehet következtetnünk. Ezek az erények, amely mértékben bámulatra ragadnak, ép oly mértékben érthetőnek is tűnnek fel, részint azért, merít a magyar faj történelmi szereplése óta mindig a legideálisabb katona-típusokat termelte ki magából, részint s talán legfőként azért, mert békében is együtt-tartott, hivatásos katonaelemből állott a honfoglaláskori magyar hadsereg, mely hazája védelmében vagy szövetséges társi minőségben folytatott harcaiban egyaránt nagyszerű gyakorlatra, utolérhetetlen tökélyre, a katonai ismereteknek való-ságos tárházára tett szert.

Taktikájukat általában a támadó szellem jellemzi; ez már azokból a harcokból is következtethető, melyeket messze Keleten, rokon törzsek ellenében vagy szövetségesi minőségben folytattak. Ha magunk elé képzeljük az Uraitól keletre és délre eső területek topográfiai viszonyait, nem is gondolhatunk más harcmódra, mint a nyílt csatában való mérkőzésre, ahol annak a félnek kellett felülkerekednie, aki akár erejénél fogva, akár harcművészetéből kifolyólag ügyesebben és biztosabban felépített támadó taktikával tudta a másikat meglepni. Ezen a területen nem lehetett védekezésre berendezkedni, minthogy nem voltak megerősített helyek, melyekre ilyen taktikát alapítani lehetett volna. Csak jóval tovább nyugatra, a Balkán hegység vidékén Byzanc földjén találunk e teki;nte!tjben eltérő viszonyokat s ez megmagyarázza azt is, miért volt ennek a kelet-római birodalomnak hadszervezete és hadművészete más alapokon nyugvó mint a szomszédos puszták fiaié: a »barbár« népeké. A keletrómai birodalom népe, hacsak nem akart a barbárok rabszolgájává süllyedni, kénytelen volt olyan taktikához fordulni, amely — ha lehetetlenné tette is egyfelől a terjeszkedést, — másfelől újból módot nyújtott arra, hogy területét a szomszéd harcias itörzsek meg-megujuló támadásaival szemben megvédje; még attól sem riadt vissza, hogy zsoldjába fogadja őket s így szerezzen támadó taktikához értő, tehát egyenrangú feleket a mindig támadó taktikával élő szomszédok ellen. Ha tehát byzanci sikerekről olvasunk e korban, nem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy a gesztenyét lovas népek kaparták ki számukra a tűzből, nem egyszer ép a magyarok, kiket szívesen fogadnak zsoldjukba messze kimagasló harcászati értékük miatt. Kelet lovasnépei csak egyféle harcmódot ismertek, azt, amelyet fegyvernemük

jellege diktált nekik: a támadást. A védekezés számukra halált, pusztulást, rabszolgaságot jelenített volna; ha vereség éri őket, inkább tovább vándorolnak, semhogy újabb támadások ellen védekezésre kelljen berendezkedniük. Leszakadnak mintegy ellenfelüktől, de csak azért, hogy támadáshoz rendezkedhessenek be, nem tévesztvén sohasem szem elől a számukra fennmaradásukat egyedül biztosító elveit: csak a támadásban van döntő erő, ellenfelet megsemmisíteni csak támadással lehet. A keleti lovasnépek vándorlásainak alapját ebben a katonai vonatkozású tényben kell keresnünk. Minden; más körülmény csak kísérője a mozgalomnak, de nem oka, alapja. Nem messze esünk az igazságtól, ha azt hisszük, hogy a barbár népek nyugatraj özönlése abban a pillanatban kezdődött, mikor Kelet leghatalmasabb lovas nemzetét, a húnokat arra tudta kényszeríteni a sokáig csak falai között védekező, állítólag tűzifegyvereket is alkalmazó, majd a hun felszerelést, hadszervezetet és támadó taktikát eltanult, védekezésből támadásba átment, számra nagyobb kínai nép, hogy szinte menekülve hagyja el Kelet-Ázsia területét s arra vegye útját, ahol támadó taktikájával még célt érhet.

Őseink taktikája hasonló harcmódot alkalmazó népek szomszédságában csiszolódott, fejlődött ki abban a formájában, melyet a Duna mentén vívott harcokban s a nyugat-római birodalom/ területén (osztozott népek elleni küzdelmében a tökély olyan magas fokán mutat be. A bessenyők, úzok (kunok), kazárok, bolgárok ellen vagy szövetségében folytatott mérkőzések szolgáltak tanító iskolául s a magyar faj nagyrahivatottságának jele, hogy aránylag rövid időn belül tútesz testvérein,, a nyilazás és kardforgatás művészei sorába lép, s amire nálánál sokkal erősebb népek: a testvér hunok és avarok nem voltak képesek, állandó jellegű hazát teremt mágiának a Duna-Tisza mentén; sőt egy évszázadon át kizárólagos irányítója lesz a vén Európa politikájának; s mikor kardját szedre akasztja, annyi erőt, energiát árul még mindig el, hogy nem akad Nyugaton egy nép sem, ki karddal szerzett birtokában háborgatni vagy abból kiűzni merné. A Keleten vívott harcaikból megtanulhatták őseink a támadó harcmód fölényét a védekezővel szemben. Mert mikép tudnók jobban ellenfelünk elhatározását, cselekedetét befolyásolni, akaratunkat rákényszeríteni, ha nem a támadással? A legszebben felépített és kidolgozott haditerv is dugába dől, ha az ellenfél támadásával olyan helyzetet teremt, mely keresztülhúzza számításainkat s így nem áll-

nak fenn többé azok a feltételek, melyekre tervünket alapítottuk. De a támadó harcmód azért is előnyösebb, mert ennél a vezetőnek és csapatnak legjobban van módjában fölényét érvényesíteni.

Ha a honfoglalás és vállalkozások harcait a katona szemüvegén át bonckés alá vesszük, annak minden kétséget kizáró konstatálásán kívül, hogy ezek a harcok mindig a támadás jegyében folytak le, még azt is meg kell állapítanunk, hogy úgy a végrehajtásban, mint a részletekben is a támadó harcmód olyan magas színvonalú alkalmazásával állunk szemben, mely méltán tart számot minden idők katona emberének érdeklődésére. Nem fogunk oly esetet sem találni, melyeit a terepre és helyzetre ügyet sem vető vaktában való előre rohanás, tervszerűtlenség jellemezhetne; minden mozdulatuk zseniális vezetőik erő, idő és tér mérlegelésén felépült elhatározásán nyugodott. Az időben és irányban való meglepés sohasem hiányzott, valamint arra is szorgalmas gondjuk volt, hogy minden támadást megfelelő előkészítés, hatásos, pusztító, féltelmetes nyílharc előzzön meg. Mondanunk sem kell, hogy a támadó szellem a legnagyobb mértékben ki volt fejlődve őseinknél, s a támadás vezetését és végrehajtását olyan halált megvető elszántság, bátorság és erkölcsi fölény jellemezte, melyel kevés nép dicsekedhetik.

Támadásaik intézésében sohasem tévesztették azt szem elől, hogy az ember és lóanyagot lehetőleg kímélni kell s ha csak lehetett, oly támadási módot alkalmaztak, amely a legkisebb áldozattal a legnagyobb sikert tudta felmutatni. Amint ismeretes, támadó harcmód esetén a legtöbb áldozatot mindig az arctámadás alkalmazása követeli. Őseink nagyon jól ismerték ezt a szabályt, s ha csak módját ejthették, kerülték ezt a kétes s a bizonyító harcmódot egymagában alkalmazni. Nagyon kedvezőnek kellett a terepnek s a körülményeknek lennie, gyengének az ellenfélnek, ha a kizárólagos arctámadás mellett döntöttek. Inkább kisebb osztagok (felderítő, biztosító csapatok) csatározásai esetén került sor önálló alkalmazására, akkor is talán csak abban az esetben, ha már nem volt mód a kitérésre. Az arctámadást tehát mindig kapcsolatba hozták más támadási módokkal, így rendszeren az az oszlop élt vele, melynek magasabb taktikai szempontból hátba támadással vagy átkarolással kombinált támadás esetén az ellenfél hadseregét kellett magára vonnia, maga után csalnia s eképp kelepcébe juttatnia. A magyarság

messze kimagasló harcfölényét mutatja az arctámadás eme korlátolt alkalmazása; Nyugat hadseregei ugyanis ép az arc-támadásra helyezték a fősúlyt s nehéz fegyverzetű lovasaikat ércfalként alkalmazva igyekeztek ellenfelüket lehengetni. Erre a nekirchanásra alapozták támadásuk sikerét, s ha ez be nem következhetett, tehetetlenül áldozatul estek a sokkal leleményesebb, ügyesebb fogásokkal élő magyaroknak. Az arctámadás csak a középkori nehéz fegyverzetű lovasság fegyvertárához tartozhatott, amely ép nehézkességénél fogva alkalmatlan volt a nyers erőt csellel, leleményességgel pótló mozdulatok végzésére; a középkori lovas amennyire megvetette a távolharc eszköz e korbeli egyetlen eszközét: az íjat, ép úgy megbecstelelnítőnek találta a nem szemben való támadást; alkalmatlansága és felfogása tehát egyaránt elveitett minden lovaghoz: nem méltó taktikáit s a győzelem tétjét egyedül az arctámadás ütőkártyájára tette fel. Testvércsatákbari megedzett őseink ebben a tekintetben más nézetet villottak. A kézrevívott mérkőzés helyett is jobb szerették, ha már a riyil és a kopja elvégezték a maguk halálos munkájukat, harcmód dolgában is inkább amellet döntöttek, mely kevesebb áldozattal tudta a kívánt harccélt elérni. Erre pedig legalkalmasabb az ellenség egyik vagy mindkét szárnyának átkarolás¹¹⁰⁾, vagy az ellenség hátbatámadása volt.

E harcmódnak alkalmazásában mutatkozik — szerintem — tulajdonképp őseink kirívó fölénye s páratlan zsenialitása. Az az elv, melyet »többet ésszel, mint erővel« közmondás rejt magában s mely elv vörös fonálként húzódik végig elődeink hadviselésében, — mutatja azt a katonai felsőbbbséget és szellemi pluszt, mely a magyar fajt vezetésre hivatottá tette Európában, barbár nép lettére barátokat szerzett, ellenségei előtt pedig félelmetessé tette nevét. A kultúrfölényére büszke Nyugat őseink hadviselésének nem egy fogását volt kénytelen mágiáévá tenni s ma, 1000 év után is, a modern harcászat jóformán ugyanazon elveket követi, mint aminőket honfoglaló őseink alkalmaztak annak idején. Ha is az az elv, hogy az átkarolás és hátbatámadás révén érhető el legkönnyebben az ellenség megsemmisítése s arcbn csak akkor támadjunk, ha az átkarolás nem lehetséges, ha az ellenség gyenge, az idő sürget és a terep is kedvező. Ezer év előtti elődeink világhírű sikereikéül ennek az átkarolásban kifejezésre jutott hadművészeti elvnek

110) Leo i. m. 57. §. „Jobbára . . . a lesvetésben lelik kedvüket, továbbá ez ellenség bekerítésében”.

köszönhették, amely, ha nem is volt magyar találmány s talán olyan régi, mint maga az emberiség, de őseinknél jutott a középkor első felében bámulatos tökéletességre és biztosított ennek a nemzetnek életet és hazát Európa szívében.

Az átkarolás, mint tudjuk, több módon lehetséges. A hadtörténelem tanúsága szerint főként a következő típusok ismeretese és jutottak alkalmazáshoz:

- a) átkarolás előkészítése felvonulással,
- b) átkarolás támadó előnyomulással,
- c) átkarolás arcban való szembenállásból,
- d) átkarolás visszavonulással és védelemmel kapcsolatban,
- e) átkarolás oldalállások alkalmazásával¹¹¹⁾.

Őseink, ha csak lehetett, az átkarolási lehetőségek közül a visszavonulással és védelemmel kapcsolatosat választották, mert ez volt az az egyetlen mód, mellyel a legkisebb kockázat mellett a legnagyobb eredményt tudták felmutatni. E visszavonulás és védekezés azonban nem azért következett be náluk, mert előző harcokban vereséget szenvedtek, hanem, mert ez csak egy fogás volt az ellenség megtévesztésére, csel, mely őseink javára mindig sikert hozott. Nevezhetnők tehát az átkarolás e nemét: színlelt visszavonulással és halogató védelemmel kapcsolatos átkarolásnak is.¹¹²⁾ Két olyan körülmény volt, mely szinte szabályként írta elő számukra Nyugat népeivel való harcukba? ennek az utóbb említett átkarolási lehetőségnek szinte kizárólagos alkalmazását és pedig, a) mert a magyar lovasság menetteljesítménye könnyebb fegyverzete folytán jelentékenyen nagyobb volt, mint a nyugati népek nehéz fegyverzetülovasainak; amíg tehát egy már felvonult ellenféllel szemben ez a menetgyorsaságban mutatkozó különbség csak a csata egyes harcmozzanatainak fürgébb keresztülvitelében jelentett tekintetbe jövő előnyt őseink részére, addig a színlelt visszavonulás esetén arra tette képessé őket, hogy ellenfeleiktől jóformán veszteség nélkül leszakadjanak, azután nyitávóságra bevárva őket, távolharcot kezdjenek, majd újra tovább álljanak s sgy ellenfeleiket szünet nélkül zaklassák, fárasszák, maguk után csalják, bi meri őseink hadműveleteiket, egy esetet: Gyermekek Lnyos 897-i támadását kivéve, mindig külföldön, idegen népek területén folytatták le s így a visszavonulásban rejla taktikai fogás nem jelentette számukra nemzeti szempontból fontos te-

lit) Lásd részletesen Nagy Vilmos: „A támadás” 15. old.
 112) Leo i. m. 57. §. „Jobbára . . . színleg való meghátrálásokban, visszafordulásokban . . . lelik kedvöket.

rületek kiürítését, nem járt veszteséggel és vereséggel — csak kényelmes és áldozattal nem járó eszköz volt a nagy cél: az ellenfél megsemmisítésének elérésére.

Ez az új átkarolási mód mindig sikerrel koronázta őseink hadműveleteit. Okát főként abban látom, hogy szemben a többi átkarolási lehetőséggel, olyan terepalakulatokon folyt le, melyet őseink az előnyomulás folyamán alaposan szemrevételezhettek s az átkarolás céljából alkalmasnak találtak. Am ig tehiát az átkarolás többi módjának sikere azon múltott, vájjon az átkarolást végző őseink ismerik-e behatóan azt a terepet, mely az ellenség mögött van s melyen az átkarolást foganatosítaniok kell, azaz az átkarolásra kiszemelt terepen jártak!-e már valaha s az arról nyert topográfiai ismereteik elegendőek-e arra, hogy meglepetések ne érhessék őket, — addig a színlelt visszavonulással és halogató védelemmel kapcsolatos átkarolás esetén ezek a feltételek már adva voltak azért, hogy őseink előnyomulásuk közben (érintették az átkarolásra kiszemelt terepet s így, ellenfelüket jól ismert, támadásra alkalmasnak talált helyen fogták körül és semmisítették meg.

A színlelt visszavonulással és halogató védelemmel kapcsolatos átkarolásnak legklasszikusabb példája a brentai csata néven ismeretes hatalmas arányú mérkőzés, mely eddigi ismereteink szerint 899-ben zajlott le a Brenta felső folyása mentén s melyben háromszoros túlerő ellenében sikerült őseinknek elhatározó győzelmet aratni¹¹³). Hogy mily óvatosak voltak őseink az átkarolásra kiszemelt terep kiválasztásában, ez a támadás mutatja legjobban. A nagy csatát megelőző évben már a Brenta mentén jár egy magyar csapat, hogy terepszemlét tartson a megvívandó harc színhely én. 3 napon át mást sem tesz, mint terepfelderítést végez¹¹⁴). S mikor következő évben meglinduí az egész magyar haderő Berengár olasz király ellen, a Brentát átlépve egész Páviáig vonul előre, tehát több mint 8 napi járóföldre távozik az ütközetre kiszemelt helytől¹, csak-hogy haditervét leplezze. Berengár megérkezéével azután kezdetét veszi a tervszerűen végrehajtott visszavonulás a Brenta^nál kiszemelt állásokig; hogy az ellenfél óvatossága számításukat keresztül ne húzza, békét, szabad elvonulást kérő követeik? útján úgy tüntetik fel seregük állapotát, mintha az már teljesen harcképtelen lenne s már csak a pusztá életéért könyörögnie

113) Részletes leírását lásd „Brentai csata” cím alatt a 271. oldalon. Ugyanez a taktika nyilvánult meg őseink 907. és 910.-Í győzelmeiben is.

114) Lásd a „Felderítés” c. fej. alatt is.

a hosszú úttól kimerülve, elcsigázva. A csel sikerül. A Bren-tához ért ellenfél mit sem gyanítva pihenéshez fog, étkezéshez kezd; az átkarolásra rendelt s felállítási helyükre már idejében eljutott magyar csapatok csak erre a pillanatra várnak. Adott jelre minden oldalról az ellenfélre rontanak s öldöklő méészárlásban megsemmisítik Olaszország hadseregét.

Vereség csak akkor érte őseinket, ha akár elbizakodottságból, akár a körülmények kényszerítő hatása alatt az átkarolás ezen imént vázolt nemét nem alkalmazhatták, vagy támadó előnyomulással kapcsolták össze az átkarolást, vagy átkarolás helyett pusztá arctámadással is megelégedtek. Az első esetben főképp a terep, a másodiknál meg a fegyverzetben mutatkozó különbség volt oka annak, hogy a vállalkozás nem úgy ütött ki, mint ahogy remélték. Támadó előnyomulásnál ugyanis nem tudhatták, hacsak a földi felderítés lehetősége arra elegendő támpontot nem nyújtott, hogy milyen terepviszonyok közé jutnak s így azt az előnyt, melyet e tekintetben a visszavonulásnál élveztek őseink, támadás esetén az ellenfél könnyelhetete el a maga számára. Arctámadás alkalmazásakor meg az volt hátrányos őseinkre, hogy a nehézfegyverzetű elleni-i szinte legázolta az ellenállást megkísérlő vagy támadást kezdő könnyebb magyar lovasságot; ha az ellenfél zárt tömegben rohant előre és soraikat nyíltámadás útján nem lehetett megrendíteni, úgy esztelenség számba ment rohamukat bevárni vagy ellenállásra gondolni; hisz a középkori lovagi taktika minden ereje az ellenfelet elsöprő arctámadásban rejlett. A nehéz lovasság már jellegénél fogva képtelen volt nagyobb mozgékonyssággal járó átkaroló műveletek lefolytatására, azért ha könnyebb lovassággal szemben akart eredményt felmutatni, vagy neki kellett arctámadással lépni meg az ellenségeit, vagy az ellenfelet kellett arctámadó feladat elé állítani, melyben aztán határozottan a lovagok voltak túlsúlyban. Lovagi hadseregek egymás elleni harcában is a fősúly magától értetődően az arctámadáson volt, a döntést pedig a számbeli fölény, a lendület rés a terep hozta meg¹¹⁵⁾.

A két legérzékenyebb vereség (a 933-i Merseburg melletti

115) A magyar hadszervezet jellemzője, hogy mikor had vezetőségünk fokozatosan áttér a nyugati népek lovagi haremódjára, szóval a nehéz fegyverzetű lovasseregek felállítására, nem veti el teljesen a könnyebb lovasság alkalmazásának gondolatát; sőt — amint ezt a magyar fegyvertények igazolják — katonai fölényét évszázadokon át Nyugat hadseregeivel szemben ép ennek a lovassági fegyvernemen belüli tagozódásnak köszönheti. (Ezzel a kérdéssel a II. kötetben bővebben foglalkozom).

és a 955.-i Augsburg környéki vereség) alkalmával ezekben az imént vázolt körülményekben találjuk meg a sikertelenség okát. Mindkét esetben várostromlás közben érkezik az ellenfél közeledésének híre; minthogy a várak elfoglalása már csak órák kérdése lehetett, a biztosnak látszó eredményt nem akarták őseink elszalasztani, miért is nem éltek — a várat odahagyva s elfoglalásának reményét feladva — a visszavonulással kapcsolatos átkarolással, hanem ép az ellenkezőjét tették: az ellenfél elé vonultak s támadó előnyomulással kísérelték meg a feltartóztatását illetve megsemmisítését. Míg Augsburgnál legalább kísérletet tettek arra, hogy ezt a támadó előnyomulást átkarolással kössék egybe, s;ha a súlypont nem az arctámadó seregen, hanem az átkaroló dandáron lett volna, talán nem is válna Augsburg környéke magyar temetővé,¹¹¹⁾ Merseburgnál azonban még erre sem volt gondjuk; sőt törbe csalni hagyták magukat; I. Henrik ugyanis ismerve a magyar sereg arctámadás-kivédésére való alkalmatlanságát, mindenképp arra igyekezett, hogy őseinket arctámadás elfogadására kényszerítse. Minthogy az ütközet napján nagy köd ülte meg a tájat, egy könnyebb fegyvezetű csapatot azzal a feladattal küldött előre, hogy őseinket rövid harc után megfutamodást színlelve az ércfalként álló német főszereg arcvonalába csalják. A sűrű köd folytán őseink Henrik tervét nem tekinthették át s így a kelepécét el nem kerülhették. Csak nagyobb menetteljesítményüknek köszönhették, hogy a veszélyt felismerése után gyorsan visszavonulva felesleges terheiket pedig lehányva magukról — aránylag csekély veszteséggel elmenekülhettek.

Támadásaik sikerét több körülmény segítette elő; így a) elengedhetetlen előfeltételnek tartották az időben és irányban való meglepetést, amit lesvetéssel értek el¹¹⁷⁾; továbbá b) hogy életet nem kímélő elszántság jellemezte a támadás vezetőinek és végrehajtóinak magatartását, c) Nem tévesztették azt sem soha szem elől, hogy támadásaiknak meg legyen a kellő súlypontja, szóval, hogy az erőcsoportosítás a döntésre kiszemelt helyhez igazodjék, d) Ha nagyobb erejű ellenséggel álltak szemben, vagy az átkarolásban rejlő felülmúlhatatlan taktikai előny révén igyekeztek felülkerekedni, vagy az ellenséges seregek egy részét k ü l ö n-k ü l ö n t á m a d t á k meg és ily módon örölték fel az ellenség erejét. Ez utóbbi esetet alkalmazták

116) Részletes leírását lásd a „955-i augsburgi csata” cím alatt a 282. oldalon.

116) Leo i. m. 57, §. „... Jobbára ... a lesvetésben lelik kedvöket...”

Gyermek Lajos Magyarország ellen intézett 907,-i hadjárata alkalmával, e) Sohasem mulasztották el, hogy mesteri módon kezelt íjait, ahol csak lehetett alkalmazzák, azaz h a t á s o s n y í l h a r c c a l nyissák meg az ütközetet, f) Támadásaikhoz mindig a legkíméletlenebbül .végrehajtott, az ellenfél tökéletes megsemmisítését célzó ü l d ö z é s járult.

Rendkívül jellemző őseink vezetőinek katonai zsenialitás sara, hogy bár csapataiknak nagyszerűen kifejlesztett támadó szelleme volt, mégsem éltek vissza vele és nem vad előrohanásban s minden áron való támadásban gondolták a végső sikeret elérni, hanem a terepet és helyzetet mérlegelve, a támadó lendületet megfontolással összekapcsolva igyekeztek előnyöket biztosítani maguk számára. Innen magyarázható, hogy támadásaikat, ha csak egyetlen eshetőség is kínálkozott, mindig színlelt visszavonulással és halogató védelemmel vezetitek be. Az arctámadás ilyenkor csupán távolharceszközök alkalmazásában, nyíl és kopja használatában mutatkozott; ennek a támadó jellegű bevezető harcmozzanatnak a veszteség okozása mellett legfőbb célja az volt, hogy az ellenfelet a támadó csapattal való harcfelvételre kényszerítse, majd arra bírja, hogy a visszavonulást színlelő támadókat addig a pontig kövesse, ahol az átkarolásra rendelt csapaftok állnak lesben. A harc döntő támadást tehát szinte rendszeresen védelem előzte meg.

Ez a halogató védelem a döntő támadás nélkülözhetetlen előfeltételévé vált s azért volt indokolt, mert csak ilyen halogató védelem és színlelt harc révén volt lehetséges, a) az ellenség előtt a gyengeség hitelt kelteni; b) az ellenséget olyan terepre csalni, ahol a harc saját részről kedvező feltételek mellett folyhatott le; c) az ellenfeleket annyira kifárasztani, hogy a döntő pillanatban erejét kifejteni már nem tudta kellő mértékben; d) az ellentámadásra kedvező pillanatot tervszerűen előkészíteni. Őseinknek óriási előnye volt, hogy könnyebb fegyvezetük révén mozgékonyabbnak bizonyultak nyugati ellenfeleiknél s ez által a védelem szívósságát fokozni tudták és szükség esetén eltolásokat eszközölhettek, amire különösen az átkarolással kapcsolatban volt szükségük.

Nagy része van eszerint őseink hadműveleteiben annak a körülménynek, hogy a védelmet a támadással és viszont is mesteri ügyességgel tudták egybekapcsolni. Ami az égésnek a levegő, az volt őseink támadásának a védelem; alapfeltétel, mely nélkül győzelem nehezen volt remélhető. A rátermettség és ügyesség a legnehezebb harchelyzetben js arra készítette őse-

inket, hogy a támadás és védelem gyors váltogatásával a helyzet urai maradhassanak.

9. A támadás általános alapelvei.

A támadás jelenben alkalmazott két fő tényezője: a mozgás és tűz őseink támadásainak is gerincét képezte. Csak-hogy amíg jelenben a mozgást a gyalogság, illetve lovasság, a tüzet pedig főként a tüzérség, azaz 2—3 különálló fegyvernem eszközli, addig őseinknél együtt volt meg e kéjt tényező, az: íjjal, nyíllal felszerelt lovas katonában. Amíg ez az egy személyben 2—3 fegyvernem sajátosságait egyesítő szervezett megadja a kulcsot a magyar katona harcfolényének meglátásához, azt is indokoltta teszi, hogy miért mutat őseink támadásmenete a távolharceszközöket megvető ellenfeleiktől eltérő minőségű mozzanatok, miért jelentkezik őseink harcaiban a »rohamának nevezett támadási mozzanat módosított formában.

Őseink támadásmenetében ugyanis ugyanazokat a részeket találjuk meg, mint ellenfeleik harcában, azzal a különbséggel azonban, hogy színlelt visszavonulási és védelmi mozzanatok közbeiktatásával bővültek, s így őseink támadásának bizonyos speciális jelleget adtak. A támadás menetében tehát a rohamot megelőzőleg nemcsak a távolharceszközökkel való támadás előkészítésének, hanem bizonyos védelmi jellegű taktikai mozzanatoknak is nagy szerep jutott. Nem szabad a különbség megvilágításánál azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy őseink támadásának célja a nyugati népekkel ellentétben, nem a szembenálló ellenfél arcvonalának roham útján való áttörése volt, hanem az ellenfél sorainak megbontása. Így az ellenség harcászati elvei és szervezete is követelitek, hogy az őveiktől eltérő támadási mozzanatokból tevődjön össze őseink támadásmenete.

Hogy milyen megközelítő alakzatot alkalmaztak, arra hitteles, megbízható támpontunk nincs. Leo csak annyit mond, mdnt már korábban ismételtlen említenem, hogy a csata napjáig nemzetségek és ágak szerint elszéledten tartózkodnak, az ütközet előtti időpontban békóba vert lovaikat sátraik közelében őrzik, a csatarend felállításához pedig az éj folyamán fognak hozzá¹¹⁸). A nyugati kútfőknél is csak határozatlan, általánosságban mozgó megállapításokat találunk. Így Ekkehard szerint a 926-ban Svájc-földjére lépett magyarok nem egy tömegben (egyszerre, együtt)

118) Leo i. m. 52. §.

jöttek, hanem kisebb csapatokban¹¹⁹⁾; ez megközelítő alakzat alkalmazása mellett bizonyít, azonban az alakzat formájáról nem tudunk semmit. Ugyanígy vágyunk Ekkehard egy másik helyével is. Mikor híre érkezik, hogy ellenség van közelben, a pihenő sereg hihetetlen gyorsan alakzatot vesz fel¹²⁰⁾. Minő volt az alakzat, nem tudjuk. Felvételét vagy szóval vagy kürttel jelezték.

A megközelítést az ellenséggel való szoros érintkezés felvétele és a harc bevezetése követte. Erre a célra szolgáltak azok a felderítő és biztosító harcjárőrök, melyek az előcsapatok előtt helyeztetek el a távol és közel felderítés kiegészítését szolgálták¹²¹⁾. Ezen elővéd harcok arra voltak alkalmasak, hogy a vezető az ellenfél helyzetéből és valószínű sándékaiból biztosabb támpontokat nyerjen. Ezek birtokában kezdetét vehette bizonytalan előnyomulás helyett a támadás tervszerű bevezetése.

A vezető támadási tervének kialakítása után, mely számolt a támadás súlypontjának kiválasztásával, a támadó harccsoportok erejének és feladatainak megállapításával, a tartalék helyével és erejével, a támadási parancs kiadására került sor. A vezető akkorra már tisztában volt azzal, vajjon átkarolás lehetséges lesz-e, s ha igen, hol. Őseink mindig arra törekedtek, hogy már kezdettől fogva, azaz az alárendelt erőknél kiutalt előnyomulási irányok álltai készítsék elő az átkarolást. Így tettek pl. 955-ben Augsburg előtt. Különösen kedvelték, ha az átkarolást az e célra rendelt csapatok előre megállapított helyen leszállásban való felállításával eszközöheték, mint 899-ben és 910-ben. Arra nem tudunk példáit, hogy az átkarolást már csak szétbontakozáskor az ellenség közvetlen közelében vezették volna be. Ismeretes, hogy a csapateltolás ilyen esetben nagyon körülményes és nehéz feladat, őseink tehát nem is találták célszerűnek alkalmazását. Inkább kitértek a harc elől, visszavonultak, mint 933-ban Merseburg mellett, semhogy kedvezőtlen körülmények között vegyék fel a küzdelmeit. Ez minden esetre célszerűbb megoldás volt őseinkre nézve, mint különösen alkalmas terepet kívánó, sok időt igénylő s még ekkor is kétes csapateltolásokkal átkarolást kezdeni vagy, amihez őseink fegyverzetük jellege folytán siker reményében nem

119) Ekkehard i. m. 5. fejt.

120) Ekkehard i. m. u. o. „... priusquam qui» credat, parati in acerabant”.

121) Lásd bővebben a „Biztosítást és Felderítést” tárgyaló fejt.-ben.

foghattak: arctámadásra gondolni. Az átkarolásra, oldal vagy hátbatámadásra tartalékjaikat használták fel.

A támadási parancsot (intézkedéseikét) a vezér egységesen adta ki, miután a (támadást nem közvetlenül a menetből és szétbontakozásból hajtották végre őseink, hanem rendszeren u. n. készenlétből.¹²²⁾ Ezen készenlétbelyezés alatt azt kell értenünk, hogy őseink minden nagyobb csatájuk előtt csapataikat olyan területen és olyan alakzatban állították fel, hogy az egyes dandároknak kiutalt harcászójukban már csak egyenesen előre kellett mozogniok. Védelemhez fejlődött ellenséggel szemben különben ma is fő követelmény a támadás megindítását készenlétbelyezéssel megelőzni. Őseinknél a készenlétbelyezés rendszeren az ütközet előtti éjszaka történt meg. A sötétség;ugyanis minden idők harcaiban alkalmas volt védelemhez felfejlődött vagy megerősített állásokban levő ellenség elleni támadásoknál a rohamtávolságig való megközelítésre. Erről az éjszaka folyamán eszközölt készenlétbelyezésről tesz említést Lee császár,¹²⁴⁾ s erről tesznek tanúságot azok a sikeres harcok is, melyeket Európa csatamezőin vívtak meg elődeink a X. században. (Amint már egy ízben említettem, az országbaitört Gyermek Lajos seregét 907.-ben éjszaka közelíti meg, ugyanez a helyzet 910.-ben, mikor a hajnali órákban rohantak a gyanútlanul pihenő, alvó Gyermek Lajos seregére, Ciaszláv boszniai fejedelmet is az éjszaka leple alatt fogják el stb.) Ha a harcmező úgy alakult, hogy nem volt lehetséges az éjszakait bevárni és még nappal kellett az ellenséget megközelíteni. s a megtámadásra felfejlődni, úgy nagy gondot fordítottak arra, hogy a készenlétbelyezés terep fedezete kihasználása mellett menjen végbe.

A felfejlődésnél is a terep volt a mérvadó. Őseink sohasem bocsátkoztak harcba oly területen, ahol erdős, bokros, dombos terepalakulatok a készenlétbelyezés, megközelítés és felfejlődés zavartalanságát, láthatatlanságát nem biztosították.¹²⁴⁾ Minthogy legtöbbször utakat is mellőzve, szinte árkon bokron keresztül, csak a terep fedezést tartva szem előtt

122) Augsburg alatt is kürtszóval hívja egybe a dandárparancsnokokat Bulcsú, hogy Ottó megtámadásához intézkedéseit kiadhassa.

123) Leo i. m. 52. §.

124) Leo i. m. 71. §. „ Mindenkép azon igyekezzél, hogy lehetőleg sik és nyílt téren rendezd a hadsort. hol sem sűrű erdők, sem emelkedetiségek, sem mélyedések nincsenek, a türköktől tervezetmi szokott cselek tekintetéből, ”

közeledtek ellenfeleik felé, nem kis gondot okozott számukra hogy a rend fel ne bomoljék.

A felfejlődés célja az ellenségnek olyan távolságra való megközelítése volt, amelynél az íjnak, mint távolharceszköznek alkalmazására sor kerülhetett. Az íj hordtávolságát általában 100—120 méternek vehetjük s így aránylag eléggé közel került egymáshoz a két ellenfél. Ez volt a maximális távolság) mely a harci érintkezést lehetővé tette; a harc folyamán ez a távolság hullámzott, hol csökkent, hol növekedett, főleg akkor, ha nemcsak a nyílnak, hanem a kopjának is munka jutott

Hogy mi módon vezették be őseink támadásaikat a távolharceszközökkel, annak emlékéért Liutprand tartotta fenn Antopodis c. művében, annak a mérkőzésnek vázolásával kapcsolatban, mely 933-ban Merseburg környékén Henrik német király és a magyar csapatok között zajlott le. Liutprand szerint ugyanis a király az ütközet előtt — ismerve őseink támadásmódját — határozott utasításokat adott lovasainak a magyar támadás kivédése céljából. A német ellenintézkedések természetéből tehát biztos következtetést vonhatunk le őseink harc-eljárására. Henrik azt a tanácsot adta embereinek, hogy zárt alakzatukat (sorban szorosan egymás mellett állva) semmi körülmények között meg ne bontsák és a nyílvesszők ellenében pajzsaikkal védekezzenek; ha pedig a magyar támadás elkövetkezik, ne engedjenek őseinknek időt arra, hogy nyílvesszőiket egyszerűen többször rájuk zúdítsák; ezt úgy fogják megvalósítani tudni, ha a magyarokat, mihelyt nyíltávolságra értek, száguldó rohamban, zárt sorokban azonnal megtámadják. Minthogy a hatásos nyilazáshoz megkívánt nyíltávolság átlag 100—120 méterre tehető, kézenfekvő dolognak látszik, hogy Henrik helyesen számított. A magyar középnehéz lovasság roham gyorsaságát percenként 700 méternek, a német nehéz lovasság rohamgyorsaságát pedig percenként 400 méternek véve, 120 méter távolságon belül a nemeit csapat rohamkiindulási helyétől 44 m.-re jutott; eszerint a rohamra indulás időpontjától 6—7 másodperc múlva kellett volna a két félnek közelharcban találkoznia. 6-7 másodperc alatt tényleg nem állhatott módjaiban őseinknek íjaik vagy kopjaik többszörös alkalmazása. Legfeljebb arra maradt idejük, hogy az első nyílvessző kibocsátása után rögtön kopjájukhoz kaptak s közvetlen közelből ellenfelükre dobták azt. Nem valószínű azonban, hogy ez esetben módjukban állott még lovaikkal gyorsan megfordulni s égerutat venni. Liutprand szerint őseink támadása ép Henrik

— előbb említett tanácsa folytán — nem is sikerült s a találkozás őseink menekülésszerű visszavonulásához vezetett. A »szászok« — mondja Liutprand — »jól megjegyezték maglikának ezt az üdvös (Henrik által adott) tanácsot s tömött sorban rohantak és egyik lovas sem hagyta el a másikat. Egymásít fedték pajzsaikkal s ezekkel fogták fel a kárt nem tevő nyilakat. Azután az »okos« ember utasításai szerint száguldó rohamban rájuk vetették magukat, úgy, hogy előbb lehelték ki lelküket, mintsem hogy villámló gerelyeiket másodsor is eldobhatták volna. Az Isten kegyelvével úgy fordult a koczka, hogy emezek inkább a meneküléssel, mint a harccal vesződtek. Még a gyors lábú paripát is gebének szidták. A díszes vértzet (egyések szerint szerszámzat)¹²⁵⁾ s az ékes fegyver most csak nyűg volt és nem óvott. Elhánták ijaikat, gerelyeiket, sőt még a vértzetet (vagy szerszámzatot) is, csak-hogy kevesebb teherrel futhasson a ló s csak a menekülésre volt gondjuk.«¹²⁶⁾

Ezen tudósítás szerint (tehát őseink először nyíltámadást kezdtek, (ezt kivédték pajzsaikkal a németek) azután a gerelydobásra tértek át; erre nyilván csak akkor kerülhetett a sor, mikor az ellenfél heves rohamban olyan távolságra közelítette meg őket, hogy őseink részéről a gerelyharc sokkal célra-vezetőbbnek látszott a német lovassorok megbontására, mint az ellenfél pajzsairól hatástalanul visszapattant nyíltámadás folytatása. Őseinkre az lehetett meglepő hatással, hogy a németek megtalálták az eddig kivédhetetlennek bizonyult távolharc-eszközök ellenszerét: a tömör sorokban intézett leggyorsabb tempójú lovasroham formájában; ezt másképp úgy fejezhetném ki, hogy a gyorsaság győzött a távolharc-eszközök felett. Eddig az időpontig úgy látszik az volt a helyzet, hogy a nyugata ellenfél roham helyett egy tömegben, helyben állva s nyílhatás ellen védekezve várta a nyílharc kimenetelét., illetve a támadásra indulás kedvező időpontját. Vájjon ennek a harcnelvnek feladása egymagában elegendő volt-e a, német siker eléréséhez, vagy pedig az kellett még hozzá, hogy jelentékenyen csökkenjék a fegyverzet súlya és a ló megterhelése, vagy pedig ez utóbbiakkal egyidejűleg még könnyebb súlyú lovak alkalmazására is át kellett térnie Nyugat hadseregeinek, hogy hadi-

125) Ha szerszámzatot kellene „phalera” alatt e helyütt érteni, úgy érthetetlen volna Liutprand ama indokolása, hogy a szerszámzat „nem óvott”. A „phalera” szó két féle értelmezése onnan származik, hogy vértzetet és szerszámzatot is jelent.

126) Liutprand i. m. II. könyv 31. fejt.

tervüket megvalósíthassák, oly kérdés, melyet kellő adatok híján ma még megoldani nem tudunk. Ha igaz az, hogy Henrik az ütközetet akként vezette be, hogy a thüringiai könnyű fegyverzetű légiót¹²⁷⁾ küldte őseink elébe, s ennek azt a feladatot adta, hogy színlelt visszavonulással a német főcsapat elé csalja a gyanútlanul üldöző magyar sereg zömét, úgy ez a harcmozdulat német részről könnyebb fegyverzetű csapatok alkalmazása mellett bizonyít. Eszerint ha nem is az egész seregre vonatkozólag, de egy egységre feltétlenül bizonyos tehát, hogy a fegyverzetben eszközölt változások révén élte el nagyobb mozgékonyágát; vajjon más tényezőknek is nem volt-e befolysa a mozgékonyág fokozására, — amint mondtam — adatok híján meg nem állapítható.

Az persze ritka eset lehetett, hogy ilyen arcban történt előkészítés az ellenfél megfutamodását vonta volna maga után. Ép ezért a rohamtávolság elérését nem követte mai értelemben vett roham és közelharc, hanem egy ellenállás esetére megbeszélt és tervszerűen végrehajtott színlelt visszavonulás, vagy megfutamodás, azzal a határozott céllal, hogy az ellenfél a visszavonulókat oly tereprészekben át kövesse, ahol zárt tömegének és rendjének megbontására kényszerül,¹²⁴⁾ s így módot nyújt őseinknek hatásos nyíltáadás megkezdésére, majd a visszaforduló, visszaözlő ellenfél rohamban való utolérésére, közelharccal egybekötött üldözésre és megsemmisítésére. Őseink rohama ilyenkor egybefolyt az üldözéssel s így nálunk más értelemben vett rohamról tulajdonképp nem is beszélhetünk.

Legtöbbször az az eset adódott elő, hogy az ellenfél sorainak megbontását célzó, visszavonulással kombinált arctáadás nem hozta meg azt az eredményt, melyet őseink reméltek. Erre az eshetőségre számítva, o l d a l t á m a d á s vagy á t k a r o l á s előkészítésével igyekeztek őseink a mérleget javukra bijlteni.¹²⁹⁾ Ezt a feladatot kétféle módon oldhatták meg. Vagy úgy, hogy az oldaltáadásra vagy átkarolásra rendelt sereg-részt már a felfejlődéssel egyidejűleg az előnyomulási irány

127) Widukind i. m. 1. 38. „... legio Thuringiorum cum raro milite armato”. V. ö. Delbrück 111. köt. 94. 105 és 111. old.

128) Leo i. m. 57. §. „Jobbára a lesvetésben lelik kedvüket ... s a taxisok megszagatásában”. Hogy a zárt harcrend milyen fontos volt a német taktika szempontjából, azt ép az imént említett 933.-Í merseburgi csata mutatja.

129) Erre célozhat Leo i. m. 74. §.-ban, mikor azt mondja: „S ha a csata jól üt ki, nem kell mohón utánuk nyomulói, sem gondatlanul üldözni; mert ezek első csatában meggyőzette, más népek módjára nem hagynak fel a harccal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképen igyekeznek elleneiket megejteni.”

megjelölésével rendelték az ellenfél oldalába, vagy hátába s vették koncentrikus támadás alá, vagy pedig úgy, hogy a sereg egy része arctámadást kezdett, de nem eredmény elérése céljából, hanem hogy az ellenfél figyelmét magára irányítsa, visszavonulásával az ellenfelet eredeti felállítási helye elhagyására bírja, rendjét megbontsa s ama a tereprészre csalja, ahol az: előrealó felfejlődésben részt nem vett tartalék, megállapított terv szerint, oldal-leszállásokban várta a gondtalanul karjaiba futó ellenséges csapatokat. Minkét utóbbi esetben kürtszóval jelezték az egyes seregrészek (dandárok) támadásra indulását, mely először szintén nem volt más, minit a távolharc-eszközökkel való előkészítés s csak azután vált közelharccá, mikor már a 2—3 oldalról körülvelt vagy bekerített ellenfél futásra vette a dolgot.

Magyar részről ilyenkor kezdődött a döntő sikert egyedül biztosító, megsemmisítő üldözés, melyben az ember és lóanyag: végső erejének megfeszítésével igyekezvék őseink ellenfeleiket további ellenállásra képtelenné tenni, s tökéletes megsemmisítését elérni. Ilyenkor kerül sor az ellen túlszárnyalására, visszavonulási útjának elvágására, melyet főként mellékutakon eszközölt elébevágások tettek lehetővé. Őseink könnyebb fegyverzetű lovassága az üldözés folyamán tudta gyorsaságában és mozgékonyságában megnyilatkozó fölényét legjobban érvényesíteni. Nagy előnyt jelentett számára az üldözés szempont iából az a körülmény is, hogy már a felfejlődés alkalmával széles arcvonalat vett fel a sereg s így az ellenfélnek széles arcvonalon való megkerülése nem ütközhetett nagyobb akadályokba. Az üldözésnél követett eljárásukat Leo a következőképp festi: »Ha egyszer ellenfelüket megszalasztani sikerült, a többit másodrendűnek tartják, kíméletlenül szorták s az üldözésen kívül egyébre sincs gondjuk.«¹³⁰⁾ Ez a tény mutatja leginkább a magyar faj harci értékét; ellenfelét nem csupán megszalasztani akarja, hogy azután hátrahagyott táborát kifossa, értékeit magához vegye s mint aki jól végezte dolgát hazavonuljon, — hanem kitartóan folytatott üldözéssel az ellenség sarkában maradva, mintegy hozzátapadva megsemmisíteni. »Mert nem elégednek meg« így folytatja Leo »miként a rómaiak s a többi népek a mérsékelt üldözéssel s az ingó jószág rablásával, hanem addig-addig üldöznek, míg csak az ellenséget teljességgel meg nem bomlasztották; s erre minden

130) Leo i. m. 58. §.

mtat-módot felhasználnak.«¹³¹⁾

Támadásaiknál követett harceljárásukat az alábbi csoportosításban foglalhatjuk össze:¹³²⁾

I. Eset: Ha a távolharceszközök sikeres munkájára alapított arctámadás egymagában elegendő volt arra, hogy az ellenfél sorai megbontassanak és utána az üldözés (közelharc) következék.

II. Eset: Ha az arctámadás csak lekötésre szolgált és a súlypont a támadó előnyomulással egyidejűleg felfejlődött oldaltámadó, vagy átkaroló seregrészen volt.

III. Eset: Ha az arctámadás csak azért alkalmaztatott, hogy színlelt visszavonulás kövesse s ezáltal az ellenfél olyan terepalkulatra csalassék, ahol már a felállított oldal-lesek harchoz felfejlődve várták a gyanútlanul közeledő ellenfelet.

10. Óseink támadás- és védelem nemei.

a) Támadás.

Óseinknek a hadművészet terén mutatkozó óriási fölényét csak akkor tudjuk megérteni, ha bepillantást nyerünk azoknak a hadműveleteknek lefolyásába, melyek sok tekintetben még ma is követendő példaként állhatnak előttünk, őseink győzelmeit nemcsak a mesterien elgondolt tervezés, hanem a kivitelben mutatkozó precizitás és sokféleség jellemzi. Komoly mérlegelés után került csak sor harcbalépésre, s ami a legfeltűnőbb, úgy támadás, mint védelem esetén a kivitel annyi neme állott rendelkezésükre, amivel bármely harcfelelet megoldása lehetővé vált.

Támadásuk során 3 támadás-nem kerülhetett alkalmazásra:

a) támadás találkozó harcban, b) támadás szekérvárban tartózkodó vagy más helyütt védelemre tervszerűen berendez

131) Leo i. m- 58. §.

132) V. ö. R. Horváth Jenő: „A magyar hadművészet Árpád korában” c. tanulmányát (Csánki: Árpád és az Árpádok 83—88 old.) melyben Horváth szintén három támadási módot állapít meg és pedig a) arctámadással bontották meg őseink az ellenfél sorait és kényszerítették menekülésre; vagy b) menekülést színlelve bontották meg az üldözéshez látott ellenfél sorait, hogy azután visszafordulva, a rejtve felállított tartalékkal oldalba és hátba támadják azt; vagy c) visszavonulást színleltek, mely azonban nem járt az üldözéshez látott ellenfél sorainak felbomlásával; ilyenkor az eljárás az volt, mint a b) esetben, vagy visszafordulással és rejtve felállított tartalékkal oldalba vagy hátba támadni az ellenfelet. R. Horváth Jenő eme felosztása szerintem nem tökéletes, amennyiben a b) és c) esetben lényegileg ugyanazon eljárásról van szó. E kettő nemcsak, hogy ki nem zárja egymást, sőt teljesen egyezőnek mondható, mert az a körülmény, hogy egyik esetben a felbomlott rendű, a másikban zárt rendjét megtartott ellenfélről van szó nem változtat azon a tényen, hogy mindkét alkalommal egy és ugyanazon taktikával éltek őseink.

kedett ellenség ellen és c) állandó erődítések (várak) megtámadása.

Találkozóharcról akkor beszélünk, ha szintén előnyomuló ellenséggel állunk szemben. Ily esetben természetesen a vezető és alparancsnok gyors ítélő és elhatározó képességén múlik, vajjon a kezdeményezést magunkhoz tudjuk-e ragadni s képestek vagyunk-e a támadó ellenfelet védelemre kényszeríteni, vagy visszavonulásra bírni. Miután ilyenkor a fősúly azon van, hogy az ellenfél szándékát keresztezzük, magatartását pedig tőlünk függővé tegyük, nemcsak körültekintő (tervszerűsége, hanem merész, mindenre elszánt vállalkozó szellemre is szükség van. Csak a gyors elhatározás és a támadás erőteljes végrehajtása hozhatja meg a sikert. Őseink a találkozóharcban való támadásnak igazi mesterei voltak. Persze, ha az ellenfél megsemmisítésére más könnyebb, kevesebb áldozattal járó mód is kínálkozott, ahhoz folyamodtak; ez azonban nem jelentette azt, hogy kerülték a találkozó harcot. A színlelt visszavonulásnak, a halogató védelemnek, oldalállások és átkarolások alkalmazásnak ez a támadás-nem nyújtott lehetőséget. Egy veszedelme volt csak e támadás-nemnek: a legkisebb hiba, vagy kedvezőtlen körülmény (felületes felderítés, az összetartás hiányossága, eső, köd stb.) elég volt arra, hogy végzetes vereségbe fulljon a vállalkozás. Találkozóharcban való támadással veszítették el őseink a 933.-i Merseburg melletti és 955.-i Augsburg körüli csatájukat. Meiseburg mellett a ködös-esős időjárás akadálvoztta magyar részről a kellő felderítést és tette lehetővé Henrik számára a magyar sereg arcban való megtámadását; Augsburg körül Ottó gyors megjelenése, a várbevétel erőltető Bulcsú késlekedése, a főszereg és az átkaroló dandár hiányos összeköttetése stb. játszott abban nagy szerepet, hogy a kezdeményezés a német császár kezébe csúszott át, akinek annál is könnyebb volt helyzete, mert az ütközet színhelyének terepviszonyait serege felderítés nélkül is jól ismerte. Őseink sohasem bocsátkoztak szívesen harcba, ha az előző felderítés hiányos volt, miután harcaikat jóformán állandóan idegen országok földjén folytatták le.

Ami a támadás második nemét, a védő (megerősített) állásban (szekérvár, karókkal, árkokkal hevenyészetten megierősített helyek) berendezkedett ellenség ellen való támadást illeti, ennek számos alkalmazását látjuk őseinknél. Jogosan merülhet fel a kérdés, miként lehetséges az, hogy a könnyebb fegyverzetű magyar sereg harcaiban túlnyomó számban ép a támadás-

nak eme neme szerepel? A dolognak több oka van, melyeket részben a keresztény seregek szervezetében, részben őseink taktikájában kell keresnünk. Lovasság harcáról lévén szó, min-, denesetre nem kell azt hinnünk, hogy a mai értelemben vett terep-megerősítések leküzdésével kellett az ellenfeleknek számolniuk. Nappal végbement mozgó harcok folyamán a felderítés és biztosítás kellő megszervezése elég módot nyújtott az ellenfeleknek a védekezésre¹³³). Csak ha egy helyen hosszabb ideig vesztegelt a sereg (ez rendszeren gyülekezés esetén következett el, vagy ha várívási feladat megoldása várt a seregre) kellett főként éjszakára a pihenőre tért sereget terepmegerősítésekkel biztosítani. Ez pedig a keresztény seregeknél abból állt, hogy táborhelyeiket körülárkolták¹³⁴), ilyen megerősített táborállások ellen támadtak őseink oly szívesen és annyi sikerrel, még pedig azért, mert a) a megkerülést ilyenkor legkönnyebben lehetett megvalósítani, b) mert beható előkészületek mellett tervszerűen, megfontoltan lehetett eljárni; c) a megközelítést mindig a sötétség oltalma alatt hajthatták végre; d) mert ilyenkor élhettek legkönnyebben a meglepetés alkalmazásával; e) a támadás sikerének előfeltételét jelentő felderítést behatóan meg lehetett szervezniök, korán meg lehetett indítaniok. Nem ismerünk X. századbéli őseink hadműveletei során egyetlen olyan esetet sem, mikor megerősített táborállások elleni támadásuk sikertelenül végződött volna. Ha csak tehették, mindig táborhelyén keresték fel ellenfelüket és pedig vagy étkezési idő alatt vagy a kora hajnali órákban, azaz olyan időpontban, mikor a nehéz fegyverzet nem védte őket, harcalkázat felvétele nem volt már eszközölhető s a meglepetés borzasztó pánikot idézett elő. Ezzel a támadási nemmel találkozunk 899, 907 és 910-ben aratott nagy győzelmeik alkalmával.

A harmadik támadási-nemmel állandó erődítések (várak, kolostorok) elfoglalásánál találkozunk. Nyugat népei hamarosan rájöttek arra, hogy a magyar taktikával szemben az eddigi feltételek mellett, nyílt terepen mérközni nem tudnak. Ennek belátása kényszerítette őket olyan védekező taktikára való

133) Leo i. m. XIV. fej. 43. §.-ban ritka és szinte hihetetlen együgyű megerősítő módot ajánl mozgó harcok esetén. Szerinte a csata előestéjén vagy árkot vagy farkasvermet kell a felveendő harcállás, mögött,ásni,, abból a célból, hogy a másnapi támadáskor színlelt visszavonulással élve, az, ellenfél az árkokba vagy vermekbe zuhanjon. Nappali harcoknál szerintem ez a cselvetés sohasem sikerülhetett.

134) Leo i. m. 52. §. A turkoknak „nincs körülárkolt táborhelyük, miként a rómaiaknak ...”

áttérésre (várak, állandó erődítések emeléseié), amely sikeres támadási műveletek végrehajtására biztos alapot nyújtott nekik. Amíg az első évtizedek nagy csatát nyújt terepen vívják meg és vesztek el őseinkkel szemben, addig a későbbi idők hadműveleteinek megindításánál már a várakba való védekezésre helyezik a fősúlyt. Kettős cél vezeti őket e taktikájukban; először az, hogy a rendszeres várvívásra kényszerült őseink elvérezzenek a közelharcot igénylő ostrom révén; másodsor az, hogy lehetőleg a várvívás időpontját használják ki őseink megtámadására, akik így nemcsak a várostrom abbahagyására, vagy legtöbbször erőik megosztására kényszerülnek, hanem a vár és a közeledő ellenség közti terepen felvonulva, mintegy kélt tűz közé szorulnak. A 933.-i és 955.-i vereségeknek főként a hosszú ideig tartó sikertelen várvívás volt az előzménye. Őseink várvívására jellemző, hogy míg az első időben ostromgépek hijján a »körülzárás«¹³⁵⁾ volt az a mód, mely valamely vár birtokbavételét lehetővé tette s így csak a nyíl szerepelt, mint technikai eszköz, — addig a század közepe táján már ostromgépek is állanak rendelkezésükre, ami a formális ostrom vagy ahogy ma nevezik »tervszerű támadás«¹³⁶⁾ bevezetésére készítette őket.

E támadási-nem tekintetében tehát bizonyos fejlődéssel állunk szemben. Első harcaik tisztán a mozgó harc jellegét viselték. Ezen a téren az akkori hadi viszonyokat tekintve, felülmúlhatatlanok voltak. Amíg (tehát Nyugat rá nem eszmélt arra, hogy őseink elleni védekezésének leghatásosabb módja a megerősített helyekre való vonulás, győzelmeit győzelemre halmoztak. Egy kőfallal körülvett vagy megközelíthetetlen helyre épült vár elegendő volt arra, hogy őseinket hosszabb ideig feltartsa, erejüket megossa, s bizonyos területen a lakosság; biztos menhelye legyen. Kezdetben ugyanis az állandó erődítések vagy megerősített helyek elleni támadásaikban csak kétféle támadó eljárást alkalmaztak; és pedig vagy körülzárással azaz kiéheztetéssel igyekeztek a vár birtokába jutni, vagy nyír láikra kötözött (tüzes kanócokkal védműveit, házait felgyújtani és a védőrséget ily módon megadásra bírni. A legtöbbször természetesen — ép a dolog lényegénél fogva — a kétféle eljárást összhangba hozták és a ketjtot együtt alkalmazták.

135) A védőrség kiéheztetés útján való megadásra kényszerítése mai fogalmak szerint a „körülzárás”.

136) A legtöbb időt és erőt, löszert és műszaki anyagot igénylő, körülzárásai elősegített, fokozott, szüntelen tevékenységet jelentő támadást nevezik mai fogalmak szerint a „tervszerű támadás”-nak.

Leo görög császár szerint is »ha pedig történetesen az üldözőbe fogott ellenség erősségbe veszi vala magát, azon vannak, hogy behatóan kifürkésszék a szükségeseekben s pedig mind a lovakban, mind az emberekben való fogyatkozását és egész erejüket arra fordítják, hogy ezekben megszüktve az ellenséget, föléje kerekedjenek«¹³⁷). Ezek a szavak tehát azít jelentik, hogy Keleten való tartózkodásuk idejében főként körülzárással igyekeztek az ellenség várát elfoglalni. Ezt a körülzárást egészítették ki azután a védőrségi nyíllal való képtelenné tételével és a várban levői faanyag felgyújtásával. Az utóbbi feladat megoldhatása céljából speciális gyújtó anyagot is hordtak mindig magukkal. Salamon Ferenc szerint ezt a gyújtó anyagot görög mintára (tarsolyukban tartogatták¹³⁸). Nyugati államaiban vívott harcaikra is jellemző volt az első évtizedekben a várvívásnak körülzárásra és felgyújtásra alapított módja. Így ismeretes, hogy Páviának (a longobard fővárosnak) 924-bei történt ostromakor, a várat nemcsak ostromárok bevonásával zárták körül¹³⁹), hanem nyílveszőikre tekergetett égő kanócokkal minden oldalról felgyújtották¹⁴⁰).

Amily mértékben arra eszmél Nyugat, hogy őseink ellen csak a megerősített helyek tudnak védelmet nyújtani, ugyanoly mértékben érzik szükségét őseink annak, hogy a várostrom hatásosabb eszközeihez kell fordulniok. Így térnek át I. Ottó uralkodása idejében a különböző fajtájú törő és hajító (vető) hadigépek alkalmazására, melyeket a tormentum «és »instrumentum« kifejezések gyújtófogalma alá soroltak az e korbéli nyugati krónikások. A 954.-i franciaországi és 955.-i németországi Vállalkozásokkal kapcsolatban van biztos, kútfőileg igazolt értesülésünk arról, hogy őseink hadszervezetébe bevonult ez új fegyvernem a hadigépezelő legénység nehéz fegyvereivel: a hadigépekkel. (Ezzel az időponttal esik egybe az az első kútfő-értesítés is, hogy őseink fejét sisak fedte). Foleuinak, a lobbesi apátság történetírójának értesítése szerint 954. ápr. 2-án őseink ostrom eszközei sorában hadigépek is szerepeltek¹⁴⁰);

137) Leo i. m. 59. §.

138) Ugyanerre céloz Leo i. m. 47. §.-ában is, mikor azt mondja, hogy „nem annyira . . . hadaik erejével iparkodnék az ellenségen győzelmet venni, hanem azzal, hogy a *szükségesek megszerzésében korlátozzák*”.

139) Salamon F. i. m. 820 old. mindjárt hozzá is fűzi, hogy „ezzel persze nagy ritkán sikerült célt érni. inkább a kiéheztetéssel, a közlekedés elállításával. A görögöknél divatos elsáncolt táborok ellen is a takarmány, élelem elhordásával próbálták szerencsét”.

139) Liutptand III. k. 2. fej. V. ö.: Flodoard: Ann. 374.

140) Polc. i. m. 25 fej. „Interes urgentur obsessi, nec ulli felorum aut tormentorum porcitur generi ...”

mikor a következő évben (955. aug. 9. és 10.-én) Augsburg várát ostromolják Bulcsú csapatai, a szemtanú Gerhárd szerint a várost minden oldalról megrohanó magyarok a falak ledöntésére alkalmas különféle hadigépeket helyeztek működésbe¹⁴¹⁾ Az utóbbiaknak minőségét is ismerjük. Mikor ugyanis Gerhárd a város védőjének Ullrich püspöknek hősiességét magasztalja, kiemeli, hogy pajzs, páncél és sisak nélkül jár övéi között, holott minden oldalról nyílhegyek és kövek hullanak reája¹⁴²⁾. A hadigépeknek különben is Augsburg falai alatt az volt rendeltetésük, — mondja Gerhárd — hogy a várfalakat lerombolják¹⁴³⁾. Ezek az eszközök nyilván nem lehetek mások, mint vagy »Onager«-ek vagy »catapulta«-ák (ballisták), melyek közül az Onager Schramm porosz tábornok rekonstruált modellje szerint 4 fontos kőgolyót 300 méterre tudott vetni; az utóbbi hordtávolsága pedig 1 fontos ólomgolyó esetén 300 méter, 88 cm. hosszú nyílvevő alkalmazásakor pedig 370 méter volt.¹⁴⁴⁾ Vájjon Folcuin is ilyen eszközökre gondolt-e, mikor a magyarok »tormentum«-ait emlegeti, — szövegében nem jut világos kifejezésre, de valószínű. A tormentum is hajtó, vetőgépet jelentett a középkorban; miután Folcuin az ostrom közben beállott felhőszakadással kapcsolatban azt mondja, hogy ez a hurok megereszkedését vontta maga után s ekép hasztalanná tette a »nyilazást nemzet i művészet t e« fokozott őseinknek erőlködését, nem lehetetlen, hogy ez: esetben csak nyilvető gépekkel állunk szemben. Ez a körülmény sem változtat azonban azon a megállapításon, hogy őseink 954—955-i hadjáratuknál már technikai csapatokait is vitték magukkal s hogy a kézj, mint távolharc eszköz mellett jelentőségre, fontosságra tesz szert a hadigép is.

Könnyen tehetné valaki azt az ellenvetést, hogy ezek a hadigépek talán nem is őseink harceszközei között szerepelnek s talán valamelyik szövetséges német herceg bocsátotta azokat egy-egy ostrom idejére őseink rendelkezésére. Ennek a feltevésnek annál inkább is van alapja, miután a Nyugatra intézett vállalkozások legtöbbször szövetségi minőségben lefolyt had-

141) Gerh. i. h. 12 fej ...

142) Gerh. i. h. 12 fej.....iaculis et lapidibus undique circa eírm
discurrentibus ...

143) Gerh. i. h. 12 fej. ... „ad depositionem murorum” ...

144) H. Diels: Antike Technik. 1914. 83—107 old-on Die antike Artillerie cím alatt ismerteti az ó-kor és korai középkor hadigépeit. A nyilvető gép hatóerejére jellemző a Schramm-féle kísérletek ama eredménye, mely szerint 3 cm. vastag pajzsot át tudott ütni oly erővel, hogy a nyílvevő fele (44 cm.) áthatolt rajta.

járatok voltak s ilyformán teljesen jogosult az a gondolat, hogy a szövetségesek bocsátották rendelkezésre a hadigépeket. Bármennyire is jogosult ez a feltevés, a ránk maradt kútfők adatai nyomán kétségtelennek látszik, hogy a hadigépek őseink fegyvertárához tartoztak, s azokat akkor is alkalmazták, ha nélkülözték a német segédcsoportokat. 954-ben eleinte Konrád, frank herceg együtt harcol embereivel a francia földre vonult elődeinkkel. Folcuin ennek határozott kifejezést ad¹⁴⁵). Közben azonban Konrád elpártolt őseinktől, úgy, hogy mire a lobbesi apátság területére értek, már egymagukban küzdöttek franciaországi ellenfeleikkel.¹⁴⁶) A 954.-i hadjáratban használt »tormentumok« öntötték nyilaikat és hányták köveiket Augsburg várfalára is 955-ben, miután őseink eme hadjáratukat ép azért határozták el, merít az időközben Ottóhoz pártolt, vagy Ottónak meghódolt szövetségeseiket akarták megboszoszulni. Így kerültek szembe az augsburgi csatában azzal a Konráddal, aki eddig legmeghittebb szövetségeseük volt. Ebben a vállalkozásban tehát nem kísérte őseinket egy német herceg sem, következésképp Bulcsú seregében csak magyar csapatok foglalhattak helyeit.

b) Védelem.

Őseink támadásának egyik legjellemzőbb vonása volt — amint már korábban említettem — a színlelt visszavonulásnak és halogató védelemnek a támadás menetébe való beleillesztése. Őseinknél a védelemnek az volt tehát a kimondott rendeltetése, hogy kedvező feltételeket teremtsen a tervbe vett támadás sikeres keresztülvitelére. A védekezés minden formája azonban a támadást szolgálja; néha időnyerés, máskor támadásra alkalmazható biztosíjtása, legtöbbször mindkettő: időnyerés és terepviszonyok teremtése készítetik őseinket arra, hogy támadásaik menetébe a védelmet is beiktassák.

Mondanom sem kell talán, hogy színlelt visszavonulásaikkal milyen nagy szerepe volt a meglepetésnek. Ezt pedig azáltal érte el a védekező csapat, hogy ellenfelét (a támadót) olyan tereprészre csalta maga után, ahol rejtett, fedett terepen már támadásra szétbontakozott csapatok oldalba vagy hátra kapták a gondtalanul előnyomuló ellenfelet.

145) Folcuin i. h. 25. fejt. „In hoc acie Cono praedictus cum suis sequacibus militavit”.

146) Folcuin i. h. 25. fejt.

Halogató védelem esetén is szabály volt, hogy az ellenfél hosszabb-rövidebb ideig tartó lekötése vagy bizonyos irányban való eltérítése céljából támadást alkalmazzanak. Ezt szolgálta a nyilazásban megnyilvánuló arctámadás; az arctámadó csoport nyilharca addig tartott, maga saját csapatok oldalállásait meg nem szállták, ami vagy előre megállapított módon, a harchoz való felfejlődés közben megtörtént, vagy csak harcközben (időnyerés), vagy addig, amíg az ellenfél állását elhagyva támadásra indult. Ez utóbbi esetben az arctámadó csoport nyilharca szinte szüntelen folyt, mert őseink az ijkezelésben való ügyessége még azt is lehetővé tette, hogy nyergében visszafordulva biztos kézzel irányítsa fegyverét. Ezzel ellenfele térdnyerését annyira korlátozni tudta, hogy az átkaroló (oldal v. hátra támadó) csapatok felfejlődését biztosítani tudta. Ez a felfejlődés azonban egymagában még nem jelentette a végső sikert is. Hiába álltak volna ugyanis lesben ezek a csapatok, ha az arctámadó csoport nem tudta volna az ellenfelet arra a tereprészre maga után vonni, ahol a lesek tartózkodtak. A nyilázó csoportnak tehát nemcsak időnyerésre kellett törekednie, hanem arra is, hogy az ellenfelet megfelelő erővel való támadásra kényszerítse és célirányos védekezés végrehajtásával olyan támadási irányt vétesse fel vele, mely a lesben álló csapatok közé vezeti őket.

A védelemmel párosult támadás kísérte legtöbb sikerrel őseink vállalkozásait. A támadás és védelem kombinatív alkalmazásában szinte felülmúlhatatlanoknak bizonyultak. Ezzel a taktikával éltek, többek között a Brenta menti csatában (890), továbbá 910-ben Augsburg környékén aratott óriási győzelmük alkalmával. Mindkét esetben taktikájuk lényege ugyanaz volt, azzal a különbséggel, hogy amíg Brentánál a színlelt visszavonulással járó utóvédharcok korábban (napokkal előbb) megállapított harctervnek folyamányai voltak, őseink tehát egy már előre elkészített állásban akarták csak a küzdelmet felvenni — addig 910-ben a színlelt visszavonulás egy reggeltől napestig tartó, őseinkre már-már kedvezőtlen fordulatot vevő viaskodás után következett be, amikor a vezető már csak ebben a harcászati fogásban látta egyedül döntő siker elérhetését. Ott előre megállapított, itt kikényszerített harcászati elhatározással állunk szemben, ami arra enged következtetni, hogy őseinknél nemcsak a rugékonyság, villámgyors áttekintés és alkalmazkodóképesség volt meg, hanem a hadvezetés művészetének olyant r ágas foka, mely minden harchelyzetnek ismerte a nyitját s a

melynél a harcászati szabályok soha sem csontosodtak merev sémákká, hanem akként idomultak, ahogyan a vezető formálta őket.

A mai harcászat is kiemeli ezeknek az oldalállásoknak (lesek) jelentőségét, amelyek a régebbi idők hadviselésében tulajdonképp ugyanazzal a rendeltetéssel alkalmaztattak, mint ma az átkaroló vagy oldalba támadó csapatok¹⁴⁷⁾. Fontos volt, hogy az egész haderő foglalja el az oldalállást, mert az erők elaprózásával könnyen az a helyzet állhatott volna el, hogy az ellenfél egymásután tönkreteszi az oldalállásban levő és a fő előnyomulási irányban alkalmazott erőket. Innen van az, hogy a főelőnyomulási irányban alkalmazott erők sohasem voltak olyan erősek, hogy komoly harcba tudtak volna bocsátkozni, kisebb erejüknél fogva nem lehetett más feladatuk, mint az ellenség foglalkoztatása, támadásra ingerlése, majd ha ez megtörtént, maguk után csalogatása addig a tereppontig, ahol a főerő oldalállásokban várt rájuk. A Brentánál 3 oldalállást is vettek fel őseink,¹⁴⁸⁾ a 910.-i augsburgi csatában az egykorú krónikás szerint minden oldalról rontottak elő a »lesek« s ily módon arattak győzelmet Gyermek Lajos német uralkodó seregén¹⁴⁹⁾.

Ha őseink támadása bármely okból nem sikerült, a harcot félbeszakították, visszavonulnak. Ez a kierőszakolt visszavonulás abban különbözött a színlelttől, hogy az ellenféltől való teljes leszakadásra törekedtek. Ezt annál inkább megtehették, mert könnyebb fegyverzetük és gyo-sabb lovaik révén, sokkal nagyobb menetteljesítményre voltak képesek, mint nehéz fegyverzetű ellenfelük. Ha mégis előfordult, hogy visszavonulásuk során érzékeny vagy éppen megsemmisítő vereség érte őket, azt vagy annak köszönhették, hogy az ellenfélnek módot nyújtottak kellő időben megszervezett ellenállásra s eként visszavonulási útjuk teljes elzárására vagy, hogy olyan visszavonulási utat választottak, mely mellett egy másik rövidebb úton a menetteljesítményekben mutatkozó különbséget az ellenfél a maga javára kiküszöbölhette s így a hátráló magyar sereget oldalba vagy hátba támadhatta. Ez utóbbira példa a szerencsétlenül végződött, az egész magyar sereg pusztulását maga után vonó

147) Nagy Viimos: A támadás 60. old..

148) Liutprand: Antopodosis 2. könyv. 7. fejj. „très in pertes insidias ponunt”.

149) U. o. 11. könyv 4. fejj. „Omni prodeunt ex parfé insidiae.” Oldalállások felvételével verik tönkre őseink 907-ben is Gyermek Lajos tartalék hadseregét.

augsburgi visszavonulás 955-ben: ebben az esetben az első napi mérkőzés legnagyobb jelentősége abban van, hogy őseink a szekér várban elhelyezett javaik megmentése céljából arról az útvonalról, melyen a legrövidebb idő alatt juthattak volna tova, Magyarország felé, letértek s így módon lehetővé vált Ottó számára, visszavonuló őseink útjának elállása.

Sohasem mulasztották el, mihelyt csapatukat az ütközetből kivonták és megfelelő távolságra jutottak az ellenféltől, hogy utóvédet képezzenek. Erre hárult ilyenkor a feladat, hogy a főcsapat elvonulását biztosítsa. Ezt vagy azáltal érte el, hogy az ellenség támadásának „végsőkig ellenállott vagy a végzetlenül üldöző ellenfelet megtámadta. Az előbbi eset főként akkor volt célravezető, ha váratlanul következett be az ellenséges támadás s szükséges volt a főcsapat védelmére való átkészüléshez kellő időt biztosítani. Ez volt a helyzet 926-ban őseink Szt. Gallenből való távozása után. Ilyen az utóvéd feladata volt, hogy a Konstanz felé elvonult főcsapatot értesítse a váratlanul bekövetkezett német támadásról, azután pedig¹ addig folytassa a harcot (a krónikás szerint többen elesetek, egy magyar harcos foglyul is esett), míg a főcsapat sietve nyílt terepre tud jutni s tud harcalakzatot tud felvenni.

A második esetre: az utóvédnek (támadó fellépésére is tudunk őseink harcában. A Brenta menti csatában történt 899-ben őseink harcában példát. A Brenta menti csatában történt 899-ben, hogy visszavonuló őseink utóvédje a gondtalanul üldöző Berengár féle sereget megtámadta; e támadás célja nem lehetett más, mint időbiztosítás a főcsapat számára a lesek (oldalalállások) felvételére, amit azáltal ért el, hogy az olasz sereget fejfejlődésre kényserítette¹⁵⁰). Ezen utóvédharc árán sikerült tehát őseinknek olyan távközt teremteni maguk és az ellenség között, amely számukra visszaadta a cselekvési szabadságot.

A visszavonulásnak őseink harci életében még *más* jelentősége is volt. Ez tette lehetővé, hogy a) a túlnyomó számú ellenség erejét felőröljék, b) az ellenséget maguk után vonják olyan terepszakaszra, ahol a támadást megindítani óhajtották; c) mindaddig elkerülhessék a komoly harcot, míg a legkedvezőbb feltételeket sikeres harc megkezdésére elő nem teremteték. Visszavonulásaiknál így leleményességet, gyorsaságot, elszántságot és körültekintést tanúsítottak. Csak így módon tudtak sokszor a legnagyobb veszedelemből is megmenekülni s győztesekké lenni. Ezeknek a katonai erényeknek köszönhető

150) Liutpr. Antap. 11. k. 12. fej.

ték, hogy a 924.-i francia földre intézett vállalkozásuk nem végződött tragikusan, bár már az Alpeselek szorosaiban minden oldalról körül voltak zárva¹⁵¹). Arra is van példa, hogy a győzni akarás miatt erőszakos eszközökkel kellett a csapatokat visszavonulásra kényszeríteni. A magyar vezetők előrelátására, megfontoltságára mutat, hogy a visszavonulás megkezdésének időpontját jókor felismerték s akaratuknak érvényt tudtak szerezni. Ilyen helyzet állott elő 955-ben a lobbessi monostor körüli harcokban. Csak a korbácsolással, ütlegeléssel tudta a vezető visszavonulásra bírni a magyar csapatot, melyeit az a veszély fenyegetett, hogy a zápor okozta íjhúrmegereszkedés folytán harcképtelenné válik, védtelen állapotba jut¹⁵²).

151) Flodoardi Annales 924. év iPertz 111. k.)

152) Folcuin i. h. (Pertz IV. k. 25. fejj)

V. Hadseregszellem.

A legalaposabban kiképzett és a legtökéletesebben felszerelt hadsereg sem képes döntő jelentőségű eredményeket elérni, ha nem rendelkezik olyan vezetőséggel, melynek minden tagjában a katonai ideál megtestesítőjét, az erős akaratú, helyes utat megtaláló, felelősséget örömmel vállaló, nyugodt, tekintélyt tartó, de emellett alárendeltjei bizalmát is élvező vezetőt látja. Őseink sikeres harcaikat nagyrészt köszönheték annak, hogy vezetőik a katonai és férfi ideál legnemesebb típusai voltak.

Árpád, kora legnagyobb katonai zsenijének mondható. Azután a rettenetes csapás után, melyet a bessenyőkkel szövetekezett rokon bolgár törzsek mértek népére az etelközi hazában, megtudta oldani azt a nagy problémát, hogy a korábbi bolgár-görög háború folyamán eléggé igénybe vett seregével megmássza a Kárpátok rengetegjét s aránylag nagyon rövid időn belül elfoglalja s katonailag megszervezza a nagy magyar medence jelentékeny részét. De nemcsak meghódítani tudta az elfoglalt területet, hanem biztosítani is olyan hadműveletek révén, melyekben számbelileg sokszoros túlerőben levő ellenséges seregeket részben saját földjükön (Berengár veresége) tesz tönkre, részben meghódított, ellenséges)népek között az új haza területén semmisít meg, (Gyermek Lajos seregének pusztulása). Kétségtelennek látszik, hogy ezeknek a hadműveleteknek lángeszű irányítója és személyes vezetője nem lehetett más, mint maga Árpád, kit épen katonai kvalitásai miatt emelt nemzete a fejedelmi méltóságra, akiben ezért nemcsak a haditervek zseniális elgondolóját, hanem a bátorság, személyes példaadás legendás hőst is kell látnunk. Az akkori kulturális viszonyok folytán személyesen eszközölt szemrevételezés, felderítés szolgáltak egyedül támpontul terepalakulatok megismerésében, s ilyformán az akkori vezető csakúgy tudott meg-

felelő, helyes intézkedéseket kiadni, ha a saját és ellenséges szituációit ő maga is látta, személyesen is tapasztalta. Amit ma, (egy egész kiépített szerv, a vezérkari apparátus végiez, elintézte azt ott a helyszínen a sereg élén álló fővezér,, kinek ép ebből a tevékenységéből kifolyólag hidegvérre, nyugodt idegekre, harci tapasztalatokra, széles látókörre, nagy tudásra, önfeláldozásig menő bátorságra volt szüksége. Árpád személyének olyan beállítása, mint aki hadjáratot soha személyesen nem vezetett, s összes (tevékenysége egyedül a hátország ügyeinek intézésében merült volna ki, amilyen méltatlan, annyira ép a középkori hadvezetés imént vázolt szelleméből kifolyólag nem is helytálló¹⁾. Árpádban, a honfoglaló magyarság fővezérében a X. század legnagyobb katonai lángeszét látom, kivel a németek által annyira magasztalt Nagy Ottó, az augsburgi győző, össze sem hasonlítható.

A vezérek korának még egy kimagasló alakja van: Buk csu hrka. Nevét Konstantinos görög császár is említi a »De administrando imperio« című művében ama követjárással kapcsolatban, melyben Bulcsú is részt vett Árpád unokájával: Termatzuval együtt. Mint hadvezér, főként azokban a harcokban tűnt ki, melyeket 954 és 955-ben vezetett Francia- és Németország területén. Amilyen dicsőséget hozott nevére a 954-i vállalkozás, annyira szomorú kimenetelűvé vált a 955.-i támadás, mely Augsburg fa a alatt nemcsak seregének romlását, hanem önmagának tragikus végét is maga után vonta.

Bulcsú mellett Lehel vezérről sem szabad megfeledkezünk. Neve az augsburgi csatával kapcsolatban ismeretes, ahol az egyik dandárnak — elfogatása körülményei után ítéelve az átkaroló dandárnak ő volt a parancsnoka²⁾

Vezetőink általában mindig megfeleltek nemzetük beléjük helyezett bizalmának s egyetlen egy oly esetet sem jegyeztek fel az eoykrú krónikások, melyekből az ellenkező lehetne kiolvasni. Konstantinos ama tudósítása,³⁾ hogy a turkok nemzete nagyon tart a bessenyők nemzetétől, s hogy »félelmesek a bessenyők a turkok előtt«, valamint a magyar vezetőknek a görög császár követéhez intézett azon egyhangú felkiáltása; »mi

1) R, Horváth Jenő i. m. 88. old. „Árpád fejedelem maga , . . sze mélyesen csatát nem vezetett s nevéhez egyetlen nagyobb ütközet emléke leoi fűződik. Még a bolgár háborúban sem vezet személyesen, hanem legidősebb fiára, Tarhos-ra vagy Leventére bizza a hadvezetést”.

2) A nevről elkeresztelt kürtnek leírását lásd, a „Fegyverzet” c. fejezetben. Bulcsú és Lehel szállásbirtokaira vonatkozólag lásd Sebestyén értekezését a Balatoni Kalauzban (1925).

3) Konst. Porph. i. m. 3. és 8. fej. Enchiridion 43. old.

bizony nem megyünk neki a bessenyőknek, ... nem bírtak velük, mert... kemény legények. Ne is beszélj többet erről, mert nem szeretjük» — nem gyávaságra, önbizalom hiányára mutat, hanem arra a vezetőktől megkívánt helyes ítélőképességre s megfontoltságra, mely nem engedi a rájuk bízott sereget önvesztébe rohanni s egy győzelem nélkül megindított hadjáratral a nemzet jövőjét kockára tenni. Helyesen jegyzi meg R. Horváth Jenő, hogy (őseinknél a vezetést és vezérletet a bölcs előrelátás, az előre való gondoskodás jellemzi⁴). Soha semmiféle vállalkozásba nem kezdenek, míg azt tervszerűen elő nem készítették. Ezért hangsúlyozza még a német S eh äf er is a 955.4 augsburgi csata leírásával kapcsolatban, hogy »niemand der Beachtung verdient, hat den Ungarn planloses Vorgehen nachgesagt⁵).

Jellemzi őket az a törekvés is, hogy alárendeltjeik sorában is a fegyelmet minden áron fenntartsák. Ezért mondja Leos gö-rög császár is, hogy »a népet nem szeretettel, hanem rettetéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetésnek vetik alá«; ez a fegyelmezésre irányuló törekvés adja a vezetők kezébe a legmeggyalázóbb fenytő eszközt: a korbácsot. Ezzel űzik a várostromhoz nem szokott legénységet 955-ben Augsburg falaira⁶), ez volt az az eszköz, mely a lendületbe jött csapatot egyedül volt képes visszavonulásra bírni 954-ben⁷). Ezt a nagyszerű fegyelmezettséget még a magyarsággal szemben elfogult német író, Lüttich is kénytelen a legnagyobb elismerés mellett kiemelni. »Den Erfolg im Grossen verdankten sie doch erst der Genauigkeit, und Strafftheit in der führung der von der Führern gegebenen Befehle,; ihre Unterordnung im Kriege war fasst eine sklaviche. Es war für den deutschen Krieger ein wunderbarer Anblick, dass die ungarischen Führer ihre Leute zum Kampf mit Geissein antreiben dürften⁸).

A férfias, haláltmegvető bátorság sem hiányzott vezetőink lelkéből; az az előkelő, aki Augsburg falai alatt az ostromlók élén halva rogyott össze, s Bulcsú unokaöccse, ki Camb-

4) R. Horváth Jenő i. m. 87. old.

5) Ditrich Schäfer: „Die Ungarschlacht von 995“ c, akadémiai szék-
oglalója 1905.

6) Gerhardi Vita v. Oud. Episcopi (M, G. H. SS. IV. 401. o.)

7) Folcuini Gesta Abbatum Lobisum (M. G. H. SS. IV. 66. old.)
„... maturarent fugám et principes ipsi niterentur flagellis in eps, qui volebant subsistere“.

8) Dr. Rudolf Lüttich: Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrh. Berlin 1910. - 35. old.

ray falai előtt törbe csalva, egyedül maradva, utolsó csepp véreig küzd s oly drágán adja oda életét, az 1000 év előtti magyar hősiesség örök példaképei gyanánt élnek Hungária fiai szívében. Ennek az önfeláldozó vitézségnek meglátása írta Liutpranddal is azokat az örökéletű szavakat, melyeket a Brenta partján meditaló magyar főnökök szájába ad: »viriliter pugnantio occumbere non est móri sed vivere« (férfiasan el-esni, nem jelent halált, hanem életet⁹). Ha a X. század magyar-német harcaira vonatkozólag elfogadjuk Delbrück ama kijelentését, hogy »von den besondern Umständen, namentlich der führenden Persönlichkeit abhing, wer im einzelnen Fall die Oberhand behielt¹⁰), úgy az elért sikerek, sorozatos győzelmek mind-mind meg nem cáfolható bizonyosságai a X. századbeli magyar hadvezetés felülmúlhatatlan nagyszerűségének.

Amilyen egész emberek voltak a vezetők, olyan dicséretre méltó nagyszerű vitézeknek bizonyultak alárendeltjeik is. Egészséges testületi szellem, munkabírás, önbizalom, a nélkülözések és fáradalmak türelmes elviselése, fegyelmezetttség és mindhalálra szóló bátorság jellemzi ezeket a legényeket. Minél na, gyobb volt a veszély, mely egyik-másik csapatra hárult, annál gyorsabban jött a segély, vagy megtorlás, még akkor is, ha az élet pazarló feláldozásával járt.

Teljesítményeik szinte felülmúlhatatlanoknak mondhatók. Vállalkozásaik során 3—4000 km.-es utak nem is olyan ritkák; óriási ez a teljesítmény, ha elgondoljuk, hogy meneteik közben várakat ostromolnak, ütközeteket vívnak. Nem hiába mondja róluk Leo, hogy ez a nép »munkát és fáradalmat magasztosan elvisel, túri az égető meleget és fagyaláló hideget...¹¹).

Fegyelmezetttségükre jellemző, hogy hadműveleteiket a legnagyobb csendben hajtják végre, (926-ban »kürtöket és minden szót betiltva »vonulnak Konstamza felé« s csak a támadás pillanatában hangzik el az egetverő haj! haj! csatakiáltás; továbbá, hogy a legvígabb lakmározást abba tudták hagyni, ha vezetőik vagy a körülmények úgy parancsolták. Győzelem esetén is előbb a teljes megsemmisítésre gondoltak, csak azután zsákmányszerzésre vagy felosztásra.

A keleti és nyugati kútfők által egyhangúan emlegetett kincs utáni sóvárgás és zsákmányvágy, ami pedig a zsoldo-

9) Liutpr. Antap. II. k. 7. fej. 291. old.

10) Delbrück i. m. III. k. 79. old.

11) Leo i. m. 45. §.

szervezetnek önkéntelen velejárója, nem konstatalható olyan mértékben, hogy őseink karakterén foltot jelenthetne. A középkor hadviselésében ez egyáltalán nem feltűnő jelenség s a kútfők ily irányú megrovó, sőt rosszindulatú *megjegyzéseit* kellő értékükre kell leszállítani. Mindenben aláírhatjuk Waitz sorait, melyek szerint »... die mannigfachen Störungen des Friedens, Kamf und Fehde, Gewalttätigkeiten und Raub, sie hängen mit der Art und Weise zusammen wie das Heerwesen in der Zeit sich gestaltet hat¹²⁾. Az erőszak és rablás mem volt magyar specialitás¹³⁾ s nemzetünknek felbecsülhetetlen károkat okoztak azok a történetiróink¹⁴⁾, kik a krónikások hangos becsmérlő kijelentéseit készpénznek véve, elődeinket aljas ösztönöktől vezetett, kulturátlan, kapzsi, kincssóvár embereknek tüntetik fel műveikben. Ez a beállítás amilyen megalázó, annyira alaptalan is, hisz nem kell a X. század történelmét soká lapoznunk, hogy rájövünk annak felismerésére, hogy az ellenünk legtöbb vádat kovácsoló szomszédaink maguk is azokkal az eszközökkel éltek, melyeket őseinknél annyiszor kifogás tárgyává tesznek. A német-szláv háborúkkal kapcsolatban német részről a rablás, gyújtogatás, és rabszolgaságba hurcolás, kegyetlenkedés, embertelenség minden nemével találkozunk; ez a középkori háborúnak velejárója, amelyért az akkori közszellemet lehetne csak egyedül felelőssé tenni. Widukind nyomán ismeretes, hogy I. Henrik u. n. merseburgi légióját egyenesen rablásért és tolvajlásért elítéltekből állította össze s megparancsolta nekik, hogy a »barbárokkal« szemben kíméletlenül garázdák legyenek¹⁵⁾.

A magyar csapatok csak akkor éreztették ellenfelükkel haragtjukat, ha provokállással, orvtámadással álltak szemben. Ez lehetett az eset szt. Quagericus monostorának 954,-i ostro-

12) Waitz i. m. 215. old.

13) Gombos F. A. itt idézett tanulmányában (H. K. 1927. 501. old) őseink 898—904 közti itáliai kalandozásával kapcsolatban bebizonyítottak veszi, hogy őseink „puszta kedvtelésből nem romboltak, nem gyújtogattak”.

14) Pauler Gyuláéi, m. 11. oldván könnyelmű kritikára ragadtatja magát, mikor így szól: „... egy fél századig lehet mondani úgy volt, mintha egy százakra és ezrekre menő *szegénylegénycsapat rohanná meg és sarcolná bürtetlenül Európát*, csakhogy e *rablócsapatokban* a magyar szegénylegény *kevés jó és sok gonosz szenvedélye mellett*, a magyar húsár erényei is megvoltak . . . , R. H. Jenő i. m. 95. oldalán is úgy nyilatkozik, hogy „később e hadjáratok egyszerű rabló és zsákmányoló vállalatokká fájultak . . .”

15) „Erat namque illa legio collecta ex latfonibus . . . , Unde quemcumque videbat furum aut I&trorum manu fortém et bellis aptem. a débita poena ei parcebat . . . dntis agris atque arm is. jussit civibus quidem purcere, in barbaros autem in quantum auderent latrocinie exercèrent”. (Widu-

-kwAr-U.-c. 3.)

makor is, több sikertelen támadás, sőt — eredménytelen felgyújtási kísérlet után a magyar csapat már elvonulóban volt, mikor a monostor egyik papja nyilával a távozók sorai közé lőtt. Erre a nem várt kihívásra a magyar csapat rögtön visszafordult, elkeseredett rohammal bevette a monostort, dühében az egyházi személyek egy részét lemészárolta, magát az egyházat pedig lángba borította. — Hogy nem a feltétlen pusztítás vágy, vezette fegyvereiket, a Sambre folyó mellett fekvő lobbessii monostor sorsa bizonyítja, melyet 200 arany lefizetése mellett megkíméltek őseink az elpusztítástól.

Titoktartásukat, ami a sikernek egyik előfeltétele, Leo is kiemeli, ki szerint »a türk törzsek álnok s h a t á r o z á s a i k a t p a l á s t o l ó , barátságot nem kereső, bizalmait nem érdemlő népek,¹⁶⁾ ez a nyitja cselre felépített taktikájuknak is, hisz megkerülő mozdulataikat, leseik felállítását oly ügyesen, any nyira észrevétlenül végzik, hogy a meglepett ellenség számára a védekezés szinte lehetetlennek látszik.

Mozdulataikat a gyorsaság, fürge ügyesség jellemzi; emellett sohasem hiányzik náluk a kellő hév és az akadályokat elsöprő lendület. 899-ben a Brentánál oly gyorsan kelnek ált a folyón, és oly heves rohamban törnek a táborukban étkezés céljából elszéledt ellenfélre, hogy egyeseknek valósággal torokán akadt az étel.¹⁷⁾ Gyermek Lajos 907.-i vállalkozásakor is a gyorsaság biztosította számukra a sikert. Mikor Dietmar sereglet Pozsony előtt a Duna jobbpartján szétverik, a magyar dandárok még aznap éjjel átúsztatnak észrevétlenül a Dunán s már hajnalban a balparton nyugodtan alvó Luitpold seregére rontanak s megsemmisítik azt. Ekkehard is a boszorkányos ügyesség és gyorsaság felett csodálkozik, mellyel őseink csatarendbe tudnak állani. Támadásuk hevére és lendületére mutat az a szívós, szinte makacs győzniakarás, mellyel egy-egy ostromlott város birtokába akarnak jutni. Így tesznek 954.-foen Cambray falai alatt, melyet ismételten a legvadabb elszántsággal rohannak meg, csakhogy birtokukba jusson a város s ez a hév tükröződik vissza Augsburg 955-i vívásában is, melyet áldozatot nem kiméivé próbálnak sikerrel bevenni.

Férfias bátorságukat egyébként Leo is lépten-nyomon kiemeli. »Ennek a nemzetnek« — mondja a császár — »csak

16) Leo i. m. 46. §,

17) Liutprand: Antap. U. könyv 7. c. 291. old. *Janta Hungari cele-ritate confoderant ut in gúla cibium transfigerent. aliis, quibusdam equis iugam negarent ablaais*”.

arra van szorgalmatos gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék,¹⁸⁾.. Rettenhetetlenül veszik szemre a nekik kedvező alkalmakat¹⁹⁾. A »Gesta Episc. Cameracensium is a magyar bátorságnak emel emléket, mikor azt mondja, hogy Bulcsú unakaöccsének tragikus halála azért következett be, mert »szégyennek tartotta a futást²⁰⁾. Annál bántóbb a német történetírók egy részének rosszindulatú beállítása, mely ép ellenkezőleg legkevésbé a bátorságban látja a magyar győzelmek kulcsát. Így tesz Brunner is, ki szerint nem »persönliche Kraft, Tapferkeit und Ausdauer« biztosították őseinknek a sikert²¹⁾; pedig még az őseinkről nem valami kedvezően nyilatkozó nyugati kútfők sem merik ezt a »kegyetlenek, kincs-sóvár«-nak nevezett magyarságot gyávának nevezni. Liutprand így kiált fel Antapodosisában: »nem látsz szomjas embert möhóbban nyúlni hüs ital után, minjt ahogy e kegyetlen nép várta a csata napját!²²⁾ s ennek magyarázatát abban látja, hogy »nem volt ennek a népnek másba öröme, mint a harcban«²¹⁾. Egy más helyütt »győzelemhez szokott, bátor lelkületű, hadban jártas«²⁴⁾ nemzetnek mondja őseinket, kik dicsekedve emlegetik hogy megrettegetünk mindenkit »számunkkai és ellenállhatatlan vitézségünkkel«. A bátorság hijján levőket az ellentáborban kell keresni, akiket úgy egykorú honfitársaik, mint a semleges külföld vezető egyéniségei a legmegvetésreméltóbb népfajnak mondanak. Mikor az előbb említett Liutprand követi minőségben Nicephorus byzanci császár udvarában járt, szégyenkezve hallgatta a byzanci birodalom fejének .esujtó kritikáját, ki szerint Liutprand urának katonái »nem tudnak harcolni sem gyalog sem lóháton... a has az istenük, a mámor a mérészségük, a részegség vitézségük, ellenben a nélkülözés pusztulásuk, a józanság a borzalmuk.« Maga Liutprand a rómaiakról nyilatkozik hasonlóképen, »a gyávaság, alávalóság, kapzsiság, kéj, hazugság megtestesítőjének« mondván őket²⁵⁾. Folcuin a lotharingiai katonaság gyávaságát hangoztatja a lob-

18) Leo i. m. 44. §.

19) U. a. i. m. 47. §.

20) G. E. Cam. (Pertz M. G. H. SS: VII. 428.)

21) Brunner i. m. 54. old.

22) „Nec videas sitientem animam ardentius haustum laticis gelidae, quam proelii diem gentem henc crudelem appetere”. (Liutp. Antap. II. k. 3. fej.)

23) U. a. u. o. Más helyütt II. k. IV. Fej., „Hungariorum gens belli avida” kitételt használja Liutprand.

24) „triumphus assuetus animi fortitudo, pugnandi scientia. . .” U. a. 11. k. 7. fej.)

25) Liutpr. Legatio 12, fej. 350. old.

bes-i monostor védelmével kapcsolatban ».. mert a híres és századokon át magasztalt lotharingiai katonaság a magyarok berohanására Isten igaz ítéletéből megsibbadva, szerte szét a várakba zárkózott²⁶). A németeket is csak halálbüntetéssel való fenyegetéssel lehet a magyarság ellen fegyverbe szólítani, amint az 933-ban a Riade melletti csatát megelőzőleg történt²⁷). Történethamisító, elfogult, rosszindulatú ember az, aki a magvai- vitézséget sárral meri bemocskolni; ennek a nemzetnek ezer éves történelme a tanúságtétel amellet, hogy a Kárpátok medencéjét vakmerőségig bátor, mindhalálíg elszánt, igazi férfiak mondják hazájuknak.

26) Folcuini I. m. Fertz M. G. H. SS. IV. k. 65-67.

27) Liutpr. Ant. II. 25. fejt.

VI. Fontosabb hadműveletek.

1. A honfoglalás harcai.

A magyar történetnek katonai vonatkozásban legkevésbé ismert fejezete a honfoglalás. míg a legtöbb harceseménynek egykorú feldolgozói akadtak, akiknek elbeszélése nyomán egy-egy ütközet vagy hadjárat rekonstrukciója megvalósítható, addig a honfoglalás harcairól nincs más adatunk, csak amit a 2—3 évszázaddal később élt Anonymus tartott fenn Gesta Hungarorumjában számunkra. Ez a körülmény oka annak, hogy a honfoglalás lefolyásának katonai méltatásával eddigelé senkisé foglalkozott behatóbban. A dr. Szendrei János szerkesztésében megjelent »Magyar Hadtörténelmi Emlékek« az egyedüli mű, amely ezt a kérdést Anonymus nyomán vázlat, szerűen érinti, megkísérelve, hogy kronologikus sorrendben és a harceseményeket az egyes seregrészek teljesítményei szerint csoportosítva — a honfoglalás útjának menetét lerögzítse. Ehhez tartozik az a térkép is, melyet Hatsek Ignác rajzolt meg dr. Pauler Gyula és dr. Szendrei János tervei alapján, az útirány mellett feltüntetve azokat a honfooglaláskori lelőhelyeket is, amelyekről 1896-ig tudomással bírtunk. A következőkben csak **arra** szorítokozom, hogy a »Honfoglalás útjának menetét« közöljem.

A honfoglalás útjának menete.*)

(Anonymus nyomán)

I. 895. év vége felé. Árpád és a főserég: vereczkei szoros, Munkács, U n g v á r (Anonymus cap. 12. 13.)

*) Megjelent. Szendrei J.: „Magyar Hadtört. Emlékek: A magyar honfoglalási kor. A vezérek és Árpádok korának emlékei” c. mű 34. és 35. oldalán.

- a) Egy csapata Bodrog mentén foglal (U o. 14.)
 b) Egy másik a Tisza jobb partján Ugocsáig, Borsó v (Borsóvá u. o. 14.)
 II. Árpád és a főszereg megindul: Tarczal, Szerencs (cap. 17).
 a) Terjeszkedés a Sajóig, Sóvárig (cap. 17.)
 III. Bars vezér útja: Borsod. (Cap. 18.)
 IV. Bars vezér a Tátráig vonul (Cap. 18.)
 V. Tas Szabolcs, Töhötöm és fia Horka: L.ádi rév (Tisza-ladány), Szaboies (Cap. 20.)
 a) Tas és Szabolcs: Tiszamente, Szám os mente, Szatmár, Meszes, (Cap. 21.)
 b) Töhötöm és Horka: Nyirség, Érmellék, zilah, Meszes (Cap. 22.)
 c) Töhötöm és Horka: erdélyi hadjárata: Almásvize, Hidalmás, Kapusvize, Esküllő (Cap. 26., 27.)
 d) Tas és Szabolcs: Érmellék, Szerép (a Sárrét mellett) Szeghalom, Turvize, (Berettyó) Dorogma, (Borsodban a Tisza mellett (Cap. 28.)
 VI. A főszereg Árpád: Sajóhidvég, Ernőd, Nyáradvize, Szilialom, Eger vize, Zagyva vize (Cap. 31., 32.)
 VII. Szoárd (Zuárd), Kadocsa, Huba útja: Pásztó, (a Zagyva mellett) Hangonypaitakmента Sajóig, Rima balpartja Fülek, Balhádhegy, (Cserhát) Galgapatak, Vág; Verőcepatak, Ipoly, Garam, Várad; (a Garammellett), ahol Bars segélycsapatokkal úitoléri a sereget és egyesül vele. (Cap. 33., 34.)
 VIII. Árpád a főszereggel: Tetétlen, Alpár, Pusztaszér, Titel, zalánkaménirév, Bács; Dunamente; Bezdán, Csepisziget (Cap. 38.—41. 44.)
 IX. Lél, Bölc, Botond hadjárata: Belgárd; Trajánkapu; Ráczország, Spala-tó, Petargoz, Glina, Petrinja, Zágráb, Csázmó, pozseg a, Valkóvár (Vukovár) (Cap. 41., 43.)
 X. 898. (?) Szoárd, Kadocsa, Báta, (Bojta) hadjárata: Magyar-kanizsa, Arankavize, Béga, Temes, Tomasovác; pan csóva, Kéve, (Kubin) Orsova. (Cap. 41))
 XL Árpád és a főszereg: Soroksár, Káposztás-Megyér (Cap. 46.)

Jegyzet: Az (aláhúzott) ritkított betűkkel szedett helyeket Anonymus említi a (nem aláhúzott) nem ritkított betűvel szedett nevű helyek csak tájékozás végett vették fel.

- a) Etc és Bába (Bojta) útja: Százhalom (Érdnél), Duna mente, Szekcső, Baranya vár (Cap. 47.)
- b) Öcsöb; (Ursubum) és Ösi (Ensee útja: Százhalom, páközd, Pét, Veszprém, Lapinc-s-folyó, Németújvár, Vasvár, Zalavölgye, Balaton mellék, Tihany, Veszprém, (Cap. 48.-49.)
- c) Árpád és a főserg: Óbuda, Sóskút, Bodajk, Pannonhalma, Rába és Rábcza (Cap. 50.)
- XII. Öcsöb és Velej útja Bihar ellen: Bördi rév (Csongrád alatt) Kórogyér, Szarvas, Tekerő-ér, Bihar (helység) (Cap. 50., 51.).

2. A Brentai csata.

A IX.—X. századbéli magyar hadműveletek során őseink kedvelt támadás módjának: a visszavonulással és véfdelemmel kapcsolatos átkarolásnak legmesteribbi példája a Brenta folyó menti csata.

A szemben álló felek erőviszonya. Liutprand: Antopodosis című krónikája az az eddig ismert kútfő, mely a brentai csata körülményeit olyan terjedelemben tárgyalja, hogy abból az ütközet valószínű lefolyása megkonstruálható. A középkori krónikásoknál megszokott pontatlansággal azonban mindenről említést tesz, csak arról nem, ami minden harcászati esemény kellő méltatásának előfeltétele: hallgat a pontos létszám viszonyokról! A 9. fejezetben annyit említ csak, hogy őseink ellenfelének: Berengár olasz királynak serege háromszorta nagyobb volt, mint a magyar sereg;¹⁾ ez az adat azonban nem elegendő ahhoz, hogy belőle a résztvevő magyar dandárok számát, erejét megállapíthassuk. Zavarja a tisztán látást, sőt kételkedésre jogosít az az ellentmondás is, melyre Liutprand szövegének olvasása közben lépten nyomon akadunk. Így például a brentai csatát megelőző évről szóló tudósítása során azt halljuk tőle, hogy őseink »mérhetetlen számú« sereggel léptek Itália földjére; itt az ember már nem gondolhat fokozásra, mégis alig 1—2 sorral tovább már arról értesít, hogy őseink nem merték összemérni fegyvereiket az olaszokkal, még, pedig a készenlétre (felderítésre) kiküldöttek javaslata alapján, kik szerint »ily csekély haderővel« lehetetlen lenne sikeres mérkőzés felvétele.²⁾

1) Liutprand: Antopodosis 11. könyv 9. feje. (M. G. H. SS. III. k.) „factusque est exercitus triplo Hungarorum validior.

²⁾ u. o. immenso atque innumerabili exercitu”.

Némi támpontul csak az az egy feljegyzés szolgál, melyre Pauler Gyula történetíró akadt egy a brenitai csata után kb. 100 évvel írt munkában, mely szerint Berengár serege 15,000 főnyi volt. Ha ezt az adatot valónak fogadjuk el s hiszünk Liutprand ama megállapításának is, hogy az olasz sereg három, szórta haladta meg a magyar sereg létszámát, úgy őseink kb. 5000 főnyi sereggel vették volna fel az olaszok elleni küzdet met a Brenta mentén. Ez a szám megállapítás azonban *tem* fogadható el, kétséget kizáró hitelességűnek, amennyiben két különböző személy s két különböző időpontból való munka adatainak egybevetéséből adódik ki. Sokkal kézenfekvőbbnek és célravezetőbbnek látszik Liutprand ama megállapításából indulni ki, hogy a Brenta menti csatában magyar részről 3 lebben álló és 1 arctámadást végző egység szerepelt, ami létszámban kifejezve azt jelenti, hogy miután a 4 egység valószínűleg nem lehetett más minit 4 dandár, a magyar sereg létszám kt. 10.000 főre becsülhető, az ellenfél jelentékenyen nagyobb (15.000) seregével szemben.³⁾

A szemben álló haderő erőállapota és helyzete a döntő mérkőzés e l ő tit. Az Olaszország földjére lépett magyar sereg, miután az igen megerősített Aquileia és Verona városokat ostrom nélkül elmellőzte, a Lombardsikság nyugati feléig, a Ticinó folyóig jutott előre, mikor hírrül vette Berengár közeledését. Előre meghajtórozott jelre Pávia falai alatt gyűlnek egybe a szerte kalandozó magyar dandárok, hogy a közös hadművelethez előkészüljenek. Pávia ostromáról nem tesz Liutprand említést; kiemeli azt is, hogy »addig sem találtak ellenállásra«⁴⁾ s így valószínűnek tartom, hogy a magyar seregnek nagyobb hadműveletet eddig az időpontig nem kellett lebonyolítania, amiből azt is következtetem, hogy mindkét sereg erőállapota nagyon kielégítő lehetett.

Mikor a magyar vezetőknek tudomásul juthatott az a körülmény, hogy Berengár jóformán egész Nyugat hadseregét mozgósította ellenükben s így jelentékeny túlerővel állnak szemben, abban a kérdésben kellett gyorsan elhatározásra jutni, vajjon a) azonnali támadást kezdjenek-e, b) védelmi állást vegyenek-e fel vagy c) a harcot egyelőre elkerüljék, s későbbi időpontban kedvezőbb körülmények között vegyék azt fel. Ha szem előtt tartjuk a feladatot, melyet őseink előzőleg ma-

3) Gombos F. A. idézett tanulmányában (Hadf. közl. 1927. 470.old.) a magyar sereg létszámát 2000 főre, míg Berengérét 6000-re becsüli.

4) Liutprand i. h. 9. fej.et Ticinum . . nullis lesistentibus veniunt”.

guk elé tűzték s mérlegeljük őseink seregének helyzetét ezekben a sorsdöntő pillanatokban, lehetetlen arra a megállapításra nem jutnunk, hogy őseink a legcélszerűbb megoldási módot Választották a biztos siker elérésére: még pedig a visszavonulással és védelemmel kapcsolatos átkarolást.

Őseink ugyanis azzal a határozott feladattal jöttek Itáliába, hogy Berengárral leszámoljanak. Erre enged következtetni az a Liutprand által közölt jelentés, melyet az előző évben felderítésre kiküldött csapat tesz a Brenta menti táborban tartózkodó magyar vezetőknek, mely szerint »bár több körülmény van, amely csatára készlet, u. m. a megszokott győzelem, vitézségünk, hadban való jártasságunk... mégis azt tanácsoljuk, hogy térjünk ezúttal vissza ... a jövő t a v a s s z a l azonban j ö j j ü n k v i s s z a országunk legvitézesebb embereivel s megrettegten mindenkit úgy számunkkal, mit vitézségünkkel.⁵⁾ Bár Liutprand szavait alig vehetjük másnak, mint a középkori krónikás stilizációra való törekvésének, s patetikus hangú kijelentéseinek, hisz nem volt jelen Liutprand e tanácskozásoknál, s így az ott elhangzott beszédek sem ismerhette — az a tény azonban, hogy az előző évben csak a Brentáig jut el a főcsapat, s hazatér anélkül, hogy a Berengárral való találkozást keresné s inkább a felderítésre helyezi a fősúlyt, míg a rákövetkező évben már Páviáig nyomul előre s így mintegy kiprovokálja Berengár hadműveleteit — arra enged következtetni, hogy ez alkalommal őseink az olasz hadsereggel való mérkőzés feltétlen felvételel tűzték ki maguk elé feladatul. Egyébként Liutprand azt is mondja, hogy a csata éve előtti télen fegyvert kovácsoltak, nyilakat élesítettek s újoncaikat gyakorolták a fegyverforgatásban. Az volt csak a fontos kérdés, milyen módot válasszanak az ellenfél megsemmisítésére? A magyar sereg helyzetéből csak az következhetett imperative: egyelőre vissza kell vonulni olyan terepszakaszig, ahol az ellenfélnek meglepetésszerű megtámadására és így a számbeli túlsúlynak kiegyenlítésére a legkedvezőbb alkalom kínálkozik.

Amint már említettem, Liutprand szerint a magyar sereg háromszoros túlerővel állott szemben; ez Liutprandnak már csak azért is elhíhető, hisz olasz történetíró létére bizonyára szépítette volna az olasz vitézséget a magyar sereg túlerejének hangsúlyozásával, ha erre csak a legkisebb lehetőség is kínálkozott volna! Nem lett volna tehát célszerű ezzel a túlerővel oly terepen venni fel a küzdelmet, amelyet őseink nem ismertek ko-

5) Liutprand i. h. 7. fejt.

rábról behatóan s ahol ilyformán könnyen érhető volt őket meglepetés. A magyar seregnek feltétlen oly területen kellett visszavonulni, ahol minden terepalakulatot ismer, ahol ily módon az olasz sűrűn művelt lapály nem hátrányára, hanem előnyére válhatott csak. Nem lehet azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy a visszavonulást Berengár gyors megjelenése is szükségessé tehetette. Liutprand ugyanis arról értesít, hogy oly sietve vonultak vissza őseink az Adda folyón át, hogy átúszásakor sokan a vízbe merültek. (9. c.) Őseinknek tehát a feladat és helyzet alapján feltétlen a visszavonulás mellett kellett döntenick.

Tervük akként alakult, hogy részben tárgyalásokkal, részben erőteljes utóvédharcokkal addig fogják akadályozni, az olasz sereg gyors előnyomulását, míg dandáraikat a Brenta mentén ellenséges behatás nélkül átkaroló támadáshoz felfejlődteni tudják.

Ami a tárgyalásokat illeti, a már Leo által is említett módon jártak el. Szabad elvonulást kérő alkudozásaikkal azt a látszatot óhajtották az ellenfélben kelteni, hogy csapataik teljesen kimerültek, ellenállásra képtelenek; tudták jól, hogy ez azt fogja maga után vonni, hogy az ellenfél a biztos siker tudatában vészit ereje lendületéből, az ellenfél könnyelműségre hajló, majd kevésbé elővigyázó lesz, a biztosítást elhanyagolja stb. Emellett még azt az előnyt is biztosíthatja, hogy kellő idő marad az ellenféltől való leszakadásra, átcsoportosításra stb. Ez volt őseinknek célja a Berengárral megkezdett alkudozásokkal is; sikerült is Berengárban azt a hitet kelteniök, hogy biztos megsemmisülés előtt állanak. Erre enged következtetni az a visszatartás, melyben a magyar békekövetek részesülnek.

A tárgyalások mellett jelentékeny időnyerésre tettek szert őseink erőteljes utóvédharcokkal is. Berengár elővédje a Verona és Brenta közti szakaszon ütközött meg a magyar utóvédjei. A harc őseink győzelmével végződött⁶⁾; erre Berengár erősítéseket küld elővédje támogatására s csak ennek az erősítésnek megérkezése bírja rá őseinket az utóvédharc félbeszakítására és a harcoló csapat visszavonulásának folytatására. Aza benyomásom, hogy őseink ezt az utóvédharcot tervszerűen rendezték s nem az ellenség kényszerítette rá őket. Több körülmény támogatja feltevésemet: a) a magyar

16) Liutprand. i. c. h. 12. fejelet. „Christianorum primi horum iam novissimi mos insucuntur utque eoderhpugnae *proludium*, in quo victoriam habuere pagani.

sereg könnyebb lovasságból állván nem lehetett kitéve annak, hogy az ellenfél utólérje, ha ezt önmaga nem akarja; b) a magyar csapat győzelme csak azért következhetett be, mert őseink a: harcot tervszerűen előkészítették; c) ha az ellenfél lett volna a harcot provokáló fél, bizonyára oly erővel lépett volna fel mindjárt kezdetben, hogy az összecsapás nem végződhetett volna rája nézve vereséggel. Mindezek alapján nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy itt őseink tervszerű, szándékos megállásáról van szó.

Vájjon mi célja lehetett ennek a végeredmény szempontjából annyira fontos utóvédharcnak? Az egyik az, hogy az olasz ellenfelet szétbontakozásra ill. nagyobb erővel való kifejlesztésre, erejének megmutatásába kényszerítették őseink, azután főcsapatuk fejlődéséhez a szükséges időt és teret biztosították, sőt ami legfontosabb lehetett számukra: csak így tudták csapataik eltolását — ami a visszavonulással és védelemmel kapcsolatos átkaroláshoz elengedhetetlenül szükséges volt — zavartalanul, az étlenfél által észre nem véve eszközölni, s a meglepetést kellően előkészíteni.

Mikor őseink utóvédje kitért a további harc elől és az olasz sereg visszavonuló csapatainak nyomában újra előnyomult, Berengár nem sejtette, hogy a magyarok minő csapdát állítanak fel serege számára. Ő csak azt láthatta, hogy a visszavonuló magyarok közvetlen előtte menetelnek, anélkül, hogy tisztában lett volna azzal, vájjon a harcot felvett csapat az egész magyar haderőt jelentette-e vagy csak egy részét? Az a tény, hogy őseink provokálták ki a harcot s csak szálmottevő túlerő elől (tértek ki, joggal kelthette fel Berengárban azt a hitet, hogy a magyar fősereggel van dolga, amely eszerint komolyabb mérkőzés felvételére képtelen. Pedig, akiket győzelemittasan követett, csak legfeljebb 1 dandár erejű utóvéd lehetett⁷⁾, míg a magyar fősereg már nagyon előljárt valahol a Brenta folyásánál. Liutprand szerint egyidőben ért a két sereg a Brenta folyóhoz. Ezt itehát úgy kell értelmezni, hogy az olasz sereg és a magyar utóvéd érték egyidejűleg erre a terepszakaszra, mert a magyar főcsapat már legalább egy félnapi járófölddel járt előre s így az átkaroláshoz szükséges csapateltolásokat, a szétbontakozást, a

7) Ez lehet a nyitja Liutprand ama értesültségének, hogy az olasz sereg háromszorta volt erősebb a magyarnál. Az utóvédharcot folytató dandár szekereivel, tartalék málhás állataival sfb. könnyen kelthette az olasz seregben azt a benyomást, hogy itt egy cca 4—5000 főből álló magyar sereggel van dolguk

készenlétet észrevétlen előkészítette. Eszerint nem csekély nyereséget jelenthetett őseink számára ez a legalább fél napi időelőny, hisz amíg Berengár serege az előző magyar támadás hatása alatt holt fáradtan nyomult előre, addig a Magyar fő-seregnek a pihenésen kívül még a harchoz készülődésre is alkalma nyílott. Hogy milyen lehetett az olasz sereg állapota közvetlen a támadás előtt, azt az a körülmény világítja meg legjobban, hogy alig értek a folyóhoz, máris elszéledtek a táborban, hogy egy kis ételt magukhoz vegyenek.

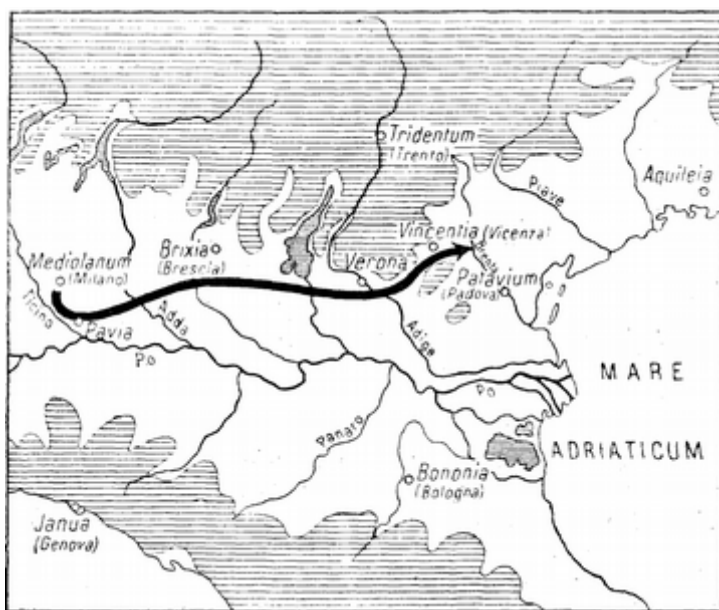
Őseink, hogy a felfejlődéshez is kellő időt biztosítsanak maguknak, újra megismétlik az Addánál alkalmazott fogást: a szabad elvonulást kérő tárgyalást. Amíg az első alkalommal azt az ajánlatot teszik, hogy a zsákmányt visszaadják és váltságdíjat fizetnek, ha szabadon visszavonulhatnak, addig most már az egy puszta ló kivételével minden náluk levőt felajánlanak, sőt azt is megígérik, hogy sohse lépnek többé Itália földjére. A csel mesterien sikerült; ugyanis nemcsak — a felfejlődést tudták a tárgyalások megindításával biztosítani és befejezni, hanem azt is elérték, hogy az olasz sereg nem is gondolt a küszöbön álló magyar támadásra s így a harcászati meglepetés alkalmazásával az ellenfél számbeli és anyagi fölényét (kiegyenlíthették).

Az ütközet színhelye. Liutprand értesítése szerint a magyar átkaroló támadás megindulása időpontjában a Brenta folyó partján nézett egymással farkasszemeit a két sereg, olyképen, hogy csak a folyó medre választotta el őket; (Liutprand művének 13.-ik fejezete.) Ez tehát azt jelenti, hogy őseink visszavonulásuk folyamán már az utóvéddel is átlépték a Brenta folyót, mikor az olasz sereg oda érkezett. A Brentának az a szakasza, mely őseink visszavonulási útja szempontjából számításba jöhet, nem kevesebb, mint cca 80 km. Már most az a kérdés, vajjon ezen a hosszú terepszakason hol lehetett az a hely, mely őseink európai jelentőségű győzelmének színtere lett.

Az olaszországi sűrűn művelt lapály sajátosságai és az úthálózat alapján őseink szempontjából csak két visszavonulási útvonal jöhetett számításba: vagy a Pávia—Cremona—Mantua Pádua felé vezető út, vagy a Páviát—Lódít—Veronát, Vicenzát érintő út. Az első feltevést el kell azonnal ejtenünk, mert Liutprand világosan kifejti, hogy a magyarok visszavonulásuk folyamán Verona környékére érkeztek⁸⁾; a második feltevés ese-

8) Liutprand i. h. 11. feje. „eicque fugiendo in Veronenses letis&imos campos perveniunt”.

tén pedig a Vicenza—Castelfranco közötti műút mentén, a Brenta folyó jobb partjára eső területen kell az ütközet színhe-lyét keresnünk. Ez annál is inkább valószínű, mert a Brenta felső folyása mentén könnyebb lehetett a folyón való átkelés, mint az alsó folyás felé eső területen. Azon körülmény folytán, hogy őseink utóvédharcok közepette vonulnak vissza, tehát szoros érintkezésben vannak az ellenséggel, mely mintegy hoz-zájuk tapad s nyomon követi őket, fel sem tételezhető, hogy a visszavonuló magyar sereg olyan helyet választott volna az átkelésre, ahol ez számára sok időt és kockázatos vállal-

A magyar sereg visszavonulási útja.

kozást jelentett, nemkülönben az sem, hogy a támadó előnyo-mulást illetve az átkarolást is, amelyet tervszerűen ő maga ké-szített elő, nehéz terepakadályokon hajtsa végre. Ha már mód-jában volt választani az átkelési helyek közül, nem eshetett tehát ez a választás a délebbre fekvő átkelési helyre, szé-lesebb és mélyebb vizű lévén ott a Brenta, mint a felső folyásnál.

Van ezen említett tényezőkön kívül még más körülmény,, mely az ütközet helyét illetőleg a Brenta felső folyása vidé-

kére utal: ez ennek a terepnek kiváló alkalmassága az átkaroló mozdulatokra, meglepetésre és figyelésre. Bár a Pádva előtt húzódó 589 m. magas Euganean is alkalmas »fal«-nak bizonyulhatott volna őseink javára csapatmozdulataik leplezésére, mégis inkább jöhetett számításba harcászati szempontból a Vicenza előtt húzódó 419 m. magas Monte Berici, miután ez a terület nemcsak arra volt jó, hogy az alaposan leszakadt magyar főcsapat észre nem véve harchoz rendezkedhessek, hanem arra is, hogy az olasz sereg mozdulatai könnyen megfigyelhetők legyenek. Ez az utóbbi szempont rendkívül fontos volt a harc kimenetelét illetően, merít nem volt elegendő csupán a csapatok meg nem figyelt elhelyezkedését lehetővé tenni, hanem azt az alkalmas pillanatot is meg kellett találni, amikor az ellenfél helyzete a támadás sikerét legjobban tudja biztosítani. Erre pedig csak olyan terep jöhetett számításba, ahol a magyar csapatnak vagy hátában vagy oldalában kedvező megfigyelési lehetőségek nyíltak. A Brenta egész vidékén egyedül csak felső folyása mentén, a síkságba lenyúló Lessini Alpok nyújtottak e célból egyedüli alkalmat.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a Brenta menti terepalakulatot jól ismerték már korábbról őseink is így azt a tereprészt választhatták; meg a harc színhelyéül, amelyet legmegfelelőbbnek tartottak; a megelőző évben már itt táborozott Liutprand szerint a magyar sereg sátrakban és nemez kunyhókban; innen küldtek ki három napon át »kémeiket előre, hogy a vidék természeti viszonyai s a lakosság nagy vagy gyér száma felől tájékozódjanak« (Liutpr. Amt. 7. fejj.) Visszavonulásuk nem volt menekülésszerű, hanem tervszerű hadművelet, magyar specialitás: színlelt visszavonulással és halogató védelemmel bevezetett átkaroló támadás. Az az út, melyet Páviától a Brentáig tettek meg őseink, elég! időt jelentett ahhoz, hogy olyan irányban és arra a helyre vonuljanak vissza, ahová azt korábbi szemrevételezéseik alapján legcélravezetőbbnek tartották. (Liutprand i. művében azt olvassuk, hogy őseinknek hazájuktól a Brentáig való jutásra 10 vagy még ennél is kevesebb napra van szüksége. Ez a távolsági kb. 450 km. Ez tehát azt jelenti, hogy ütközetmenetben átlag 45 kilométeres napi teljesítménnyel állunk szemben. Harcban álló seregnél ez a menetteljesítmény jóval kevesebb. Ha naponta! átlag 30 kilométeres távolságot tesz még, nagyon jó teljesítményt ért el Páviától a Brentáig kb. 250 km. az út. 7—8 napba kerülhetett tehát, míg a magyar sereg visszavonulását

végezte és a Brentánál megállapodott.) — Azt sem lehet argumentumaink során elmellőzni, hogy a Pávia felé való előnyomulás útvonala is Liutprand szerint Aquileia—Veronai—Pávia (Ticino folyó) volt. Ezt az utat tehát jól ismerték, s valószínű, hogy visszavonulásukat is ezen az útvonalon eszközölték, — Gombos F. A. is »A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása« c. tanulmányában (Hadt. Köz. 1927.) is azt állapítja meg, hogy Trevisó, Vicentia, Padua és Verona körzetében találkoznak őseink pusztításának legtöbb nyomával.

Az ütközet lefolyása. Liutprand művének 15. fejezetében a magyar sereg felállításáról és a harc megindulásáról ezeket mondja: ».....három helyt lesbe állították csapataikat s átlépven a folyón, az ellenség derékhadára vetették magukat«. Ezekből a lakonikus rövidségű szavakból a következő harchelyzetet vélem kiolvasni. A magyar sereg 4 dandárnyi erejű volt, mert 3 dandár lesállásba rendeltetett, nyilván a Brenta jobbpartján (a Brentától nyugatra) annak a műtnak mentén, mely Vicenzából Castelfranco irányába futott, 1 dandár pedig (az utóvédharcot folytató) a Brenta balpartján (a Brentától keletre) nézett farkasszemet Berengar elővédjével; csak 4 dandár feltételezése esetén képzelhető el, hogy 3 dandár lesállást foglaljon el, 1 pedig a folyót lépje át a támadás megindulásakor, Amíg a Brenta balpartján levő dandár elhelyezkedésének módja és helye a visszavonulás lefolyásainak menetéből önként adódik, addig a lesállásba ment 3 dandárra vonatkozólag már csak hipotézisekre vagyunk utalva. A terepet szemügyre véve az a megállapítás látszik legelfogadhatóbbnak, hogy a 3 dandár közül 2 a műúttól északra és 1 attól délre foglalhatott lesállást. Eszerint a támadásnak meg volt a súlypontja a műúttól északra. Ennek feltevésére személyes megfigyeléseim alapján a terepalakulat jogosít fel, merít a vezetők részére az úttól délre levő kb. 20 km-nyi mélységű Bacciglione—Brenta közti síkságon az áttekintés és tájékozódás a sűrű terepfedezet folytán s a figyelési nehézségek miatt csak korlátolt mértékben lett volna lehetséges.

A dandárok lesállásának kiválasztásánál valószínűleg döntő jelentőségű tényező volt jó kilátást nyújtó figyelőhelyek biztosítása és megszállása. Máskölnben el sem képzelhető a technikai eszközök akkori hiánya mellett ezen a sűrűn műveit olaszországi lapályon olyan precízen végrehajtott, szinte iskolázásra alkalmas átkaroló támadás, mint aminő a Brenta menti magyar győzelem volt. Már az »Összeköttetést« tárgyaló fejezetben em-

lítottam, hogy az összműködés fenntartását őseink nagyobb távolságokon előre megbeszélte, ma »szükség híradóeszközök«-nek nevezett jelekkel és pedig fény- vagy látjelekkel biztosították. A brentai csata esetén a siker csak úgy volt remélhető, ha az összműködés az arctámadást intéző dandár és a megkerülést végző dandárok között feltétlenül precízen, szinte óramű pontossággal volt keresztülvihető. Nem szabad ugyanis sohasem szem elől téveszteni, hogy háromszor akkora haderő megtámadásáról volt szó, amely hozzá még hazai földön, ismert terepalakulatokon vette fel a küzdelmet.

Az összműködésben beálló legkisebb hiba végzetes következményekkel járhatott volna őseinkre nézve. Az arctámadás, ha korábban indult volna meg, mint az oldal és hátbatámadás, háromszoros túlerővel szemben kétségtelenül összeomlott volna, ha meg az oldaltámadó csoportok indultak volna meg korábban, lehetővé válhatott volna Berengár számára esetleg a Brenta mentét elért elővédcsapatok alkalmazása oly célból, hogy az oldaltámadást intéző magyar hadosztályoknak ők kerüljenek az oldalába s így a támadást megghiúsítsák illetve sikerét lefokozzák. Döntő győzelmet csak művészi együttműködés esetén remélhetett a magyar sereg.

Ahogy Berengár serege Vizencát keleti irányban elhagyta és gyanútlanul nyomult a műúttól előre a Brenta felé hátráló magyar dandár nyomán, a lesbe állított dandárok vezetői előtt nem lehetett kétséges, hogy Berengár a felállított csapdát nem vette észre, s hogy az átkarolásnak mi sem állhat útjában. Azt a pillanatot kellett kivárniok, mikor a háromszoros túlerőben levő ellenség pihenőt tart, megoldja fegyvereit, leteszi nehéz páncélzatát s gondtalanul étkezéshez fog, szóval mikor táborút. Ennek a pillanatnak vagy a napszak vagy a menetteljesítmények folytán saját elhatározásból kellett elkövetkeznie, vagy őseinknek kell úgy irányítani a dolgokat, hogy ez a pihenő bekövetkezzék. Lehet, hogy az első eset is fennállott, mert Liutprand szerint a táborban levők étkezéshez fogtak, ami arra is enged következtetni, hogy az ütközet vagy a déli vagy az esti órákban zajlott le; annyi azonban feltétlen bizonyos, hogy őseink tervszerűen intézték úgy a dolgokat hogy Berengár serege a Brenta mentén hosszabb pihenőt tartson, ezért folyomodtak ahhoz a már korábban is alkalmazott cselhez, hogy csapataik kimerültségére hivatkozva, szabad elvonulást kérjenek. Ezt az alkudozást természetesen a Brenta balpartján farkasszem néző dandár követői végzik s addig nyújtották, míg a hosz-

szas várakozást elunt sereg kényelembe helyezkedik s étkezéshez lát. Erre a kedvező pillanatra leshettek csak az oldalsó elhelyezett dandárok. Megbeszélte jelre (bizonyára füstjelzést alkalmaztak) megindultak rejtekhelyeikről az átkarolást végző dandárok. Mikor azután megszólaltak az átkarolásra rendelt s a harc színhelyére ért dandárok kürtjei s felhangzott a »haj, haj« kiáltás, megkezdte a Brenta menti dandár is a folyón való átkelést és az arctámadást... A koncentrikus támadás ellen nem tudott Berengár serege védekezni, s az olasz sereg áldozatul esett a csak 4 dandár erejű, de a hadvezetést művészettel kezelő magyar sereg átkaroló támadásának. Liutprand szerint »a magyarok oly heves rohamban törtek rájuk, hogy egyeseknek torkukba szegezték az ételt, másokat futás közben öltek meg, miután lovaikat elvették s így annál könnyebben elbántak velük, minthogy lovaik nem voltak«⁹⁾. Mint-hogy őseink támadásának súlypontja északon lehetett csak, az ellenség visszavonulása, menekülése nem történhetett más főirányban, mint nyugatnak vagy délnek. Talán ezért is találkoztunk ezen a tereprészen a legtöbb dűl ássál, kolostorok, városok felgyújtásával⁹⁾.

Nem közömbös a magyar hadművészet szempontjából annak a kérdésnek megvilágítása sem, vajjon hogy kerültek az átkaroló csapatok leshelyeikre. A legegyszerűbb eljárás az lett volna, ha visszavonulásuk folyamán mindjárt Vicenzából kijövet megkezdték volna a szétbontakozást; nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy amilyen egyszerű lett volna ez a megoldás, ép annyi együgyűséget árult volna el. Mert mi következett volna be? A Vicenzához ért ellenség, ha másként nem, a lakosságtól értesült volna a magyar sereg jobbra illetve balra való letéréséről s azonnal átlátta volna, hogy mi készül ellenie. Ebben az esetben őseink részéről a győzelem legfontosabb alapfeltétele; a meglepetés hiányzott volna s az ellenség könnyű szerrel keresztül húzhatta volna számításaikat. Meglepetés csak úgy volt elérhető, hogy először az egész visszavonuló seregnek át kellett lépni a Brentát s csak azután osztani meg a sereget olyképen, hogy két dandár a folyó felső, egy dandár a folyó alsó folyása felé körülbelül 6—7 kilométerre az átkelés helyétől lépje át újra a folyó medrét s foglalja el kijelölt les-

9) Liutprand i. m. II. 15. c. „très in parles insidias ponunt, recta ipsi fluvium transeundo hostes in medios ruunt . . . tanta Hungari celeritate confoderant. ut in gula cibum transfigerent aliis, quibusdam equis fugam negarent ablati”.

10) V. ö. Gombos i. tanúim. (Hadtört. közl. 1927. évf. 475—478. old.)

tállását. Ehhez a csapat-eltoláshoz jelentékeny idő kellett; a visszafelé megteendő távolság cca .15—20 kilométer volt s hozzá folyón való átkeléssel volt kapcsolatos; minthogy a lóállományt a döntő rohamra friss erőben kellett megtartani, ezt a megkerülő mozdulatot csak lépésben vagy legfeljebb ügésben lehetett megtenniök; ehhez minimum 3 órai időre volt szükség. Körülbelül ennyi időt számíthatunk az ellenség által megtett Vicenza—Brenta közti út megtételére is; ahhoz tehát, hogy a megkerülő sereg abban a pillanatban legyen les helyein, amikor az ellenség Vicenza városát elhagyja, legalább 6 órányi távolságra kellett előzőleg leszakadni az ellenfélről. Ezért gondolom és hiszem azt, hogy a Liutprand által említett utóvéd harc nem csak azért következett el, mert az ellenség elővédje utólérte csapatainkat, hanem azért, mert az ellenség előnyomulásának lassítására, az átkaroláshoz szükséges csoportosítás zavartalan és sikeres megvalósítására 6 órai időre volt szüksége a magyar vezetőségek; így ezt az ellenség feltartóztatását célzó utóvéd harcolt őseink vezették be s irányították tervszerűen, akkor kezdvén csak meg a visszavonulást, mikor jelentékeny ellenséges erő érkezett a mérkőzés színhelyére.

A brentai csata joggal nevezhető a honfoglalás kori magyar hadművészet legklasszikusabb példájának s a magyar katonai zsenialitás legremekebb megnyilatkozásának.

3. A 955.-i augsburgi csata.

A magyar fegyvertények egyik legtöbbet vitatott csatája az a hatalmas mérkőzés, mely 955 -ben Augsburg környékén zajlott le Bulcsú magyar vezér és Ottó szász király seregei között. Ezen nincs mit csodálkozni, mert kevés olyan magyar fegyvertényt ismerünk, mely európai vonatokozásban akkora jelentőségű lett volna, mint ép az augsburgi. Ez tesz határkövet a Nyugat felé intézett több mint félszázados vállalkozások mögé, a germán világ nemzeti öntudatra ébredését s így erős német központi királyság keletkezését ez a mérkőzés teszi lehetővé; ennek következménye az a változás is, mely a magyar vezetők mentalitásában a nyugati kereszténységhez való viszony tekintetében beáll, amennyiben az eddigi harci érintkezés helyett részben a vallás és kultúra eszközei útján, részben a családi kapcsolatok megteremtése révén igyekeznek nemzetüknek a népek nagy közösségében méltó helyet biztosítani. Az augsburgi csatával kapcsolatban tapasztaljuk azt is, hogy

a német hadművészet ép a korábbi magyar támadások hatása alatt mekkora fejlődésnek indul és a magyarság meglepetésre, cselre alapított taktikájával szemben már kellő rendszabályokkal tud élni. Erre az időpontra esik a várrendszerre alapított! német védekező taktika teljes kiépítése is és következményeképpen az a nagyjelentőségű változás, hogy ép a rendszeres várívásra való áttérés folytán őseinknél új fegyvernem: a hadigépezelő legénység és új várívó eszközök: a hadigépek honosodnak meg. Augsburgnál t. i. már nem pusztán kiegészítéssel vagy nyilaikra kötözött tüzes kanóccokkal azaz felgyújtással kísérik meg a vár elfoglalását, — mint korábban tették — hanem rendszeres ostrommal, ahol a X. század Európában dívó hadigépeinek alkalmazása mellett a falak közelharc formájában való megrohanására is sor kerül¹¹⁾, bár bizonyos,, hogy idegen volt még a magyarság szemében a lovasmérkőzések mellett szükségessé vált várívó gyalogharc, hisz korbáccsal lehetett csak őseinket a falak megrohanására nógatni¹³⁾. A következőkben arra fogok törekedni, hogy ennek a korszakos jelentőségű mérkőzésnek stratégiai és taktikai vonatkozásait — amennyire ezt a rendelkezésre álló kútfők hézagos és nem elég szakszerű tudósításai megengedik — kellőképp feltárjam, s e tárgykörben végzett kutatásaim alapján helyes megvilágításba helyezzem. Előre kell bocsátanom, hogy megállapításaim nem egy lényeges pontban módosítják az ütközet helyére és lefolyására vonatkozó eddig vallott felfogásokat.

Feladatom, megoldása szempontjából a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy az ütközet helyére, továbbá az erők alkalmazásának módjára nézve olyan látszólag merőben ellentétes, vagy általánosságban mozgó, határozatlan megállapításokat találtam az egykorú vagy közel egykorú kútfőkben, melyeknek áthidalása, közös nevezőre hozása az első pillanatban szinte lehetetlen problémának látszott. Még jobban zavarta a tisztánlátást az a körülmény, hogy ahány hisztorikus vagy katonával ezzel a kérdéssel foglalkozott, mindegyik a másiktól eltérő eredményre jutott, s mégis mindegyik a saját nézetét látszólag plauzibilis okokra tudta visszavezetni, kellő érvekkel alátámasztani úgyannyira, hogy önkéntelenül is annak kellett igazat adni, ki legutolsónak foglalkozott a kérdéssel. Okoskodá-

11) Gerhardi Vita S. Oudalrici Episcopi, 12. fejt. (M. G. H. SS. IV. köt. 401. old.)

12) Gerhardi Vita Oudalrici Episcopi, 12. fejt. (M. G. H. SS. IV. köt. 401. old.) „quidam Ungrorum flagellis alios minantes ad pugnandum coegerunt”.

saiknál azonban hibás módszert köveitek, számukra csak az volt ugyanis a lényeges, hogy okoskodásaik eredményeképp valamelyik, szerintük »egyedül helyesen« informált kútfő értesülésénél lyukadjanak ki, azaz megállapításuk összhangban legyen az általuk kiszemelt kútfőnek adataival. S ha ezt az összhangot sikerült konstatálniuk, okoskodásuk felépítését is verifikáltnak hitték.

Szerintem a kérdés tárgyalásánál egészen más megoldási módot kell követni. Nem valamelyik kútfő adatát kell, mint bebizonyítandó tételt szem előtt tartani s ehhez keresni a bizonyítási okokat, érveket, hiszen a kiindulási pontul szolgáló tétel érvényesen igaz volta a kútfő vélt szavahihetőségén kívül más komoly érveléssel alá nem támasztható, — hanem ép ellenkezőleg, először az érvényesen bizonyos praemissákat kell megteremteni, vagyis a hitelesnek elismert, igazolt tényeket kell megvizsgálni, leszögezni, s ezek alapján az ütközet helyét, időpontját, lefolyását stb. megállapítani. Először azt kell tudni, mi volt a két sereg feladata, esetleg mennyiben haladták túl azt a közben lejátszódott események, azután milyen volt a két fél rendelkezésére álló erők helyzete és állapota közvetlen Augsburg ostroma előtt, alatt és után (azaz Bulcsú részéről milyen erők, hol és mikor állottak rendelkezésre, mekkora volt a magyar csapat eddigi teljesítménye és milyen volt állapota a sikertelen ostrom után, — Ottó hol állott seregével, mikor őseink Augsburgot ostromolták, meddig jutott, mikor a magyar felhagyott az ostrommal, mi volt a német sereg ereje, valószínű csoportosítása és további magatartása) továbbá, milyen volt (Augsburg környékén a terep és az utak állapota az ütközet Mőpontjában, s az időjárás mennyiben befolyásolta a hadműveletek irányításait. Csak miután mindezeket mérlegre tettük, alakíthatjuk ki magunkban a két szembenálló vezető elhatározását, melynek alapján nem nehéz feladat már a két vezető végrehajtási tervét is rekonstruálni, azaz miként osztották el erőiket, milyen irányban folytatták le hadműveleteiket, hogy szervezték meg és irányították a felderítést, csapateltolásokat, az anyagai előkészítést.

Az első lépés eszerint annak megállapítása, minő feladattal indult útnak a két sereg. A magyar sereg, mint ismeretes, Ottó ellenfeleinek meghívására lépett Bajorország földjére s miután a Lech folyót átlépte és a Dunától a Fekete Erdőig terjedő területeit tűzzel-vassal pusztítva bekalandozta¹³⁾, Franciáid Gerhard i. h. szerint a magyar sereg.....Noricorurri regionem

ország területére óhajtott jutni¹⁴). Felvonulási útjába esett azonban) egy vár, melynek elmellőzése a benne levő őrség nagy számánál fogva óriási veszedelmet jelenthetett volna számára. Ez a hely Ottó szövetségesének, Ulrich püspöknek városa: a sváb földön levő Augsburg volt, melyet tehát hatalmukba kellett keríteniök. Őseink ez alkalommal nagyszámú vár-ostromló gépet is vittek magukkal, ami a leghatározottabban arra mutat, hogy a 955.-i hadjáratban részt vett magyar sereg Augsburg vára rohammal való elfoglalásának szükségességével már az elindulás pillanatában számolt. Nem az történt tehát, mint a korábbi vállalkozások idején, hogy a sereg egyszerűen tovább állt, ha az útbajtott város ostroma siker reményével nem kecsegtetett. Augsburgot szerinte őseink előre megállapított terv alapján, minden lehetséges eszközt kihasználva, a csüggedőket korbáccsal hajtva előre, igyekeztek elfoglalni. Javában folyt az ostrom, egyik megrohanás a másikat követte, mikor Bulcsú fővezérhez részben felderítő osztaglaj útján, részben Berthold reisenburgi gróf személyes értesítése révén befutott a hír, hogy Ottó 8 légiónyi sereggel Augsburg felmentésére érkezik, mire őseink az ostromot abbahagyták és Ottó elé vonultak. Ottó tehát határozott fölénybe került a magyar sereggel szemben azáltal, hogy Bulcsú fővezért feladata megváltoztatására, azaz Augsburg ostromának félbehagyására kényszerítette; Ottó volt az, ki magához ragadta az iniciatívát s gyors beavatkozásával rákényszerítette akaratát Bulcsúra és nem megfordítva. Ebből a körülményből azonban még sem lenne helytálló — amint Delbrück teszi — arra következtetnünk, hogy kizárólag Ottó vezéri nagyságán múlott a győzelem¹⁵). A legmesteribben kigondolt terv sem vezet győzetre, ha azok a tényezők, melyek a siker feltételeit jelentik, nincsenek a maguk teljességiében jelen. Nemcsak az volt fontos, hogy Ottó stratégiai fölénybe került Bulcsúval szemben, hanem az is, hogy Bulcsú nem foganatosított olyan ellenrendszabályokat, melyek Ottó tervét illuzórikussá teheték volna. Ottó ak-

a Danubio flumine usque ad Nigram silvara, quae pertinet ad montana simul devastando occupavit, et cum Licum transcenderet et Allemanniam recuperet, ecclesiam sanctae Aefrae concremavit, et totam provinciam a Danubio usque ad silvam depraedavit, et maximam partem usque ad Hilaram fluvium igne combussit. Augustam autem civitatem obedit . . .”

14) Flodoardi Annales (M. G. H. SS. 111. k.) 955. évre ezt találjuk: Hungarii Baiariam ingrediuntur volentes venire in Franciam”.

15) Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. 111. rész középkor 123—126. old.

kor lenne kora legzseniálisabb hadvezére, ha olyan helyzetet teremtett volna, melyből nem lehetett volna Bulcsúnak kivezető utat találni. Ez a körülmény azonban nem állott fenn. Ottó nem győzhetett volna, ha Bulcsú túlbecsülve serege képességeit, eredeti tervéhez nem ragaszkodik. Azt hitte ugyanis, hogy a németek felvonulása előtt sikerül a város bevétele s így az Ottóval való mérkőzéshez egész hadereje rendelkezésre fog állani; addig várt az Ottó elé vonulással, míg megkésett, s így nemcsak, hogy Augsburg nem került a kezére, hanem valószínűleg abba a kellemetlen helyzetbe jutott, hogy seregét meg kellett osztania, amennyiben csak egyik részét vihette a németek elé, mert a másikával Augsburg várórségét kellett szemmel tartania. A magyar sereg romlását tehát fővezérének eredeti tervéhez való görcsös ragaszkodása okozta; vajjon elbizakodottságból várt-e Bulcsú, vagy pedig presztízs kérdést csinált Augsburg elfoglalásából, oly kérdés, melyre adatok híján ma már választ adni nem tudunk. Bármint áll is a helyzet, jogosan hangoztathatjuk, hogy az előző év harcaiban annyi babért szerzett Bulcsú ez alkalommal nélkülözte a villámgyors áttekintést, elvesztette ítélő és alkalmazkodó képességét és ezzel serege pusztulását okozta. Bulcsú nem mé legelte eléggé, hogy Augsburg ostromának sikertelensége folytán s az Ottó elé vonulással tulajdonkép két tűz közé került. Előtte Ottó serege, hátában az annyi vésszel dacolt vár volt. Ottó serege pihenten, harci fáradalmakban ki nem merülve s lelkesedéstől fűtötten várta a mérkőzés kezdetét. Ezzel szemben a magyar sereg harcolva jutott el Augsburgig; itt is már két nap óta szakadatlan ostromolta a várfalakat; a munka emberfeletti, a veszteség jelentékeny lehetett, hisz a nógatásban a korbácsnak is szerep jutott, az elesettek között pedig egy előkelő vezetőszemélyiséget is felemlít a krónika. Erre az agyoncsigázott és a sikertelenségtől deprimált seregére hárult a feladat, hogy Ottó csapatával a harcot felvegye. A magyar csapatok páratlan harcértékére vall, hogy a taktikai fölényben levő Ottó-féle sereggel szemben ilyen nehéz feltételek mellett még sikereket is tudott felmutatni, amennyiben a megkerülő csapalt 3 ellenséges légiót vert széjjel, mikorra ereje megtörött s hátrálni kényszerült.

A csata elvesztéséért tehát nem a magyar sereg, hanem¹ inkább vezetője: Bulcsú felelős. Nem volnánk azonban igazságosak, ha minden ódiomot csak Bulcsú fejére szórnánk: van ugyanis két körülmény, azt nem szabad számításán kívül hagyni; az egyik az, hogy Ottó seregének főerősségét ép az

a légió képezte, mely az eddigi harcokban mindig őseink oldalán és szövetségében küzdött a német fejedelmek ellen: ez Konrád herceg frank serege volt. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert ez a frank sereg a magyarokkal való együttműködés természetes következményeképp a legbehatóbban ismerhette őseink erőviszonyait, a magyar taktikát és a magyar hadszervezetet. A magyar hadvezetőség legfélteve őrzött titkainak lehetett birtokában az a Konrád herceg, aki még az előző év harcaiban is együtt tart, együtt vonul Bulcsúval Franciaország felé¹⁶). Nem a véletlen műve lesz tehát, hogy a magyar átkaroló dandár megsemmisítését Konrád hercegre bízta Ottó császár. Nem szabad azután azt a körülményt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a Duna mellékfolyói, amelyeken át a magyar visszavonulásnak le kellett bonyolódnia, az előző napok viharos esőzéseitől megáradtak s így a rajtuk való átjutás huzamosabb időbe, veszteségre és nem számított akadályokba ütközött¹⁷).

A második lépés annak tisztázása, hogy minő volt a két sereg helyzete és állapota az ütközet időpontjában. Először is azt a kérdést fogjuk eldönteni teljes határozottsággal, hogy vajjon minő helyzetben, minő felállásban volt a magyar sereg iAugsburg körül akkor, mikor Ottó közeledésének híre az ostromot vezető Bulcsú fővezérhez megérkezett. Gerhard a szemtanú írja, hogy mikor az ostrom első napján a várvédelmet intéző Ullrich püspök lóháton ülve, védőfegyverek nélkül sértetlenül sürog-forog az ostromlottak sorai között, a magyarok nyilvesszői és az ostromgépekről behajított kövek minden irányból zúdulnak feléje¹⁸). Ugyancsak a szemtanú Gerhard említi azt is, hogy mikor az ostrom második napján napfelkeltekor a magyar sereg a várvíváshoz hozzálát, a várost különféle várostromhoz szükséges gépek segítségével s minden oldalról körülvéve igyekeznek bevenni¹⁹). Gerhard eme megállapításai alapján tehát kétségtelenül bizonyosra vehető, hogy a vár vívása minden oldalról folyt.

Az most már csak a tisztázásra váró kérdés, vajjon mi-

16) Folcuini „Geste Abbatum Lobensium” (M. G. H. SS. IV. köt. 25. fejt.)

17) Hogy a Lech a csata napján gyors folyású volt, azt a külföldi krónikások közül egyedül Thietmár említi i. m. 11. k. 4. fejt. . . . iuxta Lech flüvium celerem ” A magyar kútfők azonban egyértelműleg kiemelik a Lech és a többi mellékfolyók megáradt voltát.

18) Gerhardi: Vita S. Oudalrici 12. fejt. Pertz: Mon. Germ. Hist. IV. köt. 401. old.

19) Gerhard i. m. u. o. exercitus Ungrorum inenarrabili plurimatate ex omni parie ad expugandam civitatem circumcinxit, diverse ferens^ instrumenta ad depositionem murorum”.

ként helyezkedtek el az ostromot intéző magyar csapatok, miután Augsburg városa abban az ékben fekszik, melyet a Lech és Wertach összefolyása alkotnak. Vájjon a vár fekvése megengedte-e, hogy az éken belül, a folyók által nem akadályozva intézhették az ostromolt, vagy pedig annak szüksége merült fel, hogy a tökéletes körülzárás és a Itámadás eredményessége szempontjából a folyók túlsó partjára is kellett csapatokat el»tjplni?

Gerhard szerint a magyarok első támadásának súlypontja a város keleti területén levő várkapu körül volt, azon kapu előtt, honnan legközelebb vezetett az út a városlakók számára nélkülözhetetlen vízhez, azaz a Lech folyóhoz. Ennek a kapunak elfoglalása döntő jelentőségű lehetett volna Augsburg sorsára, mert a vár lakóinak vízellátása ezen a kapun keresztül volt csak egyedül lehetséges. Helyesen ismerték tehát fel őseink a helyzetet, mikor nem a jól megerősített és célszerűen elzárt főkapu elfoglalását²⁰⁾ tűzték ki maguk elé első feladatul, hanem a *Lechre néző kapuét*,²¹⁾ melynek birtokában a város lakói előbb-utóbb kapitulációra kényszerültek volna: vízhiány miatt.

Nem valószínű, hogy a városnak eme Lechre támaszkodó részét, ahol olyan súlyos harcok tomboltak a kapu birtokbavételéért[^]), s ahonnan legkönnyebben lehetett volna a várórségnek és a város lakóinak a Lechen keresztül elillannia, neim tartotta volna állandóan szemmel jelentékenyebb magyar csapat. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy ez a seregrész, a Lech jobbpartján foglalt állást, ami tehát azt jelentette, hogy a magyar sereg a Lech által két részre osztva végezte a körülzárást és ostromot. Ezt különben természetesnek is kell találnunk; egy várat nem lehet akként ostromolni, hogy csak három oldalról veszem körül, s a negyedikről meg nem; mert ha ezt tenném, súlyos taktikai hibát követnék el, hisz az ostromlott fél számára lehetővé tenném, hogy várórsége akár akadálytalanul elvonulhasson, akár pedig erősítéseket és élelmiszert kapjon. Őseink már Leo görög császár értesítése²³⁾ szerint is os-

20) Gerhardi: Vita S. Oudalrici Episcopi 12, fej. (M. G. H. SS. IV. k. 401. old.).....episcopiis . . . portám ubi maximus aditus intrandi manebat, firmiter obcludere praecepit”.

20) U. a. u. o. „Porta autem orientális plagae, unde itur ad aquam a densitate Ungrorum bello occupata est . . .”

22) U. a. o. „Militar episcopi ante portám viriliter pugnantes, eis resistebant usque dum unus Ungrorum, qui caeteros pugnando antecedebat, ét ex cuius ductu et antecessiõne maximam proeliandi in illa hõra confidentiam habebant, occisus occubuit”.

23; Leo: Taktika XV111. fej. 59. §.

trcmeszközök híján kiéheztetéssel igyekeztek egy-egy vár birtokába jutni, feltehető-e tehát róluk az, hogy Augsburg Ivívása alkalmával azt a legegyszerűbb rendszabályt, a teljes körülzárást elmulasztották volna? A rendszeres várostrom első és főszabálya mindig az volt, hogy az ostromlott erősséget minden oldalról teljesen körül kell zárni; ez volt ositrom esetén a siker alapfeltétele. Augsburgnál sem lehetett más a helyzet. A körülzárást itt is foganatosítani kellett; minthogy azonban a város csak főként délről volt kényelmesen, szárazföldi úton és nagyobb erőkkel ostromolható, az erők elosztásánál ez a körülmény súlyosan latba eshetett s így az egész ostromló sereg részéről legfeljebb egy dandárnyi erő (a sereg egynegyed része) tartózkodhatott a Lech jobbpartján, míg a zöm a balparton állott fel. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar tábor is a Lech jobbpartján volt. Minden ellenvetés nélkül el kell fogadnunk a kérdéshez katona szakértelemmel hozzászóló Köstler bajor őrnagy nézetét, aki a magyarok nagy taktikai ügyességére hivatkozva²⁴), nem tudja feltételezni, hogy őseink ellenséges földön oly tereprezen ütöttek volna tábornak, ahol visszavonulásukat hátuk mögött folyó zárhatta volna el. Ennek a tábornak őrizetére feltétlenül kellett egy sereggrészt kikülöníteni, hisz a táborban raktározták fel és hordozták magukkal őseink a tartalék hadianyagot, az élelmeit stb. Az is kétségtelennek látszik, hogy a tábor nem lehetett messze a várostól, hogy a szükségesnek mutatkozó utánpótlás könnyebben eszközöltessék, de közvetlenül a város alatt sem lehetett, mert a városlakók sikeres kitörése esetén a tábor gyors elfoglalása az egész hadjárat sikerét kockára tehetné volna. Minden jogcímünk meg van annak feltételezésére, hogy a) a magyar tábor színhelyét a Lech jobbpartján és b) Augsburg váráról 10 kmnyi távolságon belül keressük. Ebben az esetben pedig nem tartható valószínűtlennek, hogy a várait a Lech Jobbpartjáról körülzáró, a keleti várkaput szemmel tartó és a tábor őrizetét végző sereggrész egy egységhez tartozott s ereje, — amint már előbb említettem — kb. 1 dandárnyi lehetett. Szabó Károlynak azon nézete tehát, amely szerint Ottó még azelőtt foglalta el a magyar tábornak, mielőtt seregével a Lech-en átkelve a futó magyarok után indulít volna²⁵), nem igen indokolható.

24) . . . den kriegerischen Ungarn, welche ganz Mitteleuropa durchstreift hatten und deren Leben ein zusammenhängender Kampf war, dürfen wir unmöglich einer Ausserachtlassung der einfachsten taktischen -Grundregeln zuschreiben". V. ö. Pauler Gyula: A magyarok 954. és 955. évi hadjárata. (Századok. 1899. évf. 591 old.)

25) V. ö. Szabó Károly: A magyar vezérek kora. Bpesti Szemle, ui

Megállapításaim szerint tehát az Augsburgqt ostromló magyar sereg a Lech mindkét partján elosztva vett részt a küzdelemben. Ha pedig ez volt a helyzet, felmerül a kérdés, miként kell értelmezni Ottó [történetírójának: Widukindtaak szavait, Ihtoigy »Ungarii nihil cunctantes Lech fluvium transierunt«²⁶], azaz »a magyarok késelem nélkül átkeltek a Lech folyón«, mikor Ottó Augsburg irányában való előnyomulásáról hirt hallottak. Vájjon a magyarok kitétel alatt az egész sereget kell és lehet-e értenünk, vagy annak csak egyik részét (a jobb vagy balparton levőt). A magyar sereg imént vázolt helyzete alapján kétségtelenül megállapítható, hogy Widukind pongyolán, nem elég világosain és szabatosan fejezte ki magát, mert amíg az általa használt »Ungarii« gyűjtőfogalom alatt az egész magyar sereget lehet értenünk s eszerint az egész magyar seregnek át kellett volna lépnie a Lech folyón, addig a valóságban csak a sereg egy részének lehetett átkelnie, mert aklár a jobb, akár a balpartra történt az átkelés, mindegyik ponton volt egy seregrész, melynek az átkelést nem kellett végrehajtania, miután már úgyis ott tartózkodott. Delbrück ezzel iszemben — nyilván az ostromlást folytató magyar sereg helyzetét figyelemre nem méltatva — Widukind »Ungarii« kitételét kétségbevonhatatlanul az egész magyar seregre vonatkoztatja s így Widukind szavaiból azt olvassa ki, hogy az egész magyar seregnek kellett az átkelést végrehajtani; ekként jut arra a konklúzióra, hogy miután a várostromlás csak a balpartról volt szárazföldi úton sikerrel folytatható, a balparton állt az egész sereg, innen kelt át a jobbpartra, tehát az ütközet is a Lech jobbpartján folyt le²⁷).

Delbrücknek Widukind pongyola kifejezésére alapított okoskodását nem tehetem magamévá. Mert Widukind nemcsak arról beszél, hogy a »magyarok« késelem nélkül átkeltek a Lech folyón, mikor Ottó közeledésének hire megérkezett, hanem azt is, hogy »... circumeuntesque exercitum extremam legionem sagittis lacesere coeperunt«, azaz »... és megkerülvén a sereget, a végén levő légiót nyilazni (nyilaikkal nyugtalanítani, megtámadni) kezdték«²⁸), amiből — »ungarii« — »magyarok«

foly. 1. köt. 364. old.

26) Widukind, corveyi barátinak értesítése. Pertz; Mon, Germ. Hist. 111. köt.

27) Delbrück i. m. 117. oM.-on jegyzetben azt írja: „Widukinds Meinung ist unzweifelhaft, dass das ganze Heer der Ungarn zur Schlacht und nicht bloss ein Teil zum Zweck einer Umgehung über den Fluss und wieder zurückging“.

alatt az egész balpartól-jobbpartra átkelt sereget értvén — logice más nem következhetnék, mint az, hogy a magyarok az átkaroló mozdulat révén keletebbre kerültek a Lechtől, mint az Augsburg felé jött nemeitek azaz a német sereg a Lech folyó jobbpartja és a magyar sereg közé ékelődött. Ebben az esetben pedig a) nem jöhettek volna vissza Augsburg alá a megvert, menekülő magyarok, hacsak nem az üldöző németek sorain keresztül, ami²⁸⁾ elképzelhetetlen; pedig, hogy Augsburg alá érkeztek futtukban, azt a szemtanú Gerhard előadása alapján²⁸⁾ kétségbevonhatatlanul hiteles ténynek kell elfogadnunk; b) íép az ellenkező irányban (keletre; Magyarország²⁹⁾ felé) lehetett volna csak menekülniök, még pedig gázlóknál, átkelő helyeknél nem akadályozva³⁰⁾, hisz nem küldhetett volna futárokat Ottó azok elállítására, hacsak nem a futó magyarok sorain keresztül, amire szintén még csak gondolni sem lehet; c) a magyar sereget a tábor elvesztésén kívül nem érhetett volna nagyobb veszedelem, hisz az átkarolás révén keletre jutott, Magyarország²⁹⁾ felé került seregnek nyitva állt volna az út, ha mindjárt üldöztetve is (de nem bekerítve) a hazába való visszatérésre.

Mindezek alapján kategorikusan kijelenthetjük, hogy az »Ungarii — magyarok« szó nem vonatkozhatott az Augsburgot körülzáró egész ím agyar seregére, mert — nem is szólva arról, hogy a mondat további szövegéből világosan kitetszik a Lechen átkelő és az átkarolásra rendelt csapat azonossága — a ránk maradt tudósítások, főként a leghitelesebb kútfő, Gerhard leírásában foglaltak merőben ellenkeznek azzal a helyzettel, melyben a magyar seregnek lennie kellett volna, ha az egész sereg átkel a Lechen. Egyébként is Gerhard egy szóval sem utal arra, hogy őseink Ottó elé vonulásukkor folyón keltek volna át. Nem térhetünk ki tehát annak belátása elől, hogy csak a sereg egy része volt az, amely a Lechen átkelve az átkarolást végezte. Melyik rész lehetett ez? Az imént már jeleztem, hogy a vár körülzárásának teljesnek kellett lennie, tehát a csapatok minden oldalról felállítottak azzal a különbséggel, hogy a Lech

28) Widukind, Perlz i. h.

29) Gerhard i. h.et quamvis incredibilis numerus illorum occisus fuisset, tantus tamen adhuc exercitus eorum remanebat, ut hi, qui de propugnaculis Augustae civitatis eos venire conspexerunt. non pugna lacesitos eos redire aestimaverant²⁷⁾.

30) Gerhdd szerint mihelyt Ottó bajor földre (Lech jobbpartjára) lépett, azonnal intézkedett, hogy a futó magyarok feltartóztatására a folyók gázolható helyei fegyveres csapatokkal elállassanak.....festinisque legatis missis, tota remigia et vada fluminum observare praecepit ad occisionem eorum; quod et ita factum est²⁷⁾.

jobbpartján állók, minthogy ez oldalról inkább csak a tábor őrzése, a vár szemeltartása és a menekülés megakadályozása lehetett feladatuk, kisebb számúak lehettek, mint a balparton levők. Azt is tudjuk, hogy a balparton levők (tehát a zöm) nem kelhettek át a Lechen a német sereg átkarolására, mert ez a harc lefolyásának több vonatkozásban ismert s imént említett mozzanataival nem egyeztethető össze. Az a tény, hogy az átkaroló seregrész az átkarolásban rejlő taktikai előnyei ellenére sem tudta Ottó seregének rendjeit döntően megbolygatni, legjobban mutatja, hogy a támadásnak nem itt volt a súlypontja s így ez a seregrész számra nézve jelentékenyen kisebb lehetett a főcsapatnál, amiből jogosan következtethetünk arra, hogy ez az átkarolást végző csapat csak a Lech jobbpartján levő lehetett; nem szabad azt sem elfelednünk, hogy Widukind szerint Ottó hamarosan észrevette, hogy a magyar támadás súlypontja a r c b a n van³¹⁾ s nem az átkarolást végző seregrésznél, ami pedig csak akkor volt lehetséges, ha az arctániadást végző seregrész nagyobb erejű volt az átkarolónál. Eszerint kétségtelennek látszik; a) hogy a Lechen való átkelést és átkarolást csak az a csapat végezhetje, amely az ostrom ideje alatt a jobbpart Cii állott, b) hogy az átkelés iránya jobbpartról balpartra, azaz keletről nyugatra irányuló volt; és c) hogy az ütközet színhelye nem lehetett másutt, mint a folyó balpartján.

Tárgyunk szempontjából rendkívül fontos annak a kérdésnek megvilágítása is, vajjon milyen lehetett Ottó seregének helyzete abban a pillanatban, mikor a magyar átkaroló csapat támadása érte. Ennek a ténynek helyes megállapítása azért (fontos, mert csak ily módon lehetséges az augsburgi csatában! követett magyar taktika hibáira rámutatnunk s a magyar vereség okait meglátnunk. A rendelkezésre álló kútfők közül Widukind az egyetlen, ki ezen a téren útbaigazítással szolgál.

Előadásának ama részében, ahol Ottó seregének létszámáról szól, s azt mondja, hogy mikor a 8 légiónyi sereg kivonult a ifcá[-borból, hosszú oszlopot formált a német hadsereg; egyik légió a másik nyomában haladt mindaddig, míg a magyar átkaroló dandár támadása nyomán a szétbontakozást elrendelni nem kellett. Ennek a hosszú menetoszlopnak meg volt az az előnye, hogy a vezető nagyszerűen kezében tudta tartani a sereget, bár sok időbe kerülhetett megalakítása, nehézkes volt a benne való menetelés és a belőle való felfejlődés. Hogy egy menet-

31) „Rex . . . cum intellexisset bellum ex adverso esse” — és .totum pondus proelii ex adverso iam adesse conspiciens rex”.

oszlopban nyomult előre Ottó serege, az abból a Widukind által annyira hangoztatott tényből is konstatálható, mely szerint Ottó erdővel borított, egyenetlen és nehezen járható terepen vezette légióit³²⁾, ily módon akarván kiegyensúlyozni a varható magyar nyíltáadás esélyeit. Szeles menetalakzatot (menetoszlopokat egy magasságban) tehát már csak a terepalakulat miatt sem alkalmazhatott a német vezető; a menetoszlop ily módon történő megrövidítésére ugyanis csak nagyon kedvező útviszonyok mellett gondolhatunk. Ez pedig azon a tereprepszen (Lech balpartja), ahol feltevésem szerint a nagy mérkőzés első fázisa lezajlott, nem volt meg, de nem volt lehetséges a Lech jobbpartján, a Delbrück által feltételezett terepalakulaton sem.

Eszerint helytelen nyomokon jár Delbrück, mikor Widukind leírásának igazságát kétségbe vonva, Ottó seregét 7 menetoszlopban menetelteti azaz szerinte a 7 légió egymás mellett egy magasságban nyomult előre, (a 8. légió a szekerek mögött következett, mint fedezet.) Igaz, hogy Delbrück a Lech jobbpartjára teszi az ütközet helyét, de az úthálózat ott sem lehetett széles menetalakzat felvételére kedvező, amennyiben még ma is, több mint 1000 év után csak egyetlen olyan utat találunk, mely a Delbrück feltételezte északkeleti irányból visz Augsburgba; a többi út ezen a (terepen minjd más irányban fut, hozzá legtöbbször merőlegesen erre az emiített országuira.

A két sereg feladatának és helyzetének megismerése után annak megtárgyalása a következő lépés, vájjon milyen erők, minő terv alapján s minő helyen vívták meg a IX. század egyik hatásaiban legjelentősebb csattáját. Ottó seregének összetételéről eléggé világos képelt alkothattunk magunknak. Widukind elbeszéléséből tudjuk, hogy 8 légiót számlált a német sereg; ebből három volt bajor, (vezérük: Henrik herceg betegsége miatt távol volt) kettő volt sváb, egyet a király hozott magával, (légió regia), melynek szász harcosok (tették a magvát, egy volt frank (Konrád herceg vezérlete alatt) és logy volt cseh (parancsnok: Boleszlav herceg). Ami az egyes légiók létszámát illeti, csak a csehekről jegyzi meg Widukind, hogy 1,000 lovassal érkeztek Ottó táborába. Vájjon a többi légiónak mekkora volt egyenként a létszáma, támpontok hijján pontosan meg nem határozható. Delbrück

32) Widukind i. h. „Ducitur exercitus per aspera et difficilia lóca, ne daretur hostibus copia turbandi sagittis agmina, quibus utuntur accerime . . . arbustis ea protegentibus”.

azt hiszi, hogy létszámuk különböző lehetett.³³⁾ A legerősebb Widukind szerint a királyi légió volt. Egyébként az egész sereg összlétszámát 7—8000 főre becsüli, akik valamennyien! hivatásos lovas katonák voltak. Ezekhez tehát nem számítja azokat a részben gyalog, részben lovas kísérőket, kik a lovagok fegyverhordozóiképpen szerepelnek és harcosoknak nem tekinthetők. A Delbrück megállapította létszám azonban nem nyugszik pozitív adatokon s így feltétlenül hitelesnek el nem fogadható. Ha Waitz-ra hallgatunk,³⁴⁾ a légió fogalma ez időtájt nem volt tisztázott és félre nem érhetően meghatározott; hol taktikai egységet jelentett, hol egy különálló csoportot (különítményt) illettek e névvel; hol 1000, hol 2000 embert számítottak egy-egy légióra. Eszerint Ottó serege is, amilyen jól lehetett 7-8000 főnyi, épúgy lehetett 14—16000 főnyi is. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy az ostromlott Augsburg várából is csatlakozott egy csapat Luitpold comes vezetése alatt Ottóhoz. Eszerint azt hiszem, hogy megbízható adatok híján akkor járunk el a leghelyesebben, fia a számtani középárányost vesszük s 11—12000 főre becsüljük az Augsburg körüli csatában részt vett német sereg létszámát. Ez a szám természetesen csak a harcos állományra vonatkozik s nem számítom közéjük a lovagok kísérőit s főként nem a Bajorország területén utak, gázlók elállására mozgósított lakosságot, mely pedig valósággal szabadságharcát vívta a hazáján keresztül vonult ellenséggel.

Ezzel a hadsereggel kellett a küzdelmeit felvenni a körülbelül ugyanolyan erős magyar hadseregnek. Ha alapul elfogadjuk azt, hogy egy-egy magyar hadművelleti egység (dandár) létszáma 2,500 főre tehető³⁵⁾ s a vezetés személyi részére vonatkozólag pedig hitelt adunk az augsburgi csatát tárgyaló hazai és külföldi kútfők tudósításainak, úgy a magyar sereg erejét sem becsülhetjük többre 12000 főnél. Anonymus műve 55. és 56. §-ában e nagy csatával kapcsolatban! 4 magyar vezérről tesz említést; még pedig Bulcsú és Lehel felákasztásáról, Botond és Urkon szerencsés megmeneküléséről. — A XVI. századbeli Aventinus szerint Bulcsú királyon kívül 4 vezér: Csaba, Lehel, Súr, és Taksony akasztatott fel.»³⁶⁾ Szabó Károly is annak a nézetének ad kifejezést, hogy a

33) Delbrück i. m, 113. old.

34) G. Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte 8. köt. 179. old.

35) Lásd bővebben a „Létszám és kötelékek” című fejezetben.

36) Delbrück i. m. 113. old.-on kifejti, hogy a lovagok rendszeren egy, de a tehetősebbek 2 vagy több kísérőt is vittek magukkal.

955.-i vállalkozás vezérei: Bulcsú, Lél, Súr és Botond voltak.¹⁷⁾ Bár ezek az értesülések a vezérek neveit illetőleg! némi eltérést mutatnak, abban azonban megegyeznek, hogy a résztvevett vezérek számát 4-re teszik. Ebből arra lehet következtetni, hogy valószínűen 4 dandár erejű magyar hadsereg támadt 955-ben német földre, ami dandáronként cca 2500 főt számítva, 10.000 embert jelent. Ismeretes azonban Gerhard leírásából, hogy az ostromban műszaki csapatok (ositromgépkezelők) is részt vettek; ezeket is beszámítva, az egész magyar hadsereg harci állománya 10—12.000 főből állhatott, azaz ugyanolyan erős volt, mint Ottó-é. — Nem egy kútfő azonban csak 2 magyar vezérről tesz említést.³⁸⁾ Ez azonban nem azt jelenti, mintha csak 2 dandár jelenlétével kellene számolunk; mert ezeket a vezéreket csak mint felakasztottakat említik a kútfők, ami nem zárja ki azt, hogy a megmenekült vezérek ne szerepelhetnének az Augsburg körüli csatával kapcsolatban. Anonymus is a 2 felakasztott vezér mellett 2 másik vezérnek: Botond és Urkon-nak szerencsés megmeneküléséről beszél. Widukind 3 elfogott és kivégzett magyar vezérről tud.³⁹⁾

Mindezek alapján konstatálhatjuk, hogy a szemben álló felek erőviszonyai az ütközet időpontjában nagyobb eltolódást nem mutatnak. Ottó javára csak akkor billent a mérleg, mikor a visszavonuló magyar csapatok ellenében egész Bajorország fegyverforgató népét sikerült mozgósítani s a visszavonulási utak lezárására felhasználni.

A két szemben álló fél helyzetének eme kimerítő megtárgyalása után már csak az van hátra, hogy az augsburgi csata lefolyásának helyét pontosan meghatározzuk. Miután a kútfők értesítései alapján a kérdésben tisztán látni nem lehet, mert ahány kútfő, annyi hely jelöltetik meg a csata színhelyül, csak egy módunk van a kérdés megoldására: a menetteljesítményekkel számot vetve, az időt t á v o l s á g r a á t s z á m í t a n i , vagyis a 2 sereg elindulásának és összeütközésének

37) Annales Boiorum V. könyv.

38) Így a XIII. századbeli ebersbergi krónika (A, F, Oefelius: *Rer. Boic. Scriptorum* 11. k. 7. 1.) „Sur regem Hungarorum et Leél ducem”, a magyarok királyát és Lehel vezért említi, mint felakasztott vezető embereket; ugyancsak 2 vezérről tesz említést az Adalberti: *Vita Henrici* 11. *Imperatoris* (Pertz, IV. köt. 792. old.) még pedig Laelius és Assur néven.

39) Widukind i. m. 111. k. 48. fej. „Trés duces gentis Ungariae capti, ducique Heinricho praesentati, mala morte, ut digni erant, multati sunt; suspendio namque creperunt”.

időpontjából a kiindulási helyet és a csata helyét leszögezni.

a). Ismeretes Widukind előadásából, hogy Ottó seregében az ébresztő aug. 10.-én hajnalhasadtakor volt, (augusztus 10.-én 4 óra 32 perckor kel a nap) az úthoz való felkészüléssel, etetéssel-itatással, továbbá bizonyos csata előtti formások elintézésével: mint amilyen volt a békejobb nyújtása és fogadása, a vezér iránti engedelmesség és egymás megsegítésének esküvel ígérese,⁴⁰⁾ körülbelül egy-két óra telt el. A táborból való elindulás legkorábbi időpontját tehát 5—6 óra közé tehetjük. Miután — amint már említettem — Ottó nem sík terepen vezette a sereget, hanem egyenetlen, nehezem járható tereprészt választott a felvonulásra, továbbá, hogy a német sereg általában nehéz, a magyar lovasságínál minden esetre jóval nehezebb páncélos lovasságból állott, a meneteljesítményt óránként 3 km. körülnek vehetjük,

b). A magyar sereg az előző napi sikertelen támadások után aug. 10.-én reggel, már napfelkeltekor hozzálát Augsburg ostromához. Mivel hadigépeket is alkalmaz, felitehető, hogy alapos -előkészítés előzte meg a várfalak megrohanását, ami jelentékeny időit (1—2 órát) vehetett igénybe; az sem lehetetlen, hogy ismételt rohamokkal keli számolnunk, miután Bulcsú minden áron a vár birtokába akartak jutni; erre mutat az a körülmény, hogy a nógatósi eszközök között még a korbács is szerepelt,⁴¹⁾ Az ostrom javában tart, mikor Bert, hold reisenburgi gróf a magyar táborba érkezik s hírül adja Bulcsúnak Ottó Augsburg felé közeledését; erre a hírre Bulcsú kürtjelzéssel félbeszakíttatja a vár ostromát⁴²⁾ és az egyes dandárok vezetőit sátrába hívhatja, hogy haditervét megbeszélje, illetve közölje velük. A megbeszélés eredménye az az elhatározás lesz, hogy Ottót megfogja támadni a magyar sereg és, pedig olyképp, hogy a már úgyis a Lech jobbpartján álló dandár végzi az átkarolást, a balparton levő dandárok pedig Ottó elé vonulnak. Ha a várívás körülményeit a dandárparancsnokok egybegyűjtésének és a haditerv megbeszélésének időtartamával egybevetem, az az időpont, mikor a támadó intézkedések végrehajtása megkezdődött, nem lehetett

40) Widukind i. m. „Primo diluculo surgentes, pace data et accepta operaque sua primum duci, deinde unusquisque alteri cum sacramento promisse

41) Gerhard i. h. „ . . . quidam Ungrorum flagellis alios minantes ad pugnandum coegerunt”.

42) Gerhard i. h. „Qui (t. i. Bulcsú) ut hoc audivit, suum classicum omni exercitui notum clangere praecepit; de cuius sonitu exercitus totus pugnam civitatis omisit ...”

korábban, mint 8 óra. Ami a magyar csapatok menetteljesítményeit illeti, 2 körülményt nem szabad figyelmen kívül hagyni és pedig, hogy a magyar lovasság középnehéz fegy, verzetű volt s így óránkénti menetteljesítménye jóval több volt, mint a német nehezebb lovasságé, hogy az átkarolásra rendelt dandár nagyobb menetgyorsaságot fejtett ki, mint az arctámadó csoport, már nemcsak feladatának természete folytán, hanem azért is, mert a Lech jobbpartján sík terepen nyomulhatott előre, míg a balparton haladónak ezzel szemben több helyütt erdős, átlag 50 m. magas dombvidéken kellett előre jutniok. Mindezek egybevetése után úgy gondolom, hogy az átkaroló sereg menetteljesítménye óránként 8 km.-re, az arctámadó csoporté pedig 5 km.-re tehető.

c). Ami a két ellenfél összetalálkozásának azaz az első harcnak időpontját illeti, csak annyi támpontunk van, hogy Konrád herceg, a frank légió parancsnoka, akinek Ottó sa magyar átkaroló dandár szétverését tűzte ki feladatul s aki ezt sikerrel meg is oldotta, akkor esett áldozatul egy magyar nyílvevőnek, mikor győzelmét jelentenidő visszatért az arctámadó magyar főcsapattal szemben álló Ottóhoz s részben a korábbi küzdelemben kimerülve, részben a nagy meleg miatt pánceszatát megeresztette illetve levetette. Ezek a harcok tehát a déli órákban zajlottak le, miután a nap ereje ekkor legnagyobb, a nap ekkor tűz legjobban; ami pedig időtartamukat illeti számításba kell venni azt, hogy itt tulajdonképp 3 harcmozzanattal állunk szemben. Az első az, mikor a magyar átkaroló sereg az egész német trént és a közelben levő 3 légiót (a cseh és 2 sváb légiót) szétverte; a második, mikor Konrád légiója a harcba avatkozik s a magyar átkaroló csapatot megfúltam odásra kényszeríti; a harmadik, mikor a magyar fősereg visszavonulni kénytelen, miután az átkaroló csapat vereségével a magyar haditerv dugába dőlt s így nem volt tanácsos az őseinknek különben sem szimpatikus arctámadással döntést provokálni. A támadó fél a magyar főcsapat harcában Ottó volt, ezt Widukind határozottan kiemeli.⁴³⁾ Szerinte őseink csak védekeztek — sikertelenül.⁴⁴⁾ Az előbbi eset, azaz a magyar főseregnek komoly döntő harcok

43) Widukind; h. „Et his dictis (t. i. Ottó) arrepto clipeo ac sacra lancea ipse primus equum in hostes vertit, fortissimè militis ac optimi imperatoris officium gerens”.

41) Widukind: „Hostium audaciores primum resistere, deinde ut eocios viderunt terga vertere, obstupefacti nostrisque intermixti, extinguntur”.

nélkül történt visszavonulása azért valószínűbb, mivel Gerhard szerint olyan nagy számban jöttek vissza őseink az ütközet színhelyéről, hogy a szemlélőre azt a benyomást tették, mintha az ütközet még meg sem történt volna.⁴⁵⁾ Nem messze járunk az igazságtól, ha e 3 harc mozzanat időtartamát legalább 2 órában állapítjuk meg; Konrád halála a magyar átkaroló csapat (támadásának megkezdése után körülbelül másfél-két órán belül következett be.

d). Widukind szerint német részről a nap véres munkája a magyar tábor elfoglalásával fejeződött be; Gerhard pedig azt mondja, hogy Ottó a futó magyar sereget követve az esti órákban érkezett Augsburg alá s az éjszakát a városban töltve, útját csak másnap reggel folytatta Bajorország felé. Eszerint a tábor elfoglalásának az est leszálta előtt (napnyugta aug. 10-én 19 óra 7 perc, azaz este $\frac{1}{2}$ 8 körül van) kellett megtörténnie, körülbelül 18—19 óra (délután 6—7 óra) tájban, miután a magyar (tábor Augsburgtól délre a Lech jobbpartján cca 10 km.-nyire az úgynevezett »Gunzenle« környékén volt.

Az a), b), c), és d/ alatt ismertetett időpontok birtokában és a 2 sereg ugyanott vázolt óránkénti menetteljesítményei alapján már csak a pontos menetirány meghatározására van szükség, hogy a német sereg táborhelyét (a kiindulási pontot) és az első harcok helyét (a magyar átkaroló csapat és a fősereg összeütközéseinek helyeit) leszögezzük. Azt már korábban jeleztem egy helyen, hogy a magyar átkaroló sereg mozdulata révén az első mérközések helye csak a dél-észak irányt követő Lech balpartján lehetett, azaz Ottó serege csak a Lechtől nyugatra eső területről közeledhetett Augsburg felé. Eme fő menetirány megállapítása után még mindig az a nagy kérdés, vajjon ez az irány Augsburgtól délre, délnyugatra, nyugatra, északnyugatra vagy északra tenendo-e?

Délről illetve délnyugatról nem közeledhetett Ottó, mert seregének szász és cseh légiói számára nem lett volna célszerű a gyülekező helyet ebbe az irányba helyezni egyrészt azért, mert megkésve éifljek volna az összpontosítás helyére s így esetleg Augsburg felmentése nem sikerülhetett volna,

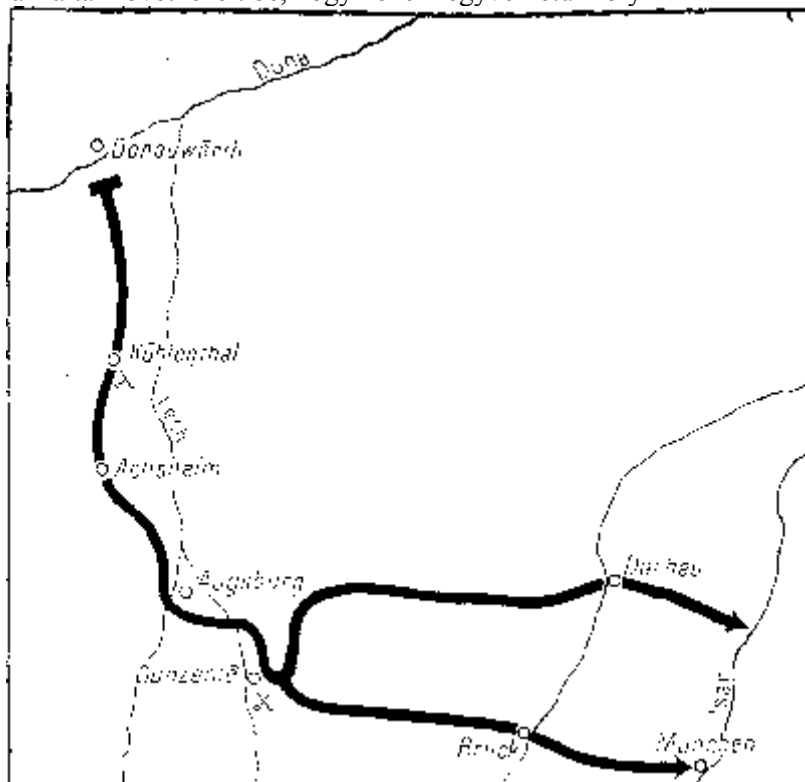
45) Gerhardnak az a kijelentése, hogy „incredibilis numerus illorum (t. i. Hungarorum) occisus fuisset” azaz „a magyarok hihetetlen nagy számban ölettek meg ez ütközet folyamán, vagy a középkori kútfőknél megszokott nagyítás vagy arra a harcra vonatkozik, mely az átkaroló magyar sereg s a németek 4. 6. 7. 8. légiói között tombolt.

másrészt könnyen ki lehettek volna téve ezek az északról és keletről jött légiók a sváb területre ért magyarok támadásának s így egyenkint való szétverésüknek, még mielőtt Ottó többi légiójával egyesülhetitek volna. Ottó a magyarok betörésének hírére július elején vette s így az augsburgi csata napjáig (aug. 10) körülbelül 5 hét idő állott a sereg összegyűjtése céljából rendelkezésre. Képtelenség felteni, hogy Ottó a német sereg gyülekezési helyét a Duna vonalától cca 50 km.-nyire délre, Augsburgtól délnyugatra jelölte volna ki.

Nyugati és északnyugati irányból sem jöhetett a német sereg, mert ebben az esetben a Lechen átkelt magyar átkaroló seregnek akkora utat kellett volna megtennie az átkarolás megvalósítására, hogy a csata egyes mozzanatainak kútfoíleg ismert időpontjai tekintetében nem tudnánk a kellő összhangot megtalálni. Különböen ieil sem képzelhető, hogy a mérmetek nyugatról való közeledése esetén Bulcsú az átkarolás terve mellett döntött volna; számítania kellett ugyanis arra, hogy ez a hadmozdulat esetleg nem sikerül; ekkor pedig az átkaroló csapat Magyarország felé való visszavonulási tehát Ottó könnyű szerrel elzárhatta volna. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy egy nyugati irányból intézett támadás esetén Ottó a bajor lakosságot ellenállásra megszervezi s a magyar sereg visszavonulását kelet felé a gázlok, utak elállásával megakadályozni nem tudta volna.

Nem marad más hátra, mint felkennünk, hogy Ottó északról (Donauwörth irányából) közeledett Augsburg felé. Ebben az irányban ugyanis 1) legkönnyebben lehetett a német sereg gyors és célszerű öszpontosítását keresztül vinni; 2) ha ebből az irányból jött Ottó serege, a magyar átkaroló sereg támadásának időpontja teljes összhangban áll azzal a menetidővel, melyre ennek a magyar csapatnak szüksége volt, hogy idejében jusson a mérkőzés helyére; 3) csak ebből az irányból való közeledés esetén tudjuk megérteni, mint volt lehetséges, az először északról délnek, majd Augsburg alatt délkelet és keletnek fordult magyar főszereg visszavonulási útját elállni; a magyar sereg ugyanis azzal, hogy Augsburgot véve kiindulási pontul a tábor elérése és védelme miatt nagyjában derékszögben kényszerült a visszavonulási útját München fele megtenni, azaz 2 befogónak megfelelő utalt tett meg átfogó helyett, annyi időt vesztett, hogy ha a német sereg légiói a magyar sereg visszavonulási útját elvágni akarták, az átfogó irányban előnyomuló németeknek sikerülhetett a ma-

gyar sereg utóvédjét utolérni; de ha nem is ez volt a helyzet s az útviszonyok nem tették volna lehetővé nagyobb tömegű nehéz páncélos lovasság megkerülő mozdulatát, annyit mindenesetre elérhetett Ottó, hogy gyors futárok kiküldése révén a folyók menti bajor lakosság ellenállását megszervezhette, a németek mindenesetre kiküszöbölhették azt az idővesztést, amely az által következett be, hogy nehéz fegyverzetük folyó-

A német sereg előnyomulás! útja.

tán menetteljesítményük kisebb volt a magyar csapatokénál, továbbá, a magyar sereg tökéletes bekerítését és megsemmisítését is keresztülvihették; 4), abban a vvl dukirid¹ féle szövegrészben, mely szerint Ottó szá n d é k o s a n egyenletlen, dombos terepen vezette seregét, rejtve az a gondolat is bennfoglaltatik, hogy sík terepen is vezethette volna, azaz az Ottó által választott út közelében sík egyenletes tereprésznek is kellett lenni. A terep szemrevételezése alapján ez az Ottó által használt észak-déli irányú felvonulási út nem lehetett más, mint az, amely a Lech balpartján húzódó dombokon veze-

tett, miután egyedül ezen a tereprészen található olyan sík rész is, ahol ugyanazon irányból Augsburg felé vonulhatott a német sereg, értve e sík rész alatt a Lech menetet, azaz a dombvonulat és a Lech medre közti átlag 4 km. széles síkságot.

Az aug. 10.-iki harcok egyes mozzanatainak időpontjait is mérve, a különböző felszerelésű s különböző terepalakulatakon mozgó seregek menetteljesítményeit mérlegelve, a menetirányt pedig meghatározva, nem lesz nehéz feladat most már a helymeghatározásokat eszközölni. Nézzük tehát újra, mit konstatáltunk eddig. Következtetésem kiindulási pontjául a szemtanú Gerhard azon időmeghatározásait vettem, hogy Ottó az esti órákban⁴⁶⁾ érkezett Augsburg városához. Ismeretes az is, hogy Konrád hercegnek halála akkor következett be, mikor igen melegen tűzött a nap, tehát 12—15 óra közötti időben.⁴⁷⁾ Konrád halála előtt mir döntő jelentőségű harcok folytak le, hisz akkor érte a halálos nyílvesző, mikor már a magyar átkaroló sereg szétverésének hírével örvendeztethette meg királyát; ezeket a harcokat a német sereg 3 utolsó légiója folytatta a trainre támadt magyar átkaroló csapattal, még pedig olyan szerencsétlenül, hogy már felbomlóban volt a német sereg hátsó része, mikor Konrád légiója avatkozott a küzdelembe és a magyar támadást visszaverte. Konrád halálát 13—14 óra körüli időre (délután 1—2 óra) téve, a halála előtt lefolyt mérkőzés időtartamát pedig 2 óra hosszára becsülve, a német sereg utóvédjének megtámadása körülbelül 11—12 óra közti időben következett be. Konrád életét az arctámadó magyar főszereg egyik harcosának nyílveszője oltotta ki, amiből az következtethető, hogy délután 1—2 óra tájban már javában folyt az arcbán támadó segrészek harca; a magyar főszereg visszavonulásának megkezdését tehát délután 13—14 óra közé (1—2 órára) tehetjük. Eszerint 5—6 órán keresztül [tarthatott a magyar főszereg üldözése, míg délután 6—7 óra között az Augsburgtól délre fekvő tábor is a győzők kezébe került s Oltó este 7—8 óra között bevonulhatott a városba. Minthogy az ”üldözés fokozott menetteljesítményt követelt Ottó lovasságától, ez esetben a felvonulásnál alapulvett 3 km.-es menetgyorsaság helyett

46) Gerhard i. h. „... vespertine hora diei ad Augustum pervenit.”

47) Widukind i. m. 111. k. 47. fej. „Conradus quippe dux fortiter pugnans, animi fervore solisque ardore, qui eo die nimius erat, accensus aestuat vinclisque solutis. dum aurum capiat, vulnere sagittae adverso gutturis defixae cadit”.

4—5 km.-es óránkénti menetgyorsasággal lehet számolnunk. 5—6 órás menethál tehát cca 25 km. a megtett út. A magyar fősereg eszerint Augsburgtól északi irányban a Lech balpartján húzódó dombokon, a várostól 14—16 km.-nyi távolságra a Gunzenle körüli táborról pedig cca 25 km.-nyi távolságra nézett farkasszemet Ottó legelöl levő bajor légióival.

Miután Widukind tudósítását véve alapul feltettük azt, hogy Ottó hadserege egy menettoszlopban haladt előre, amikor a magyar átkaroló dandár támadása érte, egy-egy légiónak oszlophossza pedig nem lehetett több 1 km.-nél, a podgyásztvivó szekerek oszlophossza pedig 2—3 km.-nél, az egész németereg oszlophosszát — a távközöket is beleszámítva — 10—11 km.-ben állapíthatjuk meg. Eszerint az első mérkőzés: a magyar átkaroló sereg harca Ottó seregének leghátulsó: cseh és sváb légióival, 24 km.-re (14+10 km.) Augsburgtól északra zajlott le a már jelzett dombos tereprészen. A déli órákban (11 — 12 óra körül) az ütközet kezdetekor tehát Ottó előllevő légiói Augsburgtól 14 km.-re, a podgyaszt őrző cseh légió és train pedig 24 km.-re állhattak.

Ottó reggel 5—6 óra tájban hagyhatta el táborhelyét s a magyar támadás 11—12 óra körül -következett be; ez alatt a 6 óra alatt óránként 3 km. menetteljesítményt véve alapul, attól a helyitől, ahol 12 órakor állottak Ottó elől levő légiói, kb. 18 km. távolságra északra kellett lennie az elindulási helynek: a német tábornak; vagyis Augsburgtól kb. 32 km.-re északra.

Ha ezeket a távolságokat a térképre átvisszük, Ottó seregének elől levő légiói a mai A c h s h e i m környékén állhattak, amikor Kühlenenthal körül megkezdődött a magyar átkaroló csapat támadása a cseh légió és a német train ellen; a német tábor helye, a kiindulási pont pedig azon a kb. 5 km. széles síkságon lehetett, mely M e r t i n g e n és D o n a u w ö r t h között, a Duna jobbpartján terül el.⁴⁸⁾ Ezen utóbbi helymeghatározás valószínűségét a fent eszközölt számításokon kívül két körülmény tudja még alá támasztani; és pedig: a), a tábor egyenletes sík terepen lehetett csak, mert a középkori seregzérek (még a magyarokat sem véve ki) részint a könnyebb védekezés szempontjából, részint hogy a sereget könnyebben egy kézben tarthassák, lehetőleg egyen-

48) A Duna balpartján nem lehetett, mert egy kútfő sem említi azt hogy Ottó serege a csatára indulás előtt, szóval a tábor elhagyásakor a Dunán átkelt volna,

letes terepalakulatot választottak táborhelyül; b), a kb. 12,000 főnyi német lovassereg lóállományának könnyebb és zavar-talanabb itatása céljából a tábornak feltétlenül folyóvíz közelében kellett lennie; ebből a célból pedig legalkalmasabb csak az a terület leheltett, melyet Dounauworhttel szemben a Duna jobbpartján a Zusam és Schmitter patakok közvetlen Dunába ömlésük előtt önlöznek, azaz a mai Nordheim, Audis estheim, Bäumenheim, Heissesheim, Asbach környéke a Dounauwörth;—Mertingen közötti műút mentén.

Hogy ezen helymeghatározások elfogadhatók-e vagy sem, arról egy ellenprózával meggyőződhetünk. Vizsgáljuk tehát meg, hogy a magyar dandárok által végzet menetteljesítmények összhangban állanak-e a német légiókéval, azaz a magyar átkaroló csapat 11—12 órára Kühlenlthal környékére és a magyar főszereg Ottó elűső légiói közelébe érhetett-e? Amint már jeleztem, kb. 8—9 órára tehető Bulcsú magyar vezér támadási parancsának személyes közlése az egyes dandárok parancsnokaival; azt is leszögeztem már, hogy az átkarolást végző magyar csapat óránkénti menetteljesítménye a terep és a feladat mérlegelése mellett átlag 8 km., a főszeregé pedig 5 km. lehetett. Az átkaroló csapat a Lech jobbpartján húzó-dott északi irányban s valamely alkalmas helyen átjutva a Lechen Kühlenlthal környékét érte el, amikor a német szereg utolsó légióira bukkant. Ennek a menetvonalnak hossza kb. 24 km., azaz óránként 8 km. menetgyorsaságot véve alapul, 3 órai utat jelentett az átkaroló csapat számára. Ha tehát 8—9 óra körül elindult Gunzenle—Lechhausen tájáról, 11—12 órára Kühlenlthalnál lehetett. Ebben a tekintetben az ellen-próba a harc helyére vonatkozó feltevésünket mindenben alátámasztja. A magyar főszereg is 8—9 óra körül indult útnak északi irányban, azokra a dombokra igyekezve, melyek a Lech balpartján húzódnak s amelyeken Ottó serege közeledett. 5 km.-es menetteljesítmény mellett 3 órai idő kellett számára ahhoz, hogy a kb. 14 km. távolságra fekvő mai Achshieim környékére eljusson. 11—12 óra körül járhatott tehát az idő mikor Ottó bajor légiói és Bulcsú főszerege egymást nyíltávolságra megközelítették. Ez az időpont is mindenben fedi korábbi megállapításainkat, miután előzőleg azt konstatáltuk, hogy 11 és 14 óra között kellett a Kühlenlthal Achsheim közti ütközetnek felfolynia.

Megállapításaim elfogadhatóságát alátámasztani látszik még az a körülmény is, hogy az egyik kútfő, az Annales Zwifalteni-

ses⁴⁹») előadása szerint őseinket Augsburg körül »Kolital« mellett érte a vereség. Dietrich Schäfer szerint pedig; ez a »Kolital« nem más, mint az Augsburgtól 24—25 km.-re fekvő Kühenthal nevű helység; eszerint tehát az Ann. Zwif. adata a nagy csata első fázisa: a magyar átkaroló csoporjfc, Konrád és a 2 főserég déltájban vívott harcai tekintetében feltétlenül helyes és irányadó.

Az eddig vázoltak alapján a Kühenthal környéki ütközet lefolyása a következőkép rekonstruálható:

Ottó nem is gondolva magyar csapatok közelségére, ütközetmenetben folytatta útját Augsburg felé, mikor a magyar átkaroló dandár meglepetésszerű támadása bekövetkezett. Erre Ottó természetesen szétbontakozásra adott parancsot. A leg hátul menetelő légiók azonnal megkísérelték a magyar támadás visszaverését, minthogy azonban oldalról érte őket őseink nyíltámadása, nem tudtak huzamosabb ideig ellentállni, soraik megbomlottak.⁵⁰) Ebben a pillanatban Ottó seregének s így a csatának sorsa is azon múlott, vajjon tartalék bevetése útján sikerül-e a német vezetőnek a hátsó részeket támadó magyar dandárt visszavonulásra bírni? Tartalékként csak 2 légió jöhetett számba; és pedig a megtámadott hátsó sereg-részekhez legközelebb álló 5. vagy szász királyi légió és az ez lelőtt menetelt 4. vagy frank légió. A legelől levő 3. bajor légió ebből a szempontból nem jöhetett számításba, mert ennek időközben más feladat jutott osztályrészül: a szembeni közeledő magyar főcsapat arctámadását kellett kivédenie s magát mindaddig tartania, míg a hátsó légiók harca kedvezőre nem fordul. Ez a 3. légió tehát a hátsó légiók megtámadásának híriül vétele után azonnal szétbontakozhatott s így várta Ottó parancsát az arc támadás megkezdésére.

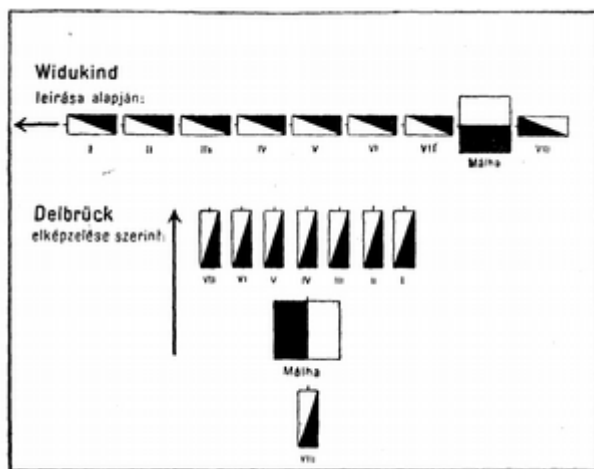
Arra a kérdésre, hogy vajjon melyik tartalék légió hajrtíbalépése döntötte el Ottó javára a hátsó légiók harcait, Widukind szövege nyomán biztos választ tudunk adni. Widukind Ugyanis egész határozottsággal és félre nem érthető módon kiemeli Konrád légiójának ebbeli szerepét.⁵¹) Az csak

49) Annales Zwifalt. Pertz: M. G. H. X. 53. old.: „Ungari juxta Augustam *apud Kolital* ab Ottone rege bello vincuntur 4 idus augusti. ubi ex noslris Condradus diix et Diepolt fráter sancti Oudalrici occubuerunt.” D. Schäfer: Ungarnschlacht von 955. Sitz. Ber. d. Berl. Akad. 1905. XXVII.)

50) Widukind i. fi. 111. k. 44. fej. (Pertz; M. G. H. 111. k. 458. old.) „ . . . Ungarn . . . extremen legionem sagittis lacessere coeperunt et impetu cum ingenti vociferatione facto, aliis caesis vel captis, sarcinis omnibus potiti caeteros legionis illius armatos fugere compulerunt.

51) Widukind i. h. Rex cum intellexisset, bellum ex adverso esse et post tergum novissima agmina pericütari, misso duce cum quarta legione . . .

a sokat vitatott kérdés, vajjon miért ép a Konrád-féle légióra hárult ez a feladat, mikor a szász légió közelebb volt a megtámadott hátsó seregrészekhez? Helyes feleletet csak akkor adhatnánk, ha egész pontosan ismernők Augsburg környékének a X. századbeli terep és útviszonyait. Ezen ismeretek hiányában csak tapogatózásokra vagyunk kényszerűvé. Azt azonban még sem fogadhatjuk el megoldási módnak, ahogy Delbrück teszi, aki feltevésére más alapot nem találván, egyszerűen kétségbe vonja Widukind szavahihetőségét a német

sereg menetalakzatáról mondtak tekintetében; így aztán egy semmikép sem alátámasztott, önkényesen alkotott, pusztán fantáziára épített 7 oszlopból álló u. n. széles menetalakzatban látja Ottó seregét Augsburg felé közeledni, wem gondolva azzal, hogy a terep és út viszonyok ilyen széles menetalakzat felvételét még ma sem engedik meg.

Ahogy Ottó őseink veszedelmes oldaltámadásáról értesült a podgyásztvivő szekerek előtt menetelő 2 sváb légiót azonnal visszafordította, míg az utóvédet képező cseh légióknak utasítás nélkül is az adott helyzetből kifolyólag fel kellett vennie őseinkkel a harcot. A 2 sváb légió azonban sikert nem érhetett el, hisz a keleti irányból szétbontakozott magyar lo-

vasság oldalba fogta és sorait megbontva könnyű szerrel szét-szórta.⁵²⁾ Ekkor érkezett el Ottó számára az a pillanat, hogy határoznia kellett, vajjon a szász vagy a frank légiót küldi-e őseink ellen. Ha a szász légiót küldi ellenük, ugyanaz a sors várt volna erre a légióra is, mint a 2 sváb légióra. Annak sem állott volna módjában másként, mint helyben visszafordulva őseink ellen vonulni a már megtett útvonalon, mint ahogy azt a sváb légiók is próbálták, menetelven az egész német haderő erdős, bokros, kevésbé járható útszakaszon, ahol tehát a terep és útviszonyok folytán csak előre vagy hátra lehetett mozogni, de nem esetleg oldalra letérni, s így célszerű átkaroló mozdulattal az ellenfél tevékenységét megbénítani.

Ottó ebben a válságos és sorsdöntő pillanatban tehát a »szász légiónak csak azt a feladatolt adhatta, hogy a magyar átkaroló dandár további (térnyerését az elől levő bajor légiók irányában nehezítse meg, illetőleg tegye lehetetlenné, nehogy ezekre, a magyar főcsapat visszatartására rendelt légiókra a teljes bekerítés és így a nemeit sereg tökéletes pusztulása várjon; — így azután a szász légió helyett a Konrád herceg vezette frank légiót bízta meg azzal, hogy a magyar átkaroló dandárt semmisítse meg, miután ez a légió nem volt még közvetlen harcérintkezésben a magyar átkaroló csapattal s így volt még elég ideje ahhoz, hogy az útvonalról oldalba támadhassa, illetve átkarolja a magyar csapatot. Elhatározására tehát az lehetett csak döntő befolyással, hogy egyedül Konrád légiójának állott módjában ezt az átkaroló mozdulatot időveszteség nélkül és gyors ütemen végrehajtani.

A frank légió kellő időben történt szerencsés liarcba-Itépése Ottó javára billentette a mérleget. A magyar átkaroló dandár futásra vette a dolgot⁵³⁾ s így módjában állott Ottónak — megszűnven az átkarolás veszélye — a győzelmesen visszatért frank légióit és még a teljesen intakt szász légiót iaz arctámadó magyar főcsapattal szemben álló bajor légió támogatására harcba indítani s őseinkét ezen a ponton is visszavonulásra kényszeríteni.

A Kühlenenthal melletti ütközetnek imént vázolt lefolyása feltételezi, hogy Widukindnak a nemeit sereg menetalakzatáról közölt adatait tényként elfogadjuk. Delbrück kétségbevonha-

52) Widukind i. h.....Similiter septiman et sextam aggressi, plurimis ex eis fusis, in fugám verterunt”.

53) Widukind i. m. ... „misso duce cum quarta légionet captivos eripuit, praedam excussit, latjocinantiaque hostium agmina proturbavit . . .

ja azt, hogy Widukind elbeszélése hiteles és pedig abból kiindulva, hogy a Widukind közölte menetoszlop alkalmazása mellett nem magyarázható meg: a szász légió előtt menetelő frank légió harcbalépése; Delbrück ezért olyan széles menetalakzatra gondol, melyben 7 légió egymás mellett helyezkedett el, a középső oszlop mögött haladva a podgyászvivő szekerek s ezek után a fedézetként szolgáló cseh lovasok. Szerinte csak ezen az alapon lehet megérteni, miért éppen a Kontrád-féle frank légiónak jutott feladatul a podgyásztvivői szekerekre támadt magyarok visszaverése, lévén ők, mint 4. légió a 7 oszlop közül a középső, kik így ép a szekerek előtt meneteltek. Ha azonban ez lejt volna a helyzet, nem tudják megmagyarázni, miként került sor a 2 sváb légió szétverésére, mikor ezek a menetalakzat legelső tagjait képezték; mert vagy a podgyászt vivő szekerek forogtak veszélyben s akkor a 8. légión kívül a közvetlenül előttük menetelő 4. és 5. légióra hárulhatott csak megmentésük s így ezek avatkozhattak volna csak be elsőnek a harcba s niemi a 5. és 7. légió, vagy a szárnyon levő 6. és 7. légió szétverése képezte a magyar csapat legfontosabb feladatát s ebben az esetben nem a 4. légiónak, hanem a 2 sváb légió szomszédságában levő s így közvetlenül érdekelt 5. légiónak kellett volna a harcot felvennie a 4. légió helyett. Delbrück; csakhogy feltevését plauzibilisé tegye, nem haboz kijelenteni, hogy a 6. és 7. légió megtámadása és meneküléssé fajult szétverése Widukind pusztá kitalálásán alapszik.

A kép nem lenne teljes, ha ez alkalommal rá nem mutatnék azokra a látszólagos ellentmondásokra, amelyek a különböző egykorú vagy egy-két századdal későbbi kútfők helymeghatározásai és az általam leszögezett álláspont között mutatkoznak s ha e látszólag ellentmondó adatokat közös nevezőre hozni meg nem próbálnám. Ezzel óhajtom nyugvópontra juttatni a vitát, — amennyiben ezt elérni tudom — mely az augsburgi csata helyének meghatározásával kapcsolatban oly régóta dúl s annyi variációban látott napvilágot. Ehhez persze térkép, körző, és ceruza kell, mert csak ezek segítségével rajzolhatjuk meg s képzelhetjük el magunknak azt a helyzetet, melyben az Augsburgot ostromló magyar sereg volt; aug. 10-én iaz ütközet napján; ha ezt tesszük s utána a krónikák adatait térképre vetítjük, a problémát: az ütközet helyének és lefolyásának módját könnyű szerrel megoldhatjuk; ekkor nem »eshetünk abba a hibába, hogy az egykorú vagy 1—2 szá-

zaddal későbbi kútfőknek az ütközet helyére vonatkozó egymásnak ellentmondó értesüléseit vesszük alapul, kiindulási pontul, bizonyítandó tételül s ezekhez keressük az érveket, persze kevés szerencsével, sikertelenül; mert ilyen esetben akármi-lyen éles elmével és hozzáértéssel boncoljuk is szét az eseményeket, a konklúzió nem lehet jó, mert rosszul választottuk meg a kiindulási pontot. Én az augsburgi csata lefolyása íkörül keletkezett vitában a nézeteltérések okát abban látom, hogy miután a már említett kútfők különböző helyekre teszik az ütközet színhelyét — így az Anneles Palidenses és a Chronicon EberspergeLnse a Lechtől jobbra (keletre az Annales Zwifaltejnse a Lechtől balra (nyugatra), Widukind pedig az Augsburgtól délre fekvő magyar tábor elfoglalását is említi — mindegyik kútfőben említett helynek vannak a hadtörténetírók sorában szószólói, akik azután minden elgondolható argumentumot felsorakoztatnak, hogy az általuk kiszemelt kútfő helymeghatározását tegyék perdöntővé.

A kérdés beható tanulmányozása alapján arra a megállapodásra jutottam, hogy sem az én megállapításaim és a kútfők adatai között, sem maguk között a kútfők illetve helymeghatározásaik között nincsen semmi komoly ellentét; vagyis nemcsak az ütközet színhelyére vonatkozólag nyújt mindegyik értesülés eléggé hű és objektív képet, hanem a csata egyes mozzanataira vonatkozó ama feltevésemet, melyszerint az első mérkőzés a Lech balpartján, Augsburgtól északra a mai Kühlen-^{thal} és Achsheim között zajlott le s a Lech jobbpartján az Augsburgtól délre (cca 10 km-nyire délre eső, egykor Gunzienle^{nek} nevezett területen) levő magyar tábor beveteléhez vezetett, hogy aztán másnap az Amper, Isar folyása mentén a menekülő magyar csapatok teljes megsemmisítéséhez vezessen — minden tekintetben hathatósan alátámasztják. Csak egy pillantást kell vetnünk a térképre s Widukind, Gerhard, az Ann. Palidens. a Chron. Eberspergense és Ann. Zwifalt. adataiban semmi lehetetlent, semmi ellentmondást nem találunk.⁵⁴⁾

Hogy az előbb említett kútfők különböző helyeket jelölnek meg az ütközet színhelyeként, azon nincs mit csodálkoznunk, ha szem előtt tartjuk, hogy a magyar sereg összeroppanása nem egy helyen, nem egy összecsapásban követke-

54) Marczali Henrik: Az ágostai csata (Századok 1894. évf. 867. old.) című értekezésében a csata színhelyét a Lechmezőt jelöli meg, ahol mindkét sereg teljesen kifejlődhetett. Szerinte az ütközet pontos helyét nem tudjuk, mert Gunzenle^{nek} vagy Kotilá^{nak} színhelyül való megjelölése csak jóval későbbi. XIII. századbeli forrásokban található.

zett be, hanem a küzdelemnek különböző fázisai voltak, melyek mindegyikét a legelkeseredettebb harcok jellemezték. A magyar átkaroló dandár harca a cseh és 2 sváb légió ellen illetve Konrád csapatának beleavatkozása a küzdelembe, volt az első két mozzanata az ütközetek sorozatos láncolatainak. Ennek a két harcmozzanatnak a helye lehetett az Ann. Zwi-taltens. által említett »Kelital« (Kühlenthal). Mikor Konrád légiójával visszatért Ottó főserégéhez, kezdetét vette a magyar arctámadás visszaverése, majd a magyar sereg üldözése, mint a nagy csata harmadik mozzanata. Az ebből az ütközetből menekülő magyar csapatokat látta Gerhard Augsburg várfo-káról a város felé özönlenni s a vár falai alatt elvonulni. A harc negyedik mozzanata tehát akkor következett el, mikor a várostól kb. 10 kilométernyire délre eső tábor elfoglalására került a sor. A tábort valószínűleg azok az egységek védel-mezhették, melyeket Augsburg várának szemmeltartására ha-gyott vissza Bulcsú s melyek eszerint talán a főcsapat har-caiban részt sem vettek; nem lehetetlen azonban az sem, hogy a táborban elhelyezett értékek és nélkülözhetetlen holmik ma-gukhozvétele céljából a megvert főserég is idetartott s talán az is harcba elegyedett. Ez lehetett az az ütközet, melyet egyes [kútfők, mint a Qumzenlé melletti ütközetet emlegetnek⁵⁵]. A harc többi mozzanata már a következő napra, aug. 11-ére esik, mikor a magyar sereg tovább folytatta visszavonulását; e célból Ottó már korán reggel felkerekedett seregével s a visszavonulók után indult. Gerhard, Ottó útbaindulásáról csak annyit mond, hogy a reggeli órákban kezdődött meg a barbá-rok futó csapatainak üldözése⁵⁶).

Annyi valószínűnek látszik, hogy az Augsburgtól oly je-lentékenyen délre került s a tábor elfoglalásával további me-nekülésre kényszerített magyar sereg visszavonulását már csak tovább, délnek tartva, Merching irányában folytathatta, hogy azután Keletinek forduljon s a Lech—Amper, ill. Isar közlti hegyvonulatot át München irányában keressen visszavonulási tehetőséget. Egyes csapatrészek közben le is szakadoztak a

55) Ann. Pnlidens. (Pertz. M. G. H. XVI. 60.) „ad clivum, qui dicitur *Gunzenlé* ...” Chron. Eberspergense (Pertz i. h. XXV. 869.) „Locus eutem certaminis usque in hodiernum diem super fluvium Licum, id est Lech, latino eloquio nominatur Conciolegis, vulgares verò dicunt *Gunzenien*.” Ez a *Gunzenlé* nevű domb Steichele: „Das Bistum Augsburg c. műve (11. köt. 491. old.) nyomán Augsburgtól kb. 10. km.-re délre: a Lech jobbpartján keresendő. Szerinte ez a domb ma már nem létezik, mert a víz elhordta. V. ö. még Wallner: Der *Gunzenlé*. (Attbayr. Monahchr. IV. k. 1903.)

56) Gerhard i. h.

főseregtől s az útba eső falvakban, házakban húzták meg magukat, ahol azonban a németek rájuk akadtak s felkoncolták őket. Őseink eme pánikszerű visszavonulásával Ottó abba a szerencsés helyzetbe jutott, hogy nemcsak könnyű és eredményes üldözésre nyílt alkalma, melynek folyamán a futó magyaroknak állandóan nyomában volt s a lemaradozókat leölte⁶⁷⁾, hanem még azt is megtehetette, hogy gyors futárok kiküldésével előbb a háromszög átfogójának megfelelő úton törhettek előre, az Amper—Isar menti lakosságot az utak, gázlók elállítására megszervezhette.

Éjfél felé járhatott már az idő, mikor az Isárhoz érkeztek őseink és megkísérelték a folyóin való átkelést. Ezt valószínűnek kell tartanunk, ment Gerhard szerint egy teljes napi járóföldet hagyva maguk után éjnek idején értek őseink az átkelő helyekhez és a gázlókhoz, ahol a teljes megsemmisítés várt rájuk, részben olyképp, hogy a hajókon levők által a vízbe fullasztattak vagy megölettek, részben azért, hogy a part mentét őrizők rohanitak rájuk s ölték le őket⁵⁸⁾. Ezt a munkát természetesen nem Ottó serege végezte, mert hisz a német mehez fegyverzetű lovasság menetteljesítménye nem volt akkora, hogy őseinket utolérhette volna. Katasztrófájukat annak köszcinhették, hogy Ottó talán már a Gunzenlé domb melletti ütközet után gyors futárokat küldhetett az isar menti községek lakosaihoz azzal az üzenettel, hogy a menekülő magyar sereg átkelését akadályozzák meg, sőt ha lehet, semmisítsék meg azt. Ezzel a magyar sereg visszavonulási útja előtt megszervezett ellenállással vett tragikus fordulatot őseink 955.-i vállalkozása; az előkelők közül Bulcsú, a fővezér és Lehel, az egyik dandár parancsnoka foglyul is estek s Regensburgban felakasztattak. Az Augsburgi csata nem kevesebb, mint 10.000 vitéznek, a magyar nemzet hadserege felének romlását vonta maga után.

Szerintem az előbb említett kútfőknek az augfsburgi csatával kapcsolatos különféle helymegjelölései onnan származhatnak, hogy az egyes krónikák megírása időpontjában más és más nézet uralkodott abban a tekintetben, vajjon a végső eredmény szempontjából, melyik harcmozzanat volt döntőbb jelentőségű.

57) Gerhard i. h. „Rex autem cum suis eos sequens. et quibus se coniungere potuit occidens ...”

58) Gerhard i. h. „Uli autem node illuc veniens, quidam eorum ab his qui litora observabant, interfecti sunt. Nulla eis via et nullum devium ab eis inveniri potuit ...”

Ha az eddig előadottakat összefoglalni óhajtjuk s a magyar sereg vereségének okait csoportosítani próbáljuk, meg kell állapítanunk, hogy

a) őseink szokásuktól eltérőleg a támadás súlypontját nem az átkarolást végző dandárra, hanem az arctámadó csoportra helyezték. Ezt a szokatlan felállítást 2 körülményre lehet visszavezetni; vagy nem volt módjukban másként intézkedni, vagy olyan feltételek mellett vették fel a küzdelmet, hogy remélhették egy arctámadás sikerét is. Az első körülmény valószínűbb. Bulcsú azáltal, hogy eredeti feladatta végrehajtásához könnyelmű makacssággal ragaszkodott, nem rendelkezett annyi idővel, hogy nagyobb erőket toltathat volna a német sereg hátába. E feladat megoldására meg kellett elégednie azzal a dandárral, mely már úgyszólván a Lech jobbpartján volt az ostrom alatt. Ez az átkarolásta rendelt csapat nem tudott illetve csak részben tudott — ép elégtelen ereje folytán — megfelelni annak a feladatnak, amit szántak neki, t. i., hogy megbontsa hátulról Ottó seregét. Egy légió is elég volt visszaverésükre — ez mindennél világosabban beszél. A katasztrófa főoka tehát főként abban keresendő, hogy bár Bulcsú az előző nap felderítő harcaiból értesült Ottó jelenlétéről s így módjában állt Ottó felmentési szándékára következtetni, mégsem hagyott fel az ostrommal; emiatt aztán nem maradt ideje a sereg kellő átcsoportosítására. Ami a második esetet, a tudatos arctámadást illeti, vagyis, hogy őseink nem az átkarolásra rendelt dandárra, hanem az Augsburg előtt felvonult főszeregre helyezték a támadás súlypontját abban a hitben, hogy a németeket arctámadással is legyőzhetik, kevésbé tartom valószínűnek; a magyar t. i. könnyebb fegyverzeténél fogva ilyen feladatra nem vállalkozhatott!

b) őseink korábbi nagyszerű győzelmeiket szinte kizárólag annak köszönheték, hogy minden körülmények közöjjt visszavonulással és védelemmel kapcsolatos átkarolásra törekedtek. Ennek a támadási formának voltak ők a legkiválóbb mesterei. Az augsburgi csata esetében nem éltek e fogással, hanem ép az ellenkezőjét: az átkarolást támadó előnyomulásnál »alkalmazták. A következmények azt mutatták, hogy az átkarolás ezen nemének sikeres alkalmazásához nem tudták a kellő feltételeket megteremteni.

c) a kühlentháli és a Gunzenle melletti vereségek bár érzékenyen érinthették őseinket, mégsem jelentették a magyar sereg megsemmisülését; ez csak akkor következett be, mikor

visszavonulásuk útját az Isar gázlóinak és partmentének elállásával elvágták előlük a németek. Óriási hibát követtek el tehát őseink azzal, hogy visszavonulásuk útját kéllőleg nem biztosították.

d) nem lehetetlen az sem, hogy a jelentékeny távolság miatt, vagy mert a terepalakulat (dombos, erdős vidék) akadályul szolgált, a főszereg nem láthatta a Kùhlenthal körüli harcokban az átkaroló dandár mozdulatait s így a két seregrész között a kéllő összműködés nem állott fenn; ebből kifolyólag tehát vagy előbb kezdte meg a támadást az átkaroló dandár, mint ahogy azt a főszereg remélte, vagy túl későm avatkozott harcba, mikorra már Ottó a magyar csapatok erőviszonyait, a támadás súlypontját stb. felismerte⁵⁹). Ez utóbbi eset nem valószínű. Widukind szerint ugyanis Ottó csak akkor veszi észre, hogy a súlypont elől van, mikor már Konrád visszatér győzelmesen. Konrádot pedig az átkaroló csapat veresége után, Ottóhoz visszatértekor találja a halálos nyílvesző; tehát döntő arctámadásban vagy még részt kellett vennie, vagy ha nem is vett részt, ép akkor érte a halál utól, mikor a főcsapathoz visszaérkezve az előző harcokban és a nagy melegtől kimerülve leveti páncélját hogy kissé pihentesse magát. Az első eset valószínűbb, de ez is hátrányos volt őseinkre, mert ily módon lehetővé vált Ottónak anélkül, hogy ebben a magyar főszereg akadályozta volna, serege egyik légióját (Konrádét) a megtámadott hátsó légiók megsegítésére küldeni. Az augsburgi csatának első fázisa ezzel tulajdonképp 3 mozzanatra, 3 különálló akcióra tagozódott, ahelyett, hogy őseink koneetnrikus támadásává alakult volna. Ottó számára lehetővé törte a magyar csapatok külön-külön; való megtámadását s részenként való leverését. Nem Ottó zsenialitásán múlt tehát a győzelem, hanem a magyar fővezér meggondolatlan elbizakodottságán, (hogy kevés erő is elegendő az átkaroláshoz) vagy azon a kikerülhetetlenül kedvezőtlen erőelosztásson, mely szerint Augsburg fekvése folytán az ostromhoz felvonult seregnek csak egynegyed része volt a Lech jobbpartján. Ez utóbbi inkább feltehető, A magyar seregnek ugyanis Augsburg bevétele volt eredetileg a főcélja s nem Ottó le-

59) Marczali H. idézett tanulmányában szintén úgy látja, hogy „a magyar megkerülő csapat támadása nem állott semmi összeköttetésben magának a főszeregnek mozdulataival. Sem rövid diadalát nem segítette elő, sem vereségét nem osztotta a derékhad. A támadás időelőtti volt, vagy pedig, ami szintén lehetséges, a főszereg késett. A magyar seregnél tehát hiányzott a mozdulatok egybevághása”.

verése; azért is csoportosította a magyar fővezér csapatait úgy, hogy háromnegyed része a Lech balpartján legyen, miután a város egyedül innen volt siker reményében és nagyobb áldozat nélkül megközelíthető, a hadigépek felállítására is itt volt megfelelőbb a terep.

Tanulmányom nem lenne teljes, ha a jelenkor egyik legnagyobb hadtörténetírójának: Delbrücknek az augsburgi csatáról vallott felfogásával⁷⁰⁾, miután azok az enyéimmel több vonatkozásban ellenkezők; perbe nem szállnék s megállapításait főként az, ütközet helyére vonatkozólag ízekre szétbontva megdönteni ne igyekeznék. E célból sorba veszem érveit, ahogy tanulmányában megtalálhatók s minden egyes megállapítására megteszem megjegyzéseimet.

Delbrück szerinti a csata színhelye Augsburgtól északkeletre, a Lech jobbpartján, Neuburg⁶¹⁾ Ingolstadt irányában keresendő. Állításai igazolására először megcáfolni igyekszik azokat az érveket, melyek alapján a Lech balpartján kell keresnünk az első mérkőzés helyét; azután azokat az érveket sorolja fel, melyek az ő feltevését vannak hivatva alátámasztani. Így szerinte ismeretes az a kútfőértésítés, hogy a reisenburgi⁶²⁾ Berthold adta tudtára Bulcsúnak Ottó seregének közeledését. Delbrück így kiált fel: »Woher sollen die Deutschen gewust haben, wer den Ungarn die Meldung von ihrem Anmarsch gebracht hat?« Hogy a felakasztott magyar király kivégzése előtt efelől kikérdezett volna — nem valószínű Delbrück szerint. Inkább az látszik kétségtelennek, hogy magyar felderítő járőrök vették észre Ottó Dunán való átkelését s Berthold nem más, mint az a tipikus áruló, kinek személyével a világtörténelemben annyiszor találkozhatunk. Delbrück ily alapon a Berthold-féle hír valóságát kétségbevonja s ezzel azt is, hogy Ottó északnyugati irányból jött Augsburg felé.

Kérdem én aziban — vajjon annyi lehetetlenség van abban, hogy a győztes fél a kezébe került foglyokat kikérdezi? Vajjon ma is nem úgy csinálunk-e? Szerintem ama kapcsolat révén, mely Bertholdot őseinkhez fűzte, egész biztossággal feltételezhető; hogy Ottó közeledésének hírért a felderítő járőrökön kívül ő is tudtul adta, lévén a) Reisenburg abiban az irányban, ahol Ottó a seregét gyülekeztette; b) Berthold an-

60) Delbrück i. m. 112-118. old.

61) Mindkét város Augsburgtól keletre a Duna mentén fekszik.

62) Reisenburg a Duna jobbpartján Donauwörthtől délnyugatra cca 45 km.-re, Augsburgtól pedig nyugatra szintén cca 45 km.-nyi távolságra fekszik.

nak az Ottó általi letaszított régi bajor hercegi ágból való Arnulf örgrófnak volt leszármazottja, ki mint politikai menekült, annak idején több évet töltött magyar földön, magyar vendégszeretetben; c) Berthold ellenséges viszonyban állott Ottóval és híveivel. A Berthold-féle hír valóságát különben már csak ama ismeretes körülmények folytán, hogy a magyar sereg az Ottóval ellenséges hercegek szövetségi meghívására lépett német földre — el kell fogadnunk.”).

Delbrück szerint főként Widukind ama tudósítása perdöntő, mely szerint Ottó közeledésének hírére a magyar csapatok átkeltek a Lechen; még pedig mert Augsburg csak a Lech balpartjáról ostromolható; itt volt tehát a magyar tábor is, s ha átkeltek őseink a Lechen, ez csak a balpartról a jobbpartra történhetett; ezért állítja, hogy Ottó Neuburg vagy Ingolstadt irányából közeledett Augsburg felé.

Delbrück ezen okoskodására azon a helyen adtam meg a választ, ahol a magyar sereg helyzetét rekonstruáltam Augsburg ostroma időpontjában. Itt csak szavaim kiegészítésére szigoritkozom. Ha elfogadnók Delbrück feltevését, mely szerint Widukind »ungarii« kitétele, az egész magyar hadseregre vonatkozik, nem tudnánk arra a kérdésre feleletet adni, vajon mikémt tudta volna a magyar sereg átkaroló feladatát megoldani? A Lech jobbpartján, a folyó és a tőle keletre emelkedő dombok közti síkon nem juthatott volna úgy előre, hogy ezekről a dombokról — ahonnan Delbrück szerint Ottó közeledett — ez a harcmező ne lett volna megfigyelhető s így idejében megghiúsítható, hiányozván az átkarolás sikerének legfőbb feltétele: a meglepetés. Ha pedig Ottó balszárnyát kerülte volna meg a sereg, először keletre kellett volna tartania s azután nyugati irányban visszafordulva Ottó hátába támadnia. Ez azojnban az Ottóval való összetalálkozás időpontját annyira kitolta volna, hogy a 2 sereg menetteljesítményeit alapul véve aug. 10-ének harceseményei az általunk felmert terminusokkal összhajngba nem volnának hozhatók.

Delbrück szerint erősein latba esik Widukind ama kifejezése is, hogy » ... dum haec in Boioaria gieruntur«, azaz » ... amíg ezek Bajorországban történtek... « ami alatt azt kell értenünk, hogy az ütközet színhelye bajor földön: a Lech jobbpartján volt. Egy sokkal hitelesebb auktor, a szemtanú Gerhard szerint azonban csak akkor látta viszont Ottó király Bajorország földjét, mikor az ütközet után való napon a futó

magyarok után indult⁶⁴). Kinek higyjünk inkább, Widukindnek a corvey-i barátak-e, vagy pedig a szemtanú Gerhardnak? ”

Delbrück szerint indirekt bizonyítékaink is vannak, melyek a jobbparra utalnak. Így például a 8 légió menetoszlopában a bajorok vannak elől és a svábok hátul. Ha — Delbrück szerint — a balparton: Sváb földön lett volna az ütközet, úgy a sváb légióknak, mint saját földjük legjobb ismerőinek kellett volna legelői menni, nem pedig a bajoroknak, s mert a bajorok jártak legelől, kézen fekvőnek látszik, hogy az ütközet Bajorország területén, tehát a jobb parton volt.

Szerintem Delbrück figyelmeim kívül hagyja, hogy őseink minden sikerének kulcsa, legfőbb ereje az átkaroló mozdulatokban rejtett. Minden alkalommal, főként a cselből foganatosított visszavonulással és védelemmel kapcsolatban sohasem mulasztották el az átkarolást, sőt — s ezt kívánom hangsúlyozni — mindig az átkaroló csapatra helyezték támadásuk súlypontját (Csak ép ennél a 955.-i augsburgi csatánál nem sikerült a súlypontot az átkaroló dandárra helyezni, a vég nem is lehetett más, mint vereség.) Ottó a magyar taktikát ismerve, bi»zonínyal számíthatott arra, hogy a magyarok közismert fogásukkal ez alkalommal is élni fognak. Azt is tudhatta, hogy lázon fog mulmi a harc sikere, vájjon ki tudja-e védeni ezt az átkaroló támadásit vagy sem? Ép a sereg végére kellett tehát oly csapatokat állítania, kik a terepet a legjobban ismerik s az ellenség esetleges üldözését a legeredményesebben folytatni tudják. Ezért lehettek hátul a sváb légiók és elől a bajor csapatok. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy minden hadvezér a győzelem bekövetkezésének biztos tudatával kezd csatát; ha ezt Ottótól sem tagadjuk meg, úgy nincs kizárva, hogy légiói felállításánál már számolt ezzel az eshetőséggel. Biztosra vette, hogy a magyar átkaroló-csapatok támadását vissza fogja verni s ebben a pillanatban a végső győzelmet az arcban támadó csapatainak hadműveletei, főként a sikeres üldözés fogja biztosítani. Talán ép azért helyezte a bajor csapatokat az első vonalba; mert eltekintve az Augsburgig sváb földön vivő úttól az üldözés (további menetvonala, amelyre a magyar sereg megsemmisítésének kellett esnie, már bajor területen húzódott.

Delbrücknek eme Ottó serege felállítására alapított indirekt bizonyítéka sem tarthat számot tehát perdöntő mérlegelésre,

64) Gerhard i. h. „Mane autem facto fugitives barbarorum acies sequendo, regionem Bawariorum revisit.”

mert az ellenkező épen úgy, — talán még jobban is megalapozva — feltehető.

Más bizonyítékokban sem szűkölködik Delbrück. Abból a tényből, hogy Ottó csak a legutoljára jött frankok beérkezése után határozta meg haditervét, arra következtet, hogy a német sereg gyülekező helye jó messze keletre, tehát inkább Ingolstadt, mint Ulm és Dillingen környékén lehetett; mert ha ez utóbbi helyek környékén gyülekezett volna a sereg, úgy a csehek megérkezésére kellett volna várni és nem a frankokéra.

Delbrück számításon kívül hagyja, hogy a csehek értesülvén a szomszéd magyarok Bajorország felé tartó útjáról, bizonyára intézkedéseket foganatosítottak a Dunával szomszédos határaik védelmére, tehát a határon, figyelő seregükkel mintegy szemmeltartották és kísérték a magyar csapatokat, nem tudhatván, merre veszik a sváb-bajor fennsíkról útjukat. Ez esetben pedig egész nyugodtan helyezhette Ottó a gyülekezés helyét, ha nem is Ulm — Dillingen., hanem Dounawörth környékére, ahol én képelem. Abból, hogy a frank Konrád herceg ért legkésőbb a gyülekező helyre, még nem szabad magára a helyre következtetést vonni; ki tudja nem forogtak-e fenn Konrád részéről olyan közelebről nem ismert akadályok, melyek néma távolság miatt késleltették a frank csapatok pontos megérkezését. Delbrück okoskodása tehát vissza is fordítható.

Delbrück soraiból még más is kiolvasható; miután a felvonuló német csapatok közül nagyobb számban voltak a birodalom keleti részéből (csehek, bajorok, svábok), mint az éészaki és nyugati részből (szászok, fraínkok) valók, arra a következtetésre jut, hogy Ottó inkább a Lech jobbpartjára eső területre tehetett csak a gyülekezés helyét; szóval ezúttal Ottó előre kigondolt, meghatározott haditervével állunk szemben, mely szerint nem kiverni akarta a magyarokat a német földről, hajnem visszavonulási útjukat elállva — megsemmisíteni. Szerinte a lotharingiak is nem azért maradtak ki a vállalkozásokból, mert ettől a keletre helyezett gyülekező helytől (Ingolstadt) oly messze estek, hogy kellő időben nem tudtak volna Ottóhoz jutni, hanem mert sokkal fontosabb feladat jutott osztályrészükül; és pedig az, hogy az esetben, ha őseinknek a Duna völgyében való visszavonulási útját sikerüké elzárni s erre a magyar sereg Nyugat felé próbálna egérutat nyerni, legyenek készen arra,

hogy ezt a kísérletet megghiúsítsák. Ebben rejlik szerinte Ottó stratégiai nagysága.

Ha Delbrück a harc színhelyére vonatkozó állításait igazolandó, feltételezi őseinkről a nyugat felé való elvonulás gondolatát, sóit intézkedéseket is léptet annak megakadályozására, akkor nem szabad őket olyan balgáknak tartania, hogy a Lech jobbpartján elszenvedett vereség után visszarahannak Augsburg alá, a Delbrück feltételezne Lech balpartján fekvő táborukba, ot)t magukhoz veszik fontosnak ítélt holmijukat, azután újra visszatérnek a Lech jobbpartjára; sőt — most jön a dolog csattanója — útjukat nem Nyugat felé veszik, hogy Lotharingián, Nyugat-Franciaországon és Itálián keresztül igyekezzenek haza jutni, mint tették 932-ben és 954-ben és amit még a fentebb mondottak szerint feltételezett róluk Ottó király, hanem a Duna mellékfolyóinak gázlóit keresve, egyenesen az ellenség karjaiba rohannak vissza, vagyis az ellenség által megszállt, az ellenség által ellenállásra megszervezett Duna völgyében igyekeznek utat törni maguknak a hazajutásra. Ha őseink ezt cselekedték volna, meg kellene őket tagadnunk s kétségbe kellene vonnunk, hogy a hadművészelt terén a X. század folyamain Európa mesterei voltak. Semmi kétség sem lehet az iránt, hogy ősei;rak biztosan kihasználták volna a Nyugat felé való elvonulás lehetőségét, ha enjnek szükségét érezték volna. De miért vonultak volna ők Nyugat felé vissza, mikor abban a hitben élhettek, hogy a rövidebb út, a kelet felé vivő is szabadon áll előttük, lévén az első mérkőzések helye a Lech bal és nem jobbpartján.

Delbrück végül még azt is megemlíti, hogy szerinte az utak, gázlók elállását a visszavonuló magyarok útjában csak úgy lehet megérteni, ha Ottónak módjában állt gyorsan és kpjrlán futárok útá(n erre vonalalkozó parancsait a lakoslaghoz továbbítani. Ez persze csak akkor tételezhető fel, ha Ottó serege a Lech jobbpartján vonult fel s ily módon a sereg végét alkotó és a fenti célokra talán mindjárt ki is különített bajor légiók (?) közelebb voltak az Isár, Inn⁶⁵) gázlóihoz, mint a hátráló magyarok.

65) Delbrück az Inn-t is említi, mint amelynek gázlójánál harcok folytak volna, ami nem valószínű; Gerhard ugyanis határozottan úgy adja elő a dolgokat, hogy a nagy csata második napjának éjjelén értek a magyarok azokhoz az átkelő helyekhez, ahol megsemmisítés várt rájuk. Ez a hely pedig csak az Isar lehetett, mert az Inn-ig nem kevesebb, mint 120 km.-nyi utat kellett volna a magyar seregnek megtennie, ami az alapul vett óránkinti menetteljesítmény mellett el nem képzelhető.

Semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy ha az ütközet a Lech jobbpartján folyt le a Delbrück feltételezte módomban, akkor az utak, gázlók stb. elállásának kérdését, szóval a magyar sereg visszavonulásainak megakadályozását a német sereg utolsó légiói könnyen megoldhatták. De amint már többször hangoztattam, lehetetlen elgondolni azt, hogy a megvert, futó magyarok épen abban az irányban próbáltak volna visszavonulni, ahonnan üzték őket, mikor másfelé sokkal kevesebb rizikóval megkísérelhették volna az elvonulást. Én inkább valószínűbbnek tartom, hogy Konrád a Kühlenthal melletti győzelem után Ottóhoz visszatért, az átkarolást végzett magyar csapatok üldözése az újra magukhoz térít sváb és cseh csapatok feladata lett. Talán ép eme harcok folyamán, melyek a Lech balpartján kezdődtek, majd a jobbparton folytatódtak, kerülhetett Lehel vezér a csehek kezébe.⁶⁶⁾ Ottó seregének e részei tehát már jóval előbb a Lech jobbpartjára kerülhettek, mint a német főcsapat s talán ily formában volt érdekük az Isar menti lakosság mozgósítása az utak, gázlók elállására, ha ugyan ezt nem a német főseregnek még a magyar tábor elfoglalása után közvetlenül elküldött osztagjai (futárok) végezték el.

Delbrück nagyértékű fejtegetéseinek eme nézetemmel nem egyező pontjaira rá kellett mutatnom, hogy az augsburgi csata tárgyilagos megítélés alá kerüljön. Ezt annál is inkább megkeltett tennem, mert Delbrück úgy állítja be e két napon át tartó csatát, mintha a középkor folyamán ez lenne az egyetlen mérkőzés, melynél már stratégiáról lehelt beszélni, még pedig német stratégiáról, német katonai fölényről.⁶⁷⁾ Ha Delbrück érveit a csata színhelyére vonatkozólag elfogadnók, tényleg meg kellene hajolnunk a »nagy« melléknévvel felruházott Ottó stratégiai nagysága előtt. De mert az érvek meerdönthetők voltak, le kell Ottót emelnünk arról a piedesztálról, melyre Delbrück állította. Nem a német katonai fölényben kell a vesztett csata okát megtalálnunk, hanem abban az idővel nem számoló, elbizakodott magyar fővezérben, kinek körmére égett Augsburg ostroma, ahelyett, hogy eredeti ter-

66) Gerhard szerint 1—2 nappal az Isar menti katasztrófa után kerültek a magyar vezérek a németek kezére, Bulcsú elfogatása valószínűleg az előljáró bajor légiók érdeme volt; erre mutat legalább a krónikának ama tudósítása, hogy Bulcsút Henrik bajor herceg csapatai ejtették foglyul.

67) Delbrück i. m.-ben 339. old. — Waitz i. m.-ben (VIII. köt. 137.) a németek nagy hadvezéreit felsorolva nem is tesz említést Ottóról; B^{re}:H pedig „Allgemeine Biographie” c. művében egyenesen tagadja üttö hadvezéri nagyságát. (V. ö. Delbrück i. m. 124. old.)

vét az (események hatása alatt módosítva, idejében Ottó elé nyomult volna. Ha az augsburgi magyar seregnek is olyan zseniális vezetője lett volna, mint pl. a félszázaddal korábban a brentai csatáit, vagy a 907-ben hazánkba tört Gyermek Lajos seregét megsemmisítő magyarságnak volt, a katasztrófa nem következett volna be. Aki a középkori hadviselésben a művészi stratégia igazi iskolapéldái után kutat, az nem Ottó augsburgi győzelmét, hanem a magyar fegyverek, a magyar vezérek a magyar hadművészet előbb említett két grandiózus fegyvertényét (tegye tanulmány tárgyává. Ép ezért szerintem a X. század legnagyobb stratégiáját nem Ottóban kell keresnünk, hanem azokban az ismeretlen magyar vezetőkben, kik a század küszöbén az előbb említett két vagy mérkőzésnek voltak az intézői s kik a legmesteribb módon vezetett stratégiával hláromszoros túlerő ellenére két olyan hatalmas birodalomnak mint Berengár Olaszországának és Gyermek Lajos Németországának hadseregét tudták megsemmisíteni. Ezeknek a katonai vezetőknek érdeme, hogy a művészté finomult stratégia elveit az antik hadművészet lehanyaglása után sem engedték feledésbe menni s így, míg egyrészt mintegy áthidalták az űrt, mely az ó és újkor hadművészete között tátong, másrészt katonai zsenialitásuk révén hosszú időre tanító mesterei lettek a középkori Európának.

Augsburgnál nem Ottó messze kimagasló hadvezéri talentuma, nem a zseniális koncepció győzött — ezt hiába is keresnők a német sereg hadmozdulataiban; Ottó elismerést katonai szempontból csak azért érdemel, hogy serege felvonulási útját nem a Lech völgyében jelölte ki, amely esetben a régi bevált magyar taktika feltétlen magyar győzelemhez vezetett volna, hanem olyan terepalakulatot választott, amely a) megnehezítette őseink számára a felderítést, b) lehetlenné tette a magyar vezető részére a harchelyzet áttekintését, c) az átkelést végző egységek összeköttetését és együttműködését megakadályozta — is! ilyformán annyira szokatlan és nehéz feladat elé állította Bulcsút, melynek már megfelelni nem tudott, vagy az idő rövideége miatt, nem volt már módjában a helyzeten változtatni. Szerintem az augsburgi csata sorsát a makacs, önfelű, elhatározását megmásítani nem akaró magyar vezetőnek elbizakodottsága s az ellenség erejének lebecsülése pecsételte meg. Bulcsú nem gondolt azzal, hogy a vár bevételének forszírozása milyen pótolhatatlan anyagi veszteséggel, s a sikertelenség milyen sorsdöntő erkölcsi hatás-

sal lesz hadseregére. Hibája annál nagyobb, mert felderítő osztagai révén idejében értesült Otto Donauwörthel szemben való táborozásáról, s mégis a várívás abbahagyását már csak akkor határozza el, mikor Berthold reisenburgi gróf személyesen keresi fel sátorában s Ottó közeledésének híret megerősíti. Az időtrabló s mégis eredménytílen ostromnak szomorú következményei főként abban mutatkoztak, hogy a) hasztalanul pazarlódott el a sok ember és hadianyag, pedig mindkettő nagyon fontos volt a további harcok tekintetében; b) őseink győzelembe vetett hite megingott, a sereg deprimált lett (erkölcsi hatás); c) a magyar főszereg megkészt a felvonulással s így Ottónak lehetővé vált *Konrád légiója, útján* külön, először az átkaroló csapatot, azután a főszereget visszavonulásra kényszeríteni; d) Bulcsúnak már nem maradt ideje a támadás súlypontját a támadásra rendelt dandárok célirányosabb átcsoportosításával az átkaroló csapat számára biztosítani; e) a gyors beavatkozás *égető* szüksége hátrányosan befolyásolta a közel- és harcfelderítést és a két seregrész összműködéséi is; f) az Ottó elé vonulás elkészt tempója a német vezér kezére játszotta át a vezetést, vagyis Bulcsúnak ott kellett az ütközetet elfogadnia, ahová Ottó előnyomulása közben elérkezett s így manővrőzásra már sem idő, sem megfelelő terep nem állott rendelkezésére. Bulcsút ugyanis az a veszély fenyegette, hogy ha Ottó még továbbra jut előre, annyira közel kerül serege az ellenség kezében levő Augsburg várához, hogy könnyen két tűz közé szorul, ami a sereg menthetetlen pusztulását vonta volna maga után. Az ütközet halogatása egyébként még azzal a hátránnyal is járt volna Bulcsú számára, hogy Ottó túlközel kerül a magyar táborhoz; ez pedig azt jelentette volna, hogy vesztes csata esetén nem marad ideje a magyar seregnek az üldöző német légiók nyomása alatt a táborn felkeresni s értékesnek ítélt dolgait magával vinni.

Meggyőződésem, hogy Ottó győzelve sohasem következett volna el, ha Bulcsú számol az idővel, korábban abba hagyja Augsburg ostromát s az átkarolás sikerét előkészíti azáltal, hogy a súlyponton megfelelő erőt alkalmaz.

Der ungarische Soldat.

Die Entwicklung der ungarischen Heeresorganisation und Kriegskunst.

Die ungarische kriegswissenschaftliche Literatur entbehrte bis heute eines derartigen in ungarischer Sprache verfassten systematisch zusammenfassenden Werkes, welches sich mit der Entwicklung der ungarischen Heeres-Organisation und Kriegskunst beschäftigt hätte. Diesem Mangel will Autor abhelfen, indem er das Resultat seiner Forschungen und Feststellungen mitteilt. Dieses nun erscheinende I. Band enthält Daten, welche sich auf das Zeitalter vor der Gründung des ungarischen Königtums beziehen.

HEERESORGANISATION.

Kommandoverhältnisse.

Der wichtigste militärische Entschluss, den die Urmagyaren im Zeitalter der Stammeshäuptlinge (Herzöge) fassten, war die Organisierung einer zentralen militärischen Macht. Die Erwählung Arpads zum Fürsten bedeutete also, dass sich die Stämme, zwecks zielbewusster Vorbereitung und planmassiger Durchführung ihrer Feldzüge unter die Leitung einer anfangs ausschliesslich militärischen Würde stellten. Während die Beratung jener Agenden, welche vor Beginn der Feldzüge erledigt werden mussten und eher prinzipieller Natur waren, dem Rate der Stammeshäuptlinge oblag, traf der aus den Anführern der am Kriege teilnehmenden Stämme die im Verlaufe des Feldzuges notwendig gewordenen Dispositionen.

Charakter des Heeres und Heeresergänzung.

Das von den Herzögen angeführte magyarische Heer war ein ständiges Söldnerheer; es bestand aus Berufskriegern von festgesetztem Kontigent. Ihr Sold bestand aus: Verpflegung, Bekleidung, Bewaffung und Ausrüstung, hauptsächlich aber aus Kriegsbeute, welche sie entweder als Anteil an der Kriegsentschädigung erhielten, oder vom verbündetem Volke, das sie zu Hilfe gerufen hatte, nach im voraus festgesetzten Bedingungen erhielten.

Standesverhältnisse und Verbände.

Die Armee zählte einen Stand von beiläufig 20.000 Mann. Jeder der 8 Sämme, welche die Nation bildeten, stellte also 1 operative Einheit (Dandár-Drungos-Brigade) mit einem Stande von cca 2500 Mann auf, welche von ihrem Stammeshäuptling angeführt wurde.

Waffengattungen.

Bis zu dem Zeitpunkt, da sich die westlichen Völker in offener Feldschlacht stellten und die Urmagyaren also nicht genötigt waren, gegen deren Festungen einen systematischen Festungskrieg zu führen, war die einzige Waffengattung die leichter bewaffnete Kavallerie. Schon in der 2-ten Hälfte des X. Jahrhunderts, mussten sie aber schon über solche Mannschaften verfügen, welche die Sturmgeräte bedienten und über Sturmabteilungen (vielleicht abgesessene Kavallerie). Im Zeitalter Stephans des Heiligen finden wir ausser diesen noch eine schwere Kavallerie, welche nach dem Muster des Reitervolkes westlicher Völker ausgerüstet wurde.

Bewaffung und Ausrüstung.

Es charakterisiert sich die leichter bewaffnete ungarische Kavallerie durch die überaus glückliche Kombination ihrer Angriffs- und Verteidigungswaffen. Zur persönlichen Verteidigung gebrauchte man: den leichteren Schild, den mit Schuppen beschlagenen, aus Mettalketten geschmiedeten oder aus Leder verfertigten Harnisch, sowie den Helm. Angriffswaffen waren: die hörnere Armbrust mit den dazugehörigen Pfeilen, der Geer, der krumme einschneidige Säbel oder das gerade zweischneidige Schwert; ergänzt würde noch diese Bewaffung durch das Handbeil, das Beil und die Keule.

Es wurden der Bogen in der Bogentasche, die Pfeile im Köcher untergebracht. Die wichtigsten Handrequisiten hatte man in einer mit Silberplatten gezierten Tasche (tarsoly) mit sich geführt; die Knute ersetzte die Sporen. Signale wurden, mit dem Horn, vielleicht auch mit Fahnen abgegeben. Zum Übersetzen der Gewässer benutzen die Urmagyaren Schläuche. Sie sattelten ihre Pferde mit Holzsätteln, welche mit Leder überzogen waren. Steigbügel erleichterten den sicheren Sitz, die Zügel dienten zur Meisterung des Rosses. Sie legten grosses Gewicht auf ein prunkhaftes Reitzzeug. Unter ihren Belagerungsgeräten, treffen wir den Pfeil und steinschleudernde Kriegsmaschinen.

KRIEGSKUNST.

Charakter der Feldzüge. Vorbereitungen.

Nachdem die magyarische Armee ein ständiges Söldnerheer war, wurden die Kontingente der Stämme auch im Frieden innerhalb ihrer Bereiche zusammengehalten und ihre Schlagkraft durch zweckmäßige Waffenübungen wachgehalten. Man zog ins Feld bei Lenzesanbruch; den Winter benützte man zur Instandsetzung und Ergänzung der Bewaffung. Die Zahl der an einem Feldzug teilnehmenden Brigaden hing von dessen Charakter ab. Richtete sich ihre Unternehmung gegen das Ausland, so finden wir nie die ganze Kriegsmacht aufgeboten; wenn dies doch geschah, so kämpften die Armeeteile weit voneinander getrennt an verschiedenen Teilen Europas.

Marsch.

Im Verlaufe ihrer Unternehmungen benutzten die *Urmagyaren* 4 Haupimarschrichtungen; diese waren *gegen* Sachsen, Frankreich, Italien und Griechenland gerichtet. Was ihre Marschformation betrifft, ist hierüber nur soviel bekannt, dass sie bestrebt waren, nicht in einer Masse, sondern in mehreren kleineren Gruppen vorwärts zu kommen. Ihre Marschdisziplin war eine äusserst strenge. Auf ihren Rasten verbrachten sie die Zeit mit Zerstreungen wie es sich Recken ziemte. Die Tagesleistung der Haupttruppe belief sich auf 30—40 Km, jene der Aufklärungsdetachements auf bl. 75 Km. Bei Nachtmärschen, sowie im unbekanntem Gelände, nahmen sie den Dienst von landeskundigen Führern in Anspruch. Zur Übersetzung der Flüsse benützten sie Flösse, welche sie an Ort und Stelle herstellten, oder nahmen zum Überschwemmen Schläuche in Anspruch.

Unterkunft.

In der Nacht, oder beim Aufenthalte auf einem Orte, bezog das Heer Zeltlager. Dieses wurde vom Wall der Fuhrwerke umstellt, Die Fuhrwerke schützten vor überraschenden nächtlichen Angriffen, die Zelte erhöhten die Bequemlichkeit der Nachtruhe. Die Fuhrwerke führten sie von Osten her mit sich und erbauten aus diesen ihre Wagenburg im offenen Gelände, an guten Weideplätzen und an Flussläufen.

Sicherung.

Die Urmagyaren versäumten nie die Ausscheidung von Vor- Seiten- und Nachhuten. Weiter vom Feinde sicherten sie sich durch Lageiwachen, in seiner Nähe stellten sie Vorposten auf.

Aufklärung.

Sie legten grosses Gewicht auf die Terrainaufklärung, da ihre Erfolge deren Verlässlichkeit und Präzision zu verdanken waren. Die Aussagen von Kriegsgefangenen hatten sie durch eigene Aufklärungsmassnahmen ergänzt. Ihre Aufklärungstätigkeit war vom offensiven Geiste beseelt.

Verbindung.

Geleitet wurden die Truppen durch das Feuer von Scheiterhaufen und durch Rauchsäulen. Zum Anrufen derselben und zur Anordnung des Sturmes diente das Horn.

Kampfweise.

a) Das Pfeilschiessen. Im Gegensatz zur Kampfweise des Westens, konnte man bei den Urmagyaren 2 Hauptmomente des Kampfes unterscheiden; den Moment der Vorbereitung und jenen des Nahkampfes. Der Bogen, als wichtigste Waffe der Vorbereitung, spielte eine grosse Rolle. Was einst Aufgabe *des* mit Pfeilen bewaffneten urmagyarischen Reiters war, wird heutzutage von 3 speziell gebildeten Waffengattungen vollführt.

b) Bewegung und Nahkampf. Das Pfeilschiessen wurde dadurch wirkungsvoll, weil es: a) sich mit der teuflischen Geschwindigkeit von Reiter und Ross paarte, b) durch den Nahkampf ergänzt wurde. Es ist charakteristisch, dass der Nahkampf zumeist erst bei der Verfolgung zum Ausdruck kam. Dies will aber nicht bedeuten, dass die Phase des Sturmes dem Angriffe der Urmagyaren abging. Im Gegenteil! Nur wurde er nicht zum gleichen Zeitpunkt oder in derselben Gefechtslage ausgeführt wie dies bei den Völkern des Abendlandes üblich war. Nicht aus Feigheit mieden die magyarischen Truppen den frontalen Kampf, sondern aus Gründen der Überlegung. Mit Rücksicht auf die Verschiedenheit in der Bewaffnung erschien es nämlich für sie unratsam, den Frontalangriff zu suchen oder ihn auch nur anzunehmen.

c) Entwicklungen die Breite und Tiefengliederung.

Die Urmagyaren verbanden eine ausgesprochene Breitenentwicklung mit einer grossen Tiefengliederung, was eine zähe und langwierige Kraftentfaltung ermöglichte.

Gliederung in Breite und Tiefe war das Hauptkampfprinzip des magyarischen Heeres. So erklärt sich: die grosse Elastizität der Armee, die leichte Durchführung der Truppenverschiebungen, der ungestörte Nachschub und die geschickte Ausnützung des verschiedensten Geländes.

d) *Reserve*. Zur Lösung selbständiger Gefechtsaufgaben wurden Reservebrigaden verwendet; die Rückensicherung versahen Reservereitglieder. Die zur Sicherung ihres Gepäcks ausgeschiedene Bedeckung spielte auch die Rolle einer Reserve.

Kampfverfahren.

Das *ungarische Kampfverfahren* charakterisiert sich durch den Geist der *Offensive*. Doch gingen die Urmagyaren den Feind nicht blind an, griffen ihn auch nicht in verlustreichen Frontalangriffen an; vielmehr bevorzugten sie die zweckmässigere Umfassung, den *Flanken- und Rückenangriff*. Am liebsten wandten sie die mit *Verteidigung und Rückzug* gepaarte Umfassung an; hiebei war der Rückzug nur ein scheinbarer. Auch die *Verteidigung* wurde nur um *Zeitgewinn* geführt. Diese Umfassung war deshalb vorteilhaft, weil sie stets in einem solchen Gelände durchgeführt wurde, das vom Heer während der Vorrückung wohl rekognosziert und für die Umfassung günstig erkannt wurde. Charakteristisch für ihre Kämpfe sind folgende Momente: a) *Überraschung* des Feindes, was *Zeitpunkt* und *Richtung* ihres Angriffes betrifft, (Hinterhalte) b) *Prinzip der relativen Überlegenheit*, c) *Vorbereitung* des *Nahkampfes* durch den *Pfeilkampf*, d) die *rücksichtslose, vernichtende Verfolgung*.

Allgemeine Prinzipien des Angriffes.

Der Verlauf des Angriffes der Urmagyaren unterscheidet sich von jenem der westlichen Völker darin, dass erstere den Angriff durch *Fernkampfmittel* einleiten, ihn durch einen *Scheinrückzug* und eine *hinhaltende Verteidigung* ergänzen^ stets den *Frontalangriff* meiden, und sich bestreben, die *Reihen* des Feindes zu sprengen, um dann dessen aufgelösten *Verbände* im *Zurückfluten*, im *Rückzuge* zu vernichten, Sie leiten die *Umfassung* des Feindes durch ihre *Vormarschrichtungen* ein. In der Nacht vor dem Gefechtstage stellten die Urmagyaren ihre Truppen zum *Angriffe* bereit auf. Wo es nur möglich war, suchten sie für ihre *Verbände* ein bewaldetes, mit *Strauchwerk* bewachsenes, *hügeliges Gelände*. Sie mochten sich auf 100—120 m. dem Feinde genähert haben; innerhalb dieser *Distanz* kam zunächst der *Bogen*, später der *Geer* zur Anwendung. Zumeist ergab sich die *Situation*, dass diese *frontale Vorbereitung* nicht im *Stande* war die *Reihen* des Gegners aufzulösen. Daher wurden *in* den *Gang* des Angriffes die *Phasen* des *Scheinrückzuges* und der *hinhaltenden Verteidigung* eingeschaltet. Es gab Fälle, in welchen schon diese angewendete *taktische List* den *gewünschten Gefechtszweck* herbeiführte. Wenn aber der erwartete *Erfolg* ausblieb, ging

man zum Flankenangriff oder zur Umfassung über. Der Flankenangriff war eigentlich die organische Fortsetzung des Angriffes, die Umfassung wurde wieder von vornherein, gleichzeitig mit der Entwicklung durch die Festsetzung der Vorrückungslinien festgesetzt. Sobald sich die Reihen des Gegners auflösten und dieser die Flucht ergriff, begann die vernichtende Verfolgung.

Arten des Angriffes und der Verteidigung bei den Urmagyaren.

Die Urmagyaren konnten sich für einen der drei Angriffstypen entscheiden:

a) Angriff im Begegnungskampf

b) Angriff gegen einen zur Verteidigung planmässig vorbereiteten Gegner und

c) Angriff auf ständige Befestigungen.

Am liebsten machten sie von den unter a) und b) angeführten Fällen Gebrauch, weil ihnen diese zur Ausnutzung ihrer taktischen Überlegenheit Gelegenheit boten. Im Falle des unter c) genannten Angriffsartes stehen wir einer gewissen Entwicklung gegenüber. Anfangs versuchten sie nur mit Umschliessung, Aushungerung und in Brandsteckung Erfolg zu erreichen. Später bedienen sie sich schon der Kriegsmaschinen. Charakteristisch war für ihre Verteidigung, dass diese zumeist hinhaltend geführt wurde, aber jederzeit nur als Vorbereitung zum Angriffe diente. Oft verbanden sie die Verteidigung mit einem Scheinrückzuge. Hatte sie der Feind zum Rückzuge gezwungen, so konnten sie sich — Dank ihrer grossen Beweglichkeit — von diesen rasch und vollständig lösen. Die systematisch angewendete Nachhut ermöglichte die Lösung defensiver Aufgaben.

Armeegeist.

Trotz ihrer strategischen und taktischen Genialität, hätten die Urmagyaren ihre glänzenden Erfolge nie errungen, wenn nicht jedes Mitglied des Heeres, ob Anführer oder Gemeiner, ein idealer Soldat gewesen wäre. Klare Überlegung und aufopfernde Tapferkeit waren ihre Haupttugenden. Dabei waren sie diszipliniert; geduldig ertrugen sie die Entbehrungen und mannigfachen Mühsale des Krieges. Noch heute bewundern wir ihre Marschleistungen! Erringen sie einen Sieg, so ist es ihre Hauptsorge, den Feind durch die Verfolgung volls'ändig zu vernichten, nicht aber ihre Kriegsbeute sicher zu steilen. Im Kampfe sind sie geschwind, flink, gewandt; Erhöht werden noch ihre echt kriegerischen Eigenschaften durch ihren Eifer und ihre Hindernisse verschmächende Begeisterung. Recht demütigend ist die Auffassung — wenn sie auch jed-

weder wissenschaftlicher Grundlage entbehrt — welche den urmagyarischen Soldaten als einen von niedrigen Trieben geleiteten, grausamen, gewalttätigen, habgierigen Menschen hinstellt. Wir brauchen uns gar nicht in die Geschichte des X.-ten Jahrhunderts zu vertiefen, um zu erkennen, dass es gerade die von unseren Nachbarn waren, welche die meisten Beschuldigungen gegen uns erhoben, die sich am liebsten jener Mittel bedienten, welche sie bei unseren Vorfahren so gründlich bemängelten. Raub, Brandsteckung, Verschleppung der Bevölkerung in die Sklaverei usw. waren begleitende Umstände der Kriege des Mittelalters. Für diese Greuel konnte man allein den damaligen Zeitgeist verantwortlich machen! Nur der Geschichtsfälscher, der Voreingenommene und böswillige vermögen die militärischen Tugenden des urmagyarischen Kriegers mit Kot besudeln.

Die 1000 jährige Geschichte dieser Nation legt ein unabweigbares Zeugnis davon ab, dass der Becken der Karpaten von tapferen, verwegenen, entschlossenen, an jugendlichen reichen ganzen Männern bewohnt ist; dieses heldenmütige Volk nennt den Karpatenbecken sein Vaterland. Darum gebührt uns ein Platz „unter der Sonne“, darum glauben wir nicht an den trianonischen Tod, und darum muss sich unsere Auferstehung erfüllen!

Le soldat hongrois.

Une aperçu sur l'organisation et la tactique de l'armée hongroise.

Jusqu'à présent, il n'existait aucun livre hongrois traitant systématiquement de l'histoire de l'organisation de l'armée hongroise et de celle de l'art militaire. C'est pourquoi l'ouvrage actuel, où l'auteur publie les résultats de ses recherches scientifiques, est d'une importance considérable. Le tome Ier récemment paru, renferme la description de l'époque qui précéda l'établissement du royaume de Hongrie.

ORGANISATION DE L'ARMÉE.

1. **Commandement.** — Au IXe siècle, la décision des anciens Hongrois ayant pour but l'organisation d'un pouvoir militaire unique et central, était très importante au point de vue stratégique. Ainsi, le fait qu'Árpád fut élu prince, signifiait la soumission volontaire des tribus à un pouvoir d'abord exclusivement militaire et exercé par un chef capable de préparer et de commander leurs campagnes.

En temps de paix, les questions générales étaient discutées par le conseil des chefs, tandis que, pendant les opérations, c'était le conseil de guerre qui était chargé d'exécuter les dispositions nécessaires. Ce conseil de guerre était composé des commandants en chef des tribus participant à la campagne.

2. **Caractère de l'armée. Recrutement.** A l'époque des chefs, la Hongrie avait une armée permanente, composée de guerriers de profession, dont le nombre était réglé. Les soldats étaient payés pour le service. Leur solde consistait: en vêtement, nourriture, armes et surtout en butin, pris soit sur l'ennemi soit sur la population du pays qui les appelait au secours. En ce dernier cas, les conditions de faire du butin étaient strictement précisées à l'avance.

3. **Effectif de l'armée.** — L'armée se composait de 20.000 soldats environ. Elle se divisait en 8 unités stratégiques, composées d'environ 2500 hommes, fournies chacune par l'une des 8 tribus qui formaient la nation hongroise. Ces unités stratégiques étaient commandées par le chef de chaque tribu.

4. **Corps de troupes.** — Au commencement, les anciens Hongrois n'avaient qu'une cavalerie légère. Plus tard, quand les peuples occidentaux cherchèrent refuge dans des forteresses, les conquérants eurent besoin également d'autres corps de troupes. Dans la 2e moitié du Xe siècle, ils devaient avoir déjà des servants de léquipe des machines de guerre et une infanterie (peut-être une cavalerie qui mettait pied à terre) exclusivement destinée à assiéger les villes fortifiées. Sous le règne de St. Etienne, l'armée hongroise fut complétée par une grosse cavalerie organisée à la manière occidentale.

5. **Armement et attirail de guerre.** — L'armement de la cavalerie légère hongroise était une heureuse combinaison des armes défensives et offensives. Les premières étaient: les boucliers et les défenses de corps, c'est à dire le casque, le haubert, la cotte de mailles ou bien une sorte de tunique faite en cuir.

Leurs armes offensives étaient: larc fait en corne, les flèches, le javelot, le sabre ou l'épée, la hache d'armes (dont une sorte spéciale était la *fokos*: petite hache à manche long) et le casse-tête. Larc était renfermé dans l'archais et les flèches dans le carquois. Les guerriers portaient avec eux leurs objets les plus nécessaires dans un sac qui était orné de plaques d'argent. Les éperons étaient remplacés par la cravache.

Pour faire des signaux, ils se servaient du cor et peut-être du fanion. Ils franchissaient les fleuves sur des outres vides et gonflées. Leurs selles étaient recouvertes de cuir. Ils se servaient aussi de trériers pour rendre plus sûre leur position en selle. Ils guidaient leurs chevaux à l'aide de mors. Ils attachaient une importance capitale à l'ornement de leur harnais.

Les armes de jet des anciens Hongrois étaient l'arbalète, la catapulte et la baliste.

ART MILITAIRE.

1. **Genre des campagnes. Préparatifs.** — L'armée hongroise, étant une armée permanente composée de soldats de métier, était maintenue également en temps de paix. Son organisation correspondait à celle des tribus. Pour ne rien perdre de leurs aptitudes à faire la guerre, les soldats étaient exercés et instruits conformément à un plan soigneusement élaboré. Ils passaient l'hiver à préparer ou à compléter leur armement. Habituellement, ils entraient en campagne au printemps. Le nombre des brigades qui y prenaient part, variait selon le genre des opérations. Quand ils faisaient la guerre à l'étranger, l'armée entière n'y prenait jamais part. Il arriva néanmoins que toute l'armée était à la guerre: les troupes furent alors divisées et employées séparément les unes des autres dans les différents pays de l'Europe.

2. **Marche.** — Les campagnes des anciens Hongrois

avaient quatre pays pour but, c'étaient la Saxe, la France, l'Italie et la Grèce. Quant à la formation des troupes chemin faisant, nous ne sommes pas très bien renseignés; ce qui est certain tout de même, c'est que l'armée ne restait jamais réunie, mais était divisée en plusieurs groupes. Pendant les marches, les anciens Hongrois attachaient une grande importance à la discipline. Ils passaient le temps des haltes à s'amuser d'une manière digne de vaillants guerriers. Le gros de l'armée ne faisait que 30—40 kilomètres par jour, tandis que les éclaireurs en faisaient 75 environ. Pendant la nuit ou en pays inconnu, ils se faisaient conduire par des guides. Ils franchissaient les fleuves soit à l'aide d'autres gonflées, soit sur des radeaux façonnés sur place.

3. **Bivouacs.** Pendant la nuit, ou bien si l'armée assiégeait une ville fortifiée, les anciens Hongrois établissaient des bivouacs entourés de chariots où les soldats se reposaient dans des tentes. Les chariots avaient pour but d'empêcher les guerriers d'être attaqués à l'improviste pendant la nuit et les tentes leur servaient d'abri pendant leur repos. Us avaient appris des peuples de l'Orient l'usage d'entourer leur camp de chariots. Le camp ainsi fortifié était toujours établi sur un terrain nu, au bord d'un fleuve ou d'une rivière.

4. **Service de surveillance.** Les anciens Hongrois ne négligeaient jamais de se faire couvrir par des avant-gardes et par des arrière-gardes. Ce service de surveillance était complété par des patrouilles envoyées aux ailes de la troupe. S'ils bivouaquaient à grande distance de l'ennemi, c'étaient les avant-postes qui servaient à éviter une surprise, tandis que, le danger étant imminent, ils plaçaient des avant-postes de combat en avant de leur troupe.

5. **Service d'éclaireurs.** Le succès des expéditions des anciens Hongrois étant basé sur la perfection du service d'éclaireurs, ils y attachaient une grande importance. Pour être bien renseignés, ils faisaient contrôler et compléter les renseignements obtenus, des prisonniers de guerre, par leurs propres soldats. Les troupes envoyées à la découverte étaient toujours offensives.

6. **Liaison entre les troupes. (Signaux.)** Les éclaireurs indiquaient la direction à suivre par la troupe à l'aide de feu et de fumée qu'ils produisaient en allumant des bûchers. Quant aux signaux d'assaut, ils étaient donnés par les cors.

7. **Tactique, a) Tir à l'arc.** Le procédé de combat des anciens Hongrois différait beaucoup de celui qui était adopté par les peuples occidentaux. Ces derniers attaquaient l'ennemi à l'improviste, tandis que les batailles que les anciens Hongrois livraient, se divisaient en deux phases principales: la préparation de l'assaut et l'assaut lui-même. L'arc étant le moyen le plus efficace de préparation, il jouait un rôle très important

dans les combats. C'est ainsi que l'archer à cheval était capable de remplacer à lui seul le fantassin, le cavalier et l'artilleur en ce qui concerne aujourd'hui les armes.

b) **Mouvements et lutte corps à corps.** L'effet du tir à l'arc était augmenté par l'admirable vitesse du guerrier et de son cheval et complété par la lutte corps à corps qui s'y ajoutait. Néanmoins, et c'est là un fait très caractéristique, cette lutte corps à corps n'avait lieu habituellement qu'au cours de la poursuite. On pourrait croire que l'assaut n'existait point dans le système d'attaque des anciens Hongrois. Grande erreur! Ils remployaient eux aussi, mais à un autre moment, dans une autre phase du combat que les peuples occidentaux. Ce n'était point le manque de bravoure qui faisait que les anciens Hongrois évitaient la lutte face à face, mais la grande différence qui existait entre leurs armes et celles de leurs ennemis.

c) **Développement et formation.** Pour le combat, le développement de la troupe était très considérable non seulement en largeur mais aussi en profondeur. Ce système de distribuer les troupes en largeur et profondeur était le principe fondamental de la stratégie des anciens Hongrois et, en même temps, c'est ce qui explique l'élasticité des troupes et la vitesse avec laquelle elles étaient échelonnées ou rassemblées, c'est ce qui rendait possible l'approvisionnement régulier et enfin c'est ce qui facilitait aux guerriers s'adapter aux terrains les plus différents.

d) **Réserves.** C'étaient les brigades de réserve qui étaient chargées des tâches spéciales différant de celle du gros de l'armée. La troupe était suivie d'une cavalerie qui — comme réserve — la couvrait à l'arrière. Les détachements qui étaient chargés de couvrir le train d'approvisionnement, servaient également de réserve.

8. **Manière de combattre.** La manière de combattre des anciens Hongrois était l'offensive. Néanmoins, au lieu d'attaquer l'ennemi en face, système qui aurait exigé de grandes pertes, ils attaquaient de flanc ou par derrière, méthode qui leur semblait plus efficace. Le plus souvent, ils ne se contentaient pas de cerner l'ennemi, mais simulaient une retraite avec défensive qui ne servait qu'à épuiser les forces de l'ennemi. Cette tactique était facilitée par le fait qu'elle avait toujours lieu en terrain déjà choisi à l'avance par la troupe pendant l'offensive et jugé apte à pouvoir y exécuter cette opération. Les traits les plus caractéristiques de la manière de combattre des anciens Hongrois étaient les suivants: la surprise en ce qui concerne le moment et la direction de l'attaque, le désir de forcer l'ennemi à la lutte corps à corps précédée du tir à l'arc et ensuite la poursuite impitoyable et écrasante de l'armée ennemie en déroute.

9. **Principes généraux de l'attaque.** La diffé-

rence entre le système d'attaque des anciens Hongrois et celui des peuples occidentaux consistait en ce que l'attaque des premiers était d'employer d'abord des armes de jet, puis de simuler une retraite et une défensive pour gagner du temps et enfin la troupe hongroise, au lieu d'attaquer en face, se forçait à écraser son adversaire en ébranlant l'ensemble de ses lignes par une fuite simulée et par une poursuite impitoyable. L'opération de cerner l'ennemi était habituellement préparée par les mouvements stratégiques des troupes hongroises avançant de différents côtés. La troupe passait en permanence la nuit qui précédait le combat. Pour développer les troupes, on choisissait — si c'était possible — une forêt, un terrain couvert de taillis ou de collines. La distance d'approche pouvait être de 100 à 120 mètres. C'était à cette distance qu'on se servait d'abord de larc, puis du javelot. Mais dans la plupart des cas, cette préparation ne produisait pas l'ébranlement de l'ensemble des lignes de l'ennemi. C'était alors qu'on employait le système de fausse retraite et d'offensive pour gagner du temps. Il arriva que cette tactique était déjà suffisante pour obtenir la victoire. Dans le cas contraire, on attaquait l'ennemi de flanc ou on le cernait. Ce dernier mouvement était; soit la suite de l'attaque déjà commencée, soit une opération déjà préalablement décidée et exécutée en même temps qu'avait eu lieu le développement des troupes. Si l'ensemble des lignes de l'adversaire était ébranlé et — par conséquent — si l'ennemi était réduit à battre en retraite, la poursuite commençait, ayant pour but l'écrasement définitif.

10. S o r t e s d' a t t a q u e et de d é f e n s e des anciens Hongrois. — A l'époque des chefs, les anciens Hongrois pouvaient choisir entre trois sortes d'attaque qui étaient les suivantes: a., rencontre; b., attaque contre un ennemi se défendant dans des positions fortifiées et c, siège de fortifications permanentes. Adoptant les systèmes a., et b., les anciens Hongrois avaient l'occasion de profiter de leur supériorité tactique. C'est pourquoi ils les préféraient au système c, — Quant au siège contre des fortifications permanentes, on peut y remarquer un certain progrès. Au commencement, on se contentait de bloquer, d'affamer ou d'incendier la ville assiégée; plus tard, on employait déjà des armes à jet pour briser leur résistance.

Quant à la défense, elle était caractérisée par le fait qu'elle n'avait pour but que la temporisation, afin qu'on pût préparer une nouvelle attaque. D'ailleurs, il arriva maintes fois que la défense était jointe à une fausse retraite. — Mais au contraire, si la retraite était imposée à la troupe par l'ennemi, la rapidité du mouvement lui permettait de rompre vite et complètement le contact. Dans ce cas, c'était l'arrière-garde qui était chargée de défendre la troupe.

ESPRIT MILITAIRE.

Malgré la connaissance de la stratégie et de la tactique que possédaient les anciens Hongrois, ils n'auraient jamais pu emporter tant de victoires, si tous les membres de la troupe, en ne exceptant ni les commandants en chef, ni les simples guerriers, n'avaient incarné l'esprit militaire. Leurs vertus les plus grandes étaient : la bravoure prête au sacrifice et l'intelligence. Us étaient bien disciplinés et ils souffraient, sans se plaindre, les misères et les fatigues. On admire aujourd'hui encore les marches qu'ils ont faites. L'ennemi étant vaincu, ils ne s'adonnaient pas au pillage, mais ils continuaient la poursuite jusqu'à l'écrasement définitif de l'ennemi. Leur combat était caractérisé par la rapidité, par l'habileté complétée toujours par la hardiesse nécessaire et par l'élan qui les rendait capables de vaincre toutes les difficultés.

Représenter de tels soldats comme des hommes cruels, brutaux, cupides, avides d'argent est donc la falsification de la vérité. Il ne faut pas feuilletter longtemps l'histoire du Xe siècle pour arriver à nous convaincre, que nos accusateurs n'étaient autres que nos voisins qui se servaient volontiers précisément des moyens qu'ils ont reprochés à nos ancêtres. Au moyen âge, le pillage, l'incendie, l'enlèvement en esclavage étaient les accessoires de la guerre, ainsi on ne peut en accuser que l'esprit de l'époque. Celui qui flétrit les vertus du soldat hongrois, est un homme malintentionné, prévenu, il falsifie l'histoire.

L'histoire millénaire du peuple hongrois témoigne que le bassin des Carpathes est habité par des hommes courageux, dévoués et excessivement vertueux. C'est pourquoi nous avons le droit de vivre, c'est pourquoi nous ne serons pas victimes de l'anéantissement préparé pour nous à Trianon et c'est pourquoi — nous en sommes sûrs — le jour de la résurrection de la Hongrie finira par luire.

A vezérekkorabeli magyar hadszervezetet és hadművészetet tárgyaló fontosabb könyvek és cikkek jegyzéke.

Hazai irodalom:

- Ballagi A: Magyar tárgyú emlékek Orosz és Lengyelországban.
(Arch. Ért. új folyam VIII. fc.)
- Bertalan Gy.: Honfoglaláskorabeli leletek (Arch. Ért. 1899.)
- Bálint Géza: A honfoglalás revíziója.
- Bárczay Ö: A hadügy fejlődésének története.
- Bárczay—Vary: Bölcs Leo Taktikája. (Hadt. Közl. 1896.)
- Bella Lajos: Pogány sírleletek Zsolt idejéből Csornán.
(Arch. Ért. 1885—6-7.)
- Besskó József: A honfoglaló magyar nemzet lovairól.
- Bleyer Jakab: Adalék a Lech folyónál vívott 955-i ütközet-hez. (Századok 1898.)
- iBöncz Ödön: Vázlatok a magyar viselet történetéből.
(Arch. Ért. új.foly. VI. kötet)
- Böncz Ödön: A régi magyar ruházat és fegyverzet.
(Arch. Ért. 1885-6-7.)
- Borovszky Samu: A honfoglalás történetle.
- Botka Tivadar: A honfoglalás.
- Brumme! Gyula: A honfoglaló magyar lova.
- Csorna József: A monaji halomról. (Arch. Ért. Újfolyam VII. k.)
- Czimer Károly: A brentai hadjárat. (Hadt. Közi. 1897.)
- D. K.: Nagykapornaki honfoglaláskori sírlelet. (Arch. Ért. 1907.)
- Darkó Jenő: Bölcs Leo Taktikájának hitelessége magyar (történeti szemponitból).
- Darnay K.: Két magyar lovassír. (Arch. Ért. 1899.)
- Dókus Gy.: Árpádkori sírleletek Zemplénben (Arch. Ért. 1900.)
- Éber L.: Leletek az abonyi régiebb középkori sírmezőből.
(Arch. Ért. 1901.)
- Farkas J: Árpád és a honfoglalás.
- Farkas S: Egy lovas sírlelet a magyarok pogány korából.
(Arch. Ért., VIII.);
- Fetzer F: A hun, avar és ősmagyar korabeli sírleletekről
(Arch. Ért. 1894.)

- Fischer K. A.: A hunok és magyarok »fekete ill. fehér« elnevezésének megfejtése.
- Fiók Károly: Sabartiasfaloi.
- Foltiny J.: A szihalmi Árpádvár. (Századok 1870.)
- Frey J.: Kókai honi kori magyar sírok. (Arch. Ért.: 1906.)
- Gyárfás István: A jász-kúnok története.
- Gombos F. A.: Középkori krónikások.
- „ „ : A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898-904.) — Hadt. Közi. 1927.
- Gömöry G.: Hadiátkelések a Dunán a legrégebb időkből kedve. (Hadt. Közi. 1895.)
- Gyomlay Gy.: Bölcs Leo Taktikája, mint magyar történeti kútforrás.
- Gyoroky A.: Ibn Daszta tudósításai a magyarokról a X. század elejéről. (Századok 1871.)
- Hampel J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. Bpest. 1896.
- „ : A honfoglalók emlékei (Csánki: Árpád és az Árpádok)
- „ : Alterthümer des früheren Mittelalters in Ungarn.
- „ : újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről.
- „ : A jászkiürt domborművei. (Arch. Ért. 1903.)
- „ : A régebb középkor emlékei Magyarországon.
- „ : Emlékek a honfoglalás korából. (Arch. Ért. 22. évf.)
- „ : Ornamentika a honi. kor emlékein. (Arch. Ért. 1904:)
- Hazay Samu.: A X. századbeli magyar hadügy. (Hadt. Közi. 1888.)
- Helfy Ignác.: Magyar mező Olaszországban. (Vasárnapi Újság¹ 1860.)
- Homan B.: Őstörténetünk keleti forrásai.
- Horváth Jenő (Rónai) A magyar hadművészet Árpád korában. (Csánki: Árpád és az Árpádok.)
- Horváth Jenő (Rónai): Magyar hadikronika. (Hadt. Közi. 1895—97. évf. külön melléklet.)
- Húnfalvy Pál: Magyarország ethnografiája. (Századok 1876.)
- Hús Samu és Imánty György: A honfoglalás hadjáratainak átnézete. (Kézirat a M. Tud. Akad.-ban)
- Illésy János: Lehel kürtje és a jászok. (Századok 1897.)
- „ : Még* valami Lehel kürtjéről. (Századok 1896.)
- Ipolyi Arnold: A magyar hadtörténelem Itanulmánya. (Kisebb munkái III. kötet 1871.)
- Ipolyi Arnold: Á szihalmi ásatások erednényei. (Századok 1870)
- ismeretlen szerző: ősmagyar ruházat és fegyverzet (Hadtör.-Közl. 1891.)
- Jósa A.: A bezdédi honfoglaláskori temető. (Arch. Érit. 1896.)
- „ : Egy lelet a honfoglalás korából. (Arch. Ért. 1904.)
- Kada E.: Gátéri temető a régebb középkorból. (Arch. Ért. 1906.)
- Karácsony J.: A magyarok harcai az őshazában (Századok 1911.)
- Karácsonyi J.: A honfoglalás és Erdély.
- „ : Csatalovak eleven eltemetésének szokásáról. (Ethnoigü.-VII.).
- Karácsonyi—Cséplő: A bihari várban rendezett ásatások.

- Kápolnay P. J.: Az ősmagyar kardok és sisakok alakjáról. (Arch. Ért. 1880.)
- Kápolnay P. J.: A patkók feltalálásának idejéről. (Tud. Akad. Köd. 1886.)
- Kápolnay P. J.: A pozsonyi csata. (Katonai Közl. 1870.)
- Knauz Nándor: A magyarok szt. Gallenben.
- Kuun Géza gróf: Relationes.
- IKuzsinszky B.: Olasz és horvátországi leletek a honfoglalás korából. (Arch. Éhirt. 1896.)
- Kovách A.: A tiszazughi lovassírok. (Arch. Ért. XII. XIII. k.)
- Lehoczky F.: Adatok az ősmagyarok felszereléséről. (Századok 1877.)
- Lehoczky F.: A szolyvai hún sírok. (Arch. Ért. III. k.)
„ : A szolyvai kard méretei és alakja. (Századok 1877.)
- Lenhossck: A szeged—öthalmi ásatások eredménye.
- Lichtenecker: újabb leletek a székesfehérvári Demkó hegyen. (Arch. Ért. XIII. k.)
- Marton Lajos: újabb leletek az abonyi régibb középkori sírmezőkről. (Arch. Ért. 1904.)
- Marcali Henrik: A magyar történet kútfőinek kézikönyve.
- Marczali Henrik: Az ágostai csata. (Századok 1894.)
- Marosi Arnold: A székesfehérvári Múzeum honfoglalás kori kardjai.
- Márki Sándor: Az oroszok és magyarok első érintkezései. (Budapesti VII. áll. főgyimn. 1888/9-i értesítője.)
- Mátyás Flórián: A magyarok első hadjáratai Európában. (Akad. Ért. I. 1898. XVII. köt. 9. sz.)
- Molitorisz K.: A lechmezei csata. (Hadjt. Közl. 1911.)
- Munkácsi Bernát: A rég^i magyarok temetkezési szokásai. (Ethngr. VII. 1896.)
- Munkácsi és Balogh: Temetkezési kultusz. (Ethnogr. XI. 1900.)
- Muratori: Antiquit. Ital. medii aevi.
- Nagy Géza: A kozár kard. (Arch. Ért. 1892. évf.)
- Nagy Géza: A régi magyarok fegyverei a középkorban. (Arch. Ért. 1890—92.)
- Nagy Géza: A magyar középkori fegyverzet. (Arch. Ért. X. 1900.)
- Nagy Géza: Honfoglaló őseink.
- Nagy Géza: A hun-avar és magyar pogánykori sírletek jellemzése. (Arch. Ért. 1893.)
- Nagy Géza: A régi hunok temetkezése. (Arch. Ért. 1898.)
- Nagy Géza: Az aldobolyi kardtól. (Arch. Ért. 1886.)
- Nagy Géza: A magyarhoni lovassírok. (Arch. Ért. 1893.)
- Nagy Gyula: Lovassírok Torontálban, Bukován. (Arch. Ért. 1904.)
- Nagy—Nemes: A magyar viselet története.
- Nagy—Nemes: Magyar-bolgár összekötetések. (Századok 1898.)
- Nestor: älteste Jahrbücher der Russischen Geschichte. Lipse 1774.
- Pacor Vilmos: A magyarok harcmódja. (Lud. Akad. Kiad. 1878.)

- Pauler Gyula: A magyarok 954,-i és 955,-i hadjárata. (Századok 1899.)
- Pauler Gyula: Hadi viszonyaink a XI—XIII században (Hadt Közi. 1888.)
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.
- Pauler—Szilágyi: A magyar honfoglalás kútfoi.
- Paur J: Lovagok temetője Csorna—Csajtáron. (Arch. Ért. Ujf. V. kötet.)
- Pongrácz/ S.: Urgeschichten der Magyaren und die Ladnahme.
- Posta Béla: A történelmi magyar pogánykori leleifcek. (Arch. Ért. 1896.)
- Pulszky Ferenc: A magyar pogány sírleletek. (Értekez. a Torit. Tud. Közlönyből XIV. kötet.)
- Pulszky Ferenc: A régi magyarok fegyvere és öltözete. (Hadt. Közi. 1890.)
- Pulszky Ferenc: Néhány magyarországi ősmagyar leletről. (M. T. A. Évkönyve 1878. XVI. kötet.)
- Résó Ensel Sándor: Csörsz árka.
- Réz Kálmán: A jász múzeum. (Hadimuzeumi Lapok II. évf.)
- Rohonyi Gyula: A honfoglalás történeté.
- Rohonyi Gyula: Egy—két útközeit magyarázata az Árpádok korából. 899—900. (Századok 1876.)
- Salamon F. A.: A magyar haditörténethez a vezérek korában. (Századok 1876.)
- Salamon F. A.: Pótlék a hadtörténethez a vezérek korában. (Századok 1877.)
- Salamon F. A.: Általánosságok a hadtörténelemlről. (Hadt. Közl. 1888.)
- Schaumbach Gyula: A merseburgi csata emléke.
- Soós Antal: A milléniumi ősmagyar.
- Szabó K: A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában. (Új. Magyar Muz. 1851—52.)
- Szabó K: Az ősmagyar hadi élet. (Kis törít.-i munkái I.)
- „ : A magyar vezérek kora Árpádtól szt. Isitvánig.
- „ : A bolgár háború. (új. magy. Muz. 1862.)
- „ : Bölcs Leo Taktikája (új. magy. Muz. 1851—52.)
- „ : Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről.
- Szederkényi Nándor: A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításában.
- Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése,
- Szendrei János: Magyar Hadtörténeti Emlékek az ezeréves kiállításon.
- Széchy Mór: A magyarok első hadjáratai Európában és különösen Franciaországiján. (Lud. Akad. K. 1886.)
- Tagányi Károly: A honfoglalás és Erdély.
- Thallóczy L: Presbiter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai. (Századok 1896.)

- Tömörkényi J: Oroszlánost és kőrös vidéki lovassírok. (Arch. Ért. 1904.)
- Thury J: A magyarok eredete, őshazája, vándorlása. (Századok 1896.)
- Thury J: Régi magyar és török hadviselés. (Hadt. Közl. 1888.)
: Régi magyar hadviselés. (Hadt. Közl. 1889.) „—
: A sarkantyú történetéhez IX. szd. (Hadt. K. 1893.)
- Valentinus Bujdosó: Lehel kürtje és még valami. (Száz. 1896.)
- Vámbéri Ármin: A honfoglalás.
- ivári R: Bölcs Leo Taktikájának az Escorialban levő kéziratai. (Hadt. Közi. 1894.)
- Vári R.: Bölcs Leo császárnak a »Hadi taktikáról« szóló munkája. (A bpesti I., ker. gymn. értesítője. 1896.)
- Zichy J. gr.: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. (A magyar nyelvtud. kézikönyve.)

Külföldi irodalom:

- Augsb. Allg. Zeitung 1873: Pfingstfest in Gunzenle.
- Baltzer: Zur Gesch. d. deutsch. Kriegswesens. I. köt.
- Berthold: Geschichte d. deutsch. Kriegs Verfassung. 2. kötet.
- Brunner L: Die Einfälle der Ungarn.
- Bury J. B: The treatise De adminisrrando imperio. (Byzl. Zeitschr. XV.)
- Delbrück: Geschichte der Kriegskunst III. köjt.
- Dussieux L: Essai Historique...
- Dümmler: Geschichte des ostfränkischen Reichs. III. köt.
- Erhard: Kriegsgesch. von Bayern. I. köt.
- Fabarius: Die Schlacht bei Riade. (Neue Jvlitt. XIX. k.)
- Fouque: Über den Sieg Heinrichs. (Zeitschr. f. Kriegskunde, XXXIII. Kötet.)
- Frankhäusel: Über den Ort der Ungarnschlacht. 933.
- Frey: Die Ungarnschlacht oder die Zeit Heinrichs,
- Fherghei Ilic: A magyarok Konstantinápoly 993—994. évi ostrománál. (Rivista 1894.)
- Guillaume: Recherchés historique.
- Hauser K. b. Die Ungarneinfälle im X. Jahrhundert.
- Hirsch Ferdinand: Kaiser Const. VII Porph.
- Hoffmann: Die Thore und Befestigungen Augsburgs vom X. Jahrh. an. (Zeitschr. der hist. Verein für Schwaben und Neuburg.)
- Hormayr Arch f. Georg. Gesch. u. Kriegskunst XVI. 1875.
Über die Einfälle der Ungarn in Italien und Carantanien.)
- Hormayr Arch. f. Georg. Gesch. u. Kriegskunst XVI. 1875,
garnschlacht auf den Lechfeld.
- Jahns Max: Geschichte der Kriegswissenschaften. I. köt.
- Kirchhoff A: Der Ort der Ungarnschlacht. 933.
„ : Die Schlacht auf dem Lechfelde. (Forsch, z. deutsch. Gesch. VII. kötet.)
- Koch—Siternfeld: Über die Kriegsgesch. der Bayern.

- Köstler G: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde und die Folgen des Ungarnkrieges überhaupt (Intern. Revue 1882—3.)
- Köstler K.: Die Schlacht an der Unsjtrut (Monatschr. d. hist. Oberbayern V. kötet.)
- Kretzschmayr H: Geschichte von Venedig! I k.
- Küstermann O: Die Schlacht bei Riade im J. 933.
- Lot F.: Histoire des Carolingiens.
- Lüttich R: Ungarnzüge in Europa im X. Jahrh. Berlin 1910.
- Ljubic S: Magyarok Velencében. (Starine I. k. 1869.)
- Marquart J: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge.
- Mauritius: Der Ungarnkrieg 955. (Zeitschr. f. allg. Gesch. 1886.^{3/4})
- Meynert H: Das Kriegswesen der Ungarn.
- Pertz: [Monumenta Germaniae Historica; Scriptores.
- Rademacher: Die Urbs Merseburg im X. Jahrhundert.
- Rambaud A.: L'empire grec au dixième siècle. Constantin Potrophirogete. Paris 1870.
- Reimand: Les invasions de Sarrazins en France.
- Roedel B: Set. Udalrich und die Hunnenschlacht auf dem Lechfelde.
- Rössler K: Zoltán Der Kühne, Hercog von Ungarn.
- Rüthning G.: Der Festungskrieg und die Schlachten im Deutschen Reich.
- Schafarik és Palacky: A bolgár háború korából.
- Schäfer D.: Die Ungarnschlacht von 955. (Sybels Hist. Zeit sehr. III. F. I. Band.)
- Schels Österr. Militärzeitung 1822: Der Sieg der Ungarn über Ludwig das Kind.)
- Schrott: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld. (Beilage z. Allg. Augsb. Zeitung 1873.)
- Steichele A: Das Bistum Augsburg. II. köft.
- Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte. VIII. köft.
» : Jahrbücher des deutschen Reichs unter könig Heinrich I. k.
- Wallner: Der Gunzenle. (Alttheilr. Monatschr. IV. k. 1903.);
- Wyneken: Die Schlacht auf dem Lechfeld.

Tartalomjegyzék.

	Olda
<i>Előszó</i>	3
<i>I. A magyar-ugor kor hadviszonyai</i>	7
<i>II. A hun (bolgár-török) hatás korának hadviszonyai</i>	20
<i>III. A magyarság katonai szervezete a IX. — X. században</i>	
1. Parancsnoklási viszonyok.....	32
2. Hadseregjelleg és hadkiegészítés	44
3. Létszám és kötelékek	58
4. Fegyvernemek	67
5. Fegyverzet és felszerelés.....	105
<i>IV. A magyar hadművészet a IX.—X. században</i>	
1. A hadjáratok jellege; előkészületek.....	136
2. Menet.....	145
3. Elhelyezés.....	155
4. Biztosítás.....	167
5. Felderítés.....	170
6. Összeköttetés	174
7. Harceljárás	
a) Nyilazás	176
b) Mozgás és közelharc.....	181
c) Kiterjedés és tagozódás.....	185
d) Tartalék	189
8. Harcmód	190
9. A támadás általános alapelvei.....	200
10. Őseink támadása és védelemnemei:	
a) Támadás	207
b) Védelem	232
<i>V. Hadsereg szellem</i>	218
<i>VI. Fontosabb hadműveletek.</i>	
1. A honfoglalás harcai.....	226

2. A brentai csata	228
3. A 955.-iki augsburgi csata	239
<i>Der Ungarische Soldat</i>	278
<i>Le Soldat hongrois</i>	287
<i>A vezérek korabeli magyar hadszervezetet és hadművészetet tárgyaló fontosabb könyvek és cikkek jegyzéke</i>	293
<i>Tartalomjegyzék</i>	299